

ISSN 2414 9217

<https://www.gospravacheloveka.tj>

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН

Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Научно-практический журнал

**№ 3 (23)
2021**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

№ 3 (23)
2021

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти № 196/МҚ-97 аз 12 апрели соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:	Азиззода У.А. – д. и. ҳ., профессор
Муовини сармуҳаррир:	Диноршоҳ А.М. – д. и. ҳ., профессор
Котиби масъул:	Салоҳидинова С.М. – н. и. ҳ.

Ҳайати таҳририя:

Имомзода М.С.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. ф., профессор
Маҳмудзода М.А.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. ҳ., профессор
Тоҳиров Ф.Т.	академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, д. и. ҳ., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. и. ҳ., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Авакян С.А.	д. и. ҳ., профессор
Ализода З.М.	д. и. ҳ., профессор
Зоир Ҷ.М.	д. и. ҳ., профессор
Нуриддинов Р.	д. и. с., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. и. ҳ., профессор
Золотухин А.В.	д. и. ҳ., дотсент
Сафарзода Б.А.	д. и. ҳ., профессор
Раҳмон Д.С.	д. и. ҳ., профессор
Чамшедов Ҷ.Н.	н. и. ҳ., дотсент
Камолзода И.И.	н. и. ҳ., дотсент
Павленко Е.М.	н. и. ҳ., дотсент

Мухаррирони илмӣ ва мусаххехон:

Саъдизода Ҷ., Шоев Ф.М., Наимов Б.Ғ., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 9217

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Научно-практический журнал

№ 3 (23)
2021

Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 196/МЧ-97 от 12 апреля 2021 года.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал выходит с 2016 года, издается 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор:	Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора:	Диноршоҳ А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь:	Салоҳидинова С.М. – к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Тахиров Ф.Т.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоир Дж.М.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.В.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	д. ю. н., профессор
Джамshedов Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:

Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Наимов Б.Г., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 921

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТИ
ҲУҚУҚӢ ВА СИЁСӢ (ИХТИСОС: 12.00.01) –
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ
И ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)**

Холиқзода А.Ғ., Шоев Ф.М., Шосаидзода Ш.Ш. Азиззода У.А., Рачабзода С.А.	Таҳҷуми иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва роҳҳои ҳуқуқии ҳимоя аз он	7
Саъдизода Ҷ., Сайнозимзода Ф.С.	Товони зарар аз ҷиноят дар низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ: таҳлили таърихӣ- ҳуқуқии муқоисавӣ	19
Бобоева Н.И., Халилова М.З. Mirzozoda F.S.	Нақши Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъсиси вижаниҳодҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд	30
Сафарзода Н.Ф.	Нақши сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ дар амалисозии ҳуқуқҳои инсон	43
Изатуллозода П.Н.	Cylinder of Cyrus the Great – the world's first declaration of human rights	51
Низомзода К.Х.	Ҳуқуқ ба ҳаёт ва саломатӣ: ҳамбастагӣ ва мушкилоти татбиқ	58
Рачабзода С.А.	Асосҳои таърихӣ-ҳуқуқии ташкил гардидани Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон	67
Шарифзода Ш.М.	Назорати прокурорӣ аз болои асоснок ва қонунӣ дастгир намудани гумонбаршудагон	76
	Ташақкул ва инкишофи институти товони зарар аз ҷиноят дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ	88
	Муқовимат бо коррупсия – яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлат	96

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ;
ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) – КОНСТИТУЦИОННОЕ
ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС;
МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

Гадоев Б.С., Имомов Ҳ.Ш. Муродзода У.У.	Таҳкими низоми бисёрҳизбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	106
Исозода П.А.	Конституционно-правовые споры и роль конституционного суда в их разрешении	114
Чамшедзода К.Ҷ.	Танзими ҳуқуқӣ-конститутсионии маҳдуд қардани ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ (дар мисоли ҳуқуқ ба ҳаёт)	120
	Ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия ва қатъи амали он дар низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон	130

**ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ
ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС:
12.00.03) –**

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ
ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ
ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

Кабутов Э.Д.	Савдо ҳамчун институти ҳуқуқи граждани	139
Давлатов Н.М.	Танзими ҳуқуқи шартномаи хариду фуруши байналмилалии мол дар санадҳои байналмилалӣ	147
Буриев А.Р.	Мафҳум ва хусусиятҳои шартномаҳо дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ	154
Додозода А.М.	Масъулияти давлат дар вайронкунии ухдадорихои шартномавӣ дар ҳуқуқи граждани	163

**ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ҶАЗОИ
ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) –**

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

Азиззода У.А., Оралбаев Х.Х. Юлдашева Г.М.	Характеристика бандитизма как преступной организации	169
	Некоторые вопросы отграничения незаконного оборота наркотических средств от незаконного оборота сильнодействующих или ядовитых веществ с целью сбыта	180
Ширинчиков Ф.И.	Понятие и признаки транснациональной организованной преступности	184
Каримов Д.Б.	Тарафи субъективии муомилоти ғайриқонунии моддаҳои сахттаъсир ё заҳролуд бо мақсади ба соҳибияти қаси дигар додан	192

**МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) –
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)**

Маҳмудов И.Т.	Иштироки прокурор дар муурофияи ҷиноятӣ: ҳолат ва дурнамо	199
Абдуллоев П.С., Ҳақимов Я.Б.	Амалҳои тафтиши ғайриошкоро дар қонунгузори муурофияи ҷиноятӣ давлатҳои пасошӯравӣ	213
Раҳимзода М.С.	Мафҳум ва таснифоти ҷораҳои дастгирии иҷтимоии иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ	226
Салихов Д.У.	Нақши қоршиносии судӣ дар раванди муурофияи ҷиноятӣ	239
Негматов Б.С.	Тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ – намуди пешбурди соддакардашудаи судӣ	253

**ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (12.00.10) –
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)**

Назаров Д.Қ., Мирзозода Ш.М.	Хусусияти ҳуқуқии уҳдадорихои давлатҳои иштирокчии Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ	264
Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд		276
Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствование и права человека»		277

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ
ТАЪЛИМОТИ ҲУҚУҚӢ ВА СИЁСӢ (ИХТИСОС: 12.00.01) –
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ
ПРАВОВЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.01)**

**ТАҲОҶУМИ ИТТИЛООТӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ
ВА РОҲҲОИ ҲУҚУҚИИ ҲИМОЯ АЗ ОН**

Холиқзода А.Ғ.,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: halim2006@yandex.ru

Тел.: (+992) 93-802-05-68

Шоев Ф.М.,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: f.m.shoev@mail.ru

Тел.: (+992) 918-55-77-99

Шосаидзода Ш.Ш.,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

E-mail: dahkat_1988@mail.ru

Тел.: (+992) 93-600-55-66

Муқарриз: Зоир Ҷ.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурдафа: Дар мақолаи мазкур мавзӯи таҳҷуми иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва роҳҳои ҳуқуқи химоа аз он мавриди омӯзишу тадқиқот қарор гирифтааст. Муаллифон дар мақола андешаҳои худро оид ба вазъи ҳуқуқи фазои иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ибраз намуда, роҳҳои ҳуқуқи пешгирӣ аз паёмадҳои номатлуби фазои иттилоотиро пешниҳод намудаанд.

Калидвожаҳо: Иттилоот, фазо, ҷаҳонишавӣ, вазъи ҳуқуқӣ, роҳҳои ҳуқуқӣ, пешгирӣ, шабакаи интернет, истифодабарандагони интернет, ВАО, расонаҳои иттилоотии расмӣ давлатӣ.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ НАПАДКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ПРАВОВЫЕ СПОСОБЫ ЗАЩИТЫ ОТ НИХ

Холиқзода А.Ғ.,

доктор юридических наук, профессор
кафедры прав человека и сравнительного
правоведения юридического факультета
Таджикского национального университета

E-mail: halim2006@yandex.ru

Тел.: (+992) 93-802-05-68

Шоев Ф.М.,

кандидат юридических наук, доцент
кафедры прав человека и сравнительного
правоведения юридического факультета
Таджикского национального университета

E-mail: f.m.shoev@mail.ru

Тел.: (+992) 918-55-77-99

Шосаидзода Ш.Ш.,

кандидат юридических наук

E-mail: dahkat_1988@mail.ru

Тел.: (+992) 93-600-55-66

Рецензент: Зоир Дж.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье исследуется и анализируется информационные нападки в условиях глобализации и правовые способы защиты от них. В статье авторы выразили свое мнение о правовом положении информационного пространства в условиях глобализации, а также предложили правовые способы предотвращения негативных последствий информационного пространства.

Ключевые слова: Информация, пространство, глобализация, правовое положение, правовые способы, предотвращение, Интернет, Интернет-пользователи, СМИ, официальные государственные СМИ.

INFORMATION ATTACKS IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION AND LEGAL METHODS OF PROTECTION AGAINST THEM

Kholikzoda A.G.,

Doctor of Juridical Sciences, Professor of the
Department of Human Rights and
Comparative Law of the Law Faculty of the
Tajik National University

E-mail: halim2006@yandex.ru

Phone.: (+992) 93-802-05-68

Shoev F.M.,

Candidate of Juridical Sciences, Docent of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty of the Tajik National University

E-mail: f.m.shoev@mail.ru**Phone.:** (+992) 918-55-77-99**Shosaidzoda Sh.Sh.,**

Candidate of Juridical Sciences

E-mail: dahkat_1988@mail.ru**Phone.:** (+992) 93-600-55-66**Reviewer:** Zoir J.M., Doctor of Juridical Sciences, Professor

Annotation: This article examines and analyzes information attacks in the context of globalization and legal methods of protection against them. In the article, the authors expressed their opinion on the legal status of the information space in the context of globalization, and also proposed legal ways to prevent the negative consequences of the information space.

Key words: Information, space, globalization, legal status, legal methods, prevention, Internet, Internet users, media, official state media.

Тоҷикистон ҳамчун як давлати мустақили ҷавон дар раванди ҷаҳонишавӣ бо вучуди дастовардҳои зиёди моддӣ ва маънавияш, аз назари рушди воситаҳои иттилоотӣ ва технологӣ ва таъмини амнияти фазои иттилоотӣ ҳанӯз нақши кишвари таъсирпазирро дорад. Муқобилият ва истодагари кишвар ва фазои мафкуравии он дар раванди қабули арзишҳои башарӣ бо омилҳои манфии ҷаҳонишавӣ дар паҳноии иттилоотӣ мушкилиҳои муайянро рӯи кор овардааст.

Дар шароити ҷомеаи шаҳрвандӣ, тантанаи озодиҳои сиёсӣ, вусъат ёфтани унсурҳои низоми идораи демократӣ, ки дар ҳамбастагӣ бо рушди илму техника ва афзоишу тараққиҳои воситаҳои иттилоотӣ сурат мегирад, дар иртибот бо авомили мухталифи зехнӣ, мафкуравӣ, холигии сатҳи шуури ҳуқуқии иҷтимоӣ ва заъфи фарҳанги ҳуқуқию ахлоқии ҷомеа, таъмини ҳифзи амнияти иттилоотӣ мураккаб мегардад¹.

Ин мураккабӣ дар пайваст бо ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва зуҳури манфиатҳои сиёсӣ ва иқтисодии кишварҳои олам ба минтақа, бархӯрди арзишҳои тамаддунҳои шарқию ғарбӣ дар раванди ташаккули давлатдорӣ милли, ҳифзи истиқлолияти давлатӣ ва тинчию оромии кишвар мубрамияти рӯзафзун ва бештарро касб менамояд.

¹ Ниг.: Мачидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ., Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ (дар масири ҷаҳонишавӣ). – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.

Албатта, паҳлуҳои мусбати раванди ҷаҳонишавӣ² ба сифати ҳамраӢӣ ва ягонагии банни башар ва орзуи хостаҳои созидаи рушдкунандаи он ба мисли «банни одам аъзои якдигаранд, ки дар офариниш зи як гавҳаранд» (Саъдӣ) ва татбиқи ғояи «сулҳи умум» (И. Кант) кам нестанд, аммо вайроншавии ахлоқи ҷамъиятӣ ва нооромӣ, вазъи мафкураи миллии бисёр аз давлатҳои милли ва рӯ ба рушд, сӯистиқодаи арзишҳои башарӣ, воситаҳои иттилоотӣ, рақобати носолими бозор, маҳсулот ва табдили таъиноти арзишҳои иттилоотӣ, ногузирии таҳлил ва таъмини амнияти иттилоотиро дар замони ҷаҳонишавӣ чиддӣ масъалагузорӣ менамояд.

Замони ҷаҳонишавӣ тавассути илму техника яроқи муборизаи манфиатҳоро аз олами моддӣ ба олами маънавӣ кашид. Ҷойи танку туп ва яроқҳои атомиро васоити маънавияе чун сухан, санъат, забон, кино, мазҳака, амалҳои ғайриахлоқӣ, ҷоду, ҳиллагарӣ, ҳанноӣ, таълимоти мухталифи динию дунявӣ, ҳуллас ҳар амале, ки аз ягон ҷониб норасоии ақли инсониро ҷуброн менамуд, ба осонӣ гирифт³.

Воқеияти густариши бемориҳои сироятӣ ва пандемияи Ковид-2019 бори дигар собит сохт, ки иллатпазирии мафкуравӣ аз иллатгароии моддиёт ба маротиб мушкилтару вазнинтар сурат мегирифтааст. Дидгоҳи «Эй бародар ту ҳамон андешай» (Мавлоноӣ Балхӣ) ба сони ғояи «накди хирад» (И. Кант) афзалияти даври худро дар шароити муайян аз ғояи «ҳастии ҷамъиятӣ шуури ҷамъиятиро муайян менамояд», ба рӯзномаи илм гузошт. Тарси мафкуравӣ, ки омили бештари марг дар шароити пандемияи Ковид-2019 гашт ба ин масъала назарҳои тоза зам кард.

Таҳдиди андешаҳои носолим, рафторҳои ношоиста ва ғайриахлоқӣ аслан аз фазои иттилоот ба мафкураи омма ба вижа ҷавонон думболи ҷаҳонишавии манфиатҳо вусъат пайдо кард. Шаклирии мафкураи носолим миёни ҷавонон моро бар он водор мекунад, ки авомил ва решаҳои аслии таҳдидҳоро аз ин раванди хатарнок муайян намуда, роҳҳои пешгирии онро дар таъмини чораҳои амниятии фазои иттилоотӣ дар ҷомеа пешниҳод созем⁴.

Тарзе Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон⁵ борҳо таъкид намуданд, дар раванди ҷаҳонишавӣ мо бояд ҷиҳати ҳифзи арзишҳои миллии ҳаматарафа кӯшиш намоем ва ҳушёрӣ сиёсиро аз даст надихем. Таҳлилҳо гувоҳи он аст, ки имрӯзҳо хатари асосӣ ба фазои амнияти истиқлолияти маънавии мо аслан дар ду паҳно бештар эҳсос мегардад.

Якум, паҳнои нуруи инсонӣ, ки фарогири қишри бисёрмиллионаи ҷавонон ва мардуми эътиқодманди кишварро ташкил медиҳад ва дуюм, паҳнои мафкуравӣ, ки дар самти осебпазирии мафкураи мардум ва сӯистиқодаи арзишҳои динӣ зухур менамояд. Яъне, ҳадафи ҳуҷуми маънавӣ ҷавонону ходимони динӣ ва мафкураи онҳо маҳсуб мегардад.

² Ниг.: Раҳмон Д.С. Права человека в условиях глобализации: теоретические и методологические проблемы. – Душанбе, 2019. – 376 с.

³ Ниг.: Холиқзода А.Ғ. Мафкураи милли ва ҳуқуқ. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 588 с.

⁴ Ниг.: Маҷидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ., Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ (дар масири ҷаҳонишавӣ). – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.

⁵ Ниг.: Холиқзода А.Ғ. Бунёдгузори давлати милли – пешвои миллат. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 172 с.

Паҳно ва майдони ҳучуми маънавӣ аслан фазои иттилоотӣ ба вижа интернет ба тамоми кудрату назокати худ ба шумор меравад.

Ҳанӯз 22-юми декабри соли 2016-ум Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ, соли 2017-умро Соли ҷавонон эълон намуда, дар ин раванд ба ҳамаи сохторҳои ҳокимияти давлатӣ таъкид намуда буданд, ки нисбати ҷавонон ва иштироки онҳо дар ташаккул ва рушду нумӯи Тоҷикистон, диққати ҷиддӣ дода шавад, чунки аксарияти аҳолии кишварро ҷавонон ташкил менамоянд, ва онҳо ояндасози миллати худ мебошанд.

Мушоҳидаҳо ва бардоштҳо аз раванди мавҷудаи имрӯзаи сатҳи ташаккули мафкураи ҷавонон нишон медиҳанд, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдидҳои равандҳои номатлуби иттилоотии ҷаҳонишавӣ дар байни ҷавонон вучуд доранд.

Ҷавонон бо хусусиятҳои хоси худ дар раванди ҷаҳонишавӣ кишри осебпазири ҷомеа маҳсуб меёбанд. Интернет имрӯз яке аз раванди технологияи нав ва аз зумраи василаҳои аввалин ва асосии таъсиргузор ба шаклгирии тафаккури онҳо мебошад. Азбаски аксарияти истифодабарандагони фаъоли воситаҳои интернетӣ ҷавонон мебошанд ва иттилооти интернетӣ арзиш ва ҳазинаи бойи маънавӣ ва технологиро низ дар баробари таҳдидҳояш дорост, ҳар гуна маҳдудкунӣ дар ин самт натиҷаи баръакс ба бор оварда метавонад. Ҳанӯз он вақт Пешвои миллат гуфта буданд, ки «...аксари наврасону ҷавонон аз телефон ва шабакаи интернет на барои гирифтани маълумоти мукамалкунандаи донишу малака, балки барои дарёфти дигар маълумоти ба ахлоқи ҷомеа зарарнок сару кор мегиранд»⁶.

Интернет имрӯз ба сифати чи чиз баромад менамояд? Интернет имрӯз ба сифати иттилоот, интернет ҳамчун сармоя, интернет ҳамчун восита, интернет ҳамчун дониш, интернет ҳамчун фейк, интернет ҳамчун манбаи қаллобӣ, интернет ҳамчун илм, интернет ҳамчун ҳазинаи маънавӣ ва фарҳангӣ, интернет ҳамчун воситаи рушд, интернет ҳамчун табиб, интернет ҳамчун мушкулкушои гиреҳҳои илмӣ, саволҳои норавшан, рӯшноиафкани донишҳои инсонӣ, қонёкунандаи талаботҳои қонёнагаштаи инсон ва ғайраю ҳоказо симматҳои нав ба нави худро дар ҷомеаи башарӣ кашф менамояд ва рушд медиҳад⁷.

Хуллас, ҳар кучо ҳар талаботи инсоние, ки имкони шакли иттилоотӣ гирифтани ва намои маҷозӣ пазируфтаниро дорост, ин офаридаи инсон дар худ ҷой додааст. Инсон бо интернет ба мисли чинни аз кӯза баромада муносибат менамояд, ки мазмун муносибатро хостаю омили соҳиби кӯза муайян менамояд.

Пас омили решагии ин ҳучуми маънавӣ танҳо ба субъектони фаъол не, балки ба ҳолати маънавии субъектони пасив ва адресати ин амалқардҳо тавбаам аст. Ин ҳолат моро водор ба он менамояд, ки дар баробари васоити

⁶ Мачидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ., Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ (дар масири ҷаҳонишавӣ). – Душанбе: Маориф, 2019. – С. 6.

⁷ Ниг.: Холиқзода А.Ғ. Пешво ва оини давлатсозӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 440 с.

махдуднамоӣ ба омодагии мафкуравии ҷомеа ва шаҳрвандони кишвар таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намоем.

Ин аст, ки унсурҳои манфӣ ва ифротгарою ғайриахлоқии иддае аз тарғибкунандагони фаҳш гоҳ дидаю доништа бо мақсадҳои муайяни гурӯҳӣ ва гоҳ дар олудагӣ бо манфиатҳои сиёсии кишварҳои муайян чун тори анкабут фазои иттилоотиро ғасб карда, ҳар нафари бо мақсадҳои неқ ба чунин сайтҳои иттилоотӣ воридшавандаро такрор ба такрор бо таклифҳои диққатҷалбкунанда ба паскӯчаҳои андеша ва манзараҳои фаҳшу харобиовари худ қашанг ҷалб мекунанд. Оқибати ин ҳолат хиради инсонӣ ва мафкураи насли ҷавонро ба худкушӣ водор кардааст.

Алоқаҳои номахдуди ҷинсӣ, кашишҳои нафсонии зебо оро додашуда, дурӯғҳои сиёсии бо ҳадаф бофташуда, зиндагии бо кару фаррӣ ба намоиш монда ва бозӣ бо эътиқодҳои динӣ на ҳар ҷавони ба чунин манзара афтидаро имкон медиҳад, ки бо ақли солим аз ин марғзори зебо ороштаи деғу дад берун барояд.

Барои ҷавонони муосир идеологу тарғибгарони фаҳш ва муносибатҳои ғайриахлоқӣ домҳои хеле қашангӯ зебои иттилоотӣ офаридаанд. Дар чунин шароит барои фарзандони беҳимоят, ҷавонони сода ва таҷрибанадошта пайдо кардани роҳи дурусти ҳаёт ва зиндагӣ мушкил аст. Ҳамаи ин тафовутҳои иттилоотӣ, ки дар пасманзари ғоя ва назарҳои мухталиф тарҳрезӣ мешаванд, дар ташаккули афкори ҷавонон бетаъсир нахоҳад буд.

Чи бояд кард? Охир ин ҷавонон фарзандону наберагони мову шумоянд, муҳимтар аз ҳама онҳо ояндаи мо ва ватани мо мебошанд. Мо агар ҷавононро огоҳ аз ин таҳдидҳо насозем, нерӯҳои ақлонии онҳоро омода ба ин таҳдидҳо нанамоем ҳама кӯшишҳои мо дар ҳифзи Ватан ва истиқлолияти маънавии он натиҷаҳои дилхоҳ нахоҳад дод.

Имрӯзҳо мавҷудияти омилҳои мусбат ва манфии истифодаи васеи воситаҳои интернетиро дида мутахассисон дар васоити ахбори омма, мисли онҳо, ки замоне Муҳаммади Ғаззоли «илмро ба оби дарёву кӯдакро ба инсонии омодаи омӯзиш ва фаҳми илм надошта» нисбат дода буд, яке интернетро чун оташ, дигар чун корд ва сеюми ба мисли мошин нисбат дода, ғоида ва зарари ҳар яки онро дар вобастагӣ ба субъекти истифодабарандаи он шарҳ медиҳанд. Яъне, оташ дар дасти инсонии солимақл барои манфиат истифода мешаваду дар дасти камақл ба манбаи хатар, корду мошин низ.

Аммо бояд рӯирист гӯем, ки дар асл интернет на корд асту на оташ ва на мошину на оби баҳр барои кӯдак, вай як манбаи иттилоотии бо тафаккури инсон сару кор дошта аст, ки бо ҳар нафар дар алоҳидагӣ махфиёна сӯҳбат намуда, аз инсон бо имкони мавҷудаи фикриаш, сатҳи тафаккур ва шуураш ҷаҳони маънавии ӯро ё меафзояд ва ё коста мегардонад.

Интернет ба ҳар инсон дар махфиёти том ба ҳамоиш омада вобастагии худро ба нерӯи ақлонӣ ва ё шайтонӣ тавҷам медорад. Дар ҷойе, ки инсонии вориди он шаванда ақли солим ва фарҳанги кофӣ надорад, нерӯи шайтонию қашанг ва зебо ҳокимият меронад.

Интернет дар баробари он ки мушкилиҳои моро осон менамояд, иттилоотро сари вақт ба ҷойи лозимӣ мерасонад, ҷаҳонро ба як деҳ табдил медиҳад, табдилёбии оламо бо гузариши ҳар сония инъикос менамояд, тағйирёбии оламо тақону нерӯ мебахшад, бо озодӣ бозӣ мекунад ва онро чун олоти лозиму нолозим сӯистифода менамояд, бо ақл мубориза мебарад, гоҳ парвози онро бо манфиатҳои ғаразнокаш бод медиҳаду гоҳ онро аз роҳи солимии пиндораш боз медорад, хирадро маҳв ва ноаён сохта имконияти инсонро номаҳдуд гардонид, боварии ӯро аз имкониятҳояш фарохтар гардонид, ҷавонро дар ҳолати сархӯшии мафкуравӣ ба ҳаёти воқеӣ ночаспон ҳидоят менамояд.

Бо чунин омилҳои мухталифмаъно интернет ба як лабораторияи иттилоотие, ки дар фазои он унсурҳои фарҳангӣ, инсонӣ якҷо бо ғализиҳои маънавӣ ва ифротӣ озод ба тарбияи мафкураи насли наврас машғуланд, табдил меёбад.

Агар корд бурраду дард диҳад, оташ сӯзонаду азияти ҷон кунад интернет агар ба вайронии маънавӣ кашад ҳам, «роҳати муваққатӣ» барои субъект ато менамояд, зеро аз он фиску фасод ва амалҳои ифротӣ, неруи манфурӣ нафси инсонӣ лаззат мебарад. Ва онто зуҳури қабехи ҳислати парвардашудаи интернетӣ шахсияти инсонро ва имкони зарарҳои онро номуайян пинҳон медорад.

Ин ҳолат дар ҷомеа ботини палидро паҳлӯи ботини пок дар ҳолати баробар воғузур намуда, тафовут байни хираду инсоф ва беинсофию ноадлӣ нагузошта, эҳсоси мусбати ботиниро, ки дар баъзе мавридҳо омили тарбияи ҷиддии инсон аст ба ҳолати заифӣ табдил дода ба фасодшавии мафкураи ҷавонон роҳ мекушояд.

Дар чунин шароит зуҳури ҳодисаҳои манфӣ ва ҳаракатҳои номуносиби ҷавонон дар муқобили амалҳои неқ авлавият пайдо карда, ҳарфи бад аз неқ дида қавитар, амали зишт аз амали хайр дар ҷомеа болотар гардида, нақш ва нуфӯзи ҷинойткорӣ аз рафтори шоиста байни ҷавонон афзалият касб менамояд.

Паҳлуи дигар ин аст, ки интернет дар ташаккули афкори динию мазҳабии ҷавонон низ нақши бориз дошта, вай мисли тортанак на танҳо ба тори эътиқод ва озодии вичдони инсонҳо ҷанг зада метавонад, вай инчунин фазои холии маънавӣ, фарҳангӣ ва эътиқодии инсонҳо ба вижа ҷавонони дар ҷустуҷӯро бо мафкура ва дидгоҳҳои ба худ хос пур мекунад.

Интернет ҳамчун воситаи устувори маънавӣ ва мабдавии шаклгирии инсони нав баромад менамояд. Аз оне, ки дастандаркорони он чи меҳоханд, кадом манфиатҳоро думболагирӣ менамоянд, айнан ҳамон тавр ва ба ҳамон самт имкон дорад, ки насли навро дар минтақаҳои осебпазир тарбия намоянд.

Ҳукумати кишвар ҳалли мушкилоту масъалаҳои ҳаёти наврасону ҷавонро самти стратегӣ ва афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ медонад. Имрӯз, ки мо дар роҳи бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёду демократӣ қарор дорем, барои ноил шудан ба инкишофи устувори давлат, бояд ба масъалаи ҷавонон ва истифода аз имкониятҳои зеҳнӣ ҷисмонии онҳо рӯ биоварем, зеро, ки «мутобиқи нишондодҳои омӯрӣ ҷавонони синнашон то 30-сола ба

70 дар сади аҳолии ҷамъияти Тоҷикистон баробар аст» ва онҳо айни замон қувваи асосии пешбарандаи ҷомеаи имрӯзаи мо махсуб мегарданд.

Дигаргунӣ ва равандроӣ ҷаҳонишавии манфиатҳо дар дунё босуръат идома дошта, инсоният ба таҳдиду хатарҳои навест дучор гардидааст, ки мубориза бо ин гуна ҷиноятҳои нави хатарноки ҷаҳонӣ муносибати комилан навро тақозо мекунад.

Ба андешаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон: «Дар шароити ташаннуҷи рӯзафзунӣ авзои сиёсии ҷаҳон ва тағйири таҳаввулотӣ босуръати он, торафт вусъат гирифтани низоъҳои байнидавлативу байнимазҳабӣ ва авҷи ҷиноятҳои муташаккили фаромарзӣ, ғимояи марзубуми кишвар ва ҳифзи амнияти давлату миллат барои мо масъалаи аввалиндараҷа ва ҳаётан муҳим ба шумор меравад.

Вазъи имрӯзаи минтақа ва ҷаҳон мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, амнияти миллий ва сохторҳои низомиро водор месозад, ки ғайолияти ҳудро ба таври ҷиддӣ тақвият бахшида, барои иҷрои вазифаҳое, ки имрӯз дар назди онҳо қарор доранд, ҳамеша омода бошанд».

Қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯз дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон иштирокчиҳои конвенсияҳои Созмони Милалӣ Муттаҳид ва қарордоди байналмилалӣ дар самти мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва амнияти иттилоотӣ мебошад.

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз марҳилаҳои пуртаҳаввули таърихи инсоният – ҷаҳонишавӣ рост омад. Дар шароити имрӯза ҷаҳонишавӣ ба хусусиятҳо, афкор ва фарҳанги миллий таҳдид намуда, рушди технологияи иттилоотӣ ба равнақи раванди ҷаҳонишавӣ мусоидат намуд. Маҳз шабакаи интернет, расонаҳои электронӣ, ба мисли компютерҳо ва телевизионҳои моҳвораӣ, телефонҳои мобилӣ ва дигар воситаҳои аудиовизуалӣ аз омилҳои аслии паҳншавии раванди ҷаҳонишавӣ мебошанд.

Раванди ҳодисоти ҷаҳон ва ҳифзи неъматӣ бузургтарини башар, яъне ҳаёт тамоми сокинони сайёраро водор месозад, ки ғалабаи мафкураи носолиро ботил созанд ва бо иқдомҳои оқилона собит намоянд, ки замин ғаҳвора ва арсаи камолоти аҳли башар аст ва масъулияти ҳифзи ҳаёт дар сайёра ба дӯши ҳама баробар қарор дорад.

Дар тӯли асрҳо инсон дар баробари кашфиётҳои нодир силоҳҳои даҳшатноке низ сохтааст, ки ҳадафи онҳо дар қатори дигар табиноатҳои ҳарбӣ ва ҷангиашон қатли ом ва аз неъматӣ бузургтарин, яъне аз ҳаёт маҳрум сохтани инсон аст. Вале ба он марҳилаи даҳшатнок нарасида инсоният дар нимароҳ, ҷаҳонро ба хатарӣ дигарӣ аз он ҳам дида ваҳшатовар, тимсоли ҷиноятҳои муташаккил ва трансмиллӣ, терроризм ва экстремизми байналмилалӣ гирифта кардааст.

Ҳодисаҳои бо чунин нави ҷиноятҳо печида, ки тавассути воситаҳои нави иттилоотӣ ва алоқаи барқӣ дар давлати Сурия, Ироқ, Яман, Сомалӣ, Украина, Нигерия ва дигар минтақаҳои олам сурат гирифта истодааст, бо ҳислат ва сифати нави моро ба олами нави пурмӯҷарои мафкураӣ ҳидоят

дорад⁸. Аз ин рӯ, мубориза бар зиддӣ омилҳои паҳнкунандаи ҷиноятҳои зикргардида дар сиёсати имрӯзаи бисёр кишварҳои ҷаҳон мавқеи асосиро пайдо кардааст.

Вобаста ба равандҳои ҷаҳонишавӣ ва шиддат гирифтани муборизаҳои иттилоотӣ афзоиши шади ҷинояткориҳои байналмилалӣ, ҳамчунин воридшавии мафкураи бегона ба зехни ҷомеа ба амал омада, ҷиноятҳои муташаккил ва трансмиллӣ шаклҳои гуногун мегиранд.

Ба ин раванд ҷиноятҳои муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир, силоҳ, хариду фуруши одамон, дуздидани технологияҳои нав, таблиғи фаҳшу фучури (порнографияи) кӯдакона дар Интернет, қаллобӣ ва дигар ҷиноятҳои иқтисодӣ, қонунӣ гардонидани асъор, коррупсия ва ҷиноятҳои экологӣ тобишҳои нав касб менамоянд. Дар раванди пешгирии ҷинояткорӣ ва мубориза бо унсурҳои ҷинояткорӣ, ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани тайёрии касбӣ ва омодабошии ҷангӣ вусъат бахшидани ҳамкориҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, бахусус мақомоти қудратӣ, бо аҳоли ва ҷамоаҳои онҳо хеле муҳим мебошад.

Дар баробари ин ҳама афзоиши сатҳи суиистифодабарии Интернет ҷиҳати паҳн намудани ғояҳо ва даъватҳои экстремистӣ террористӣ вазъи муборизаи касбии мақомоти мафкуравино бо ҷунин навъи ҷиноятҳо ба маротиба мушкул гардонидани фазаи иттилоотии моро бо фитна ва унсурҳои фарҳанги бегона ғализ менамояд.

Дар вазъияти баамаломода ҳуқуқу озодиҳои инсон, адлу инсоф ва дигар арзишҳои конститусионии кишвари мо имкон дорад, мисли кишварҳои дигари ҷангзада зери ниқоби ҳаракатҳои бо ном демократӣ ва озодиҳо сӯиистифода ва поймол гардида, дар асл мафкураи ҷамъиятӣ ба сӯи анархия ва беҳокимиятӣ кашида шавад. Мо як маротиба ба гирдобҳои ҷанги шаҳрвандӣ гирифта шудем. Таърих дигар моро нахоҳад бахшид.

Иттилоот, ки бузургтарин неъмат ва дастоварди рушди ҳаёти иҷтимоист, имрӯзҳо ҳадафи нопоки гурӯҳҳои носолими ҷомеа гардидааст. Фазаи озоду демократии кишварҳои рӯ ба рушд то ҷое ба ин осебпазирӣ мусоидат менамоянд. Аз ин хотир, вақти он расидааст, ки ба ҷавононамон маданияти истифодаи воситаҳои иттилоотиро таълим диҳем, тартиби дурусту самараноки истифодаи воситаҳои алоқаро омузонем ва ҷиҳати пешгирии сӯиистифода аз ин манбаи пурғановати илму маърифат ҷораандешиҳо намоем.

Мо ба фикру андешаи аксари олимону муҳаққиқон комилан розӣ буда, ногузирии ҳифзи фазаи иттилоотиро дар шароити ҷаҳонишавии манфиатҳо ва шиддат гирифтани муборизаи мафкуравӣ дар ҷаҳорҷӯбаи қонунҳои амалкунандаи миллӣ⁹ ва шартномаҳои байналмилалӣ зарур ва муҳим мешуморем.

⁸ Ниг.: Холиқзода А.Ғ. Мафкураи миллӣ ва ҳуқуқ. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 588 с.

⁹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотӣ» (аз 6.08.2001с. № 40) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2001, № 7, мод. 502; соли 2005, № 12, мод. 639. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04.04.2019 с., № 1595; манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation>; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (аз 2.12.2002с., № 71) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, № 11, мод. 696; соли 2005, № 12, мод. 646; манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation>;

Дар баробари ин ҳама мо асли табобати ин бемории мафкуравиро дар кашфи авомили решаии ҳодисаи номатлуб дида, усули мубориза бо онро аз ҷанбаи мафкуравӣ дар шаклҳои зерин муҳим арзёбӣ менамоем:

1. Асли таҳдид аз интернет тавассути мафкура сурат мегирад. Аз ин рӯ, агар мафкура солим набошад, он аз ғизои ахлоқу одоб ва қонуният бархӯрдор набошад, дар он тамизи неку бад вучуд надошта бошад, пас ҳама амалкардҳои зоҳирии мо дар самти фазои иттилоотӣ натиҷа нахоҳад дод, ва онро ҳеҷ як сипари оҳанин Ҳимоя натавонад кард.

2. Дар ҳолате, ки ҳуҷуми асли ба мафкура нигаронида шудааст, мо бояд мафкураро қабл аз ҳама барои истодагарӣ бо ин таҳдид омода намоем, ҷанбаҳои нерумандии маънавии онро бо дастовардҳои миллӣ ғанӣ гардонем, шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ахлоқӣ ва маънавии ҷомеаро баланд бардорем.

3. Мо бояд хуб донем, ки раванди арзишгароии давлатҳои нав ва ҷомеаи муосир таҳти ливои демократия ва озодиҳо моро фишор бар маҳдудиятҳо менамояд, озодию хостаҳоро бо кашишҳои инсонӣ ба олами рамзӣ мустаор вогузор месозад. Дар ин паҳно танҳо вичдон ва мафкураи солими аз ақл ғизогирандаи шаҳрванд коршоям аст, на маҳдудияту муборизаҳои ноҷо.

4. Ба назар чунин мерасад, ки селобаи хатару таҳдидҳо ба мафкураи ҷавонон ва фазои эътиқодии шаҳрвандон ду решаи ғизодиҳанда дорад. Яқум сатҳи пасти тафаккур, шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқию ахлоқии ҷомеа; дуюм дарки нодурусти озодиҳои демократӣ, зеро барои мардуми аз назари ақлӣ ғайриозод ва вайроншудае, ки озодиро ба даст овардааст, хеле душвор аст, ки озод бимонад¹⁰.

5. Ду омили номбаршуда паҳнои аслиеанд, ки ҳама таҳдидҳои иттилоотӣ тавассути онҳо ворида ҳарими ҳарами мафкураи шаҳрвандон мегарданд. Моро зарур аст, ки тавассути коркарди консепсияи мафкураи солими худҳаракати миллӣ, ки дар доираи талаботи манфиати миллат ва давлат вобаста ба шароит имкони рушд ва тағйирпазирро дорад, сатҳи донишҳои ҳуқуқӣ ва фарҳангии ҷомеаро баланд бардорем. Маҳз, ҳамин сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва фарҳангии ҷомеа сипари нахусти таҳҷуми маънавӣ ва иттилоотӣ мегардад. Ҳамзамон зарур аст, ки корҳои ташкилӣ ва муносибат бо интернет тағйир ёфта, сайтҳои мақомот ва корпуси идеологӣ комилан таҷдиди назар шавад. Тавсия дода мешавад, ки ҳузури намояндагони гурӯҳҳои зерин дар фазои иттилоотӣ дар ҷаҳорҷӯбаи арзишҳои меҳварӣ ва усулии ташаккули миллати сиёсӣ ва давлати миллӣ¹¹ бештар ва сифатнок карда шавад: а) намояндагони мақомот; б) олимони ва коршиносони варзидаи соҳа; в) намояндагони ташкилотҳои ғайридавлатӣ;

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» (аз 10.05.2002с., № 55) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2002, № 4, қ. 2, мод. 320; с. 2012, № 7, мод. 698; Қонуни ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1164); манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation>; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» (аз 18.06.2008с., № 411) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008, № 6, мод. 469; манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation> ва ғ.

¹⁰ Макиавелли Н. Государь, – М., 2010. – С. 370-371.

¹¹ Ниг.: Холиқов А.Ғ. Андешаи давлати миллӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 684 с.

г) блогерҳо ва рӯзноманигорон; д) варзишгарон; е) намоёндагони равияҳои асосии динии дар паҳноии манфиати миллат ташаккулёфта ва ҳоказо.

6. Дар асри нав, ки онро асри иттилоот унвон кардаанд, таъсири иттилоот ва расонаҳои иттилоърасон бисёр амиқ ва нишонрас гардидааст. Зеро, имрӯз бо рушди фаъоли Интернет шабакаҳои иҷтимоӣ таъсири худро дар тафаккури ҷомеа хеле амиқу нишонрас мегузоранд. Ҳатто расонаҳои иттилоърасон ба майдони муҳофизаҳои сиёсӣ низ табдил ёфтаанд. Аз ин лиҳоз, таъмини амнияти иттилоотӣ дар замони муосир ба унсури асосии таъмини амнияти миллӣ мубаддал гаштааст. Аммо мутаасифона бинобар мафкураи дурусти истифодабари надоштани аксарият истифодабарандагон фазои иттилоотиро бар зарари худ истифода мебаранд. Бинобар ин, хуб мешуд, ки кафолатҳои мафкуравӣ ҷоннок карда шавад, чунки таввасути қонунгузорӣ ба танзим даровардани фазои иттилоотӣ барои шахсони фарҳангии ҳуқуқии поён дошта, нобоварӣ ба фазои сиёсӣ ва фазои ҳуқуқиро ба бор меоварад.

7. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҷангҳои иттилоотии манфиатхоҳон муҳимтарин омили таъмини амнияти иттилоотӣ он аст, ки бояд ВАО-и расмӣ давлатӣ моҳияти рӯйдодҳои дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро дар сатҳи баланди касбият, саривақт ва фаҳмо ба саҳми ҷомеа расонанд. Дар ин сурат шиддати таъсири ҳар гуна иттилооти беасос ва бардурӯғ дар расонаҳои манфиатхоҳ ва шабакаҳои иҷтимоӣ аз ҷониби ташкилотҳои террористӣ ифротгаро ва ҷонибҳои манфиатхоҳ метавонад камтар гардад. Чунки табиати инсонӣ чунин аст, ки ҳама вақт сарчашмаи аввалро қабул ва онро воқеъият мепиндорад. Вақте, ки ба воситаи иттилоотрасонии расмӣ давлатӣ ба саҳми ҷомеа хабарҳо расонида мешавад, эътимод ва боварӣ ба иттилооти расонаҳои иттилоотии расмӣ давлатӣ моҳиятан эътимод ва бовариро ба мақомоти давлатӣ ва Ҳукумат бештар менамояд. Ҳамзамон расонаҳои расмӣ давлатӣ бояд хабархоро мунсифона таҳлил намуда, ба саҳми бинанда ва шунаванда расонанд.

8. Шояд вақти он расидааст, ки «Стратегияи амнияти иттилоотӣ» бо истифода аз методологияи универсалии фарогирии таҳҷуми иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ бо дарназардошти хусусиятҳои анъанавӣ ва фарҳангии миллӣ аз сари нав таҷдиди назар гардад.

9. Ҷиҳати рафъи хабарҳои бардурӯғ имзои электронии рақамии муаллифон, маълумот оид ба онҳо дар хабару расонаҳои интернетӣ ҷорӣ карда шавад. Имзои электронии рақамӣ (ИЭР) – воситаи барномавӣ-криптографӣ буда, маълумоти ҳатмӣ (реквизити) санади электронӣ, шиносномаи манбаъҳои иттилооти истифодашуда ва муҳофизаи қонунии санад ба ҳисоб меравад. Имзои электронии рақамӣ санҷиши пурра, махфӣ нигоҳ доштан ва муайян кардани шахси интиқолдеҳи маълумотро таъмин менамояд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» (аз 18.06.2008с., № 411) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008, № 6, мод. 469; манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation>
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» (аз 10.05.2002с., № 55) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2002, № 4, қ. 2, мод. 320; с. 2012, № 7, мод. 698; Қонуни ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1164); манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation>
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (аз 2.12.2002с., № 71) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, № 11, мод. 696; соли 2005, № 12, мод. 646; манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation>
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ» (аз 6.08.2001с. № 40) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2001, № 7, мод. 502; соли 2005, № 12, мод. 639. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04.04.2019 с., № 1595; манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/legislation>
5. Макиавелли Н. Государь, – М., 2010. – С. 370-371.
6. Мачидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ., Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ (дар масири ҷаҳонишавӣ). – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
7. Рахмон Д.С. Права человека в условиях глобализации: теоретические и методологические проблемы. – Душанбе, 2019. – 376 с.
8. Холиқзода А.Ғ. Бунёдгузори давлати миллӣ – Пешвои миллат. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 172 с.
9. Холиқзода А.Ғ. Мафкураи миллӣ ва ҳуқуқ. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 588 с.
10. Холиқзода А.Ғ. Пешво ва оини давлатсозӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 440 с.
11. Холиқов А.Ғ. Андешаи давлати миллӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 684 с.

ТОВОНИ ЗАРАР АЗ ЧИНОЯТ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚӢ: ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚИИ МУҚОИСАВӢ

Азиззода У.А.

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон.

Тел. +992 907811285

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Рачабзода С.А.,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон,

Тел.: +992 907153715

E-mail: rajabov.9999@mail.ru

Фишурда: Дар мақола мавқеи институти товони зарар аз ҷиноят дар давраҳои таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муайян карда шудааст, ки дар давраҳои амали ҳуқуқи зардуштӣ, ҳуқуқи одатӣ ва ҳуқуқи мусулмонӣ институтҳои ҷазо ва товони зарар аз ҷиноят ҳамчун як категория фаҳмида мешуданд. Сар карда аз замони Иттиҳоди Шӯравӣ то замони имрӯза масъалаи ба кадом соҳаи ҳуқуқ таалуқ доштани институти товони зарар аз ҷиноят миёни олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ мавриди баҳс қарор дорад. Муаллиф ба хулоса меояд, ки табиати ҳуқуқии товони зарар аз ҷиноят хусусиятӣ байнисоҳавӣ дошта, онро ҳамчун институти комплекси байнисоҳавии ҳуқуқ мешуморад.

Калидвожаҳо: зарар, товони зарар, ҳуқуқи зардуштӣ, ҳуқуқи мусулмонӣ, ҳуқуқи одатӣ, ҳуқуқи гражданин, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҷабрдида, ҷазо, даъвои гражданин, байнисоҳавӣ, комплексӣ, ҳуқуқи моддию муурофиавӣ, муносибати ҳуқуқӣ, танзимкунӣ.

ВОЗМЕЩЕНИЕ ВРЕДА ОТ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СИСТЕМЕ ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЕ СРАВНЕНИЕ

Азиззода У.А.

доктор юридических наук, профессор
кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета
Таджикского национального
университета,

Тел: +992 907811285

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Рачабзода С.А.

Соискатель кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета
Таджикского национального
университета,

Тел.: +992 907153715

E-mail: rajabov.9999@mail.ru

Аннотация: В статье анализируется позиция института возмещение вреда от преступления в истории государства и права Таджикистана. Установлено, что в период зороастрийского права, обычного права и мусульманского права институты наказания и возмещения вреда от преступлений понимались, как одна категория. Со времен Советского Союза до наших дней вопрос о принадлежности института возмещения вреда от преступлений к отраслей права является предметом дискуссий среди ученых-правоведов. Автор приходит к выводу, что правовая природа возмещения вреда от преступления носит межотраслевой характер, и рассматривает его как комплексный межотраслевой институт права.

Ключевые слова: ущерб, компенсация, зороастрийский права, обычное право, мусульманское право, гражданское право, уголовное право, потерпевший, наказание, гражданский иск, межотраслевой, комплексный, материальное и процессуальное право, правоотношения, регулирование.

COMPENSATION OF HARM FROM CRIMES IN A SYSTEM OF LEGAL RELATIONS: HISTORICAL - LEGAL COMPARISON

Azizzoda U.A. - doctor of law, professor of the department of human rights and comparative law of the law faculty of the Tajik national university,

TeL: +992 907811285

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Rajabzoda S.A.

Camerator of the department of human rights and comparative law of the law faculty of the Tajik national university,

Тел.: +992 907153715

E-mail: rajabov.9999@mail.ru

Annotation: The article analyzes the position of the institution of compensation for harm from crime in the history of the state and law of

Tajikistan. It has been established that during the period of Zoroastrian law, customary law and Muslim law, the institutions of punishment and compensation for harm from crimes were understood as one category. From the times of the Soviet Union to the present day, the question of whether the institution of compensation for harm from crimes belongs to branches of law has been a subject of debate among legal scholars. The author comes to the conclusion that the legal nature of compensation for harm from a crime is of an intersectoral nature, and considers it as a complex intersectoral institution of law.

Key words: harm, compensation, zoroastrian law, customary law, muslim law, civil law, criminal law, victim, punishment, civil claim, intersectoral, complex, substantive and procedural law, legal relations, regulation.

Барои дуруст ва пурра таҳқиқ намудани мансубияти институти товони зарар аз ҷиноят ба ин ё он низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ лозим меояд, ки ин падида дар ҳар як давраи таърихӣ таҳлил карда шавад. Муҳаққиқони ватанӣ таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистонро ба таври мухталиф гурӯҳбандӣ кардаанд. Масалан проф. А.Ғ. Холиқов чунин давраҳои таърихи давлат ва ҳуқуқи тоҷиконро муайян намудааст: 1. Давраи амали тамаддуни ҳуқуқи зардуштӣ ва одатӣ; 2. Давлат ва ҳуқуқи тоҷик дар аҳди амали ҳуқуқи мусулмонӣ; 3. Амали ҳуқуқи имперӣ дар сарзамини тоҷикон; 4. Амали ҳуқуқи шуравӣ; 5. Таҷдиди низоми нави ҳуқуқи Тоҷикистони соҳибистиқлол¹². Чунин даврабанди қобили қабул аст, аммо ба ақидаи мо давраи 4-уми таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон ин амали ҳуқуқи мусулмонӣ дар робита бо дигар низомҳои ҳуқуқию одатӣ дар сарзамини тоҷикон мебошад.

Дар давраи зардуштӣ институтҳои ҳуқуқӣ муайян нашуда буданд. Институтҳои ҷиноят, ҷазо ва ҷаброни зарар аз ҷиноят ба маънои ҳозирааш вучуд надоштанд. Меъёрҳои асосие, ки инсонҳоро аз таҷовуз ба арзишҳои ҳаётан муҳим ғимоя карда, ба эътидол овардани ҳаёти иҷтимоӣ хидмат мекарданд, навистаҳои Авесто ва дигар сарчашмаҳои даврони зардуштӣ буданд.

Дар даврони зардуштӣ асосан таснифи кирдорҳои зиддихуқуқӣ ба ҷиноятҳо муқобили шахсият, муқобили озодӣ ва шаъну шараф, ҷиноятҳо муқобили дахлнопазирии ҷинсӣ, ҷиноятҳо ба муқобили моликият, ҷиноятҳо ба муқобили ҳайвонот ва табиат, ҷиноятҳо ба муқобили дини зардуштӣ ҷудо мешуданд. Ҷазоҳои маъмулии чунин ҷиноятҳо ин ҷарима, ҷазоҳои ҷисмонӣ, кафорати гуноҳ, маҳдуд кардани озодӣ ва қатл буданд. Як намуди махсуси ҷазо дар ҷомеаи Авесто кафорати (харид, фидя) гуноҳ дониста мешуд¹³. Намудҳои махсуси ҷазо дар ҷомеаи Авесто, ки бар

¹² Холиқов А. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе, 2002. – С. 8.

¹³ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование. Монография. – Душанбе, 2016.; Халиков А.Г. Правовая система зороастризма : автореферат дис. ... доктора юридических наук. – М., 2004. – 37 с;

муқобили бисёр ҷиноятҳо татбиқ мешуданд, кафорати гуноҳ ва ҷарима ба ҳисоб мерафтанд. Дар Авесто имконияти иваз кардани ҷазои ҷисмонӣ бо фидя пешбинӣ шуда буд. Далели ин гуфтаҳо муқаррароти Вандидод дар даврони Сосониён ҷиҳати муайян кардани арзиш ва ченаки зарбаҳои ҷубин бо эквиваленти пулӣ ҳисобида мешавад¹⁴. Таҳлили адабиётҳои ҳуқуқӣ нишон дод, ки дар ин марҳилаи таърихӣ институтҳои ҷазо ва товони зарар аз ҷиноят ҳамчун як мафҳум фаҳмида мешуданд. Дар ҷиноятҳое, ки зарари молумулкӣ ё зарари ҷисмонӣ расонида мешуд, ҷазоҳо нисбати ин ҷиноятҳо асосан хусусияти ҳуқуқбарқароркунамандаро доштанд. Яъне аз ҷазоҳои ҷарима ва кафорати гуноҳ пеш аз ҳама манфиатҳои аздастрафтаи ҷабрдида қонсӯ гардонида мешуданд.

Марҳилаи навбатӣ – давлат ва ҳуқуқи тоҷик дар аҳди амали ҳуқуқи мусулмонӣ, гарчанде таҳаввулотҳои зиёдро дар ҷомеаи тоҷикон дар асри XIII мелодӣ ба миён овард, қисми таркибӣ ва яке аз рухҳои бунёдии давлатдорӣ тоҷикон ба ҳисоб меравад.

Ҳуқуқи мусулмонӣ аз меъёрҳои дини ислом сарчашма гирифта, аксарияти меъёрҳои он хусусияти динӣ доранд. Меъёрҳое, ки вобаста ба рушди ҷомеа ба ҳуқуқи мусулмонӣ ворид гаштаанд, ба меъёрҳои асосӣ ва сарчашмаҳои аввалиндараҷаи дини ислом Қуръон ва Ҳадис (Суннат)¹⁵ набояд муҳолиф бошанд ва нестанд. Чун дигар категорияҳои ҳуқуқӣ ҷиноят, ҷазо ва товони зарари бо ҷиноят расонидашуда низ бо меъёрҳои динӣ танзим ёфта буданд. Дар ин марҳилаи таърихӣ-ҳуқуқӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ ва институтҳои танзимкунамандаи онҳо назар ба марҳилаи пешин то андозае инкишоф ёфта буданд, аммо ҳанӯз ҳам миёни ҷазо ва ҷуброни зарари бо ҷиноят расонидашуда фарқ намекарданд.

Хусусияти фарқкунамандаи ҳуқуқи мусулмонӣ дар он буд, ки категорияи ҷиноятҳо вобаста ба гурӯҳи ҷазоҳо муайян карда мешуданд. Олимони соҳа 3 гурӯҳи ҷазоҳоро¹⁶ дар ҳуқуқи мусулмонӣ ҷудо мекунам: 1) ҳадд ё ҳудуд; 2) қассос ё дийя; 3) тазир;

Ҷазоҳои ҳад ё ҳудуд ба ҷиноятҳое пешбинӣ шудааст, ки нисбати онҳо бо сарчашмаҳои аввалиндараҷаи ҳуқуқи мусулмонӣ ҷазои муайяншуда пешбинӣ шудааст ва тағйир додани онҳо иҷозат дода намешавад. Дар категорияи қассос ё дийя бо Қуръон ва Ҳадис ҷазоҳои муайян нисбати кирдорҳои ҷиноятӣ муқаррар шудааст, аммо татбиқ шудани онҳо ё ба дигар намуди ҷазо иваз намудани онҳо аз иродаи ҷабрдида ё намояндаи қонунии ӯ вобаста буд, яъне ҷиноятҳои муқобили шахсият ба ин гуруҳ

Буриев И.Б. Действие мусулманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII-начало XX века), - Душанбе, 1999.

¹⁴ Периханян А.Г. Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды. – М.: Наука, 1983-С.216; Авеста. Кн. 1. – Душанбе, 2014. – С. 571

¹⁵ Насурдинов, Э.С., Сафаров, Д.С. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон Қ.1, зери таҳрири Ф.Т. Тохиров. – Душанбе : Офсет Империя, 2013. – с.237-244.

¹⁶ Г.Ф. Елаян Основы мусульманского уголовного права. Учебное пособие по спецкурсу для студентов юридического факультета специальность 02.11.00 — «Юриспруденция». – Махачкала, 2002; Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов // Государство и право. – Душанбе, 1997. – № 1. – С. 19–25; Холиков А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ. – Душанбе, 2010. – С. 67-68.

дохил мешуданд. Тамоми дигар ҷинойтхое, ки дар ду гуруҳи аввал мушоҳида намешаванд, ба категорияи тазир шомиланд.

Категорияҳои қассос (дӣя) ва тазирро метавон сарчашмаҳои институти товони зарар аз ҷинойт дар ҳуқуқи мусулмонӣ номид, чунки ҷазоҳои ин категорияҳо дар бисёр маврид аз иродаи шахси аз ҷинойт зарардида вобаста буд¹⁷. Намудҳои алоҳидаи ҷазоҳои ин категорияҳо, ки бевосита ба товони зарар аз ҷинойт равона шуда буданд, хунбаҳо (ҷуброни зарар ё дӣя); озод кардани ғулом ҳамчун кафорат; расонидани зарар мутаносиб мебошанд¹⁸. Ҳангоми таҳқиқи марҳилаи мазкур чунин хулоса кардан мумкин аст, ки товони зарар дар даврони амали ҳуқуқи мусулмонӣ дар сарзамини Тоҷикистон ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ-ҷинойӣ ба ҳисоб рафта, намудҳои алоҳидаи ҷазо ба сифати ҷораҳои ҷубронкунии зарари аз ҷинойт расонидашуда ҳисобида мешуданд.

Давраи чоруми таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон – амали ҳуқуқи мусулмонӣ дар робита бо дигар низомҳои ҳуқуқию одатӣ дар сарзамини тоҷиконро ҳамчун марҳилаи бархурди манфиатҳо гуфтан иштибоҳ нахоҳад буд.

Дар ин марҳила ҳуқуқи мусулмонӣ ҳамчун низоми ҳуқуқии асосии танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқӣ, бахусус дар замони давлатдорӣ аввалини тоҷикон – Давлати Сомониён, шинохта мешуд¹⁹. Аммо ҷои шубҳа нест, ки одатҳои пешини қавмҳои дар ин сарзамин иқоматдошта таъсири худро ба низоми ҳуқуқии мусулмонӣ мерасонд. Дар натиҷаи омезиши тамаддунҳо (тамаддуни зардуштӣ ва мусулмонӣ) дар сарзамини таърихӣ тоҷикон низоми ҳуқуқи мусулмонӣ дар омехтагӣ бо меъёрҳои ахлоқию одатии қадимаи халқи тоҷик амал кард. Албатта на танҳо ҳуқуқи мусулмонӣ бо меъёрҳои одатӣ таҷдид шуд, балки бо таъсири ҳуқуқи мусулмонӣ тартиби исботкунӣ, намудҳои ҷазо, ҳаҷм ва ҳудуди ҷазо дар ҳуқуқи одатӣ иваз шуданд.

Гарчанде, ки Давлати Сомониён бартарии ҳуқуқи мусулмониро дар танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ эътироф мекард, аммо бо истифода аз омехтагии меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ва ҳам ҳуқуқи одатӣ идораи давлатро ташкил карда буд, ки дар баъзан ҳолат аз кишварҳои Хилофати Араб бартарӣ дошт²⁰. Сарзамини тоҷикон дар замони асримиёнагӣ ва то Инқилоби октябр аз ҷониби давлатдориҳои мухталиф идора шудааст ва ҳар яки онҳо кӯшиши пойдор сохтани низомҳои ҳуқуқии одатии худ ё меъёрҳои эҷодкардаи сарваронашонро кардаанд²¹. Аммо ин кӯшишҳо

¹⁷ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование. Монография. – Душанбе, 2016 - с.163.

¹⁸ Назаров А.К. Уголовно-правовые нормы Корана и Хадисов и их классификация по институтам уголовного права. – Душанбе, 2014. – С. 121-137.

¹⁹ Негматов Н.Н. Давлати Сомониён. [Государство Саманидов]. – Душанбе, 1988. – С. 155.

²⁰ Сафаров И.Д. Преступление и наказание в государстве Саманидов // Государство и право, - Душанбе, 1997. - № 1. – С. 19-24.

²¹ Дар Осӣи Миёна замони ҳукмронии муғулҳо ба ғайр аз сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ, сарчашмаҳои муғулӣ – Яса ва билики, дар замони Темур (Темурланг) меъёрҳои Тузуки – қонунҳои Темурланг амал мекарданд. Ниг:Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории

таъсири ҷиддие ба амали ҳуқуқи мусулмонӣ нарасониданд ва меъёрҳои он доимо бартариётро соҳиб буданд. Ҳамин тариқ меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ дар ин марҳилаи таърихӣ то замони Ҳамроҳ шудани Тоҷикистон ба Иттиҳоди Шӯравӣ қисми асосии муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла институтҳои ҷиноят, ҷазо ва тоғони зарар аз ҷиноятро ба танзим медароварданд. Дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ танзим нашуда буданд, дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ одатӣ ҳали худро меёфтанд.

Ҳамроҳ шудани сарзамини Тоҷикистон ба Иттиҳоти Шӯравӣ воқеан марҳилаи нави инкишофи ҳуқуқро дар таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон оғоз кард. Дар ин раванд низомии ҳуқуқии комилаи дигаргун аз даврҳои пешини давлатдорӣ ташкил карда шуда, ҳама соҳаҳо ва институтҳои ҳуқуқ мушаххас ва гуруҳбандӣ карда шуданд. Аввалин кодексҳо вобаста ба соҳаҳои ҳуқуқ қабул гардида муносибатҳои ҷамъиятиро дар асоси меъёрҳои нав ба танзим дароварданд. Нахустин маротиба институти тоғони зарар аз ҷиноят аз институти ҷазо ҷудо карда шуда, бо меъёрҳои якҷанд соҳаҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда шудаанд. Аз нимаи дууми асри XX сар карда то имрӯз миёни олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ дар хусуси ба кадом соҳаи ҳуқуқ тааллуқ доштани институти тоғони зарар аз ҷиноят баҳс мавҷуд аст.

Сивилистҳо тоғони зарари ҷиноятӣ-ҳуқуқиро ба соҳаи ҳуқуқи граждани, криминалистҳо бошанд асосан ба соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятӣ дохил мекунанд.

Н.С. Таганцев ба алоқамандии ҷазо ва тоғони зарар аз ҷиноят таваҷҷуҳ карда, бахусус навиштааст: «Гуруҳи ба ҷазо наздиктаринро оқибати ҷиноят ташкил медиҳад, ки манфиати ҷабрдида поймол мегардад, зеро онҳо аксаран бо ҷазо аз рӯи мақсад мувофиқат мекунанд, аз ҷониби ҳама мақомотҳои татбиқ мешаванд, ки вазифаи онҳо пешгирии кирдорҳои ҷиноятӣ мебошад, ҳатто дар бештари ҳолатҳо ба вазифаи ҷазодиҳӣ, ҳамчун унсур дохил мешавад ... уҳдадории ҷаброни зарар муносибати граждани байни ҷабрдида ва гунаҳкор мебошад»²².

Ба ҳамин монанд нуқтаи назарро И.Я. Фойнитский ҷонибдорӣ карда, қайд намудааст: «Ҷаброни зарари аз ҷиноят расонидашуда ба ҷабрдида, чораи ҳуқуқи граждани мебошад, ки бо тартиби даъвои граждани амалӣ карда мешавад. Аммо аҳамияти чораҳои ҳуқуқӣ-ҷиноиро дар амалӣ намудани мақсади мазкур истисно кардан ғайриимкон аст»²³.

Дар асри XIX ва ибтидои асри XX дигар олимони кӯшиши омӯзиши ҷазои ҷиноятӣ ва тоғони зарари аз ҷиноят расонидашуда, ҳамзамон ҳалли масъалаи ба кадом соҳаи ҳуқуқ мансубият доштани тоғони ин намуди

исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование. Дисс.канд.юр.наук., - Душанбе 2015.,-С.125.

²² Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т. 2. – Тула, 2001. – С. 21-22.

²³ Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремным содержанием. – М., 2000. – С. 175.

зарарро кардаанд²⁴. Муқоисаи хусусиятҳои ду категорияи ҳуқуқӣ «ҷазо» ва «товони зарар аз ҷиноят» фарқияти аслии онҳоро нишон дод.

Сараввал бояд масъалаи ба ҳуқуқи моддӣ ё мурофиавӣ дахл доштани товони зараре, ки тавассути ҷиноят расонида шудааст, муайян карда шавад.

Вобаста ба ин П.С. Яни қайд мекунад, ки товони зарар аз рӯи табиати ҳуқуқии худ пеш аз ҳама ҳуқуқи моддӣ ҷабрдида мебошад, на ҳуқуқи мурофиавӣ. Ҳуқуқҳои ҷабрдида ба товони зарар ба маънои мурофиавиаш аз ҳуқуқи моддӣ ӯ бармеояд²⁵. Ҷанбаи ҳуқуқи мурофиавӣ будани товони зарар аз ҷиноят то қадри имкон дар тадқиқотҳои олимони соҳа дарҷ ёфтааст²⁶.

Аксари олимони соҳаи ҳуқуқ институти товони зарарро ба доираи танзими соҳаи граҷданӣ-ҳуқуқӣ мансуб медонанд. Масалан, А.И. Санталов, М.С. Строгович ва як қатор дигар муаллифон тасдиқ мекунанд, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят ҷинояткор меъёрҳои ду соҳаи ҳуқуқро вайрон мекунад: граҷданӣ-ҳуқуқӣ ва ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ, ки барои ин кирдораш ҳам ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҳам ба ҷавобгарии граҷданӣ-ҳуқуқӣ кашида мешавад²⁷. Мавқеи ин олимони Б.Ч. Сторожкова ҷонибдорӣ намуда, қайд мекунад: «Ҳангоми содир намудани ҷиноят ду намуди ҳуқуқвайронкунӣ – ҷиноятӣ ва граҷданӣ ба миён меояд. Муносибатҳои товони зарар аз ҷиноят табиати граҷданӣ-ҳуқуқӣ доранд, зеро дар ҳуқуқи граҷданӣ принципи манъ будани расонидани зарар амал мекунад, ки аз ин сабаб шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ уҳдадоранд аз расонидани зарар ба ҳуқуқҳои мутлақ субъективӣ худдорӣ намоянд. Дар ҳолати расонидани зарар ба ин ҳуқуқҳо, новобаста аз он, ки ҳуқуқвайронкуниҳо дар кадом шакл содир шудаанд муносибатҳои граҷданӣ-ҳуқуқӣ ба миён меояд»²⁸.

Е.А. Флейшис чунин мешуморад: «Ҳуқуқи ҷиноятӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳо ҷазо медиҳад. Ҳуқуқи граҷданӣ вазъро барқарор мекунад, ки то ҳуқуқвайронкуниҳо ҷой дошт. Танзими муносибатҳо дар соҳаи товони зараре, ки тавассути ҷиноят ба шахси ҷабрдида расонида шудааст, ба қонунгузории граҷданӣ мансуб аст»²⁹.

²⁴ Есипов В.В. Очерк русского уголовного права. Часть общая: Преступление и преступники. Наказание и наказуемые. - Санкт-Петербург., 1998. - С. 351-352.

²⁵ Яни П. Законодательное определение потерпевшего от преступления // Российская юстиция. - М., 1995., - № 4., - С. 40.

²⁶ Масалан ниг: Понарин В.Я. Защита неимущественных прав личности в уголовном процессе РФ. Автореф. дис. ... д.ю.н., - Воронеж. 1994; Сенин Н.Н. Возмещение вреда, причиненного преступлением, в уголовном процессе. Дис. к.ю.н., - Томск, 2004; Масленникова Л.В. Гражданский ответчик в российском уголовном процессе. Автореф. дис. ... к.ю.н., - Волгоград, 2001.

²⁷ Ниг: Строгович М.С. Вопросы теории правоотношений // Советское государство и право. - М.: Наука, 1964., № 6. - С. 56; Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. - Л., 1982. - С. 40.

²⁸ Сторожкова Б.Ч. Особенности рассмотрения и разрешения гражданских дел, возникающих из уголовных правоотношений. Автореф. дис. ... к.ю.н. - Саратов, 2005. - С. 10.

²⁹ Флейшиц Е.А. Личные права в гражданском праве СССР и капиталистических стран. Уч. Труды. ВЮОН. Вып. VI. - М., 1941. - С. 147-148, Прянишников Е.А. Совершенствование гражданско-правовых норм о защите чести и достоинства граждан // Советское государство и право. - М.: Наука, 1990., - № 7. - С. 30-32.

Уҳдадории ҷуброни зарари моддию маънавӣ ин муносибати граждани миёни ҷабрдида ва ҷинояткор мебошад. Мутобиқи фаҳмиши қонун асоси бавучудоии ҳуқуқ ба ҷуброни зарари моддӣ ё маънавӣ ин ҳаракатест (ё беҳаракатӣ), ки ба манфиатҳои моддию ғайримоддии шахрвандон таъовуз мекунад. Яъне меъёрҳои ҳуқуқи граждани метавонанд ва бояд дар ҳолатҳои расонидани зарар ва товони зарар дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ истифода шаванд, чунки онҳо хусусияти байнисоҳавӣ доранд.

Уҳдадориҳои дар боло овардашуда, дар муносибатҳои мухталифи ҳуқуқи граждани инъикос ёфта, ҳуқуқ ва уҳдадории гражданиро дар бар мегиранд. А.С. Михлин доир ба ин масъала қайд мекунад, ки: «Дар бештари ҳолатҳо товони зарар аз кирдорҳои ҷиноятӣ на дар муруфияи граждани, балки дар рафти муруфияи ҷиноятӣ бо роҳи пешниҳод намудани даъвои граждани ҷой дорад, аммо ин даъвои граждани дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи граждани ба амал меояд»³⁰.

Аввалан товони зарар аз ҷиноят ин уҳдадориест, ки аз муносибатҳои ҳуқуқии граждани бармеояд. Ҳангоми содир шудани ҷиноят қисман уҳдадориҳои ба вучуд меоянд, ки риоя накардани онҳо иҷроиши маҷбурии уҳдадориҳои ин ки ҷавобгарии граждани-ҳуқуқиро ба вучуд меорад. Иҷроиши маҷбурии уҳдадориҳо пеш аз ҳама бо мақсади ҷуброни зарар дар шакли асл мебошад. Агар чунин ҷуброн ғайриимкон бошад, баъдан зарар дар шакли пулӣ ҷуброн карда мешавад.

Ҳамзамон назари дигари олимони доир ба масъалаи баррасишаванда мавҷуд аст. Аз ҷумла А.В. Сумачев менависад, ки: «Дар ҳақиқат, ҳангоми содир намудани ҷиноят масъалаи товони зарар дар доираи муруфияи ҷиноятӣ баррасӣ карда мешавад, танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ он дар муруфияи граждани татбиқ карда мешавад. Аз ин рӯ институти товони зарар аз ҷиноят аз рӯи моҳияти худ на хусусияти граждани-ҳуқуқӣ, балки ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ дорад»³¹.

Тибқи ақидаи И.В. Бондаренко, «агар ҷиноят – ин масъалаи ҳуқуқи ҷиноятӣ бошад, пас товони зарари аз ҷиноят расонидашуда, бо назардошти он, ки ҳар як ҷиноят ба ҷабрдида зарар мерасонад, бояд маҳз доираи муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ бошад»³².

Бояд қайд кард, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят на танҳо як намуди муносибати ҳуқуқӣ, балки низоми муносибатҳои ҳуқуқии бо соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ ба танзим дароварандашаванда ба миён меояд. Масалан, вайронкунии қоидаҳои ҳаракати роҳ аз ҷониби шахси идоракунандаи воситаи нақлиёт, ки бо сабаби беэҳтиётӣ, ба марғи одамон оварда мерасонад, муносибатҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ, ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва граждани-ҳуқуқиро ба миён меорад.

³⁰ Михлин А.С. Последствия преступления. – М., 1969. – С. 65.

³¹ Сумачев А.В. Публичность и диспозитивность в уголовном праве. – М., 2003. – С. 209-210.

³² Бондаренко И.В. Уголовно-правовое понятие вреда, причиненного преступлением, и проблемы его возмещения. Автореф. дис. ... к.ю.н. - Рязань, 1995. – С. 18-19.

Аммо барои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муҳофизати ҷиноятӣ бисёрфункционалии³³ иҷроиш ё иҷро накардани уҳдадорӣ оиди товони зарари аз ҷиноят расонидашуда аҳамият дорад. Аз рӯи табиати аслии худ товони ихтиёрии зарар рафтори баъдиҷиноӣ мебошад: товони ихтиёрии зарари молумулкӣ ва зарари маънавие, ки дар натиҷаи содир кардани ҷиноят расонида шудааст; расонидани кумаки тиббӣ ва дигар кумакҳо ба ҷабрдида бевосита баъд аз содир намудани ҷиноят, дигар амалҳои, ки барои ислоҳи зарари тавасути ҷиноят расонидашуда равона карда шудаанд.

Оиди масъалаи мазкур нуқтаи назари дигар низ мавҷуд мебошад. Гурӯҳи олимони аз қабилҳои К.В. Ашкатова, Н.В. Анисимкова, Ю.Д. Лившиц, Д.Ю. Мансуров, В.Ю. Мелников, А.С. Михлин, Л.А. Прокудина, Н.Н. Сенин, А.В. Суслин, В.А. Сисоев, К.В. Храйтсов ва дигарон³⁴ бар он ақидаанд, ки товони зарари аз ҷиноят расонидашуда институти байнисоҳавию комплексӣ ба ҳисоб меравад.

Дар мавқеи мазкур диққати асосӣ ба гуногунҷабҳагии меъёрҳои соҳаҳои мухталифи ҳуқуқ равона шудааст, ки онҳо танзими муносибатҳои ҳуқуқиро дар самти товони зарар аз ҷиноят дар бар мегиранд.

Мансубияти товони зарар аз ҷиноятро дар низоми муносибатҳои ҳуқуқи вобаста ба давраҳои гуногуни таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон таҳлил намуда ба 2 хулосаи асосӣ омадан мумкин аст:

1) Дар 3 марҳилаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон: дар замони амали низоми ҳуқуқи зардуштӣ, амали низоми ҳуқуқи мусулмонӣ ва амали низоми ҳуқуқи мусулмонӣ дар робита бо дигар низомҳои ҳуқуқию одатӣ институтҳои ҷазо ва товони зарар аз ҷиноят ҳамчун як категория ба шумор рафта, миёни онҳо фарқият гузошта намешуд.

2) Сар карда аз таъсисёбии Иттиҳоди Шӯравӣ ва дар ҳаёти он Тоҷикистони шӯравӣ то замони имрӯз баҳс оиди ба кадом соҳаи ҳуқуқ мутаалиқ будани институти товони зарар аз ҷиноят миёни олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ идома дорад. Аммо мо ҷонибдори ақидае ҳастем, ки институти товони зарар аз ҷиноятро ҳамчун институти комплекси байнисоҳавию ҳуқуқ меҳисобанд, чунки уҳдадорӣ барқарор намудани зарари бо ҷиноят расонидашуда дар як қатор институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, муҳофизати ҷиноятӣ, ҳуқуқи гражданин, муҳофизати гражданин, меҳнатӣ ва ғайраҳо муайян карда мешавад. Аз рӯи табиати ҳуқуқӣ, уҳдадорӣ товони зарар аз ҷиноят хусусияти байнисоҳавӣ дорад. Комплексӣ будани институти товони зарар пеш аз ҳама аз меъёрҳои қонунгузорӣ бармеоянд,

³³ Бисёрфункционалии иҷроиши товони зарар аз ҷиноят, маънои онро дорад, ки он ҳамчун асоси аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардани шахс, ҳамчун ҳолати сабуқкунанда зимни таъини ҷазои ҷиноятӣ, ҳамчун асоси пеш аз муҳлат аз адои ҷазои ҷиноятӣ озод намудан ва дигар ҳолатҳо, мусоидат мекунад.

³⁴ Ашкатова К.В. Уголовно-процессуальные возможности восстановления нарушенного имущественного права потерпевшего: дис. ... канд. юрид. наук. - Волгоград, 2014.; Анисимкова Н.В. Возмещение вреда, причиненного преступлением: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспект проблемы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Ставрополь, 2008. - С.22; Сысоев В., Храйтсов К. Так ли уж неуместен гражданский иск в уголовном процессе? // Российская юстиция. - М., 2001, № 10. - С. 67-68.

чунки меъёрҳои танзимкунандаи ин институт дар қонунгузорию моддӣ ва мувофиқии инъикос ёфтаанд.

Адабиёт:

1. Авеста. Кн. 1. – Душанбе, 2014. – 792 с.
2. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование. Монография., - Душанбе, 2016 – 413 с.
3. Анисимкова Н.В. Возмещение вреда, причиненного преступлением: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспект проблемы: автореф. дис. ...канд. юрид. наук, - Ставрополь, 2008 – 22 с.
4. Ашкатова К.В. Уголовно-процессуальные возможности восстановления нарушенного имущественного права потерпевшего: дис. ... канд. юрид. наук. - Волгоград, 2014 – 255 с.
5. Бондаренко И.В. Уголовно — правовое понятие вреда, причиненного преступлением, и проблемы, его возмещения. Автореф. дис. ... к.ю.н. – Рязань, 1995 – 158 с.
6. Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII-начало XX века). – Душанбе, 1999 – 199 с.
7. Г.Ф. Елаян Основы мусульманского уголовного права. Учебное пособие по спецкурсу для студентов юридического факультета специальность 02.11.00 — «Юриспруденция». – Махачкала, 2002 – 76 с.
8. Есипов В.В. Очерк русского уголовного права. Часть общая: Преступление и преступники. Наказание и наказуемые. – Санкт-Петербург, 1898. – 402с.
9. Масленникова Л.В. Гражданский ответчик в российском уголовном процессе. Автореф. дис. ... к.ю.н., - Волгоград, 2001 – 201 с.
10. Михлин А.С. Последствия преступления. – М., 1969. – 104 с.
11. Назаров А.К. Уголовно-правовые нормы Корана и Хадисов и их классификация по институтам уголовного права. – Душанбе, 2014. – 207 с.
12. Насурдинов, Э.С., Сафаров, Д.С. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон Қ.1, зери таҳрири Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе : Офсет Империя, 2013. –362 с.
13. Негматов Н.Н. Давлати Сомониён. [Государство Саманидов]. – Душанбе, 1988. – 279с.
14. Периханян А.Г. Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды, - М.: Наука, 1983. – 382 с.
15. Понарин В.Я. Защита неимущественных прав личности в уголовном процессе РФ. Автореф. дис. ... д.ю.н. – Воронеж. 1994 – 37 с.;
16. Прянишников Е.А. Совершенствование гражданско-правовых норм о защите чести и достоинства граждан // Советское государство и право. - М.: Наука, 1990, - № 7. - С. 30-32.
17. Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. - Л., 1982. – 96 с.

18. Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов // Государство и право. – Душанбе, 1997. – № 1. – 198 с.
19. Сенин Н.Н. Возмещение вреда, причиненного преступлением, в уголовном процессе. Дис. к.ю.н. - Томск, 2004 – 221 с.;
20. Сторожкова Б.Ч. Особенности рассмотрения и разрешения гражданских дел, возникающих из уголовных правоотношений. Автореф дис.... к.ю.н., - Саратов, 2005. – 18 с.
21. Строгович М.С. Вопросы теории правоотношений // Советское государство и право. - М:Наука, 1964.- № 6. - С. 51-61.
22. Сумачев А.В. Публичность и диспозитивность в уголовном праве. – М., 2003, - 332 с.
23. Сысоев В., Храмцов К. Так ли уж неуместен гражданский иск в уголовном процессе? // Российская юстиция. – М., 2001 - № 10. - С.67-68.
24. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т. 2. - Тула, 2001. - 628 с.
25. Флейшиц Е.А. Личные права в гражданском праве СССР и капиталистических стран. Уч. Труды. ВИЮН. Вып. VI. – М., 1941. - 207 с.
26. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. – М., 2000. – 464 с.
27. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – 482 с.
28. Холиқов А. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе, 2002. - 202 с.
29. Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ. – Душанбе, 2010. – 476 с.
30. Яни П. Законодательное определение потерпевшего от преступления // Российская юстиция. – М., 1995. – № 4. – С. 40.

НАҚШИ ПАЁМҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАЪСИСИ ВИЖАНИҲОДҲО ОИД БА ҲИФЗИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Саъдизода Ҷ.,

мудири кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х., дотсент

Тел.: (+992) 985383867

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Сайнозимзода Ф.С.,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: (+992) 918676096

E-mail: mr.holov@inbox.ru

Муқарриз: Насриддинзода Э.С., узви вобастаи Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои муҳим – нақши паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъсиси вижаниҳодҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон, паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ»-ро таҳлил намуда, таъсис ёфтани Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон, Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак – муовини Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон ва дигар ташаббусҳоро дар ин самт самараро ироа шудани паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон меҳисобанд. Ҳамзамон, яке аз ҳуқуқҳои муҳимми шахсии инсон – ҳуқуқ ба ҳаётро таҳлил намуда, моратория эълон шудани ҳукми қатлро низ ташаббуси созандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон медонанд, ки дар яке аз паёмҳои ҳарсолаи ӯ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шуда буд ва минбаъд дар амал татбиқ гардид.

Калидвожаҳо: Конституция, қонун, Президент, Паёми Президент, Маҷлиси Олӣ (Парламент), ҳуқуқи инсон, вижаниҳодҳо оид ба ҳуқуқи инсон, Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон, Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак.

РОЛЬ ПОСЛАНИЙ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОЗДАНИИ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ИНСТИТУТОВ ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Саъдизода Дж.,

заведующий кафедрой прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета, к.ю.н.,
доцент

Тел.: (+992) 985383867

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Сайнозимзода Ф.С.,

соискатель кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета

Тел.: +992 918676096

Email: mr.holov@inbox.ru

Рецензент: Насриддинзода Э.С., член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана, доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье исследуется один из важнейших вопросов – роль Посланий Президента Республики Таджикистан в создании специализированных институтов защиты прав и свобод человека и гражданина. Авторы анализируют Послания Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», пришли к выводу, что создания Уполномоченного по правам человека, Уполномоченного по правам ребёнка – Заместителя Уполномоченного по правам человека и другие инициативы в этой сфере являются результатом Посланий Президента Республики Таджикистан. В то же время, анализируя одно из важнейших личных прав человека – право на жизнь, и объявления моратория на смертную казнь также считается конструктивной инициативой Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Уважаемого Эмомали Рахмона, что в одном из его ежегодных Посланий Маджлиси Оли Республики Таджикистан был представлен и реализован.

Ключевые слова: Конституция, закон, Президент, Послание Президента, Маджлиси Оли (Парламент), права человека, специализированные институты по правам человека, Уполномоченный по правам человека, Уполномоченный по правам ребёнка.

THE ROLE OF MESSAGES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CREATION OF SPECIALIZED INSTITUTIONS FOR THE PROTECTION OF HUMAN AND CITIZENS' RIGHTS AND FREEDOMS

Sadizoda J.,

Head of the Department of human rights and Comparative law of the Law Faculty, Tajik National University, Candidate of law

Phone.: (+992) 985383867

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Sainozimzoda F.S.,

Researcher of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty, Tajik National University

Phone.: +992 918676096

Email: mr.holov@inbox.ru

Reviewer: Nasriddinzoda E.S., corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan, doctor of legal Sciences, professor

Annotation: This article examines one of the most important issues - the role of Messages of the President of the Republic of Tajikistan in the creation of specialized institutions for the protection of human and citizens' rights and freedoms. The authors analyze the Messages of the President of the Republic of Tajikistan "On the main directions of domestic and foreign policy of the republic" and come to the conclusion that the creation of the Ombudsman for Human Rights, the Commissioner for the Rights of the Child - Deputy Ombudsman for Human Rights and other initiatives in this sphere are the result of the Messages of the President of the Republic of Tajikistan. At the same time analyzing one of the most important personal human rights - right to life and declaring a moratorium on death penalty is also considered as constructive initiative of the Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon that in one of his annual Messages to Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan was presented and implemented.

Keywords: Constitution, law, President, Message of the President, Majlisi Oli (Parliament), human rights, specialized human rights institutions, Ombudsman for Human Rights, Ombudsman for Children's Rights

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ пас аз касби Истиқлолияти давлатӣ масири эъмори давлати демократӣ, ҳуқукбунёд, дунявӣ ва яғонаро пеша намуда, инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олии эътироф ва эълон кард. Аз ҳамин ҷост, ки моҳияти меъёрҳои конститусионӣ эътирофу эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро

дар мамлакат бозгӯӣ мекунад. Чунончи, дар моддаи 10-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ мегардад, ки давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд муқаррароти Конституция ва қонунҳои кишварро риоя ва иҷро намоянд³⁵. Сониян, дар моддаи 42-и Қонуни асосии кишвар, риояи Конституция ва қонунҳо ба сифати вазифаи конституционии ҳар як фарди Ватан маънидод карда шудааст³⁶.

Моддаи 64-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти мамлакатро ҳомии Конституция ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд муқаррар намуда, ба салоҳияти Президенти кишвар ҳалли масъалаҳои шахрвандӣ, аз ҷумла ба шахрвандӣ қабул кардан ва аз шахрвандӣ маҳрум намудан, додани паноҳгоҳи сиёсӣ, бахшиши ҷазо ва дигар масъалаҳои вобаста ба ҳуқуқи инсон мансуб дониста шудаанд³⁷.

Дар самти ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд нақши паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бениҳоят бузург мебошанд. Аз ин рӯ, ҷойгоҳи онҳоро дар таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон таъкид ва таҳлил намудан муҳим мебошад.

Мавриди зикр аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба арзиши олии эътироф шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон пайваста таъкид менамоянд ва баҳри эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсонро шахрванд аз ҷониби ҳар як шахс, мақомоти давлатӣ ва фароҳам овардани шароити зиндагии арзанда ба ҳар як шахс дастуру супоришҳои мушаххас медиҳанд.

Бояд иброз намуд, ки падидаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар дар давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёди Тоҷикистон дар натиҷаи ислоҳоти конституционии соли 1999 ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раёйпурсии умумихалқӣ аз 26-уми сентябри соли 1999, алаҳусус ба моддаҳои 69 ва 55-и он рӯйи кор омад³⁸.

Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои муҳимми сиёсӣ-ҳуқуқие мебошанд, ки дар онҳо масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти мамлакат таҳлилу баррасӣ мегарданд. Махсусан, масъалаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд дар паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии мамлакат таҳлилу баррасӣ ва ҳаллу ҷалс карда мешаванд.

Дар ҷомеаи ҷаҳонӣ бо мақсади амалисозӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон вљаниҳодҳо – механизмҳои махсус таъсис дода шудаанд, ки мавқеъ

³⁵ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раёйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 7.

³⁶ Ҳамон ҷо. – С. 21.

³⁷ Ҳамон ҷо. – С. 40.

³⁸ Сайнозимода Ф.С. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷанбаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – С. 8.

ва нақши онҳоро коршиносони соҳа баланд арзёбӣ мекунанд. Бобати ворид гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи мамлакатҳои ташаббускор дар соҳаи ҳуқуқи инсон давлати моро зарурат пеш омад, ки барои таъсис додани вижаниҳодҳо (механизмҳои махсусгардонидашуда) дар соҳаи ҳуқуқи инсон тадбирҳо андешад, ки дар ин чода нақши паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас мебошад. Аз ҷумла, Сарвари давлат дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми апрели соли 2007 бо мақсади пурзӯр намудани ғаъолият ва густариши минбаъдаи раванди демократикунонии ҷомеа, инчунин баланд бардоштани сатҳи ҳимояи ҳуқуқи инсон дар мамлакат масъалаи таъсис додани институти миллии Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсонро ба миён гузоштанд ва зарур донистанд, ки барои таъсиси он тадбирҳои ташкиливу ҳуқуқӣ андешида шаванд³⁹.

Дар робита ба ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25-уми апрели соли 2008 махсус зикр намуданд, ки «Бо мақсади тақмили минбаъдаи механизми ҳифзи ҳуқуқи инсон Қонун «Дар бораи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон» қабул гардид, ки он заминаҳои ҳуқуқии таъсиси мақоми махсусро дар баланд бардоштани сатҳи ҳимояи ҳуқуқи инсон таъмин мекунад. Ин сохтор бояд ҳамкории ҳамачонибаи ҳудро пеш аз ҳама бо институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар ташкилоту мақомот ба роҳ монанд»⁴⁰.

Аз ин лиҳоз, баҳри иҷрои Паёми номбурда ва ҷиҳати тақвият бахшидани кафолатҳои конститусионии ҳимояи давлатии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, мусоидат ба риояву эҳтироми онҳо аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот (ҷамоат) ва шахсони мансабдори онҳо, роҳбарон, шахсони мансабдори корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон дар Тоҷикистон соли 2009 мақоми Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон таъсис дода шуд.

Ба зиммаи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон вазифаҳо бобати мусоидат намудан ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, барқарор намудани ҳуқуқу озодиҳои вайроншудаи инсон ва шаҳрванд, тақмили қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, баланд бардоштани маърифатнокии шаҳрвандон оид ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, шаклҳо ва воситаҳои ҳифзи онҳо, ҳамкории мақомоти ҳокимияти давлатӣ, сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, дастрасӣ ба иттилоот, баррасӣ ва санҷиши муроҷиати шаҳрвандон оид ба ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот, рушд ва ҳамоҳангсозии ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқу озодиҳои

³⁹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2007 [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/197> (санаи муроҷиат: 05.09.2021 с.).

⁴⁰ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 25 апрели соли 2008, (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ)). – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – С. 42.

инсон ва шахрванд гузошта шудааст. Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон бо роҳи паҳн намудани иттилоот оид ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, чопи нашрияҳои даврии расмӣ оид ба ҳуқуқу озодиҳо, ирсол намудани пешниҳодҳо оид ба такмили стандартҳои таълимии давлатӣ ва барномаҳои таълимии таҳсилоти дар соҳаи ҳуқуқи инсон ба муассисаҳои таълимии давлатии кишвар дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон нақши ҳалкунанда дорад⁴¹.

Дар миёни механизмҳои миллии ҳимояи ҳуқуқи кӯдак ҷойи махсусро Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак ишғол менамояд. Босамар будани фаъолияти он дар мавриди ҳимоя ва ривоҷи минбаъдаи ҳуқуқи кӯдак пайваста таъкид мегардад. Ба ғайр аз ин, давлатҳое, ки мақсади бунёди ҷомеаи шахрвандиро доранд, бояд ин падидаи ҳуқуқиро дар давлати худ таъсис диҳанд⁴².

Аз ин рӯ, Президенти мамлакат мавҷудияти ниҳоди махсус вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдакро дар кишвар муҳим арзёбӣ карда, дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23-юми январи соли 2015 пешниҳод намуданд, ки бо мақсади таъмини ҳифзи ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон институти Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак таъсис дода шавад⁴³.

Дар алоқамандӣ бо ин, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» боби 5¹ (Муовини Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон) илова ворид карда шуд⁴⁴. Боби мазкур аз 7 модда иборат буда, дар он таъсиси вазифа, талабот нисбат ба номзад, тартиби ба вазифа таъин ва аз вазифа озод кардан, ба вазифа шурӯъ намудан, муҳлати ваколат ва дахлнопазирӣ, маҳдудиятҳо барои ишғоли вазифа, салоҳият, фаъолият ва кафолатҳои моддию иҷтимоии муовини Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маърузаҳои ҳарсола ва махсуси Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак муқаррар карда шуданд.

Ҳамин тавр, дар заминаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-юми январи соли 2015 ва бо мақсади таъмини эҳтиром, риоя, ҳифз ва пешрафти ҳуқуқу озодиҳои кӯдак соли 2016 институти нав – Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак чихати ҳал кардани мушкилоти мушаххаси кӯдакон аз механизмҳои Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон истифода мебарад.

⁴¹ Маҳмудзода М., Сотиволдиев Р. Ташаббусҳои қонунгузории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва аҳамияти онҳо дар рушди давлати соҳибистиклол. Нашри 2-юм. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 88-89.

⁴² Искандаров Ш.Ф., Мизробов Ш.Ш. Ҳуқуқи кӯдак: васоити таълимӣ. – Душанбе, 2018. – С. 239.

⁴³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 23 январи соли 2015. – Душанбе: Шар-қи озод, 2015. – 48 с.

⁴⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2008, № 3, мод.191; с.2011, № 6, мод.453; с.2012, № 4, мод.261; с.2014, № 7, қ.1, мод.398; с. 2016, № 3, мод.134; с.2017, № 5, қ.1, мод. 281.

Тибқи қонунгузорӣ вазифаҳои Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак аз мусоидат намудан ба риояи ҳуқуқи озодиҳои кӯдак, барқарор намудани ҳуқуқи озодиҳои вайроншудаи онҳо, тақмили қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи кӯдак, баланд бардоштани маърифати шаҳрвандон дар масъалаи ҳуқуқи озодиҳои кӯдак, ҳамкориҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдак ва рушду ҳамоҳангсозии ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин самт иборат мебошад⁴⁵.

Роҷеъ ба таъсис ва фаъолияти муовини Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз мақолаҳо ва асарҳои илмӣ зиёд таълиф шуда, мавҷудияти ин ниҳодро дар самти ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои кӯдак муҳим меҳисобанд ва дар оянда ҳамчун мақоми мустақил баромад намудани онро таъкид менамоянд. Оид ба ин масъала Ш. Шосаидзода қайд мекунад, ки ҳамчун муовин фаъолият кардани Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак самаранокӣ фаъолияти ин ниҳодро таъмин карда наметавонад. Дар шароити мураккаби иқтисодию сиёсӣ кӯдаконро зарур аст, ки аз истисмор, муносибати бераҳмона ва безътиной аз ҷониби ҷомеа ҳимоя намуд ва ба ин мақсад таъсиси ниҳоди мустақиле зарурат дорад, ки фаъолияти он ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдак равона шуда бошад⁴⁶. Аз ин лиҳоз, ӯ таъсис дода шудани Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдакро ҳамчун ниҳоди алоҳида пешниҳод менамояд⁴⁷. Дар ҳамин хусус Ш. Искандаров зикр намудааст, ки «ҳимояи ҳуқуқи кӯдак дорои хусусиятҳои мебошад, ки аз ҳимояи умумии ҳуқуқи инсон фарқ мекунад. Кӯдакон гурӯҳи осебпазири аҳолии мебошанд, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои онҳо, механизми мустақили худро талаб мекунад⁴⁸.

Бояд қайд намуд, ки агар фаъолияти Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намоем, он дар фаъолияти худ, алаҳусус дар соҳаи ҳуқуқи озодиҳои кӯдак мустақил мебошад, зеро мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» салоҳият, фаъолият ва қафолатҳои моддию иҷтимоии Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак тибқи тартибе, ки Қонуни мазкур барои Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон муқаррар намудааст, дар соҳаи ҳуқуқи озодиҳои кӯдак амалӣ карда мешавад. Гузашта аз ин, Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол на дертар аз моҳи феврал дар бораи фаъолияти худ ва вазъи риояи ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди конституционии

⁴⁵ Маърузаи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе, 2017. – С. 10.

⁴⁶ Шосаидзода Ш.Ш. Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2020. – С. 139.

⁴⁷ Ҳамон ҷо. – С. 14.

⁴⁸ Искандаров Ш.Ф. Ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои махсусгардонидашудаи давлатӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2018. – С. 23.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон маъруза ирсол менамояд. Инчунин, ӯ дар баробари дигар шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва дигар шахсони мансабдори давлатӣ дар иҷлосияҳо, ҷаласаҳои якҷоя ва алоҳидаи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамояд. Чунин ҳолат шаҳодати мустақил будани Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдакро нишон медиҳад.

Ниҳодҳои ишорашуда имрӯз баҳри амалисозӣ ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳолии талош намуда, дар ин самт ба дастовардҳои назаррас ноил гардида истодаанд. Воқеан, дар давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шахрвандии муосир мавҷудияти чунин василаҳои ҳимоякунандаи ҳуқуқи манфиатҳои инсон шарт ва зарур мебошад. Зеро, мустақилияти онҳо имкон медиҳад, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ба таври дахлдор мавриди ҳифзу ҳимоя қарор дода шаванд⁴⁹.

Дар воқеъ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд тамоми заминаҳои ҳуқуқӣ муҳайё карда шудаанд. Аз ҷумла, мақоми махсусгардонидашудаи давлатӣ – Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият менамояд, ки он дар таъмини ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд дар кишвар нақши муҳимро ифода менамояд. Ҳамин буд, ки «фаъолияти мақомоти Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин шуда, дар байни омбудсманҳои Осиёи Марказӣ аз тарафи Кумитаи ҳамохангсозии ниҳодҳои ҳифзи ҳуқуқи инсони СММ мусбат арзёбӣ шуда, ба он мақоми «В» дода шуд»⁵⁰.

Бо мақсади таҳкими ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон дар сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раёсати кафолатҳои ҳуқуқи инсон фаъолият менамояд, ки мақсади таъсиси он иборат аз самаранок ба роҳ мондани ҳаллу ҷалби масъалаҳои шахрвандӣ, бахшиши ҷазо, мукофотҳои давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакон ва мониторинги амалишавии муқаррароти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон мебошад.

Инчунин, бо мақсади ҳамохангсозии фаъолияти вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, корхона, муассиса ва дигар ташкилотҳо доир ба иҷрои ухдадорӣҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Комиссия оид ба таъмини иҷрои ухдадорӣҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон таъсис ёфтааст.

Самти асосӣ ва бевоситаи Комиссияи мазкур иҷроиши ухдадорӣҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Табиист, ки асосан, ухда-

⁴⁹ Насриддинзода Э.С., Шохмурод Р. Нақши парламент дар таъмини волоияти қонун ва таҳкими ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд // Мақоми олии қонунгузори Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе, 2021. – ҶДММ «Полиграф групп» – С. 97-113.

⁵⁰ Ализода З. Ҳуқуқи инсон – арзиши муҳими ҷаҳони муосир // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2016. – № 3. – С. 6.

дориҳои байналмилалӣ давлат аз санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон бармеоянд ва нақши Комиссияи мазкур дар таъмини онҳо хеле бузург аст⁵¹. Бо туфайли фаъолияти густурда ва муташаккилонаи Комиссияи мазкур Тоҷикистон кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ба таври пурра уҳдадориҳои худро дар доираи механизмҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон иҷро намояд⁵². Ба ғайр аз Комиссияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон, инчунин Комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак таъсис дода шудааст ва дар ҳамаи масъалаҳои вобаста ба ҳуқуқҳои кӯдак иштирок менамояд. Яъне якҷанд бахши фаъолияти Ҳукуматро ҳуқуқи инсон ташкил медиҳад.

Комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак мақоми доимоамалкунанда буда, сиёсати давлатиро ба хоҳири таъмини ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак бо мақсади татбиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инчунин, уҳдадориҳои байналмилалӣ ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид дар бораи ҳуқуқи кӯдак ва дигар шартномаҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак бармеоянд, амалӣ менамояд⁵³.

Бояд қайд намуд, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни ироаи паёмҳои худ ба Маҷлиси Олӣ на танҳо ба таъсиси вижаниҳодҳо оид ба ҳуқуқи инсон, балки ба ҳуқуқи озодиҳои алоҳидаи инсон низ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар ин самт ташаббусҳои созандаро роҳандозӣ менамоянд.

Ҳаёти инсон аз ҷумлаи бузургтарин неъмат ба ҳисоб рафта, бидуни мавҷудияти он татбиқи намудани дигар ҳуқуқҳои инсон ғайриимкон мебошад. Бо дарназардошти ин, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мадди аввал ба ҳар кас ҳуқуқ ба ҳаёт қафолат дода шудааст (маддаи 18). Минбаъд ишора мегардад, ки ҳеҷ кас аз ҳаёт маҳрум карда намешавад, ба истиснои ҳукми суд барои ҷиноятҳои махсусан вазнин. Яъне, дар ин ҳолат имконияти бо ҳукми суд аз ҳаёт маҳрум кардани шахс дар назар дошта шудааст. Аммо, ҳамон тавре, ки қаблан ишора намудем, инсон ба сифати арзиши олӣ шинохта шуда, санадҳои байналмилалӣ дар самти ҳуқуқи инсон ҳаётро чун неъмат бебаҳо пазируфта, ҳифзу ҳимоя намудани онро ҳамчун вазифаи тамоми давлатҳо маънидод намудаанд⁵⁴.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҷеъ ба яке аз ҳуқуқҳои муҳими инсон – ҳуқуқ ба ҳаёт таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамоянд. Ҷунончи Президенти мамлакат дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30-юми апрели соли 2004 таъкид бар он карданд, ки маҳдуд намудани ҷазои қатл

⁵¹ Саъдизода Ҷ. Ташаққули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2017. – С. 152-153.

⁵² Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвияти тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ: дис. ... док. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2019. – С. 356.

⁵³ Саъдизода Ҷ. Ташаққули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2017. – С. 158-159.

⁵⁴ Насриддинзода Э.С. Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими принсипи гуманизм ва ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ амалӣ (7-уми декабри соли 2020) // Зери таҳрири д.и.х. профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 11-12.

амали хеле назаррас аст, аммо нисбат ба ҳаёти инсон бояд муносибати башардӯстона сурат гирад. Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ ва дахлнопазир буда, дар миёни онҳо ҳуқуқ ба ҳаёт мавқеи хоса дорад. Воқеан ҳаққи ҳаёт арзиши табиӣ буда, ҳеҷ кас ҳақ надорад касеро аз ин ҳуқуқ маҳрум созад⁵⁵. Аз ин лиҳоз, Сарвари давлат дар ҳамин Паём зарур донишанд, ки ба татбиқи ҷазои қатл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моратория эълон карда шавад ва дастур доданд, ки бо мақсади таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор гурӯҳи корӣ таъсис ёбад ва дар муҳлати кӯтоҳтарин санадҳои зарурӣ омода гарданд.

Чихати иҷрои талаботи Паёми мазкур Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи боздоштани татбиқи ҷазои қатл»⁵⁶ 15-уми июли соли 2004 қабул карда шуд. Мутобиқи моддаи 1-уми Қонуни мазкур татбиқи ҷазо дар шакли ҷазои қатл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои содир намудани ҷиноятҳое, ки дар моддаҳои 104 қисми 2, 138 қисми 3, 179 қисми 3, 398 ва 399 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудаанд, инчунин иҷрои ҷазои қатл ва дигар қоидаҳои вобаста ба он, ки дар моддаҳои 19, 21, 23, 25, 78, 100, 127, 129, 131, 133, 214-222 Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд, боз дошта шуд. Ва дар давраи боздоштани татбиқи ҷазои қатл ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати бисту панҷ сол муайян гардид.

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи боздоштани татбиқи ҷазои қатл» татбиқ кардани ҷазои қатлро дар мамлакат муваққатан боз дошт, ки ин тадбири бениҳоят муҳим ва инсондӯстонаи роҳбарияти олии кишвар ва мақомоти қонунбарори он махсуб меёбад.

Роҳбари давлат дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 апрели соли 2013 бори дигар ба масъалаи ҳукми қатл дахл карда, тазаккур доданд, ки «воқеан, ҳаёти инсон асоси ҳастӣ ва неъматӣ бебаҳо буда, маҳрум кардан аз он маънии қатъ гардидани мавҷудияти фард, шахсият ва узви ҷомеа ро дорад.

Дар тамадуни инсонӣ аз ҷониби давлат татбиқ накардани ҷазои қатл, пеш аз ҳама, чун нишонаи башардӯстӣ, шафқат ва пешравиӣ ҷамъият эътироф карда мешавад»⁵⁷.

Аз ин рӯ, Президенти мамлакат иброз намуданд, ки вақти он расидааст, ки масъалаи мазкур бо дарназардошти афкори ҷомеа мавриди баррасии мақомоти дахлдор қарор дода шуда, аз натиҷаи он чихати муайян намудани мавқеи давлат нисбат ба ҳукми қатл тақлиф пешниҳод карда шавад.

Қабули Қонун «Дар бораи боздоштани татбиқи ҷазои қатл», ворид намудани тағйири иловаҳо ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва татбиқи онҳо бекор карда шудани ҷазои қатл нисбати занон ва ноболиғон, аз

⁵⁵ Эмомалӣ Раҳмонов. Оромии ҷомеа кафолати комёбиву пешравихост. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олӣ, ш. Душанбе, 30 апрели соли 2004. – Душанбе, 2004, – С. 25.

⁵⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи боздоштани татбиқи ҷазои қатл» аз 15 июли соли 2004, № 45 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, № 7, мод. 452.

⁵⁷ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 апрели соли 2013 // Адабиёт ва санъат. – 2013, – 2 май. – № 18.

15 модда ба 5 модда кам намудани меъёрҳое, ки ҷазои қатлро пешбинӣ намудаанд, созмон додани Гурӯҳи корӣ оид ба омӯзиши ҷабҳаҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқии манъи ҷазои қатл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, идомаи ислоҳоти судӣ дар соҳаи ҷазои ҷиноятӣ аз қатъӣ будани мавқеи Тоҷикистон дар ҳалли масъалаи мазкур гувоҳӣ медиҳад⁵⁸.

Таҳлили суратгирифта шаҳодат аз он медиҳад, ки нақши паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун институти нави замони соҳибистиклолӣ дар эътирому эътирофи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд бағоят бузург аст. Зеро Сарвари давлат дар ҳар як Паёми худ дар хусуси меъёрҳои Конститутсияи мамлакат оид ба арзиши олий будани инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ, татбиқи пайваста ва пайгиринаи онҳо махсус таъкид менамоянд ва ҷиҳати эътирофу эътиром ва риояву ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба масъулин дастуру супоришҳои мақсаднок медиҳанд. Ҳамчунин, дар заминаи паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вижаниҳодҳо ё ниҳодҳои махсус вобаста ба ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд таъсис ёфтанд, ки онҳо дар рушду нумӯи ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд саҳми бузург мегузоранд.

Аз ин лиҳоз, месазад, ки мо паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро бештар мавриди мутолиа қарор диҳем, сабақ гирем ва баҳри иҷрои дастуру супоришҳое, ки аз онҳо бармеоянд, пайваста саъю кӯшиш намоем.

Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як санади муҳимме мубаддал гаштаанд, ки дар заминаи онҳо мақомоти дахлдори давлатӣ таъсис меёбанд, ҳамон гуна, ки чанде аз онҳоро дар боло ном бурдем ва умедворем, ки дар паёмҳои баъдии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис намудани дигар ваколатдорон – дар соҳаи тандурустӣ, сайёҳӣ, ҳуқуқи шахсони маъҷуб, маҳбусон ва ғайра масъалагузорӣ мешаванд.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раъйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раъйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи боздоштани татбиқи ҷазои қатл» аз 15 июли соли 2004, № 45 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, № 7, мод. 452.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2008, № 3, мод.191; с.2011, № 6, мод.453; с.2012, № 4, мод.261; с.2014, № 7, қ.1, мод.398; с. 2016, № 3, мод.134; с.2017, № 5, қ.1, мод. 281.

⁵⁸ Аз моратория ба пурра манъ кардани ҷазои қатл. – Душанбе: Тоҷирон, 2011, 2013. – С. 19.

4. Аз моратория ба пурра манъ кардани ҷазои қатл. Душанбе: Тоҷирон 2011, 2013. – 24 с.

5. Ализода З. Ҳуқуқи инсон – арзиши муҳимми ҷаҳони муосир // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2016. – № 3. – С. 5-7.

6. Искандаров Ш.Ф., Мизробов Ш.Ш. Ҳуқуқи кӯдак: васоити таълимӣ. – Душанбе, 2018. – 256 с.

7. Искандаров Ш.Ф. Ташаккул ва инкишофи ниҳодҳои махсусгардонидашудаи давлатӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2018. – 30 с.

8. Маҳмудзода М., Сотиволдиев Р. Ташаббусҳои қонунгузори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва аҳамияти онҳо дар рушди давлати соҳибистиклол. Нашри 2-юм. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 192 с.

9. Маърузаи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе, 2017. – 300 с.

10. Насриддинзода Э.С. Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими принсипи гуманизм ва ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2020) // Зери таҳрири д.и.х. профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 10-18.

11. Насриддинзода Э.С., Шохмурод Р. Нақши парламент дар таъмини волоияти қонун ва таҳкими ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Мақоми олии қонунгузори Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе, 2021. – ҶДММ «Полиграф групп». – С. 97-113.

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2007 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/197> (санаи мурочиат: 05.09.2021 с.).

13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 25 апрели соли 2008, (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ)). – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 160 с.

14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 апрели соли 2013 // Адабиёт ва санъат. – 2013, – 2 май. – № 18.

15. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 23 январи соли 2015. – Душанбе: Шарқи озод, 2015. – 48 с.

16. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ: дис. ... док. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2019. – 479 с.

17. Сайнозимзода Ф.С. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷанбаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ. Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 212 с.

18. Саъдизода Қ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2017. – 241 с.

19. Шосайдзода Ш.Ш. Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2020. – 235 с.

20. Эмомалӣ Раҳмонов. Оромии ҷомеа кафолати комёбиву пешравихост. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олӣ, ш. Душанбе, 30 апрели соли 2004. – Душанбе, 2004. – 48 с.

НАҚШИ САБТИ АСНОДИ ҲОЛАТИ ШАҲРВАНДӢ ДАР АМАЛИСОЗИИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

Бобоева Низорамох

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ

Тел: +992 552556008

E-mail: siyovush_54@mail.ru

Халилова Майгуна Зикруллоевна

магистри соли 1-уми факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ.

Тел.: +992 988039009

E-mail: siyovush_54@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур баъзе аз ҷиҳатҳои хоси бақайдгирии асноди ҳолати шаҳрвандӣ ва мушкилию камбудии ҳолат, ки дар самти амалисозии ҳуқуқи инсон дар ҷараёни бақайдгирии онҳо ба вуҷуд меоянд, мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар рафти тадқиқот мушкилиҳое, ки дар ҷараёни сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ дар як қатор кишварҳои ҷаҳон ба вуҷуд меоянд, инчунин баъзе аз номгуӣ ҳуқуқҳои инсон, ки дар ҷараёни он бояд амалӣ шаванд, пешниҳод карда шудааст. Аз мақола бармеояд, ки сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ барои амалисозии ҳуқуқи инсон, махсусан ҳангоми ба қайди давлатӣ гирифтани таваллуд, никоҳ ва ғайра нақши бориз дорад.

Калидвожа: сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, ҳуқуқи инсон, бақайдгирӣ, ҳуқуқи кӯдак, давлат, мақомоти давлатӣ, амалисозии ҳуқуқ, қонунгузорӣ.

РОЛЬ ЗАПИСИ АКТОВ ГРАЖДАНСКОГО СОСТОЯНИЯ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Бобоева Низорамох

кандидат юридических наук,
доцент кафедры права человека
и сравнительного правоведения
юридического факультета ТНУ

Тел.: +992552556008

E-mail: siyovush_54@mail.ru

Халилова Майгуна Зикруллоевна

магистр 1-го курса
юридического факультета ТНУ.

Тел.: +992 988039009

E-mail: siyovush_54@mail.ru

Аннотация: В данной статье анализируются некоторые особенности регистрации актов гражданского состояния, а также проблемы и недостатки, возникающие при реализации прав человека в процессе их регистрации. В исследовании представлены проблемы записи актов гражданского состояния в ряде стран, а также некоторые вопросы прав человека, которые необходимо решить. Согласно статье, при государственной регистрации рождений, браков и т.д., запись актов гражданского состояния играет важную роль в реализации прав человека.

Ключевые слова: запись актов гражданского состояния, права человека, регистрация, права ребёнка, государство, государственные органы, реализация права, законодательство.

THE ROLE OF THE REGISTRY OFFICE IN THE IMPLEMENTATION OF HUMAN RIGHTS

Boboeva Nizoramoh

candidate of legal sciences,
associate professor of the department
human rights and comparative
jurisprudence Faculty of Law, TNU

Phone.: +992 552556008

E-mail: siyovush_54@mail.ru

Khalilova Maiguna Zikrulloevna

master of the 1st year of the faculty law of
the TNU.

Phone.: +992 988039009

E-mail: siyovush_54@mail.ru

Annotation: This article analyses some of the features of civil registration and the problems and shortcomings that arise in the realisation of human rights in the registration process. The study presents the problems of civil registration in a number of countries as well as some of the human rights issues that need to be solved. According to the article, in state registration of births, marriages, etc., civil status records play an important role in the realisation of human rights.

Key words: registration of acts of civil status, human rights, registration, children's rights, state, state bodies, law enforcement agencies, legislation.

Эътироф ва амалисозии ҳуқуқи инсон чӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва чӣ дар дохили кишвар аз самаранокии фаолияти мақомотҳои дахлдори давлатӣ ва андешидани чораҳои зарурӣ барои ташкили механизмҳои

назорати ҳуқуқӣ бо мақсади кафолати амалисозии ҳуқуқҳои инсон вобастагии зиёд дорад⁵⁹.

Асноди ҳолати шаҳрвандӣ амали шаҳрванд ё ҳодисаест, ки боиси ба вучуд омадан, тағйир додан ва қатъ намудани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо гардида, ҳолати ҳуқуқии шаҳрвандонро муайян менамоянд. Таваллуд, вафот, ақди никоҳ, бекор кардани ақди никоҳ, фарзандхондӣ, муқаррар кардани падарӣ, иваз кардани ном, номи падар ва насаб, ворид намудани ислоҳ, тағйирот, илова, барқарор ё бекор намудани сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ аз ҷумлаи онҳоянд. Бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ бо мақсади ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкии шаҳрвандон ва ба манфиати давлат ва ҷамъият, аз ҷумла бо мақсади ҷамъ намудани маълумоти омории пурра, дуруст ва саривақтӣ оид ба ҳолати шаҳрвандӣ муқаррар карда мешавад⁶⁰. Бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ аз тарафи мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ба воситаи тартиб додани сабти дахлдори асноди ҳолати шаҳрвандӣ, ки дар асоси он шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ дода мешавад, сурат мегирад. Функсияи ҳуқуқие, ки сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ иҷро мекунад, асосан аз додани ҳуҷҷатҳои ҳуқуқие, ки шахсони воқеӣ дар натиҷаи бақайдгирии ҳатмии ҳолатҳои ҳаётан муҳим ва хусусиятҳои онҳо бевосита манфиат доранд, иборат аст. Пешбинӣ мешавад, ки «аз ҷама ангезандаи асосӣ барои бақайдгирӣ ин имтиёз ва ҳуқуқҳои мебошад, ки аз шаҳодатномаи бақайдгирӣ бармеоянд». Бақайдгирии таваллуд, никоҳ, марг ва талоқ пеш аз ҷама барои ҳимояи ҳуқуқи шахсони алоҳида ҳамчун аъзои ҷомеа пешбинӣ шудаанд. Одамон шаҳодатномаҳои таваллуд, ақди никоҳ ва маргро дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ истифода мебаранд, ба шарте, ки системаи мавҷудаи бақайдгирӣ арзиши умумии эҳтимолии сабтҳои бақайдгирӣ ва шаҳодатномаҳои ба он алоқамандро ҳамчун ҳуҷҷатҳои расмӣ давлатӣ муқаррар кунад, ки онҳо ҳамчун ҳуҷҷати доимии ҳуқуқӣ, далели пайдоиши бақайдгирӣ ва чорабиниҳои тасдиқшуда мебошад.

Робитаи бунёдии ҳуқуқҳои инсон ва сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ дар Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ сабт шудааст, ки «ҳар як кӯдак бояд пас аз таваллуд ба қайд гирифта шавад ва ном дошта бошад»⁶¹ ва дар Конвенсия розигӣ ба бастани ақди никоҳ, синну соли камтарини никоҳӣ ва бақайдгирии ақди никоҳ, эълон доштанд, ки ҷамаи ақди никоҳ аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор, мақомоти дар феҳристи расмӣ дахлдор ба қайд гирифта шуда, ба қайд гирифта шаванд. Аз рӯзи таъсисёбӣ дар соли 1946 ба Комиссияи Созмони Милали Муттаҳид

⁵⁹ АМО ЧТ, соли 2008, №3, мод.191; соли 2011, №6, мод.453;(ҚЧТ аз 16.04.12. №811).

⁶⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ». 29.04.2006. [Маҳзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии конунгузории назди Президенти ЧТ: <http://www.mmk.tj>, (санаи мурочиат 20.06.2021)

⁶¹ Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ.16.12.1966. [Маҳзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии конунгузории назди Президенти ЧТ: <http://www.mmk.tj>, (санаи мурочиат 15.06.2021)

оид ба ҳуқуқи инсон вазифаи пешбарӣ ва рушди ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ супорида шудааст. Дар соли 1966 Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба Комиссия супориш дод, ки вайронкунии ҳуқуқи инсонро ҳамчун яке аз мушкилиҳои асосии амалисозии ҳуқуқи инсон дар ҷараёни сабти асноди ҳолати шахрвандӣ бо мақсади таҳияи чораҳои ислоҳӣ ҳамчун як масъалаи муҳим ва таъхирнопазир баррасӣ кунад. Ба мувофиқа расидан лозим аст, ки уҳдадориҳои давлатҳои имзокардаи санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар самти мусоидат ба татбиқи онҳо боиси ба миён омадани тағйирот ба қонунҳо ё барномаҳои мегардад, ки инро пешгирӣ мекунад ва ё комилан бекор мекунад. Аммо ҳимояи воқеии ҳуқуқи инсон на танҳо аз фаъолияти қонунгузориҳои бо мақсади амалисозии он пешбинишуда вобаста аст, балки аз расмиёти маъмуриёти, ки ба татбиқи амалии ин қонунҳо равона карда шудааст, вобаста аст. Бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ ба ин масъала алоқаи бевосита дорад. Маълум аст, ки танҳо дар чанд кишвари дунё қонунҳои одии бақайдгирӣ мавҷуд нестанд, ки сабти асноди ҳолати шахрвандӣ, аз ҷумла таваллуд ва маргро пешбинӣ кунанд. Аммо таҳлили вазъи ҳуқуқӣ дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон нишон медиҳад, ки системаи қонунгузориёти, ки 70 фоизи аҳолии ҷаҳонро фаро мегирад, ба таври номуътадил фаолият менамояд⁶². Бинобар ин, бо боварӣ гуфтан мумкин аст, ки мушкилот дар расмиёти маъмуриёти аст, ки ё вуҷуд надорад, ё нокифоя ва нопурра мебошанд. Ба ин мисол овардан мумкин аст, ки қисми зиёди аҳолии камбизоати деҳот дар амалисозии ҳуқуқҳои худ оиди дастрасӣ ба иттилоот ва нақлиёт мушкилот доранд. Гарчанде ҳуқуқи дастрасӣ ба сабти асноди ҳолати шахрвандӣ дар ҳама кишварҳо кафолат дода намешавад, вале ин нуқсони ҷиддӣ дар самти амалисозии ҳуқуқҳои инсон мебошад.

Дар натиҷа, бисёриҳо аз ҳаққи исботи далели таваллуд, марг, издивоҷ ё талоқ маҳруманд. Ин маънои онро дорад, ки шахси манфиатдори инфиродӣ аз ҳуқуқҳои бо конвенсияҳои байналмилалӣ кафолатдодашуда маҳрум карда мешавад, зеро татбиқи онҳо аз қобилияти исботи шахсият, синну сол, хешовандӣ, шахрвандӣ ва вазъи оилавӣ вобаста аст, ки ин хусусиятҳои мебошанд, ки бо санадҳои ба расмӣ даровардашуда аз ҷониби мақомоти бақайдгирии санадҳо тасдиқ карда шудаанд. Масалан, чанде аз асноди ҳолати шахрвандӣ барои намуна пешниҳод мегардад.

Ҳуқуқи ба қайд гирифтани таваллуд. Ин ҳуқуқ дар моддаи 24 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ҳамчун факти эътирофи ҳуқуқ пешбинӣ шуда, сабти қонунӣ будани рӯйдод ва ҳолатҳои дар асноди таваллуд, ки барои ҳифзи як қатор ҳуқуқҳои инсон муҳим мебошанд, дар бар мегирад. Бо мақсади риояи ин ҳуқуқ, аҳднома давлатҳои аъзоро ҷиҳати таъмини он ки "ҳар як кӯдак фавран пас аз таваллуд ба қайд гирифта шавад", вазифадор менамояд. Дар санадҳои

⁶² Справочник по системам регистрации актов гражданского состояния и статистики естественного движения населения. ООН, Нью-Йорк.2001г.

таваллуд маълумоте мавҷуд аст, ки сарфи назар аз фарқиятҳо дар кишварҳои муайян, далели ҳуқуқии таваллуди ашхоси муайяно пешбинӣ мекунад ва барои муайян кардани шахсияти навзод, ном ва номи волидайн, сана ва ҷойи таваллуд, номи аризадиҳанда ва духтуре, ки ҳангоми таваллуд ёрӣ расондааст ва дар сурати набудани чунин номҳо шахсони ҳангоми таваллуд ҳузурдошта, инчунин ном ва имзои бақайдгирандае, ки ин ҳолати шаҳрвандиро сабт ва қонунӣ кардааст, пешбинӣ мекунад. Ҳамаи ин маълумот, ки ҳангоми бақайдгирии таваллуд пешниҳод карда шудаанд, доимо дар шахси дахлдор дар шакли шаҳодатномае, ки мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ додаанд, мавҷуданд, дар сурате, ки агар ҳуҷҷатгузори чунин маълумот барои ҳимояи ҳуқуқҳои ӯ ёгон ҳадафи дигар лозим шавад. Аксар вақт сабти таваллуд ҳангоми татбиқи ҳуқуқ ва имтиёзҳо вобаста ба санаи таваллуд истифода мешавад. Масалан, вақте ки шахс ба тасдиқи расмӣ ҳуқуқии синну соли худ ниёз дорад, зеро қонуни амалкунандаи кишвар мегӯяд, ки ин шахс бояд барои гирифтани ҳуқуқи мушаххас ба синни муайяне бирасад: ба мактаб рафтан, гирифтани иҷозатномаи кор, ба сафи артиш рафтан ё озод шудан аз он, амалӣ намудани ҳуқуқҳои интихоботии худ ва дигарон. Дигар ҳуқуқҳое, ки бо сабти таваллуд алоқамандии зич доранд, ки бидуни имконияти исботи воқеият ва хусусиятҳои таваллуд эътироф ё татбиқ карда намешаванд, ба муносибатҳои волидайн, шиносӣ, ҳуқуқи мерос, модарӣ ва кӯмакпулиҳо барои нигоҳубини кӯдак, рухсатии ҳомиладорӣ, тасдиқи шаҳрвандӣ, гирифтани шиноснома, ҷамъоварии маблағҳои суғурта, гирифтани корти кредитӣ ва ғайра дахл доранд.

Ҳуқуқи бастанӣ ақди никоҳ. Ин ҳуқуқ низ дар паймонҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон пешбинӣ нашудааст. Бори аввал бақайдгирии ақди никоҳ бо қабули Конвенсияи соли 1964 дар бораи ризоият ба ақди никоҳ, синну соли никоҳӣ ва бақайдгирии давлатии ақди никоҳ пешбинӣ шудааст. Дар моддаи 3-и он оварда шудааст: «ҳамаи ақди никоҳ аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор дар феҳристи расмӣ дахлдор ба қайд гирифта мешаванд». Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид қаблан чор қатънома ро тасвиб карда буд, ки сабти расмӣ ақди никоҳро тавсия медиҳанд. Яке аз онҳо қарори 843 (IX), ки соли 1954 таҳти унвони «Мақоми занон дар ҳуқуқи хусусӣ: урфу одатҳо, қонунҳо ва расму оинҳои кӯҳна, ки ба шаъну шарафи инсонии занон таъсир мерасонанд» қабул карда шуд, қатъиян пешниҳод намуд, ки ҳамаи давлатҳои аъзо вазифадоранд, ки тамоми чораҳои зарурӣ дар кишварҳо ва қаламравҳои зерин салоҳияти худ қарордошта оид ба барҳам додани чунин урфу одатҳои кӯҳна, ки дар самти амалисозии ҳуқуқи инсон ба бастанӣ ақди никоҳ маҳдудиятҳоро ҷорӣ менамоянд, андешанд⁶³. Ин масъала дар моддаи 16.2-и Конвенсия оид ба барҳам додани ҳама намудҳои таъйиз нисбати занон низ пешбинӣ шудааст. Бо баъзе хусусиятҳои худ дар кишварҳои гуногуни

⁶³ Диноршоев А.М., Сафаров Д.С. Ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ. – Душанбе. 2010. – С. 277

чаҳон бақайдгири ақди никоҳ фарқ карда мешавад, ба монанди ном, ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсият, синну сол, вазъи оилавии қаблӣ, машғулият, санаи бастани ақди никоҳ, санаи бақайдгирӣ, бо вазъи шаҳрвандӣ алоқамандӣ дорад ё не, маҳалли зисти арӯс ва домод, ҷойи бастани ақди никоҳ, тафсилоти шоҳидон, ном ва имзои онҳо ва дигарон. Бо додани нусха ё шаҳодатнома, мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ тасдиқи ақди никоҳ ва ҷузъиёти онро пешниҳод мекунанд ва баъдан ба ҳамсарон имкон медиҳад, ки баъзе ҳуқуқҳои шахсӣ оилавии худро ҳимоя кунанд.

Баъзе ҳуқуқҳои инсон аз эъломияҳо ва аҳдҳои байналмилалӣ бармеоянд, ки бо ягон сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ алоқаманданд, ки аз муҳиммӣ онҳо дарак медиҳанд, яъне барои фаъолияти муътадили ҷомеа заруранд. Баъзеи онҳо ба ин дастур бевосита иртибот надоранд, аммо барои мушаххассозӣ бидуни тафсилот зикр шудаанд, то ҳар касе, ки хоҳиши амиқтар омӯхтани онҳоро дорад, ба осонӣ онро дарёфт намояд. Дар ҳама ҳолатҳо шартӣ асосии амалисозии ин ҳуқуқҳо зарурати аз ҷонибҳои манфиатдор исботкунии синну сол, ҷойи таваллуд, шаҳрвандӣ, мавқеи шахсӣ ва дигарон мебошад. Як қатори ин ҳуқуқҳо исботкуниро танҳо дар шакли як ҳолати шаҳрванди сабтшуда талаб мекунанд, ҳол он ки баъзеи аз онҳо бояд бо якчанд хусусиятҳои дар як ё якчанд сабти муҳим мавҷудбуда тасдиқ карда шаванд. Баҳри боз ҳам мушаххастар намудани ҳуқуқҳои мазкур чанде аз онҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Ҳуқуқи кӯдак барои дониستاني волидони худ. Мувофиқи моддаи 7-уми Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак, кӯдак аз лаҳзаи таваллуд ба ном ва ба қадри имкон, ба дониستاني волидони худ ҳуқуқ дорад. Тавре, ки дар мавриди ҳуқуқи фардии ноболиғон, он бори аввал дар санадҳои байналмилалӣ сабт шудааст: ҳуқуқи кӯдак барои дониستاني волидайн биологии худ ва ҳамчун ҷузъи муҳими шахсияти биологии ӯ, аввалин маҳаки эътирофшудаи байналмилалӣ, ки ба принципи озодона муқаррар намудани падарӣ, ки ҳоло дар бисёр кишварҳо амал мекунад, алоқаманд аст. Кӯдак фавран пас аз таваллуд ба қайд гирифта шавад ва аз лаҳзаи таваллуд то ҳади имкон ҳаққи дониستاني волидайн ва ҳуқуқи нигоҳубинро аз ҷониби волидон дорад (моддаи 7)⁶⁴. Аз нуқтаи назари бақайдгирии давлатӣ, ин ҳуқуқ бо сабти таваллуд алоқаманд аст, ҳатто агар нисбати он далелҳои исботкунӣ ва муносибатҳои ҳешовандӣ алоқамандӣ надошта бошад. Ин дар ниҳояти кор аз муқаррароти қонунгузорие, ки дар ҳар як кишвар амал мекунад, вобаста ба чунин як масъалаи мураккаб ва ҳассос, яъне барқарорсозии муносибатҳои ҳешовандӣ алоқамандӣ дорад. Дар ҳар сурат ё ҳешовандӣ дар вақти сабти таваллуд муқаррар карда мешавад ё ҳуқуқҳои шахсии кӯдак таъмин мегардад. Сабти таваллуд дар феҳристи асосӣ ба қайд гирифта шуда, дар

⁶⁴ Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак.02.09.1990. [Махзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҶТ: <http://www.mmkt.tj>, (санаи мурочиат 20.06.2021)

шӯъбаи бойгонии раёсати САҲШ нигоҳ дошта мешавад ва ҳамчун ёддошти иловагӣ одатан маълумотро дар бораи ному насаби волидайн, инчунин маълумотро дар бораи сана, ҷойи таваллуд ва шаҳрвандии онҳо фаро мегирад. Бақайдгиранда ҳамеша ба маълумоте, ки дар қайди таваллуд ва қайдҳои иловагӣ, инчунин ба ҳуҷҷатҳои дар қайди дахлдори сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ пешбинишуда ворид карда шудааст, дастрасии ройгон дошта бошад. Масалан, дар ҳолати гум кардани ҳуҷҷати дахлдор он шахс метавонад онро аз феҳристи асосӣ ё шӯъбаи бойгонии раёсати САҲШ дарёфт намояд. Дар ҳолати фарзандхондӣ шахси ба фарзандӣ қабулшуда, вақте ки ба синни балоғат мерасад, ҳуқуқ дорад барои гирифтани маълумот дар бораи волидайн биологӣ худ тафтишоти зарурӣ гузаронад ва аз ин рӯ, ҳатто агар сабти нави таваллуд сабт шуда бошад, танҳо шахсияти волидон ва ҳатто агар нусхаи аслии он бекор карда шуда бошад ҳам, ба ӯ иҷозат дода мешавад, ки то далели чунин сабти бекоршударо ба даст орад, ки ин ҳуқуқи шахсии ӯ мебошад ва мақомоти дахлдор баҳри амалишавии ин доираи ҳуқуқҳои инсон чораҳои зарурӣ меандешад.

Ҳуқуқи кӯдак ба ном. Ҳуқуқҳои кӯдак бояд чор самти асосӣ - ҳаёт (зиндагӣ), камолот, ҳифзи ҳаёт ва иштирок дар ҷомеа, ки ҳамаи онҳо ба принсипи «манфиатҳои беҳтарини кӯдак» алоқаманданд, дар бар гирад. Кӯдак ҳуқуқ ба ҳаёт дорад ва дар асоси он ҳуқуқи кӯдак ба ном амалӣ мешавад. Ҳуқуқ ба ном чун ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи табиӣ ба инсон аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ дорад. Ҳар як кӯдак бояд ном гузошта шуда, ба қайд гирифта шавад. Эълومияи ҳуқуқи инсон ва паймонҳои байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқи инсон масъалаи мазкурро мавриди танзими бевосита қарор надодаанд. Онҳо нишон намедиханд, ки ҳангоми гузоштани ном ба кадом стандартҳо ё принципҳои умумӣ риоя карда шавад. Аммо ин маънои онро надорад, ки ин гурӯҳи ҳуқуқҳо мавриди танзим қарор дода нашудаанд. Дар конвенсия дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак пешбинӣ мешавад, ки ҳар як кӯдак новобаста аз ҷойи таваллудшавӣ ҳуқуқ ба ном дорад. Ҳуқуқ ба ном аввал дар сатҳи байналмилалӣ дар принсипи 3-юми Эълумияи ҳуқуқи кӯдак эълон карда шуд ва баъдан дар моддаи 24-и Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ҳамчун ҳуқуқ эътироф карда шуд. Моддаҳои 7 ва 8 Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак ҳуқуқи ҳар як кӯдакро ба ном ва уҳдадориҳои давлатҳои аъзо оид ба кафолати татбиқи ин ҳуқуқ, аз ҷумла, тибқи қонунҳои дохилии худ ва уҳдадориҳои онҳо дар доираи дахлдор эътироф мекунанд. Ҳуқуқ ба ном аз лаҳзаи таваллуд ҳамзамон бо ҳуқуқ барои соҳибият ба шаҳрвандӣ пайдо мешавад. Ном, номи падар ва номи хонаводагии кӯдак дар қайди санад дар бораи таваллуд ва шаҳодатнома дар бораи таваллуд нишон дода мешавад. Ҳама гуна баҳс миёни волидон оид ба ном ё номи хонаводагии кӯдак, ё иваз кардани онҳо бар асоси манфиатҳои кӯдак аз ҷониби мақомоти васојту парасторӣ ҳаллу фасл карда мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар кардани ном ё

номи хонаводагии ноболиғи ба синни 10 расида бе розигии ӯ мумкин нест⁶⁵.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раӢйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раӢйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

2. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар.10.12.1948. [Махзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҶТ: <http://www.mmk.tj>, санаи муроҷиат 15.06.2021 сол

3. Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ.16.12.1966. [Махзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҶТ: <http://www.mmk.tj>, санаи муроҷиат 21.07.2021 сол

4. Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак.02.09.1990. [Махзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҶТ: <http://www.mmk.tj>, санаи муроҷиат 15.06.2021 сол

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ». 29.04.2006. [Махзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҶТ: <http://www.mmk.tj>, санаи муроҷиат 20.06.2021 сол

6. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.13.11.1998. [Махзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҶТ: <http://www.mmk.tj>, санаи муроҷиат 20.06.2021 сол

7. Диноршоев А.М., Сафаров Д.С., Ҳуқуқи инсон. Душанбе, 2010. Китоби дарсӣ.175с.

8. Справочник по системам регистрации актов гражданского состояния и статистики естественного движения населения. ООН, Нью-Йорк. 2001г.

⁶⁵ Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.11.1998. [Махзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҶТ: <http://www.mmk.tj>, (санаи муроҷиат 20.06.2021)

CYLINDER OF CYRUS THE GREAT – THE WORLD'S FIRST DECLARATION OF HUMAN RIGHTS

Mirzozoda F.S.,

head of the preparation department scientific and
scientific-pedagogical specialists from Tajik
national university, PhD in law

Phone: (+992) 918320001

E-mail: doktoranturad@gmail.com

Annotation: Cyrus's cylinder is a clay cylinder on which Cyrus the Great commanded to knock out in cuneiform a list of his victories and merciful deeds, as well as a list of ancestors. The artifact was discovered during excavations in Babylon in 1879 and entered the British Museum. The cylinder became widely known after the last Shah of Iran in the 1960s proclaimed the text on it the first declaration of human rights in history: Cyrus speaks out for the abolition of slavery and for freedom of religion. The Shah promised to build his policy in accordance with the precepts of the founder of the Persian statehood. UNESCO recognized this as the first declaration of human rights. The cylinder became famous in the second half of the 20th century, when it was proclaimed the first declaration of human rights: Cyrus speaks out for the abolition of slavery and freedom of religion.

Keywords: Cylinder, Cyrus the Great, UNESCO, Declaration, law, human rights, Babylon, religion.

ЭЪЛОМИЯИ КУРУШИ КАБИР – НАХУСТИН САНАД ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ҶАҲОН

Мирзозода Ф.С.,

мудирӣ шуъбаи омодаанамоии
мутахассисони илмӣ ва илмию омӯзгории
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.х.,

Тел.: (+992) 918320001

E-mail: doktoranturad@gmail.com

Фишурда: Эъломияи Куруши Кабир яке аз нахустин санадҳое мебошад, ки дар он корномаҳои Куруш, инчунин гузаштагони он мавриди таҷаллӣ қарор гирифтааст. Эъломияи мазкур соли 1879 дар натиҷаи ҳафриётҳои Бобул бозёфт шуда, баъдан ба осорхонаи Британия ирсол карда шудааст. Эъломия замоне шӯҳрат пайдо намуд, ки охириин шоҳи Эрон соли 1960 онро ба ҷомеаи башарӣ ҳамчун нахустин санад муаррифӣ намуд ва ибраз кард, ки ин Эъломия ба муқобили ғуломӣ ва хариду фурӯши инсон сухан меронад. ЮНЕСКО бошад, Эъломияи Куруши Кабирро ба сифати нахустин санад оид ба ҳуқуқи инсон пазируфтааст. Эъломия дар нимаи дуюми қарни гузашта нуфузи бештарро соҳиб шуд, ки дар он ҳуқуқҳои бунёдии инсон дарҷ ёфтаанд.

Калидвожаҳо: Силиндр, Куруши Кабир, ЮНЕСКО, эълomia, қонун, ҳуқуқи инсон, Бобул, дин.

ДЕКЛАРАЦИИ КИРА ВЕЛИКОГО – ПЕРВАЯ В МИРЕ ДЕКЛАРАЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Мирзозода Ф.С.,

заведующая отделом подготовки
научных и научно-педагогических
кадров Таджикского национального
университета, к.ю.н,

Тел.: (+992) 918320001

E-mail: doktoranturad@gmail.com

Аннотация: Декларация Кира Великого – один из первых документов, в котором отражены достижения Кира, а также его предков. Декларация была обнаружена в 1879 году в результате раскопок в Вавилоне, позже была отправлена в Британский музей. Декларация стала известна, когда последний король Ирана представил ее человеческому обществу в 1960 году как первый документ, в котором закреплялось, что Декларация выступает против рабства и торговли людьми. ЮНЕСКО признала Великую Декларацию Кира первым документом по правам человека. Во второй половине прошлого века Декларация стала более влиятельной, закрепив основные права человека.

Ключевые слова: Цилиндр, Кир Великий, ЮНЕСКО, декларация, закон, прав человека, Вавилон, религия.

Today human rights are more than the norms of law, they are the norms of culture, morality, religion, philosophy, politics of modern society. Today, the author of the first Declaration of Human Rights is considered the king of Persia, Cyrus the Great, who ruled this country in the middle of the 6th century BC. On October 12 Julian, October 7 Gregorian 539 BC, Cyrus and his army entered the city of Babylon without any resistance.

An analysis of the laws of Cyrus, imprinted on the cylinder, allows us to distinguish three main groups of rights and freedoms granted by Cyrus to the inhabitants of Babylon:

- 1) equality regardless of race, religion and language (all the houses of the inhabitants of Babylon were restored);
- 2) liberation from slavery (all slaves were allowed to return home);
- 3) religious tolerance (restoration of all destroyed temples).

Nevertheless, in 1971, the "Cylinder of Cyrus" was named by the UN as the first ever Declaration of Human Rights. A replica of the top hat is kept at the United Nations in New York in the second floor corridor between the Security Council and the Economic and Social Council. The text of the ancient laws has been translated into all the official languages of the UN, and a copy of the top

hat is on display all over the world. The original itself is kept in the British Museum.

Text on a clay cylinder, compiled by the Babylonian priests on the orders of Cyrus the Great after the capture of Babylonia by the Persians in 539 BC. The original language is Akkadian.

Despite the fact that the Persian king Cyrus was a Zoroastrian, he respectfully treated the ancient Mesopotamian cults of Babylon and Assyria.

A clay cylinder was made in ancient Persia two and a half thousand years ago by order of King Cyrus the Great, who ordered to knock out on it a list of his achievements and behests to his descendants. The artifact was discovered during excavations in Babylon (near present-day Baghdad) in 1879 by the expedition of Ormuzd Rassam, a student of the famous British archaeologist Sir Austin Henry Layard. Rassam took the cylinder along with the rest of the remaining part of the so-called library of King Ashurbanipal to London. Already there the text was read and published by Sir Henry Rawlinson, the greatest expert on the Assyrian civilization of his time. Many consider it the first-ever declaration of human rights: among the precepts, Cyrus speaks out for the abolition of slavery and for freedom of religion.

The cuneiform text, in particular, says that the Babylonians, conquered by the Persians, are allowed to worship whatever gods they want. The document also describes the conquest of Babylon and the capture of Nabonidus, the last king of the New Babylonian kingdom, on behalf of Cyrus. "I established peace in Babylon ... and abolished the yoke," the text says. Cyrus is also known for the fact that after conquering Babylon in 539 BC, he released the Jews from Babylonian captivity, which allowed them to return to Judea and rebuild the Temple in Jerusalem. In 2010-2011, Cyrus's top hat was exhibited on lease at the National Museum in Tehran. Prior to that, the Cyrus top hat was last exhibited in Iran during the reign of the Shah in October 1971, when 2500 years of the Persian monarchy were celebrated there. In 1970, UNESCO adopted a document stating that historical values cannot be taken out of the country without the permission of its authorities. Despite the fact that the Cyrus cylinder can be considered a monument to Persian history, it would be difficult for Iran from a legal point of view to demand the return of the Cyrus cylinder. "The fact is that the document was found in Mesopotamia, that is, on the territory of present-day Iraq. A large number of such historical values were transported to Western countries in the 19th century, when there were no international legal documents yet".

Tajik scientist E.S.Nasurdinov, examining the problems of the formation of the legal culture of the Achaemenids, in particular, writes: "Under the Achaemenids, an independent legal system and legal order already existed, based on the "date" ("Law of the king"), which found its form in the Declaration of Cyrus the Great on human rights. This law was introduced not only for the Persian-Tajik ethnos proper, but also for the entire world empire, whose peoples belonged to different cultures, professed different beliefs".

F.T. Takhirov, defining the significance of the Declaration of the Great Cyrus for the ancient world, notes: "The great merit of Cyrus is that he always

recognized freedom of religion and freedom of conscience under any conditions. For all his devotion to the national religion, Zoroastrianism and the god Ahuramazda never tolerated disrespect for other religions. The cornerstone of this concept was for the first time the provisions of his Declaration”.

Probably, the fact that the main provisions of the Declaration of Great Cyrus in one form or another were enshrined in the main international legal acts on human rights, which in the XXI century are considered international standards and which are binding on the entire world community. The great Cyrus, as a just legislator, protects the natural human rights to life, health, freedom of conscience, inviolability of the home, freedom of movement and others, without which the existence of a free individual is absolutely impossible from a social point of view.

This is what is written on the cylinder:

Nabonidus removed the ancient idols of the gods ... He abolished in a hostile manner the daily sacrifices [to the gods]. He completely consigned to oblivion the worship of Marduk, the king of the gods. He always did evil to his city ... He ruled cruelly. The gods left their homes ... Because of the complaints of the people, the lord of the gods fell into anger ... He began to look and looked around all countries, looking for a just ruler to bring him in. He named Kurush, the king of Anshan, to become the ruler of the whole world. He threw the country of Gutium [and] all the umman-mandaat his feet. And he dealt fairly with the black-headed whom he prompted him to subdue.

Marduk, the great lord, the protector of his people, being pleased with the good deeds of Kurush, ordered him to oppose his city of Babylon ... He walked alongside him as a friend, allowed him to enter his city of Babylon without a fight, without causing any harm to Babylon. He handed over to his hands Nabonidus, who did not venerate him. All the inhabitants of Babylon and the whole country of Sumer and Akkad, princes and governors bowed down before him and kissed his feet, rejoicing and shining that the kingdom was with him.

They greeted him with joy as the ruler of the world, with the help of which they returned from death to life ... and they blessed his name.

I am Kurush, king of the Universe, great king, mighty king, king of Babylon, king of Sumer and Akkad, king of four countries of the world, son of Kambiz, great king, king Anshan, grandson of Cyrus, great king, king Anshan, a descendant of Chishpish, the great king, King Anshan, from the primordial royal family, whose rule is loved by [the gods] Bel and Nabu, whom they wish to have as a king, so that their hearts would be pleased. When I entered Babylon in a friendly manner and established my seat of government in the palace ... Marduk, the great ruler, [inspired] the beautiful people of Babylon [to love me], and I diligently venerated him daily. My many troops entered Babylon peacefully, I did not allow [anyone] to frighten [the inhabitants of] [Sumer] and Akkad. I established peace in Babylon and in all its sacred cities ... I canceled the yoke that was imposed on them. I brought peace to their ruined homes and put an end to their complaints. Marduk, the great lord, is pleased with my deeds and sent a blessing on me, Kurush, the king who venerates him, Kambiz, my son, and all my army ...

All the kings of the Universe from the Upper to the Lower Sea, those who live in the royal palaces, and those who live ... all the kings of the Western countries who live in tents brought their heavy taxes to me in Babylon and kissed my legs ... In Ashur and Susa, Agada, Eshnunnu, Zamban, Me-Turnu, Der, up to the country of the Gutians, I returned to their places in [these] sacred cities on the other side of the Tigris, to the sanctuaries, which for a long time were in ruins, the gods who [before] lived there. I gathered all of their [former] inhabitants and returned them to their homes. At the behest of Marduk, the great lord, all the gods of Sumer and Akkad, whom Nabonidus brought to Babylon to the wrath of the lord of the gods, I returned in integrity to their [former] sanctuaries, to their dwellings, which they are pleased with. Let all the gods, whom I returned to their sacred cities, pray to Bel and Nabu for a long life for me ... Let them say to Marduk, my ruler: "Kurush is the king who honors you, and Kambiz is his son."

In fact, the correct pronunciation of the name of the king who created this ancient monument is not Cyrus, but Kurush (the pronunciation of "Cyrus" is the result of discarding the ending). Therefore, the title of the text on the clay cylinder is Kurush's Charter on Human Rights. The main merit of Cyrus the Great is considered to be the creation of the Persian Empire from the Mediterranean to Media. He is also known for releasing the Jews from Babylonian captivity and allowing them to rebuild the Temple in Jerusalem.

The cylinder of King Cyrus was made in 539-538 BC, just after the capture of Babylon by the Persians. The priests compiled the text in Babylonian and Akkadian languages. The cylinder is rather small, 22.5 cm long and 11 cm wide. The text takes at least 45 lines. The cylinder was discovered in 1879 during excavations in a Babylonian temple. A little later it was discovered that part of it had been found before and attributed to another ruler. The cylinder is currently in the British Museum.

The document can be divided into two parts, and only the second of them was written on behalf of Kurush himself. The first part tells about the time when Babylon was under the yoke of a cruel king (Balshazar), who ruled by deception, showed disrespect to the great god of Babylon (Marduk), brought troubles to the people (chained people) and committed other atrocities. The great god took pity on the Babylonians and found a new king to rule the state. It was Kurush (Cyrus), who was distinguished by righteous deeds. Although Kurush led a large army to Babylon, the city surrendered without a fight. The peoples accepted the new king.

Then the second part begins, written on behalf of Cyrus himself. He narrates that he brought security to the city, eased the suffering of the people, freeing them from the shackles. However, although he writes that other kings obeyed him, he mentions that they were forced to bring a heavy tribute. Nevertheless, Cyrus released the peoples captured by the former ruler to their settlements (an indirect indication of the liberation of some of the Jews from Babylonian captivity), gave all peoples the opportunity to live in peace and defended the city entrusted to him.

The cylinder became famous in the second half of the 20th century, when it was proclaimed the first declaration of human rights: Cyrus speaks out for the abolition of slavery and freedom of religion.

The Cyrus Declaration is the source of the international law of the ancient world. It is all permeated with the principles of humanism and humanity. This is not an accidental proclamation of political and legal ideas, but a direct connection between the human mind, the creation of the mind, which foresaw the fate of the future human community, this is undoubtedly the fundamental principle of the modern Universal Declaration of Human Rights, or rather the initial stage of the formation of the principle of human rights.

The scientist E.S. Nasurdinov writes: "The declaration of Cyrus the Great on human rights ... belongs to the range of the greatest phenomena of the historical, state-legal, cultural, moral order. "A lot of works by both foreign and domestic scientists are devoted to this declaration. Almost all of them note that his following actions were a huge achievement for mankind: he freed slaves, declared that all people have the right to choose their own religion, and proclaimed racial equality. This declaration and other decrees of Cyrus were written in cuneiform on a fired clay cylinder. Known today as the Cyrus Top Hat, this ancient document is considered the world's first human rights charter. It has been translated into all six official languages of the United Nations and is reflected in the first four articles of the Universal Declaration of Human Rights.

Literature:

1. Dinorshoev M. Philosophy. Part 1. (in Tajik). – Dushanbe, 1997. - P. 40.
2. Dinorshoev A.M. Human rights in the history of public thought: monograph. – Dushanbe, 2013.P.7
3. Khalikov A.G. The legal system of Zoroastrianism. – Dushanbe, 2005 .- pp. 40-42.

4. Khalikov A.G. History of the state and law of Tajikistan. Part 1. – Dushanbe: Matbuot, 2002. - 43 p.
5. Israel, J. Cyrus the Great / J. Israel. – М .: Molodayagvardiya, 2006. – 239 p.
6. Nasurdinov E.S., Safarov D.S. History of the state and law of Tajikistan. Part 1. – Dushanbe, 2013. – P. 168.
7. Nasurdinov E.S. The declaration of Cyrus the Great is a reaction to the tribal sense of justice // News of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Department of Social Sciences. – 2010. – No. 1. – p.103.
8. Nasurdinov, E.S. Legal culture / E.S.Nasurdinov. – М .: Norma, 2014 .- - 113 p.
9. Takhirov F.T., Khalikov A.G. Declaration of the Great Cyrus as a historical source on human rights and freedoms // Actual problems of history and theory of state and law in the conditions of state independence of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe: Donish, 2009. – p. 236.
10. <http://www.humanrights.com/ru/what-are-human-rights/brief-history/cyrus-cylinder.html> (дата обращения: 20.07.2014).

ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ ВА САЛОМАТӢ: ҲАМБАСТАГӢ ВА МУШКИЛОТИ ТАТБИҚ

Сафарзода Н.Ф.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: (+992) 939259828

E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Рохбари илмӣ: Раҳмон Д.С., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Муқарриз: Саъдизода Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур ҳамбастагӣ ва мушкилоти татбиқи ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқ ба саломатӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф ибраз менамояд, ки низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҳамбастагӣ қарор дошта, занҷири пайвастаеро мемонанд, ки хусусияти тақсимнашавандагӣ дорад. Ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқ ба саломатӣ ҳамдигарро пурра намуда, дар бавучудой ва амалисозии дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон нақши асосиро иҷро менамоянд. Аммо, муаллиф бар он назар аст, ки дар марҳилаи кунунӣ зухурот ва таҳдидҳои рӯи қор омадаанд, ки ба ҳастиву мавҷудияти ҳаёт ва саломатии инсон хатари ҷиддӣ доранд. Бо дарназардошти ин, аз ҷониби таҳқиқбаранда ҳулоса ва пешниҳодҳои судманд ҷиҳати ҳалли мушкилоти мавҷуда дар самти татбиқи ҳуқуқ ба ҳаёт ва саломатӣ манзур карда шудааст.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба саломатӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, бемориҳои сироятӣ, ҳуқуқҳои баданӣ (соматикӣ), низоми ҳуқуқҳои инсон.

ПРАВО НА ЖИЗНЬ И ЗДОРОВЬЕ: ВЗАИМОСВЯЗИ И ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Сафарзода Н.Ф.,

ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета

Тел.: (+992) 939259828

E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Научный руководитель: Раҳмон Д.С., доктор юридических наук, профессор
Рецензент: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье рассматриваются взаимосвязи и проблемы реализации права на жизнь и право на здоровье. Автор констатирует, что

система прав и свобод человека и гражданина взаимосвязаны и остаются непрерывной и неделимой цепочкой. Право на жизнь и право на здоровье дополняют друг друга и играют ключевую роль в создании и реализации других прав и свобод человека. Однако автор считает, что на современном этапе существуют явления и проблемы, которые представляют серьезную угрозу для жизни и здоровья человека. Имея это в виду, исследователь предоставил полезные выводы и предложения по решению существующих проблем в реализации права на жизнь и здоровье.

Ключевые слова: Право на жизнь, право на здоровье, права и свободы человека и гражданина, инфекционные заболевания, соматические права, система прав человека.

THE RIGHT TO LIFE AND HEALTH: RELATIONSHIP AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

Safarzoda N.F.,

Junior lecturer of the Department of human rights and comparative law of the Law Faculty, Tajik National University

Phone: (+992) 939259828

E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Research supervisor: Rahmon D.S., Doctor of Legal Sciences, Professor

Reviewer: Sadizoda J., Candidate of Legal Sciences, assistant professor

Annotation: This article examines the relationship and problems of realizing the right to life and the right to health. The author states that the system of human and civil rights and freedoms are interconnected and remain a continuous, indivisible chain. The right to life and the right to health complement each other and play a key role in the creation and realization of other human rights and freedoms. However, the author believes that at the present stage there are phenomena and threats that pose a serious threat to human life and health. With this in mind, the researcher provided useful conclusions and suggestions for solving existing problems in realizing the right to life and health.

Keywords: Right to life, right to health, human and civil rights and freedoms, infectious diseases, somatic rights, human rights system.

Низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд фарогирандаи ҳуқуқу озодиҳое мебошад, ки онҳо дар робитаи муштарақ қарор доранд ва занчири пайваस्ताеро вонамуд менамоянд, ки хусусияти тақсимнашавандагӣ дорад. Чунин навъи ҷудонопазирӣ ва тақсимнашавандагиро метавон аз моҳияти бавучудой ва татбиқнамоии ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқ ба саломатӣ мушоҳида намуд.

Ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқ ба саломатӣ аз зумраи ҳуқуқҳои бунёдии инсон маҳсуб меёбанд, ки бавучудой, эътирофнамой ва амалисозии дигар

ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд аз мавҷудияти ин ду ҳуқуқ вобастагии калон доранд. Аз ин ҷост, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доир ба ҳуқуқҳои ишорашуда дидгоҳи ягона вучуд надорад. Масалан, дар осори Н.В. Косолапова ҳуқуқ ба ҳаёт чузъи таркибии ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ маънидод гардида, қайд мегардад, ки давлат имконияти аз ӯ гирифтани ин ҳуқуқро дар ҳолатҳои истисноӣ доро мебошад⁶⁶. Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии гурӯҳе аз давлатҳо, масалан Фаронса ҳуқуқ ба ҳаёт танҳо дар якҷоягӣ бо ҳифзи саломатӣ оварда мешавад⁶⁷. Аммо, месазад таъкид намуд, ки эҳтиром гузоштан ба ҳаёт вақте ба вучуд меояд, агар шахс саломатии худро ҳифз намояд ва дар ҳамин ҳолат имконияти ҳастии инсонро таъмин намудан мантиқан дуруст баҳогузорӣ мегардад. Воқеан, ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқ ба саломатӣ бо ҳам дар робитаи устувор қарор доранд, ки онро метавон дар ҳолатҳои зерин мушоҳида намуд:

а) ҳангоми нигоҳ доштани ҳаёти инсон тавассути расонидани ёрии тиббӣ;

б) истифодабарии технологияи нави тиббӣ барои тансиҳат намудани шахси мариз (аммо онҳо дар бештар маврид қафолати таъмин намудани ҳаёти инсонро дода наметавонанд, масалан ҳангоми пайвандсозии узвҳо);

в) истифода аз шаклҳои гуногуни ёрии тиббӣ, ки намудҳои алоҳидаи ҳифзи ҳуқуқ ба ҳаётро рӯи қор меорад;

г) масъалаи эвтаназия (марги осон ё аз ҳисси раҳмдилӣ ва дилсӯзӣ аз ҳаёт маҳрум намудани инсон) ҳамчун роҳи «ғайрикасбӣ»-и таъсири соҳаи тандурустӣ ба ҳаёти инсон ва ғ.

Охири соли 2019 ва ибтидои соли 2020 ҷомеаи ҷаҳониरो саросарвабо (пандемия)-и хорзаҳр (коронавирус) фаро гирифт, ки бар асари он чандин миллион одамон дар кишварҳои гуногун ба ин вабо гирифтор шуданд ва садҳо ҳазор одамон бар асари ин вабо ҷони худро аз даст доданд. Ин саросарвабо бори дигар собит намуд, ки ҳуқуқ ба ҳаёт, ки асоситарин ҳуқуқи инсон ба ҳисоб меравад ва аз он тамоми ҳуқуқҳои дигар маншаъ мегиранд, бидуни ҳуқуқ ба саломатӣ ва ҳифзи дахлдори саломатӣ мавриди таҷовуз ва нестшавӣ қарор мегирад ва ҳамчун арзиши олӣ ва мутлақ баҳояшро гум мекунад ва беқадр мегардад. Охири соли 2019 ва соли 2020 мо худ шоҳиди ҳол гаштем, ки дар шароити саросарвабо мурдаи инсон беқадр гардида, барои ороштани одату анъанаҳои миллӣ ва динӣ, аз ҷумлаи ҷанозаи майит ҷанозахон ёфт намешавад. Дар чунин шароит кӯшиши асосии инсоният баҳри ҳифз намудани саломатӣ равона гардида, дар ниҳоят инсон ба хоҳири зинда мондан нахуст дар фикри саломатии худ мешавад. Яъне асоси ҳуқуқ ба ҳаётро дар чунин шароит ҳифзи саломатӣ ташкил медиҳад ва ҳифзи саломатӣ бошад, ба хоҳири зинда мондан, яъне амалӣ намудани ҳуқуқ ба ҳаёт роҳандозӣ карда мешавад. Ин алоқамандӣ ва ҷудонопазирии ҳуқуқу озодиҳои инсонро нишон медиҳад.

Дар ҳамин қисмат зарур мешуморем то ҳуқуқҳои баданӣ (соматикӣ)-ро ба таври мухтасар мавриди баррасӣ қарор диҳем, ки алоқамандии ҳуқуқ ба

⁶⁶ Косолапова Н.В. Конституционное обеспечение права граждан на медицинскую помощь. Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02. – Саратов, 2000. – С. 45.

⁶⁷ Люшер Ф. Конституционная защита прав личности / пер. с франц. – М., 1993. – С. 258.

ҳаёт ва ҳуқуқ ба саломатиро бештар намуда, баҳсҳои доманадорро ба вучуд овардаанд.

Се даҳсолаи сипаришуда ҷомеаи инсонӣ то ҳаде рушд намуд, ки аҳоли ба масъалаҳои нисбатан нав ва аз гӯшаи ҳаёли инсоният бегонаро рӯи кор оварда, талаби қонунан эътироф намудани муносибатҳои мазкурро менамоянд, ки ин муносибатҳо дар илми ҳуқуқи инсон дастовардҳои нав – назарияи ҳуқуқҳои шахсӣ ва ӯ баданӣ (соматикӣ)-и инсонро ба вучуд овардаанд.

Ҳуқуқҳои баданӣ (соматикӣ аз калимаи юнонии «soma» – бадан гирифта шудааст) ҳуқуқҳои мебошанд, ки дорои махсусияти шахсӣ буда, амалӣ намудани онҳо аз ҷаҳонбиниву иродаи шахс вобастагӣ дорад. Яъне, ин гурӯҳи ҳуқуқҳо бо ба инобат гирифтани ҳуқуқи инсон имконияти фармонравии шахсро нисбат ба тани худ фароҳам меоранд, масалан имконият медиҳанд то шахс онро «навсозӣ», «таъмир» ва «таҷдид» намояд⁶⁸.

Аз нигоҳи И.В. Гончаров ҳуқуқҳои баданӣ моҳиятан ҳанӯз дар асрҳои миёна ҷой доштанд. Мавсуф қайд менамояд, ки сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии Россия ва Англия барои тани инсон ва узвҳои ӯ арзиши муайяно муқаррар намудаанд⁶⁹. Гурӯҳе аз олимони бар он назаранд, ки ҳуқуқҳои баданӣ таърихи начандон тӯлонӣ дошта, дар ду даҳсолаи сипаришуда ба вучуд омадаву насли чоруми ҳуқуқҳои инсонро рӯи кор овардаанд⁷⁰.

Е.М. Нестерова ҳуқуқҳои мазкурро мавриди омӯзиш қарор дода, дар натиҷа чунин аломатҳоро манзур менамояд:

- а) объекти асосии ҳуқуқҳои баданӣ тани инсон махсуб меёбад;
- б) имконияти амалӣ намудани онҳо дар амалия тавассути дастовардҳои илмҳои табиӣ ва техникаӣ (биология, генетика, тиб, физика ва ғ.) муяссар мегардад;
- в) ҳуқуқҳои баданӣ аз нигоҳи дин, ахлоқ ва одоб пазируфта нашудаанд;
- г) ин ҳуқуқҳо бо ҳуқуқҳои шахсии инсон алоқамандии ногусастанӣ доранд;
- д) амалинамоии ҳуқуқҳои мазкур барои дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳамчун воқеияти ҳуқуқӣ махсуб меёбад;
- е) эътироф ва ҷорӣ намудани онҳо сатҳи арзишҳои шахсиву сиёсии давлату ҷомеаро дар маҷмӯъ инъикос менамояд⁷¹.

Дар бештар маврид ба ҳуқуқҳои баданӣ ҳуқуқ ба марг, иваз намудани ҷинс, ҳамҷинсгароӣ, пайвандсозии узвҳо, истифодаи маводи муҳаддир ва

⁶⁸ Ниг.: Крусс В.И. Личностные (соматические) права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы // Государство и право. – М.: Наука, 2000. – №10. – С. 43.

⁶⁹ Гончаров И.В. Соматические права: вопросы юридического признания и практика реализации. // Труды Академии управления МВД России. – М., 2018. – №2 (46). – С. 24.

⁷⁰ Ананских И.Г., Чернова О.Ю. Соматические права в системе прав человека // Юридическая наука: история и современность. – 2013. – №12. – С. 12.

⁷¹ Ниг.: Нестерова Е.М. Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека // Социально-экономические явления и процессы. – 2011. – №7 (29). – С. 224.

дигар моддаҳои психотропикӣ, бо роҳи сунъӣ ба вучуд овардани насл ва ғ.-ро дохил менамоянд⁷².

Олимони ватанӣ таъсири ҳуқуқҳои баданиро ба ҳуқуқҳои инсон, махсусан ҳуқуқ ба саломатӣ мавриди баррасӣ қарор дода, иброз менамоянд, ки таҷриба ва технологияи навини кишварҳои тараққиқарда ба амалисозии ҳуқуқ ба саломатӣ ва соҳаи тандурустӣ кӯмак менамояд. Аммо, дар баробари ин бояд таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад то ҷанбаҳои алоҳидаи он ба ҳувиёт, ахлоқ ва эътиқоди мардум таъсири манфӣ ворид насозад. Дар ҳамин замина зарур аст, ки масъалаҳои «калонсозӣ», «бордоркунии сунъӣ», фурӯши узвҳои инсон, тариқи сунъӣ афзоиш додани истеъдоди фикрӣ ва ҷисмонии инсон ва ғ. мавриди таҷдид қарор дода шаванд. Инчунин, масъалаи хизматрасонии пулакӣ, ки яке аз равандҳои ғайриҷаҳонишавии ҳуқуқ ба саломатӣ дар кишварҳои пешрафтаи ғарбӣ аст, мутобиқ ба сатҳи иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар бояд баррасӣ гардад⁷³.

Имрӯз дар зери ливои ҳуқуқи инсон зухуротҳои гуногун ба вучуд омадаанд, ки ҳилофи фарҳанги ҳуқуқии анъанавӣ буда, ба ҳаёт ва саломатии инсон таҳдиди воқеӣ эҷод намудаанд. Дар ҳамин замина, профессор Д.С. Раҳмон ба маврид ибрази назар намудааст: «Ҷомеаи мутаммаддин» дар баъзе аз нуқоти ҷаҳон аз лиҳози фарҳангӣ гӯйё ба як марҳилаи ба истилоҳ «баланд»-и рушди худ расидааст, ки дигар дунболи нафсу ғаризаҳои худ қонунҳои ҳилофи табиати инсониро қабул намуда, дар ҳаёт пиёда намуда истодаву аз ин шеваи кори худ лофи эҳтирому эътирофи «ҳуқуқ ва озодии инсон» мезанад⁷⁴.

Ҷомеаи ғарбӣ бо ба инобат гирифтани ҳуқуқи инсон ва ё озодии инсон никоҳҳои байни шахсони мутааллиқ ба як ҷинсро иҷозат додааст, ки ин агар аз як тараф ҳилофи расму оин ва фарҳанги аксарияти ҷомеаи башарӣ бошад, аз тарафи дигар, баҳри аз байн бурдани насли инсонӣ дар сайёраи замин хизмат менамояд. Чунин амал, албатта дар мадди аввал ба ҳаёт ва саломатии инсон таҳдид эҷод менамояд. Муҳаққиқони ватанӣ доир ба масъалаи мазкур андешаронӣ намуда, қайд менамоянд, ки «ба ҷинсҳои гуногун мансуб будани ақди никоҳшавандагон яке аз шартҳои асосии моддии бастанӣ ақди никоҳ мебошад, зеро ҳадаф аз бастанӣ ақди никоҳ ташкил намудани «иттифоқи муштараки марду зан» мебошад. Аммо

⁷² Муфассал ниг.: Шленева Е.В. Конституционное право на охрану здоровья в Российской Федерации. Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02. – М., 2004. – С. 52.; Лаврик М.А. К теории соматических прав человека // Сибирский юридический вестник. – 2005. – №3. – С. 24-25.

⁷³ Муфассал ниг.: Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятҳои тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – С. 335.; Бабаджанов И.Х. Право человека на соматическую целостность в контексте развития биомедицинских технологий / И.Х. Бабаджанов, В.П. Сальников, Ш.Т. Тагайназаров // Юридическая наука: история и современность, №4. – СПб, 2017. – С. 80-95; Бабаджанов И.Х. Право на жизнь и право на смерть в системе соматических прав человека / Г.К. Артамонова, И.Х. Бабаджанов, М.В. Сальников // Юридическая наука: история и современность, №2. – СПб, 2017. – С. 179-192; Бабаджанов И.Х. Жизнь и смерть человека как институционально-правовые категории (теоретико-аксиологический и частно-правовой анализ): монография / И.Х. Бабаджанов. В двух книгах. Книга вторая: Современные биомедицинские технологии и нравственно-правовые основы распоряжения жизнью человека. – Душанбе: Валиёр, 2016. – 208 с. ва диг.

⁷⁴ Раҳмон Д.С. Чанд мулоҳиза доир ба дурнамои таълимоти универсалии ҳуқуқи башар // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2018. – №4 (24). – С. 10.

кишварҳое низ ҳастанд, ки фитрати аслии инсониро нодида гирифта, бар хилоф ва ба муқобили чараёни рушду камоли инсоният никоҳро байни шахсони мутааллиқ ба як чинс раво медонанд (аз ҷумла, дар Голандия ва якчанд кишварҳои дигари Аврупо ва баъзе аз штатҳои ИМА). Зимнан, ҳадафи афроде, ки чунин навъи ақди никоҳҳоро мебанданд, танҳо қонеъ гардонидани талаботи маризонаи худ онҳо мебошад, ки берун аз табиати инсонӣ буда, иҷозатдиҳӣ, пуштибонӣ ва тарғибу ташвиқи чунин аъмол дар ҷомеае амалӣ мегардад, ки ахлоқи ҳамидаи инсонӣ қурбони ғаразҳои разилона гардидааст ва бешак чунин равиш ахиран ин ҷомеаро ба таназзул дучор намуда, ба коми нестӣ мекашад»⁷⁵. Андешаи мазкурро Д.С. Раҳмон ҷонибдорӣ карда, иброз менамояд: «Кишварҳое, ки дар асосҳои қонунӣ чунин зухуротро иҷозат медиҳанд, ба ҷуз аз несту нобуд кардани насли башар ба ҳеҷ муваффақияти дигаре ноил намегарданд. Мо бояд сари масъалаи солимии рӯҳонӣ ва ахлоқии ҷомеа дар маҷмӯъ ва ҳар як оила дар алоҳидагӣ андеша намоем, зеро оила ҳамчун як ҷузъи хурдтарини давлат ба шумор меравад. Агар гӯем давлатро маҷмӯи зиёди оилаҳо ташкил медиҳанд ҳам хато намекунем. Пас дар ҳоле ба оилаи анъанавии тоҷикон, ки он аз фарҳанги бою ғании ориёӣ ва баъдан исломӣ об ҳӯрдааст, чунин ангезаҳои манфии беруна таҳдид намоянд, бешак хатари бузурге ҷомеаи Тоҷикистонро таҳдид менамояд»⁷⁶.

Дар раванди ҷаҳонишавии ҳуқуқ ҳамаи ҳуқуқҳои инсон, махсусан ҳуқуқ ба саломатӣ мазмун ва моҳияти худро дигаргун намуда, фарогири муносибатҳои васеътар мегардад. Ба ин муносибатҳо бо дарназардошти омилҳои гуногун бояд баҳои ҳуқуқӣ дод. Новобаста аз он ки қонунгузори кишвар ҷумлае аз ҳуқуқҳои баданиро дар худ ҷой додааст, вале гурӯҳе аз ин ҳуқуқҳо, ки дар ҳоли воридшавӣ ба низомҳои ҳуқуқӣ қарор доранд ва онҳо солимии ҷомеаву инсонро зери суол қарор медиҳанд, ҳеҷ гоҳ набояд иҷозат ва мавриди амал қарор гиранд. Гунае аз манфиатҳо ҳамагонро онро доранд то бо роҳи василаҳои гуногун андешаи ҷорӣ намудани ҳуқуқҳои мазкурро дар кишварҳои рӯ ба инкишоф ва кӯчак дар тафаккури аҳоли ҷой намоянд, яъне ба ҳамин тариқ сатҳи солимии равонии онҳоро коҳиш диҳанд. Масалан, тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн намудани сурату наворҳои ақди никоҳи нафарони ҳамҷинсгаро ва паҳн намудани маълумот оид ба тифле, ки онҳо пайдо намудаанд (албатта, тавассути роҳи сунӣ). Шоида фикр аст, агар ин сурату навор ва маълумоти матрашударо кӯдаки то 10-15-сола бинад ва ё мутолиа намояд, чӣ гуна ба тафаккури сатҳи равонии ӯ таъсир карда наметавонад? Аз ин рӯ, бояд мақомоти дахлдор дар ин самт чораҳои судмандро бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ ва солимии ҷомеа рӯи даст гирифта, асосҳои ҳуқуқии муносибатҳои мазкурро муайян намоянд. Аз тарафи дигар, ҳуқуқҳои баданӣ то ҳол таҳлили ҳамаҷонибаи худро пайдо накардаанд ва ниёз ба таҳлили комил доранд. Зарур аст то олимони соҳа мафҳуми моҳият,

⁷⁵ Ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ. Воситаи таълимӣ. Мухаррирони масъул, н.и.х. дотсентон Раҷабов М.Н. ва Мирзоев А.М. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – С. 217-218.

⁷⁶ Раҳмон Д.С. Чанд мулоҳиза доир ба дурнамои таълимоти универсалии ҳуқуқи башар // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2018. – №4 (24). – С. 11-12.

махсусияту таснифбандӣ ва оқибати ҳуқуқии онҳоро мавриди баррасии амиқ қарор дода, барои ҳалли мушкилоти мавҷуда назари худро матраҳ намоянд.

Бояд қайд намуд, ки ҳуқуқ ба саломатӣ аз ҷумлаи ҳуқуқҳои асосии инсон ба ҳисоб рафта, дар таъмин ва амалисозии ҳуқуқҳои дигари инсон нақши боризро иҷро менамояд, аммо равандҳои муосир доираи фаъолияти онро маҳдуд намуда, боиси он гашта истодаанд то ҳуқуқи ишорашуда дар сатҳи зарурӣ амалӣ нагардад, ки чунин таъсиррасонӣ оқибати манфӣ дошта, на танҳо боиси коҳиш ёфтани сатҳи саломатии аҳоли, балки сабаби бетатбиқ мондани меъёрҳои ҳуқуқӣ дар самти ҳуқуқи инсон мегарданд. Олимон ва донишмандони соҳа бар он назаранд, ки дар марҳилаи кунунӣ ҳаёт ва саломатии инсон зери таъсири омилҳои гуногуни манфӣ қарор гирифта, дар маҷмӯъ боис бар он гашта истодаанд то амалишавии ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқ ба саломатӣ зери суол қарор гиранд. Масалан, СУТ як зумра таҳдидҳои асосиро барои ҳаёт ва саломатии инсон дар соли 2019 номбар намудааст, ки онҳо дар маҷмӯъ ҷиҳати дар амал татбиқ намудани ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқ ба саломатӣ монеаи ҷиддӣ эҷод менамоянд:

– Ифлос гардидани ҳаво ва тағйирёбии иқлим омили асосии беморшавии инсонҳо дар сайёра ба ҳисоб рафта, ҳамасола дар натиҷаи нафас кашидани ҳавои ифлос ва захролуд дар дунё 7 млн. нафар фавт менамояд.

– Зиёд гардидани бемориҳои ғайрисироятӣ яке аз таҳдидҳои муосир ба саломатии инсон ба ҳисоб рафта, дар натиҷаи он ҳар сол тақрибан 41 млн. нафар дунёро тарк менамоянд, ки аз ин шумора 15 млн. нафарашон бармаҳал фавт менамоянд, яъне синни онҳо аз 30 то 69 мебошад.

– Афзудани сатҳи гирифтورشавии аҳолии сайёра ба бемории зӯком, ки дар натиҷаи он ҳамасола 650 000 нафар фавт менамоянд.

– Дар шароити ғайриқобили қабул зиндагӣ намудани аҳоли, ки шумораи чунин ашхос ба 1 млрд.-у 600 млн. нафар (22 ҷисади аҳолии кураи замин) мерасад.

– Истеҳсол намудани маводҳои (дорухои) зиддибактериявӣ, яке аз дастовардҳои инсоният дар замони муосир ба ҳисоб меравад, аммо имрӯз самаранокии онҳо зери шубҳа қарор гирифта, бештар маврид аҳоли онро бидуни тавсияи табибон истифода ва истеъмол менамоянд, ки чунин ҳолат боиси фавти зиёди шаҳрвандон мегардад. Инчунин, деҳқонон зимни парвариш ва истеҳсоли меваю сабзавот аз онҳо ба таври васеъ истифода бурда, меъери муайяно ба инобат намегиранд, ки дар натиҷа истеъмолкунанда захролуд шуда, ба бемориҳои гуногун мубтало мегардад⁷⁷.

– Вируси сироятӣ Эбола ва дигар вирусҳои хатарнок⁷⁸, ки дар марҳилаи кунунӣ пайдо гардидаанд, таҳдиди воқеӣ ба ҳаёт ва саломатии

⁷⁷ Доир ба ин масъала муфассал ниг.: Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Фарҳанги ҳуқуқии хизматрасонӣ ё нигоҳе ба асосҳои ҳуқуқии сифат ва беҳатарии маҳсулоти ҳӯроқворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳаёти ҳуқуқӣ. (Маҷаллаи илмӣ-иттилоотии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) №2 (30). – Душанбе, 2020. – С. 43-56.

⁷⁸ Яке аз вирусҳои хатарнок, ки таърихи инсоният назирашро кам дар ёд дорад, ин вируси COVID-19 мебошад, ки он дар интиҳои соли 2019 ва ибтидои соли 2020 дар Ҷумҳурии мардумии Чин пайдо шуда, то

инсонро ба бор оварда, дар натиҷаи онҳо ҳамасола ҳазорҳо нафар ғавт менамоянд⁷⁹. Масалан, танҳо дар соли 2018 зиёда аз 1 млн. аҳолии Ҷумҳурии демократии Конго гирифтори вируси сироятии Эбола гардида буд.

– Заиф будани низоми тандурустии давлатҳо боиси он гардида истодааст, ки ба аҳолии ҷаҳон ёрии тиббӣ дар шакли зарурӣ (ҳамон тавре, ки моддаи 12-и Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ муқаррар намудааст) ба роҳ монда нашуда, дар натиҷаи чунин муносибат дахҳо ҳазор нафар ҳамасола ғавт менамоянд⁸⁰.

Таҳлилҳои қаблӣ ва омилҳои ишорашуда бори дигар шаҳодат аз он медиҳанд, ки ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқ ба саломатӣ дар ҳамбастагӣ қарор доранд ва чудо намудани онҳо ба асосӣ ва ғайриасосӣ қобили қабул нест. Онҳо дар муттаҳидӣ барои нигоҳ доштани насли инсон ва ғайи гардонидани генофондии миллии давлатҳо хизмат менамоянд. Аз ин рӯ, ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқ ба саломатӣ ҳамчун ҳуқуқҳои бунёдӣ дар таъмин намудани ҳуқуқҳои дигари инсон ва шаҳрванд нақши калидиро иҷро менамоянд. Роҳи асосии расидан ба сатҳи олии таъмини ҳуқуқҳои инсон аз риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои баррасишаванда вобастагии зич доранд, ки барои ин лозим аст то сади роҳи зухуротҳои номатлуб ва таҳдидҳои воқеӣ ба ҳаёту саломатии инсон на танҳо тавассути коркарди асарҳои илмӣ, балки тавассути қонунгузорӣ мавриди баррасии амиқ қарор гиранд.

Адабиёт:

1. Ананских И.Г., Чернова О.Ю. Соматические права в системе прав человека // Юридическая наука: история и современность. – 2013. – №12. – С. 12.

2. Бабаджанов И.Х. Жизнь и смерть человека как институционально–правовые категории (теоретико–аксиологический и частно–правовой анализ): монография / И.Х. Бабаджанов. В двух книгах. Книга вторая: Современные биомедицинские технологии и нравственно–правовые основы распоряжения жизнью человека. – Душанбе: Валиёр, 2016. – 208 с.

3. Бабаджанов И.Х. Право на жизнь и право на смерть в системе соматических прав человека / Г.К. Артамонова, И.Х. Бабаджанов, М.В. Сальников // Юридическая наука: история и современность, №2. – СПб, 2017. – С. 179-192.

4. Бабаджанов И.Х. Право человека на соматическую целостность в контексте развития биомедицинских технологий / И.Х. Бабаджанов, В.П. Сальников, Ш.Т. Тагайназаров // Юридическая наука: история и современность, №4. – СПб, 2017. – С. 80-95.

ҳолати 11-уми январи соли 2021 зиёда аз 90 млн. аҳолии дунёро сироят намуд, ки аз ин шумора зиёда аз 1,5 млн. аҳолии дунё ба ҳалокат расиданд.

⁷⁹ Муфассал ниг.: Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Мушкилоти амалишавии ҳуқуқи инсон дар шароити ҳуруҷи саросарвабо // Проблемаҳои ҳуқуқӣ дар шароити мавҷудияти COVID-19: маводи конференсияи илмӣ-амалӣ (1 сентябри соли 2020). – Душанбе: ДДТТ, 2020. – С. 134-143.

⁸⁰ Муфассал ниг.: ВОЗ: десять угроз общественному здравоохранению в 2019 году. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://news.un.org/ru/story/2019/01/1348082> (санаи мурочиат: 21.11.2020).

5. Гончаров И.В. Соматические права: вопросы юридического признания и практика реализации. // Труды Академии управления МВД России. – М., 2018. – №2 (46). – С. 24.

6. Косолапова Н.В. Конституционное обеспечение права граждан на медицинскую помощь. Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02. – Саратов, 2000. – С. 45.

7. Крусс В.И. Личностные (соматические) права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы // Государство и право. – М.: Наука, 2000. – №10. – С. 43.

8. Лаврик М.А. К теории соматических прав человека // Сибирский юридический вестник. – 2005. – №3. – С. 24-25.

9. Люшер Ф. Конституционная защита прав личности / пер. с франц. – М., 1993. – С. 258.

10. Нестерова Е.М. Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека // Социально-экономические явления и процессы. – 2011. – №7 (29). – С. 224.

11. Ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ. Воситаи таълимӣ. Мухаррирони масбул, н.и.х. дотсентон Раҷабов М.Н. ва Мирзоев А.М. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – С. 217-218.

12. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – С. 335.

13. Раҳмон Д.С. Чанд мулоҳиза доир ба дурнамои таълимоти универсалии ҳуқуқи башар // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2018. – №4 (24). – С. 11-12.

14. Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Мушкилоти амалишавии ҳуқуқи инсон дар шароити хуруҷи саросарвабо // Проблемаҳои ҳуқуқӣ дар шароити мавҷудияти COVID-19: маводи конференсияи илмӣ-амалӣ (1 сентябри соли 2020). – Душанбе: ДДТТ, 2020. – С. 134-143.

15. Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Фарҳанги ҳуқуқии хизматрасонӣ ё нигоҳе ба асосҳои ҳуқуқии сифат ва беҳатарии маҳсулоти хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳаёти ҳуқуқӣ. (Маҷаллаи илмӣ-иттилоотии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) №2 (30). – Душанбе, 2020. – С. 43-56.

16. Шленева Е.В. Конституционное право на охрану здоровья в Российской Федерации. Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02. – М., 2004. – С. 52.

17. ВОЗ: десять угроз общественному здравоохранению в 2019 году. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://news.un.org/ru/story/2019/01/1348082> (санаи мурочиат: 21.11.2020).

АСОСҲОИ ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚИИ ТАШКИЛ ГАРДИДАНИ АГЕНТИИ НАЗОРАТИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯВӢ ВА МУБОРИЗА БО КОРРУПСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Изатуллозода П.Н.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ
ва хизмати давлатии Академияи
идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 502028187
E-mail: payrav-izatullozoda@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Соибов З.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Каримов А.Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур асосҳои ҳуқуқӣ-таърихӣ зарурати ташкил ва ташаккули мақомоти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст. Дар воқеъ зарурияти таърихӣ ташкил, давраҳои ташаккул ва аҳамияти ин ниҳоди давлатӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимме мебошанд, ки таҳқиқи амиқ ва посухи илман асоснокро металабанд. Бо ин мақсад, бо омӯзиши адабиёт ва таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби муаллиф зарурати таърихӣ ташкил ва давраҳои ташаккули ин ниҳоди давлатӣ ба таври мушаххас муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: мақомот, коррупсия, давлат, қонун, салоҳият, ҳуқуқвайронкунӣ, санҷиш, моликияти давлатӣ, шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ.

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ АГЕНТСТВА ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ И БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Изатуллозода П.Н.,

ассистент кафедры административного
права и государственной службы
Академии государственного
управления при Президенте Республики
Таджикистан
Тел.: (+992) 502028187
E-mail: payrav-izatullozoda@mail.ru

Научный руководитель: Соибов З.М., кандидат юридических наук, доцент.
Рецензент: Каримов А.К., кандидат юридических наук, доцент.

Аннотация: В статье исследуются и анализируются правовые и исторические основы необходимости создания и формирования Агентства

государственного финансового контроля и борьбы с коррупцией Республики Таджикистан. По сути, историческая необходимость организации, этапы ее становления и важность и значения этого государственного органа - один из важнейших вопросов, требующих глубоких исследований и научно-обоснованных ответов. С этой целью изучение литературных источников и анализ автором нормативных правовых актов четко обозначили историческую необходимость организации и этапы становления данного государственного органа.

Ключевые слова: власть, коррупция, государство, закон, компетенция, правонарушение, проверка, государственная собственность, организационно-правовая форма.

HISTORICAL AND LEGAL BASIS OF ORGANIZATION OF THE AGENCY OF STATE FINANCIAL CONTROL AND FIGHT AGAINST CORRUPTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Izatullozoda P.N.,

assistant of the Department of Administrative Law and Civil Service of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

Phone: (+992)502028187

E-mail: payrav-izatullozoda@mail.ru

Scientific adviser: Soibov Z.M., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor.

Reviewer: Karimov A.K., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor.

Annotation: The article examines and analyzes the legal and historical foundations of the need to create and form the Agency for State Financial Control and Combating Corruption of the Republic of Tajikistan. In fact, the historical necessity of the organization, the stages of its formation and the importance and significance of this state body are some of the most important questions that require deep research and scientifically based answers. For this purpose, the study of literary sources and the analysis by the author of normative legal acts clearly indicated the historical necessity of organizing and the stages of the formation of this state body.

Keywords: power, corruption, state, law, competence, offense, verification, state property, organizational and legal form.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ба даст овардани Истиқлолияти давлатии худ ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ пазируфта шуд. Чун Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати тозабунёд ба ҳисоб мерафт, дар назди он вазифа ва мақсадҳои гуногун ва муҳим гузошта шуда буданд, ки ҳалли

онҳо муҳим ва мубрам ба ҳисоб мерафтанд. Ин буд, ки роҳбарияти давлат аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ ба бунёди пойгоҳи ҳуқуқӣ-қонунгузории кишвар ва ҳалли мушкилоти гуногуни иҷтимоӣ, иҷтисодӣ ва сиёсии кишвар шурӯъ намуда, ҳадафҳои стратегии муайянеро коркард карда, ҷиҳати амалишавии онҳо талош намуда буданд. Зеро аз ҳалли ин мушкилот сатҳи зиндагии аҳоли ва амнияти давлатӣ вобастагии калон доштанд.

Дар баробари ҳадафҳои иҷтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мубориза бо коррупсияро ҳамчун яке аз самтҳои асосии сиёсати дохиливу хориҷии худ қарор дода, ҷиҳати амалӣ гардонидани ин функсияи худ аз ҳамон давра ба андешидани чораҳо шурӯъ намуда буд. Яке аз қадамҳои аввалин дар ин самт қабул гардидани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Политсияи андоз”⁸¹ ба ҳисоб мерафт. Дар асоси Фармони мазкур мақоми махсуси давлатӣ – Политсияи андоз ташкил гардида, зимнан тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи Низомнома дар бораи адои хизмат дар воҳидҳои Политсияи андози Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон”⁸² тартиби адои хизмат дар воҳидҳои он муқаррар карда шуд.

Политсияи андоз ҳамчун мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба шумор рафта, дар доираи салоҳияти муқаррарнамудаи қонун назорати риоя гардидани талаботи қонунгузории андозро аз ҷониби субъектони хоҷагидор ба амал мебаровард. Аз ҷумла вазифаҳои Политсияи андоз иборат буд аз:

- пешгирӣ, ошкорсозӣ ва рафъи ҳама гуна амали шахсони мансабдори субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ ё соҳибкорони хусусӣ, ки ба саркашӣ намудан аз супоридани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ равона гардида буданд;

- таъмини беҳатарии инспекторҳои мақомоти андоз ҳангоми гузаронидани санҷишҳо;

- ба дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлатӣ иттилоъ пешниҳод намудан ҷиҳати ҳуқуқвайронкуниҳое, ки дар рафти гузаронидани санҷиш ошкор намудаанд ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки Политсияи андоз гарчанде фаъолияти мубориза бо коррупсияро ба таври пурра амалӣ намекард, вале ягона мақома буд, ки дар самти гузаронидани санҷишҳо барои ошкор ва пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкуниҳои ба супоридан ва ҷамъовариҳои андози давлатӣ алоқамандро амалӣ менамуд.

Минбаъд бо мақсади таъмини самаранокии назорат аз рӯи истифодаи манбаҳои молиявии давлатӣ ва моликияти давлатӣ дар шароити рушди

⁸¹ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Политсияи андоз” аз 4 майи соли 1995, № 222 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.04.2021)

⁸² Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи Низомнома дар бораи адои хизмат дар воҳидҳои политсияи андози Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 31 июли соли 1996, №342 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.04.2021)

муносибатҳои бозорӣ ва ташаккули бахшҳои хусусӣ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисод ва коррупсия (ришватхурӣ)»⁸³ ба имзо расид. Мувофиқи он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти прокуратура, қорҳои дохилӣ, амният, андоз ва гумрук ҷиҳати андешидани тадбирҳо дар бораи мубориза бо ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисод ва коррупсия вазифадор карда шуданд. Дар муддати кутоҳтарин Қонуни ҚТ «Дар бораи мубориза бо коррупсия»⁸⁴ низ қабул карда шуд. Дар Қонуни мазкур муқаррар гардида буд, ки “Бар зидди коррупсия дар доираи салоҳияти худ бояд ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроия дар маҳалҳо (ҳукуматҳо), ҳамаи шахсоне, ки барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдоранд, мубориза баранд. Ба муборизаи зидди коррупсия шахсони воқеӣ, аҳоли, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва васоити ахбори умум ҷалб карда мешаванд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад мақоми давлатии ҳамоҳангсозро дар мубориза бар зидди коррупсия таъсис диҳад, статусу ваколатҳои онро муайян намояд” (қ.қ. 1, 3 м. 6).

Ҳамзамон ҷиҳати ба роҳ мондани назорати давлатии молиявӣ ва пешгирӣ намудани ҳолатҳои коррупсионӣ, бо истифода аз ин ҳуқуқ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раёсати назорати давлатии молиявии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро⁸⁵ таъсис дода, бо Фармони худ⁸⁶ Низомнома, сохтори дохилӣ, ҳайати қорамдон ва ҳайати роҳбарикунандаи онро тасдиқ намуданд. Вале муддати начандон тулонӣ гузашта буд, ки шакли ташкилӣ-ҳуқуқии Раёсати назорати давлатии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйир дода шуд. Аниқтараш тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон⁸⁷ Раёсати назорати давлатии молиявии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Кумитаи назорати давлатии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд. Оиди ин ҳолат ба Фармонҳои қаблии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ташкил намудани Раёсати назорати давлатии молиявии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд, ки аксаран номгузориҳои ин мақомро фаро мегирифтанд.

Акнун дар заминаи Раёсати назорати давлатии молиявии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Кумитаи назорати давлатии молиявии

⁸³ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисод ва коррупсия (ришватхурӣ)» аз 21 июли соли 1999, №1262 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 13.05.2021)

⁸⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо коррупсия» аз 10 декабри соли 1999, № 876 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 13.05.2021)

⁸⁵ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ташкил намудани Раёсати назорати давлатии молиявии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” 25 январи соли 2001, № 456 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 13.05.2021)

⁸⁶ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Раёсати назорати давлатии молиявии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” 7 феввали соли 2001, №480 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 13.05.2021)

⁸⁷ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи табдил додани Раёсати назорати давлатии молиявии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Кумитаи назорати давлатии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 30 майи соли 2001, № 590 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 13.05.2021)

Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуд. Зимнан ёдрас намудан зарур аст, ки Раёсати назорати давлатии молиявӣ ҳамчун мақоми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф мегашт, лекин Кумитаи назорати давлатии молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ба низоми “Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон”⁸⁸ дохил карда шуд.

Аз сабаби он, ки дар самти сиёсати зиддикоррупсионии давлатӣ тағйиротҳои пай дар пай сураат гирифт, зарурат ба миён омад, ки қонунгузорию ин соҳа низ аз нав қабул карда шавад. Ҳамин буд, ки соли 2005 Қонуни ҶТ “Дар бораи мубориза бо коррупсия”⁸⁹ дар таҳрири нав қабул карда шуд, ки аз 5 боб ва 18 модда иборат буд. Дар моддаи 5 Қонуни мазкур пешбинӣ гардида буд, ки “Мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, мақомоти прокуратура, қорҳои дохилӣ, амнияти миллӣ, идоракунии ҳарбӣ, назорати маводи нашъаовар, андоз ва гумрук дар доираи салоҳияти худ бар зидди коррупсия мубориза мебаранд. Ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти мубориза бар зидди коррупсия, пешбурди кори таҳлилӣ ба зиммаи мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия ва мониторинги омории вазъи мубориза бар зидди коррупсия ба зиммаи мақомоти прокуратура гузошта мешавад”.

Бо мақсади баамалбарории ҳамкорию байналмилалӣ дар самти мубориза бо ҷинояткорӣ хусусияти коррупсионидошта, соли 2005 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани Конвенсияи Созмони миллалӣ муттаҳид оиди муқовимат бо коррупсия”⁹⁰ ба тасвиб расид, ки фазои навро барои ба роҳ мондани чораҳои ташкилӣ ҷиҳати мубориза бар зидди коррупсия ва баамалбарории сиёсати зиддикоррупсионӣ ба вуҷуд овард.

Чуноне, ки аз муқаррароти моддаи 10 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, “Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобикат наkunанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд”. Мазмуни муқаррароти мазкур гувоҳи он аст, ки бо эътироф намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳар як давлат ҷиҳати ба онҳо мувофиқ сохтани қонунгузорию худ ӯҳдадорӣ ҳуқуқӣ мегирад. Мувофиқан, бо қабул ва тасдиқ намудани Конвенсияи Созмони миллалӣ муттаҳид оиди муқовимат бо коррупсия⁹¹ Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадор гардид, ки қонунгузорию худро ба Конвенсияи мазкур

⁸⁸ Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 4 июли соли 2002, № 853 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 13.05.2021)

⁸⁹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2005, №7, мод. 402 // www.mmkt.tj (санаи мурочиат 13.05.2021)

⁹⁰ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани Конвенсияи Созмони миллалӣ муттаҳид бар зидди коррупсия” аз 10 сентябри соли 2005, № 1601 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 13.05.2021)

⁹¹ Конвенсияи СММ бар зидди коррупсия 21 ноябри соли 2003 дар Сессияи 58 Асамблеяи Генералии Созмони миллалӣ муттаҳид қабул карда шудааст.

мутобиқ намояд. Аз ҷумла дар моддаи 6 Конвенсияи мазкур муқаррар гардида буд, ки “ҳар як давлати аъзои Конвенсия мақомоти махсуси давлатиро таъсис медиҳад, ки сиёсати зиддикоррупсияониро таъмин намуда, иҷроиши ин сиёсатро назорат ва ҷиҳати амалӣ гардидани он фаъолияти дигар мақомоти давлатиро ҳамоҳанг менамояд”. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар навбати худ ҳамчун давлати аъзои Конвенсияи мазкур уҳдадор гардид, ки мақомоти махсуси муборизабаранда бо коррупсияро, ки бо доираи васеи салоҳият ва ваколатҳои ҳокимиятӣ мусаллаҳ мебошад, таъсис диҳад.

Бо мақсади васеъ гардонидани низоми мубориза бо ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта, рафъ намудани ҳолатҳои такроршавии ваколатҳои мақомоти идоракунии давлатӣ, таъмини шаффофият ва мукамал гардонидани фаъолияти назоратӣ-санҷишӣ, инчунин ба иҷро расонидани талаботи Конвенсияи СММ оиди муқовимат бо коррупсия, тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 январи 2007 № 143⁹² дар заминаи Кумитаи назорати давлатии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуда, Низомномаи он тасдиқ ва сохтори дохилӣ, ҳайати кормандон ва роҳбарияти он муқаррар карда шуд. Вобаста ба ин ҳолат тағйири иловаҳои дахлдор ба қонунгузорӣ минбаъд ворид карда шуда, Фармонҳои қаблӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон безътибор доништа шуданд⁹³. Акнун мақомоти махсусгардонидашудаи мубориза бо коррупсия фаъолияти худро бо доираи васеи ваколатҳо шурӯъ намуд.

Гарчанде, ки Низомномаи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо баробари ташкил гардидани он тасдиқ гардида бошад ҳам, вале барои пурратар муайян намудани доираи ваколат, самтҳои фаъолият ва принципҳои фаъолияти он соли 2008 Қонуни ҚТ “Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон”⁹⁴ қабул карда шуд, ки аз 8 боб ва 40 модда иборат буда, асосҳои ҳуқуқии фаъолияти Агентӣ, вазифа, функсия ва принципҳои фаъолияти он, низом, сохтор ва ташкили фаъолияти Агентӣ, роҳбарият ва ваколатҳои он, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои мақомоти Агентӣ, асосҳои қабул ва озод гардидан аз хизмати давлатӣ ва ғайра дар он муқаррар ва танзим гардиданд. Пас аз қабул гардидани

⁹² Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 10 январи соли 2007, № 143 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.05.2021)

⁹³ Бо фармони мазкур Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи полтисияи андоз” аз 4 майи соли 1995, №222, ва “Дар бораи табдил додани Раёсати назорати давлатии молиявии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Кумитаи назорати давлатии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 30 майи соли 2001, №590 безътибор доништа шуданд // www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.05.2021)

⁹⁴ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008, №3, мод. 193 // www.mmk.tj (санаи мурочиат 20.05.2021)

Қонуни мазкур ташкили фаъолияти мақомоти Агентӣ ҷоннок гардонида шуд.

Дар давраи солҳои 2008-2020 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ-сиёсӣ вобаста ба татбиқи сиёсати зиддикоррупсионии давлатӣ қабул гардиданд, ки ба самаранокии фаъолияти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бетаъсир намонданд.

Аз ҷумла, бобати андешидани чораҳои ташкилӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, ҷамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди мубориза бар зидди коррупсия бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Стратегияи муқовимат бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2012”⁹⁵ тасдиқ гардид. Ҳамзамон қабули Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои иловагии тақвияти муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”⁹⁶ ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи Нақшаи чорабиниҳо оид ба таъмини иҷрои тадбирҳои иловагии тақвияти муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 – 2012”⁹⁷ ҳамчун ҳуҷҷати кӯтоҳмуддати давлатӣ дар радифи Стратегияи муқовимат бо коррупсия ҳамчун идомаи мантиқии муқаррароти асосии он, чиҳати мукамалгардонии сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷоннок гардонидани фаъолияти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон такони ҷиддӣ бахшид.

Бо мақсади ташкил ва амалӣ намудани чораҳои маҷмӯии пешгирӣ ва муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бартараф намудани сабабу шароитҳои ба коррупсия мусоидаткунанда ва ҷалби васеи иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мубориза бо коррупсия бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2010 “Шӯрои миллии муқовимат ба коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон”⁹⁸ ҳамчун мақоми умумимиллии машваратӣ, мутобиқсозандаи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ чиҳати амалигардонии чораҳои пешгирӣ ва муқовимат бо коррупсия таъсис дода шуд.

Бо дарназардошти ба итмом расидани муҳлати татбиқи Стратегияи муқовимат бо коррупсия барои солҳои 2008-2012, соли 2011 тибқи

⁹⁵ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Стратегияи муқовимат бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2012” аз 26 январи соли 2008, №34 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.05.2021)

⁹⁶ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои иловагии тақвияти муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 30 апрели соли 2010 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.05.2021)

⁹⁷ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи Нақшаи чорабиниҳо оид ба таъмини иҷрои Тадбирҳои иловагии тақвияти муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 – 2012” аз 2 сентябри соли 2010, №431 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.05.2021)

⁹⁸ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъсис додани Шӯрои миллии муқовимат ба коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 14 декабри соли 2010, №968// www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.05.2021)

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон⁹⁹ Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. Бинобар зарурати объективии идома бахшидани фаъолият дар самти муқовимат бо коррупсия, инчунин тақвият бахшидани ҳаракати муттасил дар самти муқовимати маҷмӯӣ (комплексӣ) бар зидди коррупсия банди 63 Консепсияи мазкур қабули “Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 – 2020”-ро муқаррар намуд, ки дар ташкили фаъолияти Агентӣ нақши муассире гузошт. “Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 – 2020” соли 2013 қабул гардида, ҳамчун санади барномавии дурнамои миёнамуҳлати сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муқовимат ба коррупсия, баҳри паст кардани шиддат ва сатҳи коррупсия дар кишвар равона гардида, дар ҳамкории миёни мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ ва ҳамкорӣ бо созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, таърихи ташаккули Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар асоси таҳлили анҷомдодашуда ба чунин давраҳо ҷудо намудан мумкин аст: якум, аз соли 2001 то соли 2007 – даврае, ки Агентӣ ташкил гардида, дар кутоҳтарин муҳлат шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва тобеияти идории худро тағйир дода аз Раёсати назорати давлатии молиявии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Кумитаи назорати давлатии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд; дуюм, аз соли 2007 то инҷониб, ки бо тақмили сохтор, ҳайати кормандон, салоҳият, функция ва қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти он алоқаманд мебошад.

Имрӯз фаъолияти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати пешгирӣ ва рафъи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта, дар сатҳи баланди ташкилӣ ба роҳ монда шуда, қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти он пайваста мукамал гардонида шуда истодааст. Аз ҷумла Қонуни ҚТ “Дар бораи муқовимат бо коррупсия”¹⁰⁰, ки яке аз асосҳои муҳими танзимкунандаи фаъолияти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, дар таҳрири нав қабул карда шуда, дар фақрият аз қонунҳои қаблан амалкунандаи навгонии зиёдро дар бар гирифта, аз 7 боб ва 36 модда иборат мебошад.

Дар асоси Қонуни ҚТ “Дар бораи ворид намудани тағйирот ба Қонуни ҚТ “Дар бораи рӯзҳои ид”¹⁰¹, ҳамасола рӯзи 10 январ ҳамчун рӯзи

⁹⁹ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 19 феввали соли 2011, №1021// www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.05.2021)

¹⁰⁰ Қонуни ҚТ “Дар бораи муқовимат бо коррупсия” аз 7 августи соли 2020, № 1714 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.05.2021)

¹⁰¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011, №7 // www.adlia.tj (санаи мурочиат 20.05.2021)

кормандони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия қашн гирифта мешавад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо коррупсия» аз 10 декабри соли 1999 № 876
2. Қонуни ҚТ “Дар бораи муқовимат бо коррупсия” аз 7 августи соли 2020 № 1714// www.adlia.tj (санаи муроҷиат 20.05.2021)
3. Қонуни ҚТ “Дар бораи рӯзҳои ид” 2 августи соли 2011 № 753 Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011, №7 // www.adlia.tj (санаи муроҷиат 20.05.2021)
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Политсияи андоз” аз 4 майи соли 1995 № 222// www.adlia.tj (санаи муроҷиат 20.05.2021)
5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои иловагии тақвияти муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 30 апрели соли 2010// www.adlia.tj (санаи муроҷиат 20.05.2021)
6. Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 4 июли соли 2002 № 853

НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ АЗ БОЛОИ АСОСНОК ВА ҚОНУНӢ ДАСТГИР НАМУДАНИ ГУМОНБАРШУДАГОН

Низомзода Кароматулло Хайруддин

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ.

Тел: (+992) 988-43-04-30.

E-mail: nizomof@mail.com

Роҳбари илмӣ: Саъдизода Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Муқарриз: Шоев Ф.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар давоми ду даҳсолаи охир дар кишвари мо ислоҳоти кулӣ ҷиҳати эъмори давлати ҳуқуқбунёд амалӣ карда шудаанд, ки ба тамоми соҳаҳои ҳаётан муҳим дахл дошта, барои бунёди низоми нави ҳуқуқии давлати мо асос гузоштаанд. Дар ин раванд чандин санадҳои меъёрӣ – қонунгузорию бо меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мутобиқгардониди қабул шудаанд ва имрӯзҳо низ таҳияи онҳо беамоният идома дорад. Бе амоният амалӣ шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд зарурияти таъмини назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳоро аз ҷониби давлат тақозо менамояд. Ин уҳдадорӣ ба зиммаи мақомоти прокуратура, ки функцияи асосии он маҳз назорат мебошад, вогузор карда шудааст.

Калидвожаҳо: Прокуратура, назорат, назорати прокурорӣ, Конститутсия, низоми қонунгузорӣ, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахс, ҳуқуқ ба дахлнопазирии инсон, дастгиркунӣ, гумонбаршуда.

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР НАД ОСНОВАНИЕМ И ЗАКОННОСТЬЮ ЗАДЕРЖАНИЯ ПОДОЗРЕВАЕМЫХ

Низомзода Кароматулло Хайруддин

Соискатель кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета ТНУ.

Тел: (+992) 988-43-04-30.

E-mail: nizomof@mail.com

Научный руководитель: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Шоев Ф.М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: За последние два десятилетия в нашей стране были осуществлены существенные реформы, направленные на построение

правового государства, которые охватывают все жизненно важные области и заложили основы для создания новой правовой системы нашего государства. При этом приняты ряд нормативных правовых актов, гармонизированных с международно-правовыми нормами, и сегодня их развитие продолжается беспрепятственно. Беспрепятственное осуществление прав и свобод человека и гражданина требует обеспечения строгого контроля за соблюдением и единообразным исполнением законов государством. Это ответственность прокуратуры, основной функцией которой является надзор.

Ключевые слова: Прокуратура, надзор, прокурорский надзор, Конституция, права человека, право на личную свободу и неприкосновенность, право на неприкосновенность человека, задержание, подозреваемый.

SUPERVISION OF THE PROSECUTOR FOR THE LEGALITY OF DETENTION OF SUSPECTS

Nizomzoda Karomatullo Khayruddin

Applicant at the Department of Human Rights and Comparative Law, Faculty of Law, TNU

Phone: (+992) 988-43-04-30.

E-mail: nizomof@mail.com

Scientific adviser: Sa'dizoda J., candidate of science in law, docent

Reviewer: Shoev F.M., candidate of science in law, docent

Annotation: Over the past two decades, significant reforms have been carried out in our country aimed at building a legal state that covers all vital areas and laid the foundation for the creation of a new legal system of our state. At the same time, a number of normative legal acts were adopted, harmonized with international legal norms, and today their development continues without hindrance. The unhindered exercise of human and civil rights and freedoms requires strict control over the observance and uniform implementation of laws by the state. This is the responsibility of the prosecutor's office, whose main function is supervision.

Key words: Prosecutor, supervision, Prosecutor supervision, Constitution, human rights, the right to personal freedom and inviolability, the right to human inviolability, Detention, suspect.

Арзиши олий доштани инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ, инчунин кафолати ҳифзи онҳо нишонаи асосии давлати ҳуқуқбунёд аст, ки Тоҷикистон онро дар сатҳи қонунгузори худ муқаррар намудааст. Конститутсияи даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон барои шинохти мақому манзалати инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ аз диди тоза назар андохта, онҳоро болотар аз ҳар

арзиши дигар эътироф намуд. Бояд қайд кард, ки шинохти инсон ҳамчун арзиши олі дар анъанаҳои афкори ҳуқуқии ниёғони мо низ ҷойгоҳи сазовор касб намуда, дар низоми ҳуқуқии имрӯза ба таври арзанда ва сазовор инъикос ёфтааст. Аз ин муқаррароти Конститутсия бармеояд, ки ҳама чиз дар давлат ва ҷомеа барои қонеъ гардонидани талаботи инсон равона шуда, ҳеҷ як манфиат, неъмат ва дорой аз инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ боло буда наметавонад.

Мувофиқ ба Конститутсияи ҚТ ва қонуни конституционии ҚТ “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо, ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои инсон ва шахрвандро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбиқ менамоянд. Назорати прокурорӣ ҳамчун соҳаи муҳим, фаъолияти ҳамаҷонибаи мақомоти прокуратура ба низом дароварда, баҳри бартараф намудани вайронкунии қонун ва пешгирии он яке аз субъектони муҳим ба шумор меравад ва бо танзими дигар воситаҳо нақши таъсиррасониҳои прокурориро ба қонунвайронкуниҳо муайян менамояд¹⁰².

Маҳз дар шароити эъмори давлатдорӣ ва таъмин будани волоияти қонун ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, пояҳои давлат устувор ва оромиву субот дар ҷомеа таъмин мегарданд. Дар иҷрои ин кори мушкилу мураккаб тамоми мақомоти давлатӣ, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ дар доираи ваколатҳои худ иштирок менамоянд, ки нақши прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз назар ҳолӣ нест¹⁰³. Мақомоти прокуратура тавассути ба амал баровардани назорати прокурорӣ иҷрои дақиқ ва яхелаи қонунҳоро дар кишвар таъмин намуда, ҳамзамон ба ҳифзи сулҳу субот ва амният, таҳкими пояҳои давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ саҳми босазо дорад.

Ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон бешубҳа дуруст қайд намудааст, ки: “Ҳадафи асосии назорати прокурорӣ оид ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд – ин

¹⁰² Исоев М.Ш. Каримов Ф.К. Юсуфов А. Назорати прокурорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Эҷод-2005. – С.8

¹⁰³ Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. – Душанбе: Ирфон 2019. – С.7; Карев Д.С. Организация суда и прокуратуры в СССР. – М.инск, 1960. – 253 с.; Мухаммадиев И.С. Деятельность прокуратуры Таджикистана в условиях военного времени. Душанбе – 2019. 555с.; Мелкумов В.Г. Советская прокуратура и проблемы общего надзора: автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. – Душанбе, 1971. – 36 с.; Он же. Советская прокуратура и проблемы общего надзора / Под общ. ред.: Раджабов С.А. - Душанбе: Ирфон, 1970. – 244 с.; Он же. Основные методы выявления нарушений законов и причин, их порождающих, в процессе общенадзорной деятельности прокуратуры (по материалам Таджикской ССР). – Душанбе, 1962.; Мурашин Г. А. Органы прокуратуры в механизме Советского государства. - Киев, 1972. - 178 с.; Новиков С.Г. Прокурорская система в СССР. Автореф. дис. канд. юр. наук. – М., 1974. - 21 с. //Березовская С.Г. Учреждение Прокуратуры СССР и завершение централизации прокурорского надзора. – М., 1976.; Маляров М. П., Павлицев К. – С. На страже закона и законности. – М., 1978. - 192 с. //Курицын В.М., Коряков В.П. Образование и развитие советской прокуратуры (1922-1977 гг.). – М., 1979. //Декларация о суверенитете Таджикской Советской Социалистической Республики // Ведомости Верховного Совета Таджикской ССР. - 1990. - № 16. - Ст. 236.; Кенжаев С., Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. - 215 с.; Зойиров Р.Х. Некоторые проблемы изучения истории органов прокуратуры в Таджикистане // Проблемы формирования правового государства. – Душанбе, 1991. 143с.

ноил шудан ба чунин вазъиятест, ки ҳуқуқу озодиҳои мазкур аз тарафи тамоми мақомот, шахсони мансабдор ва дигар ашхос воқеан риоя гардида, шаҳрвандон эътимоди қавӣ дошта бошанд, ки ҳуқуқу манфиатҳои онҳо бидуни ягон шакку шубҳа ҳимоя мешаванд ва дар сурати поймол шудани ин ҳуқуқу озодиҳо онҳо метавонанд ба ёрии мақомоти дахлдор, аз он ҷумла мақомоти прокуратура умед банданд”¹⁰⁴. Ин ақида бешак дуруст аст, чунки танҳо дар сурати риояи бемайлони ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, волоияти қонун, таҳкими қонуният ва манфиатҳои қонунии ҷомеаву давлатро таъмин намудан имконпазир мегардад. Маҳз бо ҳамин мақсад ташкили мақомоти Прокуратура ба миён омадааст, менависад О.С. Капинус¹⁰⁵.

Аммо, таъмини риоя ва бевосита амалӣ шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва ҳифзи намудани онҳо маъноӣ онро надорад, ки дар ҳеҷ як маврид онҳо маҳдуд карда намешаванд. Конститутсия ва қонунҳо ҳолатҳои истисноиро пешбинӣ ва муайян намудааст, ки дар сурати мавҷудияти онҳо давлат метавонад ҳуқуқу озодиҳои шахси алоҳида ё гурӯҳи алоҳидаи шаҳрвандонро маҳдуд намояд. Ба сифати яке аз чунин маҳдуднамоиҳо ва ё чораи эътиной мувофиқ ба моддаи 91 КМҶ ҚТ – ин дастгир кардани шахс баромад менамояд, ки бевосита зимни татбиқи он ҳуқуқ, озодӣ ва дигар манфиатҳои қонунии шаҳрвандон муваққатан маҳдуд карда мешаванд.

Дастгир кардани шахс, яъне ба мақомоти таъқиби ҷиноят овардан ва ба муҳлати кӯтоҳ дар ҷойҳои махсус бо тартиби муқарраркардаи қонунгузорӣ ва Кодекси муҳофизати ҷиноятии ҚТ нигоҳ доштан мебошад¹⁰⁶.

Назорати прокурорӣ оид ба қонунӣ татбиқ намудани чораи маҷбуркунӣ дар намуди дастгир кардани шахс, ҳамчун самти асосии фаъолияти прокурор дар рафти тафтиши пешакии парвандаи ҷиноятӣ доништа шуда, мувофиқ ба қонунгузори муҳофизатӣ, қонуни конституционии ҚТ “Дар бораи мақомоти прокуратураи ҚТ”, дастури Прокурори генералии ҚТ №2-1 “Дар бораи чораҳои таъмини қатъии қонуният ҳангоми дастгир кардан, ҳабс намудан, ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шаҳрвандон, риояи муҳлатҳои тафтиши пешакӣ ва дар ҳабс нигоҳ доштани айбдоршавандагон” аз 30 июни соли 2009, Фармони Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 2 аз 14 октябри соли 2008 «Дар бораи пурзӯр кардани назорати прокурорӣ аз рӯи риояи қатъии қонуният ҳангоми дастгир кардан, ҳабс намудан, ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидан, ба суд додан ва маҳкум намудани шаҳрвандон», Фармони Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 5 аз 17 декабри соли 2015 «Низомнома дар бораи шубҳаи назорати иҷроӣ қонунҳо дар ҷойҳои ҳабси пешакӣ ва иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Прокуратураи Генералии ҚТ», Қонуни ҚТ “Дар бораи тартиб ва шароити дар ҳабс нигоҳ

¹⁰⁴ Ю.А.Раҳмон. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон 2019. – С.152

¹⁰⁵ О.С.Капинус. Прокурорский надзор. Учебник. – Москва:Юрайт 2015. – С. 317

¹⁰⁶ Кодекси муҳофизати ҷиноятии ҚТ аз соли 2009. [Махзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии қонунгузори назди Президенти ҚТ: <http://www.mmk.tj>, санаи мурочиат 21.07.2021 сол

доштани гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда” таҳти №720 аз 28 июни соли 2011 ва Дастурамал “Дар бораи тартиби кории изоляторҳо (тавқиғгоҳ)-и ВКД ҚТ барои нигоҳдории муваққатии шахсони дастгиршуда ва ҳабсшудагон” аз 31 декабри соли 2012 таҳти №1012 ба роҳ монда мешавад.

Баъд аз гузаронидани баъзе аз тағйироту иловаҳо дар низоми қонунгузорӣ, ваколати прокурор оиди таҳлили қонуни будани дастгиркунӣ ва ё тасдиқи гумонбариву айбдории шахс дар содир намудани ҷиноят, инак танҳо дар натиҷаи гузаронидани санҷишҳои прокурорӣ ҳангоми тафтиши изоляттор (тавқиғгоҳ)-ҳои тафтишотӣ, ҷойҳои муваққатии нигоҳдории гумонбарон, санҷиши ахбороти мақомоти таҳқиқ ва тафтишот оиди оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ, додани розигӣ барои татбиқи чораи пешгирӣ дар намуди ҳабси хонагӣ, ба ҳабс гирифтани амалӣ мегардад. Дастгир намудани шахс танҳо дар асоси аломатҳои моддаи 91, 92 татбиқ карда шуда, назорати қонунии таҳлили он аз ҷониби мақомоти прокуратура мувофиқ ба дастури Прокурори генералии ҚТ ба роҳ монда мешавад. Прокурор ҳолатҳои мазкурро пурра таҳлил намуда, ба хулосаи меояд, ки дастгир кардани шахс нисбати гумонбаршуда дар содир намудани ҷинояте, ки қонунгузор барои он ҷазоро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ, нигоҳ доштан дар қисмҳои ҳарбии интизомӣ ва ё асосҳои моддаи 92 КМҚ ҚТ ҷой дорад ва ё не татбиқ карда шудааст. Дар дигар ҳолатҳо шахс танҳо барои гумонбарӣ дар содир намудани ҷиноят, пинҳон гардидан баъд аз содир намудани ҷиноят, шахсоне, ки ҷой сукувати доимӣ надоранд ва ё барои муайян намудани шахсияти онҳо, инчунин барои эълон намудани айб дар ҳолатҳои истисноӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳарчанд дастгир намудани шахс бе иҷозати суд ва прокурор ба амал бароварда шавад ҳам, дар бораи ҳар як ҳолати дастгир кардани шахс ба сифати гумонбаршаванда прокурор дар давоми 12 соат бояд хабардор карда шавад.

Пас аз санҷиши қонунӣ ва асоснок будани дастгиркунии шахс, прокурор бояд ба ҳолатҳои зерин диққати махсус диҳад:

- Оё тартиби мурофиавии дастгир кардани шахс риоя гаштааст ё не?
- Оё кофтукови шахсӣ бо риоя кардани талаботҳои қонун дар вақти дастгиркунӣ гузаронида шудааст ё не? Чи гуна натиҷаҳо ба даст омадаанд¹⁰⁷?
- Оё протоколи дастгиркунӣ сари вақт бо риояи шакли муқарраркардаи қонун тартиб дода шудааст ё не?
- Шахси дастгиршуда дар куҷо нигоҳ дошта мешавад?
- Оё ба шахси дастгиршуда ҳуқуқу уҳдадорихои ӯ фаҳмонида дода шудаанд ё не?

¹⁰⁷ А.Э.Раҳматулов. А.Б. Сангинов. Мавқеи прокурор дар мурофиаи ҷиноятӣ. Дастури методӣ. – Хучанд – 2010 с. – С.13

- Оё ба хешу табори дастгиршуда дар бораи дастгир шуданаш хабар дода шудааст ё не?

– Оё шахси дастгиршуда бо Ҳимоятгар таъмин шудааст ё не? Оё зарурияти шахсан пурсида шудан аз тарафи прокурор мавҷуд ҳаст ё не?

– Оё шахси гумонбаршаванда пурсида шудааст ё не?

– Дар бораи шахсияти дастгиршуда чӣ гуна маълумотҳо ҷамъ оварда шудаанд?

Аммо, ҳаминро бояд ба инобат гирифт, ки дар фаъолияти пешбарандаи таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ ҳолатҳои муайяни ғайриқонунӣ дастгир, ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидан ва ё ба ҳабс гирифтани шахс ба назар мерасад. Ҳолатҳои алоҳидаи бо баҳонаи содир намудани кирдорҳои маъмурии ғайриқонунӣ ҳамчун гумонбар дар тавқифгоҳҳои муваққатӣ нигоҳ доштани одамон низ ҷой доранд¹⁰⁸.

Прокурор ҷойҳои нигоҳдории гумонбарон, изоляторҳои (тавқифгоҳҳои) нигоҳдории муваққатӣ¹⁰⁹, улоқҳои кории кормандон ва дигар ҷойҳоро аз назар гузаронида, бояд ҳолатҳои қонунии нигоҳдорӣ, шарту шароит, мавҷуд будани протоколҳои дастгиркунӣ, маълумотномаҳои тиббӣ ва дигар ҳолатҳоро санҷида, баҳри бартараф намудани камбудии мавҷуда бевосита чораҳои қонунӣ андешад. Дар ин баробар прокурор асосҳои қонунгузорию ба роҳбарӣ гирифта, татбиқи дурусти ҷобачогузорию гумонбаршудагонро дар изоляторҳои (тавқифгоҳҳои) нигоҳдории муваққатӣ, риояи ҳуқуқ, озодиҳо ва манфиати қонуни гумонбаршудагон, ки дар боби 4 Дастурамал “Дар бораи тартиби кории изоляторҳо (тавқифгоҳҳо)-и ВКД ҚТ барои нигоҳдории муваққатии шахсони дастгиршуда ва ҳабсшудагон” пешбинӣ гардидааст, аз назар гузаронида, шахсонро, ки бо содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурии дастгир карда шудаанд, муайян менамояд. Мутобиқ ба зербандӣ 11 Дастурамали мазкур – Ҳангоми ҷойгир намудани занҳо дар изоляторҳои (тавқифгоҳҳои) нигоҳдории муваққатӣ ба онҳо имконият дода мешавад, ки Ҳангоми доштани кӯдакони навзод ва ё то 3 сола онҳоро бо худ ҳамроҳ гиранд. Ё ин, ки зимни паҳн гаштани бемориҳои сироятӣ (мисоли Covid-19) ва дигар бемориҳои хатарнок кормандони муассисаҳои мазкур вазифадор карда мешаванд, ки ҳешовандони наздики гумонбаршудагонро барои дидор иҷозат надиханд¹¹⁰. Мақомоти қонунгузор прокурорро вазифадор кардааст, ки риояи бевоситаи ин ҳолатҳоро назорат барад. Дар доираи

¹⁰⁸ Ю.А.Раҳмон. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон 2019. – С.220

¹⁰⁹ Изолятор (тавқифгоҳи) нигоҳдории муваққатии гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшавандаи мақомоти қорҳои дохилӣ, амнияти миллӣ, ҳифзи сарҳади давлатӣ, назорати маводи нашъаовар ва назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия. Моддаи 1. Қонуни ҚТ “Дар бораи тартиб ва шароити дар ҳабс нигоҳ доштани гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда” аз соли 2011. [Маҳзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии қонунгузорию назди Президенти ҚТ: <http://www.mmk.tj>. (санаи мурочиат 02.08.2021)

¹¹⁰ Дастурамал “Дар бораи тартиби кории изоляторҳо (тавқифгоҳҳо)-и ВКД ҚТ барои нигоҳдории муваққатии шахсони дастгиршуда ва ҳабсшудагон” аз 31 декабри 2012 таҳти №1012. – С. 100-127

салоҳияти худ прокурор вазифадор аст, ки ҳар як 10 шабонарӯз ҷойҳои нигоҳдории дастгиршудагонро мавриди санҷиш қарор диҳад.

Ҳалли масъалаҳои номбаршуда ба прокурор имконият медиҳад, ки асоснок, қонунӣ ва мувофиқи мақсад дастгир шудани гумонбаршавандаро муайян намуда, ҳар гуна қонуншиканӣ, беасос маҳдуд гаштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро пешгирӣ намояд. Дар сурати ошкор гардидани қонуншиканиҳо прокурор бояд фавран чораҳо қонунӣ андешад, то ҳуқуқҳои поймолгаштаи шаҳрвандонро барқарор ва шахсони масъули он ба ҷавобгарӣ кашида шаванд. Инчунин, фармони Прокурори Генералии ҚТ дар баробари таъмини самаранокӣ ва сифати тафтишоти пешакӣ талаб менамояд, ки пурра аз ғаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳодисаҳои беасос дастгир ва ҳабс намудан, ғайриқонунӣ ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидан ва дигар вайронкунии қонуният аз байн бурда шаванд.

Яке аз масъалаҳои дигареро, ки прокурор бевосита онро бояд ба инобат гирад, ин риоя намудани муҳлати нигоҳдории гумонбарон дар тавқифгоҳҳо мебошад. Мувофиқ ба моддаи 92 КМҚ ҚТ шахсро бо асосҳои пешбининамудаи қисми 1 ҳамин модда аз лаҳзаи боздошт зиёда аз 72 соат боздоштан мумкин нест. Баъди гузаштани ин муҳлат дастгиршуда бояд аз ҳабс озод карда ё дар ҳаққи ӯ чораи дигари пешгирии дар Кодекси мазкур пешбинишуда татбиқ карда шавад. Дар сурати ба кашолакорӣ роҳ додан ва ё гузаронидани муҳлати 72 соат сардори изоляторҳои (тавқифгоҳҳои) нигоҳдории муваққатӣ вазифадор аст, ки дар муҳлати на дертар аз бисту чор соати то ба охир расидани муҳлати нигоҳ доштани гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда дар ҳабс, дар ин бора шахси мансабдор ё мақомоте, ки парвандаи ҷиноятӣ дар пешбурди он қарор дорад, инчунин прокурорро огоҳ намуда, агар баъд аз анҷоми муҳлати муқаррарнамудаи қонун оид ба дастгир намудан ё дар ҳабс нигоҳ доштан ҳамчун чораи пешгирӣ қарори дахлдор дар бораи озод кардани гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда ё дар бораи дароз кардани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ҳамчун чораи пешгирӣ ё хабар оид ба чунин қарор ворид нагардад, сардори ҷойҳои дар ҳабс нигоҳ доштан ўро бо қарори худ озод мекунад¹¹¹. Боиси назаррас аст, ки ҳангоми тафтиши ҷиноятҳо ба камбудии ҷиддӣ, яъне вайрон намудани талаботи моддаҳои 92 ва 94-и КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастури Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳ медиҳанд¹¹².

Масалан, сардори бахши кофтукови ҷиноии Шуъбаи корҳои дохилӣ 1-и дар шаҳри Исфара А.А. моҳи декабри соли гузашта як сокини 30-солаи Исфараро ғайриқонунӣ боздошт ва латукӯб кардааст, ки дар натиҷа дастгиршуда ҷароҳатҳои ҷисмонӣ бардошта, ба додситонӣ шикоят

¹¹¹ Қонуни ҚТ “Дар бораи тартиб ва шароити дар ҳабс нигоҳ доштани гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда” аз соли 2011. [Маҳзани электронӣ] // Сомонаи маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҚТ: <http://www.mmk.tj>, санаи мурочиат 23.07.2021 сол

¹¹² Дастури Прокурори Генералии ҚТ таҳти №2-1 “Дар бораи чораҳои таъмини қатъии қонуният ҳангоми дастгир кардан, ҳабс намудан, ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шаҳрвандон, риояи муҳлатҳои тафтиши пешакӣ ва дар ҳабс нигоҳ доштани айбдоршавандагон” аз 30.06.2009 сол

бурдааст. Аз рӯи ҳолати мазкур бо асосҳои моддаҳои 143(1) - “шиканча”, 316 - “баромадан аз ҳадди ваколатҳои мансабӣ ва 358 - “ғайриқонунӣ дастгир ва ҳабс намудан”, нисбати А.А. парвандаи ҷиноятӣ оғоз гардида, бо ҳулосаи айбдоркунӣ ба суд фиристонида шуд.

Ба ин монанд, кормандони кофтуковӣ дар ШКД дар ноҳияи Б.Ғафуров И.И. ва дигарон санаи 14.09.2019 сол ш-нд Р.Р.-ро ба шуъба дастрас карда, зери шиканча қарор дода, ба баданаш қувваи барқ сар дода, ғайриқонунӣ дар ТНМ шуъба як шабонарӯз нигоҳ доштаанд. Ба ин монанд, ҳарсола танҳо ба мақомоти Прокуратураи ҶТ чандин муроҷатҳо ворид мегарданд, ки бешак аз поймол гардидани ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шахрвандон дарак медиҳад. Масалан, тибқи ҳисоботи омӯрӣ дар соли 2018 – 13 муроҷиат, соли 2019 – 10 муроҷиат, соли 2020 – 8 муроҷиат ворид гардидааст¹¹³.

Зимни гузаронидани таҳлилҳои омӯрӣ дар Прокуратураи вилояти Суғд дар 6 моҳи соли 2021 ба мо маълум гашт, ки ба прокуратураи вилояти Суғд 6 ҳолати ғайриқонунӣ дастгир кардан, ба ҳабс гирифтани ва аз ҷониби таҳқиқгарон ва муфаттишони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи вилоят нисбати шахсоне, ки аз ИНМ озод шудаанд, қатъ кардани парвандаҳои ҷиноятӣ бо асосҳои сафедкунанда ворид гардидааст, ки асоси ҳуқуқи худро наёфта, аз оғози парвандаи ҷиноятӣ рад карда шудааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки назорати прокурорӣ дар ин самт қатъӣ ба роҳ монда шуда, меъёрҳои қонунгузорӣ ва дигар фармону дастурамалҳои Прокурори Генералии ҶТ ба таври бояду шояд ба иҷро расонида шуда истодаанд.

Қонунгузориҳои мурофиавии ҷиноятии ҶТ дар баробари асосҳои дастгиркунӣ ва татбиқи намудани чораи пешгирӣ дар намуди ба ҳабс гирифтани, ҳолатҳоеро муқаррар кардааст, ки дар сурати мавҷудияти он шахс фавран аз ҷойҳои нигоҳдории муваққатӣ озод карда мешавад. Аз он ҷумла мувофиқи ба моддаи 99 КМҶ ҶТ:

- гумони аз тарафи шахс содир шудани ҷиноят тасдиқ нагардида бошад;

- асосҳои минбаъд дар ҳабс нигоҳ доштан аз байн рафта бошанд;

- муқаррар карда шуда бошад, ки дастгиркунӣ бо риоя накардани қоидаҳои муқаррарнамудаи Кодекси мазкур амалӣ шудааст;

- мӯҳлати дастгиркунӣ гузашта бошад;

Дар ҳолатҳои пешбиниқарда, сардори муассисаи нигоҳдории муваққатӣ дастгиршударо пас аз огоҳ намудани мақомоти пешбурди мурофиаи ҷиноятӣ, ки айбдорро дастгир кардааст, озод менамояд.

Ҳамин тариқ, мувофиқи ба моддаи 5 Қонуни конституционии ҶТ “Дар бораи мақомоти Прокуратураи ҶТ” – назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин мақомоте, ки бо фаъолияти оперативӣ

¹¹³[Махзани электронӣ] // Сомонаи Прокуратураи генералии ҶТ: <http://www.prokuratura.tj/news-tj/1243-alasai-ayati-mushovara-dar-prokuraturai-general-375.html>. Санаи муроҷиат: 09.08.2021 сол

чустучӯӣ, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд, яке самтҳои асосии мақомоти прокуратура ба шумор меравад. Бо ба роҳ мондани фаъолияти самаранок дар ин самт, манфиатҳои қонунии инсон ва шахрванд таъмин гардида, мубориза алайҳи ҷинояту ҷинояткорӣ пурзӯр мегардад.

Аммо, бешубҳа така намудан дар ин самт ба қонунгузориҳои миллӣ кифоя набуда, дар ин баробар бояд принцип ва дигар меъёрҳои байналмилалӣ ба мисоли Эълумии умумии ҳуқуқи башар (1948), Санади байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва шахсӣ (1966), Маҷмӯи стандартҳои муносибат бо маҳкумшудагон (1955), Маҷмӯи принципҳои ҷимояи тамоми шахсони маҳкумшуда (1989 г.), Конвенсияи ҷимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд (1950)-ро низ ба инобат гирифт.

Зимни таҳлили омӯрӣ дар асоси моддаи 92 КМҶ ҚТ дар вилояти Суғд танҳо дар нимсолаи 2021 аз ҷониби таҳқиқгарон ва муфаттишон 797 (774) нафар шахрвандон ҳамчун гумонбар дастгир карда шуданд, ки аз ин 142 (2019-137) нафар ба мақомоти прокуратура, 557 (544) нафар ба мақомоти корҳои дохилӣ, 36 (19) нафар ба раёсати Агентии назорати маводи нашъаовар, 32 (28) нафар ба раёсати Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия ва 30 (46) нафар ба мақомоти амнияти миллӣ рост меоянд. Аммо яке аз мушкилотҳои асосӣ дар ин самт аз ҷониби таҳқиқгарон ва муфаттишон риоя нагардидани талаботҳои қонун ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ мебошад.

Пеш аз ҳама риоя накардани талаботҳои моддаи 94 КМҶ ҚТ, аз он ҷумла замни дастгир намудани шахс дар содир намудани ҷиноят ба таври саҳеҳ фаҳмонидани ҳуқуқҳои гумонбаршуда мебошад. Дар асоси талаботи қонун ҳар як гумонбаршуда аз лаҳзаи дастгиршуданаш ҳуқуқ ба гирифтани ҷимоятгар дорад. Вазъи моддии дастгиршуда барои гирифтани ҷимоятгар бояд мушкили ба миён наояд. Чунки мувофиқ ба моддаҳои 49, 50, 51, 94, 138 КМҶ ҚТ дар ин маврид ҷимоятгар аз ҷониби давлат таъмин карда шуда, музди меҳнати он аз ҳисоби давлат пардохт карда мешавад. Сабаби асосии матраҳ намудани мавзӯи мазкур ин аз сатҳи дониши дастгиршудагон мебошад. Чунки зимни таҳлилҳо аз 100 дарсади дастгиршудагон бешак нисфи онҳо аз донишҳои ҳуқуқӣ бебаҳра буда, аз ҳуқуқу манфиатҳои қонунии худ оғаҳ нестанд ва оқибатҳои ҳуқуқии онро дарк наменамоянд.

Новобаста аз он, ки мувофиқ ба қонунгузориҳои мурофиавӣ иштироки ҷимоятгар қисман дар марҳилаҳои тафтиши пешакӣ ҳатмӣ буда, иловатан зимни дастгир намудани шахс ба сифати гумонбар ба ҳар шахс ҳуқуқи ўро барои доштани ҷимоятгар фаҳмонида шавад ҳам, дар заминаи ин пешниҳод карда мешавад, ки ҳангоми тартиб додани протоколи дастгиркунӣ ва ҷойгир намудани шахс дар изоляторҳои (тавқиғгоҳ) муваққатии тафтишотӣ новобаста аз иродаи дастгиршуда иштироки ҷимоятгар ҳатмӣ гардонида шавад. Чунки дар амалияи мақомотҳои ҳифзи

ҳуқуқ ҳолатҳои гузаронидани муҳлати дастгиркунӣ ва ё иҷро накардани талаботҳои моддаи 94 КМҚ ҚТ ба назар мерасад. Санаи 26-уми ноябри соли 2018 нобилиғ Ғ.Р. бо гумони даст доштан дар содир намудани ҷинояти ғоратгарӣ аз ҷониби Шуъбаи тафтишотии ШВКД-1 дар ноҳияи Фирдавсӣ дастгир шуда, нисбати ӯ бо моддаи 248, қисми 2, бандҳои “б, в, г”-и Кодекси ҷиноятӣ парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда шудааст. Дар рафти муурофияи судӣ маълум гардид, ки нисбати нобилиғ Ғ.Р. протоколи дастгир кардан танҳо рӯзи 29-уми ноябри соли 2018 тартиб дода шуда, ҳуқуқҳои конститутсионии нобилиғ Ғ.Р. поймол гардидаанд. Мутобиқи талаботи моддаи 94-и КМҚ ҚТ протоколи дастгиркунӣ бояд дар муддати се соати аввали дастгиршавӣ тартиб дода, дар он вақти дастгиршавии воқеӣ ва ҷойи дастгиршавӣ дарҷ карда шавад. Вале, тавре маълум гардид, кормандони Шуъбаи тафтишотӣ аз ваколатҳои хидмати худ истифода намуда, нобилиғро муддати 3 шабонарӯз бе тартиб додани протоколи дастгиркунӣ, ғайриқонунӣ нигоҳ доштаанд.

Ғайр аз ин, дар асоси моддаи 94 КМҚ ҚТ пеш аз ҷойгир намудани шахс ба изоляторҳои тафтишотӣ санҷидани вазъи саломатии дастгиршуда ҳатмӣ мебошад. Аммо, яке аз мушкilotҳои дигар дар ин самт – муайян намудани ҳолати рӯҳии шахс мебошад. Дар амалияи тафтишотӣ ҳолатҳои вохӯрдан мумкин аст, ки шахсони дастгиршуда дар ИНМ ва ё ҷойҳои нигоҳдории ҳабси пешакӣ даст ба худкушӣ мезананд. Ин ҳолат пеш аз ҳама аз ҳолати рӯҳиву равонии шахси дастгиршуда дарак медиҳад. Аз ин лиҳоз, дар заминаи ин ҳулосабарориҳо хуб мешуд, ки пеш аз ҷойгир намудани гумонбаршуда дар изоляторҳои тафтишотӣ дар баробари санҷидани вазъи саломатии гумонбаршуда ҳолати рӯҳӣ ва равонии ӯ низ санҷида шавад.

Дар баробари ин яке аз мушкilotҳои дигар дар ин самт, ки имрӯзҳо агарчӣ танзими ҳудро дар қонунгузори амалкунанда ба таври мушаххас ёфта бошад ҳам, аммо баъзе камбудӣҳо дар он ҷой дорад – ин тартиби ҷобачогузори шахсони ба бемории руҳӣ мубталогашта ба шумор мераванд. Дар амалия ҳолатҳои вохӯрдан мумкин аст, ки шахсони мубталои бемориҳои рӯҳибуда дар изоляторҳои муваққатии ВКД ва ё дигар мақомотҳо дар якҷоягӣ бо шахсони рӯҳан солим нигоҳ дошта мешаванд, ки дар натиҷа боиси мавриди азобу шиканҷа ва дигар муносибатҳои бераҳмона гардидани беморон мегардад. Дар сархати 2 (8) қисми 2 моддаи 34 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тартиб ва шароити дар ҳабс нигоҳ доштани гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда” таҳти №720 аз 28 июни 2011 сол омадааст: беморони касалиҳои сирояткунанда ё эҳтиҷмандон ба нигоҳубин ва назорати махсуси тиббӣ аз дигар гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда ҷудо нигоҳ дошта мешаванд. Дар ин замина пешниҳод карда мешавад, ки дар баробари шахсони “эҳтиҷмандон ба нигоҳубин ва назорати махсуси

тиббӣ” дошта хуб мешуд, ки ибораи “ва ё шахсони гирифтори бемориҳои рӯхӣ” илова карда шавад.

Адабиёт:

1) Азизов У. А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 413 с.

2) Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015. – С. 112.

3) Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.

4) Диноршоев, А.М., Сафаров Б.А. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.

5) Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 136 с.

6) Капинус О.С. Прокурорский надзор. Учебник. – Москва:Юрайт 2015.- 520 с.

7) Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.

8) Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 316 с.

9) Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.

10) Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. 160 с.

11) Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

12) Овадюк Г. Конституционное право на личную неприкосновенность человека и гражданина – Москва, 2006 – 191с.

13) Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.

14) Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушкилоти қорбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 2014-209.

15) Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Рахмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

16) Рахмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон 2019. – 382с

17) Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.

18) Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.

19) Сафаров, Б.А. Формирование раннего исламского государства / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2011. – 200 с.

20) Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Дилшод Сафарбекович. – Душанбе, 2012. – 203 с.

21) Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114.

22) Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ-ДАНА», 2014. – С. 63-67.

23) Саъдизода Дж. Культура прав человека как средство обеспечения прав и свобод человека и гражданина в правовом государстве // Проблемы соотношения международного и национального права. Материалы межуниверситетской научно-практической конференции 24–25 марта 2014 года / Под общей ред. Е.М. Павленко, А.М. Диноршоева. – Москва-Душанбе, 2014 – С. 264-272.

24) Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане. / автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саъдизода Джахонгир. – Душанбе, 2017. – 22 с.

25) Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқукбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

26) Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260 с.

ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ИНСТИТУТИ ТОВОНИ ЗАРАР АЗ ҶИНОЯТ ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ЗАРДУШТӢ

Рачабзода С.А.,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 907153715

E-mail: rajabov.9999@mail.ru

Рохбари илмӣ: Азиззода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур пайдоиш ва инкишофи институти товони зарар аз ҷиноят дар даврони амали низоми ҳуқуқи зардуштӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Муайян карда шудааст, ки дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ институтҳои ҳуқуқ ба таври дахлдор ташкил карда нашуда буданд. Хулоса карда шудааст, ки нститути товони зарар аз ҷиноят ва институти ҷазо ҳамчун як категорияи ҳуқуқӣ ба ҳисоб мерафтанд ва ҷазо ба мақсади бартараф кардани оқибатҳои кирдори ҷиноятӣ ва ҷуброни зарари расонидашуда таъин карда мешуд.

Калидвожаҳо: низоми ҳуқуқӣ, ҳуқуқи зардуштӣ, товони зарар, ҷиноят, ҷазо, сарчашмаи ҳуқуқӣ, Авесто, дини зардуштӣ.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА ОТ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ЗАРУШТСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

Раджабзода С.А.

Соискатель кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального Университета,

Тел.: 907153715

E-mail: rajabov.9999@mail.ru

Научный руководитель: Азиззода У.А., доктор юридических наук,
профессор

Аннотация: В статье анализируется и обсуждается возникновение и развитие института возмещение вреда от преступление в правовой системе зороастризма. Установленно, что в правовой системе зороастризма правовые институты не были должным образом сформированы. Сделан вывод о том, что институты возмещения вреда от преступления и наказание считались одной правовой категорией, и наказание было назначено с целью устранения последствий преступного деяния и возмещение

причиненного вреда.

Ключевые слова: правовая система, зороастрийское право, возмещение, преступление, наказание, правовой источник, Авеста, зороастрийская религия.

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF COMPENSATION FOR HARM FROM A CRIME IN THE LEGAL SYSTEM OF ZOROASTRIANISM

Rajabzoda S.A.

Applicant of the department of human rights
and comparative law of the law faculty of the
Tajik National University,

Tel.: +992 907153715

E-mail: rajabov.9999@mail.ru

Research supervisor: Azizzoda U.A., doctor of law, professor

Annotation: Article analyzes and discusses the occurrence and development of the institution of compensation for harm from a crime in the legal system of Zoroastrianism. It was established that in the legal system of Zoroastrianism, legal institutions were not properly formed. Concluded that the institutions of compensation for harm from a crime and punishment were considered as one legal category, and the punishment was imposed in order to eliminate the consequences of a criminal act and compensate the caused harm.

Keywords: legal system, Zoroastrian law, compensation, crime, punishment, legal source, Avesta, Zoroastrian religion.

Омӯзиши ҳамаҷонибаи дилхоҳ институти ҳуқуқӣ бе мурочиат ба таърихи ташаккули он имкон надорад. Таърихи ташаккули ҳуқуқи ҷиноятӣ ва институтҳои он, аз ҷумла институти товони зарар аз ҷиноят дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ ва муосир ҳазорсолаҳоро дар бар гирифта, аз қадим сар карда, бо давраи муосир анҷом меёбад.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста ба давраҳои таърихӣ давлатдорӣ тоҷикон инкишоф ёфтааст. Вобаста ба ҳар як давраи таърихӣ меъёрҳои нави ҳуқуқи ҷиноятӣ пайдо шудаанд, ки муносибатҳои навро ба танзим медароварданд. Гарчанде институти товони зарар аз ҷиноят дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба маънои кунуниаш истифода нашуда бошад ҳам, аммо ин падида низ дар баробари ҳуқуқи ҷиноятӣ рушд ёфта, паҳлуҳои мухталифи он дар давраҳои гуногун ҳархела танзим меёфтанд.

Низомии ҳуқуқи зардуштие, ки дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ тақрибан аз интиҳои асри II то миёнаи асри VII қарни мо амал кардааст, марҳилаи ибтидоии ташкили ҳуқуқи таърихӣ тоҷик мебошад¹¹⁴.

¹¹⁴ Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование. Монография. - Душанбе, 2016,- С. 13.

Дар замони амали ҳуқуқи зардуштӣ мафҳумҳои умумии ҷиноят, ҷазо ва товон намудани зарари бо ҷиноят расонидашуда, шаклҳои ҳуқуқвайронкунӣ, фаҳмиши умумӣ, мақсади ҷазо, меъёрҳои сохтори низомии онҳо коркард нашуда буданд.¹¹⁵

Тавре аз адабиётҳои илмӣ ба мо маълум аст сарчашмаи дини зардуштӣ ва ҳам ҳуқуқи зардуштӣ Авесто – китоби муқаддаси зардуштиҳо, сарчашмаи ҳуқуқи таърихи қуҳани тоҷикон мебошад¹¹⁶. Авесто – маҷмӯи китобҳои муқаддаси дини зардуштӣ мебошад, ки то асрҳои миёна дар Эрон, Афғонистон, Осиёи Миёна, инчунин баъзе дигар вилоятҳо пахн шуда буд.¹¹⁷

Асосан дар Авесто матнҳои динии халқиятҳои таърихии Суғд, Бактрия, Хоразм, Помир, Хуросон, як қисмати Қафқоз ва Эрони муосир ҷамъоварӣ карда шудааст. Бештари муқаррароти Авесто сурудҳо, шеърҳои динӣ, таблиғоти Зардушт ва қиссаҳо дар бораи муборизаи Аҳурамаздо – офарандаи некӣ бо таҷассумгари бадӣ Аҳриман мебошанд¹¹⁸. Авесто ба 5 «китоб» ва якчанд қисматҳо ва ҷузъиёти ба он дохилнашаванда ҷудо мешавад: Ясно, Яштҳо, Виспрат, Видевдат ва Авестои хурд – харфҳо.¹¹⁹

Чӣ тавре зикр кардем, дар даврони зардуштӣ ҳанӯз институтҳои ҳуқуқии то ба охир мураттаб сохташуда набуданд. Институти ҷиноят ва товони зарар аз ҷиноят дар мафҳуми муосир вучуд надоштанд. Эътирофи кирдорҳои сазовори ҷазо бештар дар сатҳи ҷаҳонбинӣ, тафаккур, психологияи халқҳои ҷомеаи қадим ба амал меомад. Ҷиноятҳо кирдорҳои ҳисобида мешуданд, ки бо ягон тарз ба ҳамон арзишҳои таҷовуз мекарданд, ки ҳамон замонҳо барои рушди устувор ва ҳаёт муҳим ҳисобида мешуданд¹²⁰. Дар Авесто ба ҳалли баҳсҳо, таъини ҷазо, татбиқи адолат таваҷҷуҳи зиёд дода мешуд, ки риояи қонуният, баробарӣ, ростӣ ва ҳақиқатро дар муносибати одамон, инчунин ҳуқуқи инсон мефаҳмонд¹²¹.

Истилоҳи «ҷиноят» дар ин давра истифода намешуд. Зери мафҳуми амали сазовори ҷазо пеш аз ҳама кирдорҳои фаҳмида мешуд, ки бар ҳилофи адолат буданд. Илова бар ин адолат ҳамчун категорияи динии ахлоқӣ шарҳ дода мешуд. Кирдори сазовори ҷазо аз рӯи категорияҳои зерин муайян карда мешуд: «ҳақ – ноҳақ», «дуруст – нодуруст», «ҳақиқат – дуруғ», «ҳақиқатгӯӣ – дуруғгӯӣ». Нишонаи асосии кирдори сазовори ҷазо зарари расонидашуда буд¹²².

Ҷиноят ва тарзҳои бартараф кардани зарари аз ҷиноят расонидашуда ҳамчун ҳодисаи иҷтимоӣ дар ин давраи рушди ҷомеа хусусиятҳои хоси

¹¹⁵ Азизов У.А. Ҳамон асар. – С. 48

¹¹⁶ Рахмонов Э.Ш. Родина Заратустры и явление пророка // Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003. – С. 13.

¹¹⁷ Зороастрийские тексты / изд. подготовлено О.М. Чунаковой. – М., 1997. – С. 15.

¹¹⁸ Юсуфшохи Ёкубшоҳ. Давлати Каёнӣён. = [Государство Каянидов]. - Душанбе : Эр-граф, 2012. – С. 268.

¹¹⁹ Насурдинов Э.С., Сафаров Д.С. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон Қ.1, зери таҳрири Ф.Т. Тохиров. – Душанбе : Офсет Империя, 2013. – С. 168-169.

¹²⁰ Халиков А.Г. Правовая система зороастризма, - Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 308.

¹²¹ Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры. – Душанбе, 2014. – С. 60-61.

¹²² Азизов У.А. Ҳамон асар. – С. 55

худро дошт. Чазо дар давраи зардуштӣ сараввал аксуламали ҷомеаро ба кирдори ҷинойтӣ мефаҳмонд, сипас, пас аз пайдоиш ва ташаккули сохтори давлатӣ, он шакли ҳуқуқиро гирифт. Аз ин сабаб ҷинойт дар давлатҳои қадим бо урфу одатҳо ва меъёрҳои динӣ вобаста буд¹²³.

Дар даврони зардуштӣ таснифи саҳеҳи ҷинойтҳо ҷой надошт, зеро меъёрҳои динӣ-маъмулӣ, аз он ҷумла ҳамонҳое, ки кирдорҳои сазовори ҷазобудаи онҳоро ба танзим мебароварданд, шакли мурратабгардонида надоштанд. Олимон ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва нахустсарчашмаҳоро таҳлил карда, ҷинойтҳоро ба таври гуногун тасниф мекунанд.

Э.Б. Буризода ҷинойт будани кирдорро вобаста ба дараҷаи ҷазои таъиншаванда ҷинойт шуморида, ҷинойтҳоро тибқи Авесто чунин тасниф мекунад: ҷинойтҳо ба муқобили дин; ҷинойтҳо ба муқобили шахсият; ҷинойтҳо ба муқобили ҳайвонот; ҷинойтҳо ба муқобили моликият; ҷинойтҳо ба муқобили ахлоқ; ҷинойтҳо ба муқобили қувваи табиат¹²⁴. Таснифоти мазкур ба ҳимояи се ҷузъи асосӣ – ҷомеа, дин ва ҳукумат, ё ин ки худӣ шоҳ равона шудани меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ дар давраи амали низомии ҳуқуқи зардуштӣ шаҳодат медиҳад.

Дар адабиёт таснифоти якхелаи ҷинойт дар давраи зардуштӣ ҷой надорад. А.Ғ. Холиқзода ҷинойтро дар ҳуқуқи зардуштӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунад: 1) ҷинойтҳо ба муқобили инсон: расонидани осеби ҷисмонӣ, зарар ба саломатӣ, куштор; 2) ҷинойтҳо ба муқобили озолии шахс, номус ва шаъну шараф: ба ғулом табдил додан, дуруғ, фиреб ва тухмат; 3) ҷинойтҳо ба муқобили дахлнопазирии ҷинсӣ: таҷовуз, бачабозӣ; 4) ҷинойтҳо ба муқобили моликият; 5) ҷинойтҳо ба муқобили ҷаҳони ҳайвонот ва муҳити атроф; 6) ҷинойтҳо ба муқобили дин¹²⁵.

Чазо – ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ институтест, ки дар даврони гуногуни таърихӣ ҳамчун олоии асосии мубориза бо ҷинойтҳо хизмат мекард. Низомии чазо дар давлатҳои даврони зардуштӣ доимо ташаккул меёфт. Аслан дар даврони ҳуқуқи зардуштӣ чазо ва товони зарар аз ҷинойт ҳамчун як категорияи ҳуқуқӣ фаҳмида мешуданд. Чазоҳои таъиншуда барои талофӣ кардани зарари ҳуқуқвайронкунанда равона шуда буданд. Аз ин лиҳоз барои муайян кардани тартиби товони зарар дар даврони амали ҳуқуқи зардуштӣ мо бояд намудҳои чазоро дар он давра таҳлил намоем.

Муҳаққиқон шаклҳои чазоҳоеро тансиф мекунанд, ки дар ин давра истифода бурда мешуданд. Э.Б. Буризода шаклҳои зерини чазоро мисол меорад: ҷарима, ҷазои ҷисмонӣ, озмоиш, кафорат, ҳукми қатл¹²⁶.

Чи хеле А.Ғ. Холиқзода қайд мекунад ҷинойтҳоеро, ки дар Авесто дида баромада мешаванд, ҳаҷунин метавон мувофиқи савияи чазо ва табиати он

¹²³Азизов У.А. Ҳамон асар - С. 60

¹²⁴Буризода Э.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. (Қисми аввал) – Душанбе: “Хирадмандон”, 2020 - С. 63-64.

¹²⁵Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. - Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 322-358.

¹²⁶Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII – начало XX вв.). – Душанбе, 1999. – С. 31.

тасниф намуд: имконпазир ва ғайриимкон будани фидяи ҷазо, ҷиноятҳое, ки авф карда мешаванд ва авф карда намешаванд ва ғайра¹²⁷.

Илова бар ин ҷиноятҳое низ вомерхӯранд, ки барои онҳо Авесто на танҳо фидяро ба назар мегирад, балки ба ҷинояткор имкон медиҳад дар ҳолати пушаймон шудан (тавба кардан) ё қабули дини зардуштӣ аз ҷавобгариӣ ҷиноятӣ озод гардад. Дар чунин ҳолатҳо гуноҳи ҷинояткор вобаста аз вазъият бахшида мешавад¹²⁸.

Гуруҳи дигари ҷазоҳо, ки дар даврони зардуштӣ истифода бурда мешуданд, ҷазоҳои ҷисмонӣ буданд. Таҳлили меъёрҳои Авесто ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқии динӣ нишон медиҳанд, ки асосан бештари ҷазоҳои истифодашаванда дар ин давра хусусияти ҷисмонӣ доштанд. Шаклҳои мазкури ҷазо мумкин буд бо ҷарима ва фидя иваз карда шаванд. Ҳамаи шаклҳои ҷазои ҷисмонӣ баҳри расонидани дард ва азияти ҷисмонӣ равона карда шудаанд¹²⁹.

Шаклҳои ҷазоҳои аксаран истифодашаванда ҷарима ва кафорат ё фидяи гуноҳ ҳисобида мешуд. Онҳоро қариб барои ҳамаи шаклҳои қонунвайронкуниҳо, аз он ҷумла ҷиноят истифода мебуданд. Авесто ҳатто дар яке аз меъёрҳо баробар ба шаклҳои ҷисмонии ҷазо ё дигар шаклҳо ҷарима ва фидя аз гуноҳро ҳамчун ҷазои асосӣ ё иловагӣ пешбинӣ кардааст.

Ҳанӯз дар даврони Сосониён, новобаста аз он, ки меъёрҳои зиёд ҷазои ҷисмониро пешбинӣ мекарданд, бештари ҷазоҳо хусусияти ҷаримаӣ ё товони зарар доштанд. Дар кори расонидани зарар ба молумулк ва оид ба суиқасд ба ҳуқуқи молумулкӣ (дӯздӣ, ғоратгарӣ, суиистеъмол ва амсоли инҳо) суд ҳамеша гунаҳкорро доир ба товони зарар вазифадор мекард.

Бо рушди муносибатҳои пулӣ дар давраҳои минбаъда, шакли махсус истифодашаванда ҷарима буда, он қариб барои ҳама шаклҳои ҷиноят истифода мешуд. Маблағи ҷазоҳои ҷаримаӣ аз вазнинии ҷинояти содиршуда ва муҳимияти объекти ҳифзшаванда вобаста буд. Дар маҷмӯаи Қонунномаи Сосониён маблағи ҷаримаи муқарракардашуда барои содир намудани ҷиноят аз рӯи ду ё зиёда далел ҷаримаҳо ҷамъ карда мешуданд¹³⁰. Дигар муқаррарот он буд, ки маблағи ҷарима барои як ҳукм на бояд аз 300 сатр, яъне 1200 дирҳам зиёд бошад¹³¹. Баъзе ашёҳо далели ҷазоҳои ҷаримаӣ буда наметавонистанд. Ашёе, ки тибқи созишномаи ҳукм то содир намудани ҷиноят ба дигар шахс дода шудааст, қашида гирифта намешуд. Вай аз соҳиби нави ин моликият гирифта намешуд ва ҳатто ашёе, ки то содир намудани ҷиноят ба рӯйхати васиятнома ворид карда шудааст, ҳамчун ҷарима қашида гирифта намешуд. Ҷарима барои содир намудани ҷиноят ба муқобили саломатии инсон хусусиятҳои хоси худро дошт. Барои содир намудани лату куб маблағи ҷарима аз миқдори

¹²⁷ Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. - Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 318

¹²⁸ Вендидад. - Фарғард 5, строки 25 -26.

¹²⁹ Халиков А.Г. Правовая система зороастризма, - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 363.

¹³⁰ Периханян А.Г. Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды. – М.: Наука, 1983. – С. 256.

¹³¹ Периханян А.Г. Ҳамон асар. – С. 256-257

зарбаҳои расонидашуда ва оқибатҳои он вобаста буд¹³².

Дар дигар сарчашмаҳо таносуби мушаххаси ҷазоҳои ҷаримаӣ дар ҳолати иваз намудани ҷазо дар шакли зарбаҳои қамчин ва калтак ба ҷаримаи пулӣ оварда шудааст. А.Ғ. Холиқзода қайд мекунад: «Барои гуноҳи танофухр ё маргарзан ҷарима ба андозаи 300 сатр муқаррар карда мешуд, ки ба 1200 дирҳам баробар буд»¹³³.

Масъалаи дигари ин шакли ҷазо дар он буд, ки ба кӣ ҷарима пардохт карда мешуд. Баъзе олимон қайд мекунанд, ки маблағи ҷарима ба ҷабрдида пардохт карда шуда, молумулки мусодирашуда бошад ба ҳазинаи давлат дода мешуд. Ё ин ки маблағи ҷарима ду баробар ситонида мешуд ва нисфаш ба ҷабрдида мерасид ва нисфи дигараш ба ҳазинаи давлат дода мешуд. Дар адабиёт қайд карда мешавад, ки вобаста аз шакли ҷинояти содиршуда ҷаримаҳои ситонидашуда ба манфиати маъбадҳо, давлат ё ашхоси ҷабрдида ситонида мешуданд. Масалан, ҷарима барои баъзе ҷиноятҳо дар даврони зардуштӣ ба манфиати маъбадҳо ва ибодатгоҳҳои маъбадиён ситонида мешуд. Дертар, вақте ки давлат пурзур гашт, қисми зиёди ҷарима ба ҳазинаи давлат ворид мешуд¹³⁴.

Бо рушди ҷомеа ва давлат низоми ҷазо ва шаклу усулҳои истифодаи он низ ташаккул ёфт. Шаклҳои қадимаи ҷазо, ки шаклҳои саҳт ва ғайриинсонӣ доштанд, ҳеле кам шуданд. Бар ивази онҳо ҷазоҳои истифода бурда мешуданд, ки хусусияти моддӣ, ҷисмонӣ ва психологӣ доштанд. Ба шумори онҳо метавон ҷарима, қафурати гуноҳ, қорҳои ҳатмии ислоҳотӣ ва ғайраро дохил намуд.

Сараввал ҷазоҳои қатъиро истифода мебуданд ва оҳиста-оҳиста ҷазоҳои имконпазирро ҷустуҷӯ намуданд, ки хусусияти нест кардан ва маъҷуб кардани инсонро доштанд, мисли ҳукми қатл, бурридани як қисми бадани маҳкумшаванда, бурридан тавасути химчак ва ғайра. Масалан, ҳамчун ҳолатҳои имконпазир ба ҷазоҳои, ки хусусияти ҷимсонӣ доштанд, ҷазоҳо дар шакли ҷаримаи пулию молӣ, мусодираи молу мулк, қорҳои ислоҳотӣ ва ғайра истифода бурда мешуданд. Яке аз шаклҳои асосӣ ва аксаран истифодашавандаи ҷазо қафурати гуноҳ буд, ки аз як тараф барои барқарор намудани адолати иҷтимоӣ самаранок буд, аз дигар тараф барои ба даст овардани мақсади товони зарари расонидашуда дар шакли ҷазои иловагӣ истифода бурда мешуд. Бахусус дар давраи Сосониён ҷазоҳои ҷисмонӣ бо дигар шаклҳои ҷазо – ҷаримаҳо, ғидяҳо, ивази ҷазо бо ғидяҳои пулӣ ё қорҳои саҳроӣ маҳдуд гаштанд. Масалан, чораи ҷазо барои кирдори сабуктарин се зарба бо қамчин муайян карда шудааст, ки ҳамчун ҷарима ба як ғусфанд баробар аст ва ҳамон ҷо чорае, ки дар қорқардҳо истифода ёфтааст, ба як рӯзи қори хоҷагии қишлоқ баробар аст¹³⁵.

Усулҳои дигари ба даст овардани ин мақсад шӯстани гуноҳ ва ҷазоҳои моддӣ ҷаримаӣ ҳисобида мешуд, ки дар қонунҳои давлатҳои дорои низоми ҳуқуқии зардуштӣ васеъ истифода бурда мешуд. Шӯстани

¹³² Ҳамон ҷо. – С. 256-257

¹³³ Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. - Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 367.

¹³⁴ Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. - Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 367.

¹³⁵ Периханян А.Г. Ҳамон асар - С. 254.

гуноҳ шакли аз ҳама маъмули товони зарар аз ҷиноят ҳисобида мешуд, ҳамин тариқ, барқароркунии адолати иҷтимоӣ барои содир намудани қариб ҳама шаклҳои кирдорҳои вазнин, масалан, барои содир намудани ҷиноят ба муқобили ҳаёт ва саломатии инсон, барои содир намудани ҷиноят ба муқобили ҳайвонот ва муҳити атроф, бахусус барои содир намудани ҷиноятҳои динӣ истифода мешуд. Меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ даврони зардуштӣ барои куштори ҳайвоноти хуб ва муфид фидя барои гуноҳ ё ҷаримаро пешбинӣ мекарданд. Маҳз чунин усулҳо ва воситаҳои шӯстани гуноҳро фарғаи 14 Вандидод пешбинӣ мекунад, ки шумораи онҳо зиёда аз 12 шаклро ташкил медиҳад.

Ҷарима ва кафорат ё фидяи гуноҳ, ки дар сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ мустақкам шудаанд, ҳам хусусияти ҷазодиҳӣ ва ҳам товонӣ-барқароркуниро доро мебошанд. Бо инкишофи низоми ҳуқуқи зардуштӣ шаклу намудҳои ҷазодиҳӣ дар ин давраи таҳлилшаванда сабуктар шуда, ҷойи бисёре аз ҷазоҳои қатъиро ҷораҳе иваз мекард, ки баҳри бартараф кардани оқибати кирдори зиддиҳуқуқӣ равона шуда буданд.

Ҳамин тариқ чунин ҳулоса кардан мумкин аст, ки институтҳои ҷазо ва товони зарари бо ҷиноят расонидашуда дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ тавба буда, яқдигарро пурра мекарданд ва ҳамчун як категорияи ҳуқуқӣ фаҳмида мешуданд. Ҷудокунии институтҳои ҳуқуқӣ ба назар намерасид ва аз ин лиҳоз, омехтагии онҳо зимни танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ мушоҳида мешуд. Гарчанде, ки ҷазо ва товони зарари бо ҷиноят расонидашуда дар даврони амали ҳуқуқи зардуштӣ аз ҳам ҷудо набуданд, аммо товони зарар ба ҷабрдидагонии ҷиноят низ ҳамчун категорияи ҳуқуқи ҷиноятӣ шинохта мешуд.

Адабиёт:

1. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование. Монография. – Душанбе, 2016, - 413 с.
2. Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII – начало XX вв.). – Душанбе, 1999. – 199 с.
3. Буризода Э.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. (Қисми аввал) – Душанбе: “Хирадмандон”, 2020 – 259 с.
4. Зороастрийские тексты / изд. подготовлено О.М. Чунаковой. – М., 1997. – 56 с.
5. Насурдинов Э.С., Сафаров Д.С. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон Қ.1, зери таҳрири Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе : Офсет Империя, 2013. – 362 с.
6. Периханян А.Г. Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды, - М.: Наука, 1983. – 382 с.
7. Рахмонов Э.Ш. Родина Заратуштры и явление пророка // Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003.
8. Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской

правовой культуры. – Душанбе, 2014. – 226 с.

9. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 482 с.

10. Юсуфшоҳи Ёқубшоҳ. Давлати Каёнӣён. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – 544 с.

МУҚОВИМАТ БО КОРРУПСИЯ – ЯКЕ АЗ САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ СИЁСАТИ ДАВЛАТ

Шарифзода Ш.М.

унвончуйи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва
муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел: (+992) 938870707

E-mail: sharifzodashm@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Саидзода Ш.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муққариз: Азиззода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола саъю талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба сиёсати ҳуқуқии пешгирӣ ва муқовимат бо коррупсия, дастовардҳои қонунгузорию зидикоррупсионии даврони соҳибистиклолӣ, таъсири коррупсия дар соҳаҳои муҳталифи ҷомеа оварда шуда, роҳҳои пешгирӣ ва бартарафсозии омилҳои ба коррупсия мусоидаткунанда зери таҳқиқ фаро гирифта шудааст. Инчунин, дар мақола як қатор таклифҳо баҳри мукамалгардонии санадҳои қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: коррупсия, давраи соҳибистиклолӣ, пора, шахси мансабдор, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҷараёни коррупсионӣ, муқовимат, субъект, зухуроти коррупсия.

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ – ОДИН ИЗ ПРИОРИТЕТОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ

Шарифзода Ш.М.

соискатель кафедры уголовного право
и противодействие коррупции
юридического факультета Таджикского
национального университета

Тел: (+992) 938870707

E-mail: sharifzodashm@gmail.com

Научная руководитель: Саидзода Ш.Н. кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Азиззода У.А., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье описываются усилия Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона о правовой политике по

предупреждения коррупции и борьбе с ней, достижения антикоррупционного законодательства периода независимости, влияние коррупции на различные слои общества, способы предотвращения и устранения факторов способствующих коррупции. В статье также предлагается ряд предложений по совершенствованию законодательства Республики Таджикистан.

Ключевые слова: коррупция, периода независимости, взятка, должностное лицо, уголовный кодекс, правоохранительные органы, процесс, антикоррупция, субъект, коррупционные действия.

FIGHTING CORRUPTION IS ONE OF THE PRIORITIES OF STATE POLICY

Sharifzoda Sh.M.

Applicant of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Faculty of Law, Tajik National University;

Phone.: (+992) 938870707

E-mail: sharifzodashm@gmail.com

Research supervisor: Saidzoda Sh.N., candidate of law, docent

Reviewer: Azizzoda U.A., Doctor of law, Professor

Annotation. The article is based on the efforts of the Founder of Peace and National Unity – the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan his excellency Emomali Rahmon on legal policy to prevent and combat corruption, achievement of anti-corruption legislation in the period of independence, the impact of corruption on various sectors of society, and to prevent and eliminate factors, contributing to corruption many ways are investigated. The article also offers a number of proposals for improving the legislation of the Republic of Tajikistan.

Keywords: corruption, period of independence, bribe, official, criminal code, law enforcement, process, anti-corruption, subject, corrupt actions.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз аз рӯзҳои нахустини соҳибистиқлолии кишвар ба хоҳири таҳкими пояҳои давлатдорӣ навин, сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ беш аз пеш саъю талош намуданд, ки ба сӯйи дастовардҳои бештар қадамҳои устувор гузоранд ва нуфузу эътибори мамлакатро дар арсаи байналмилалӣ боз ҳам баланд бардоранд.

Таъини даврони соҳибистиқлолӣ миллати куҳанбунёди мо бо таҷрибаву собиқаи давлату давлатдорӣ марҳалаи тақдирсози расидан ба сулҳу ваҳдати миллиро паси сар кард ва дар шоҳроҳи амалӣ намудани нақшаҳои азими созандагӣ, ки ҳадафашон бо тақдири наслҳои имрӯзаву оянда

пайванди мустақим дорад, қадамҳои устувор гузошт. Ба шарофати истиқлолу озодӣ, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ мо барои амалӣ намудани ҳадафҳои стратегии миллиамон ҳамаи заминаҳои зарурро фароҳам овардем.

Тоҷикистон аз рӯзҳои нахустини ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ муборизаро дар баробари дигар самтҳои ҷинойткорӣ, ба хусус коррупсия ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ қарор дода, ба ташаккули заминаҳои ҳуқуқиву сохторӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин самт оғоз намуд. Чунончи бо роҳбарии Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон кушишҳои пай дар пай ҷиҳати қабул ва амалинамоии қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҷавобгӯи манфиатҳои умумимиллӣ ва мукамалгардонии онҳо ба тасвиб расиданд.

Қабули Конститутсияи нав дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тақсими ҳокимият ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроя ва судӣ, таъсиси ниҳоди президентӣ, парламенти дупалатагӣ ва Суди конституционӣ, инчунин бисёр равандҳои дигари сохтори давлатӣ, асосан унсурҳои пешрафтаи давлатдорӣ кишварамон маҳсуб меёбанд. Ғайр аз ин як қатор қарорҳои, ки баҳри гузариш ба муносибатҳои бозорӣ қабул гардиданд, қобили таҳсин мебошанд. Аз ҷумла ғайримилликунонӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ, озодкунии иқтисодӣ, эътироф ва кафолати ҳифзи шаклҳои гуногуни моликият ва ғайраҳо ба ин мисол шуда метавонанд.

Аз дигар тараф паёмҳои солони Раҳбари давлат ба Маҷлиси Олӣ худ як ҳуҷҷати барномавии раҳнамунсоз ва тақдирсозе мебошанд, ки самтҳои асосии фаъолияти ҳамаи мақомоти давлатиро дар ҳамдастӣ бо ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, инчунин вазифаҳои мушаххаси онҳоро муайян менамоянд.

Дар Тоҷикистон ислоҳоти куллии иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ пас аз барҳам хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ оғоз шуд. Ҷанги граждани баъди он ба амал омада боиси пайдоиш ва ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъияти таъсир расонидани омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ гардид, ки муайянкунандаи коррупсия мебошанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аввалин Паёми худ ба аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 апрели соли 2001 қайд намудаанд, ки “Вазифаи муҳимтарини ҷомеаи дорой иқтисодиёти бозаргонӣ мубориза бо коррупсия мебошад”¹³⁶.

Дар ин самт, Раҳбари давлат ҷиҳати таъмини иҷроии талаботи қонунгузори чорӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар сохторҳои дахлдорро ҳамон замон вазифадор намуда буданд, ки иҷроии санадҳои амалӣ ва фарҳанги зиддикоррупсионии ҷомеаро баланд бардоранд.

Ҳамин тариқ, таъкидҳои пайвастаи Пешвои муаззами миллат дар паёмҳои ҳамасола ҷиҳати пешгирӣ ва мубориза бо коррупсия, бахусус оид ба гирифтани додани пора, азониҳудкунии маблағҳои давлатӣ, истифодаи

¹³⁶ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2001с. [захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node> (санаи дастрасӣ: 17.07.2021 с.)

мақоми хизматӣ, баромадан аз ҳадди ваколатҳои мансабӣ ва ғайра аз ҷониби кормандони соҳаҳои мухталифи давлатӣ, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, сохторҳои қудратӣ ва суд ба кам кардани монеаҳо дар роҳи рушди соҳибкорӣ, ҷорӣ намудани низоми оддӣ, ислоҳоти ҳуқуқӣ ва ба танзим овардани сохтори қонунҳо мутобиқи меъёрҳои байналмиллалӣ барои мубориза бо коррупсия, хатари эҳтимолияти фасодшавии бисёре аз соҳаи фаъолияти давлатӣ ва шаклҳои ҳаёти ҷамъиятиро ба воқеият табдил дод.

Албатта, татбиқи чорабиниҳои мазкур дар самти мубориза бо коррупсия дар кишварамон басо аҳамиятнок мебошанд, зеро дар шароити гузариш ба идоракунии самарабахши демократӣ, яке аз вазифаҳои муҳимми давлат таъмини эҳтимоли шаҳрвандон ба муассисаҳои мавҷудаи давлатӣ буда, ин як шартҳои муҳимми эҳёи давлати демократӣ ба ҳисоб меравад. Тавре дар адабиёти илмӣ қайд гардидааст, «Татбиқи сиёсати муттасил ва ҳамохангшудаи мубориза бо коррупсия, яке аз вазифаҳои таъхирнопазирӣ сохтмони давлат аст»¹³⁷.

Дар замони истиқлолият тавассути қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат як қатор тадбирҳои зиддикоррупсиониро андешидааст, ки барои пешгирӣ кардани коррупсия нақши муҳим мебозанд. Чунин тадбирҳо асосан дар якҷанд санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам карда шудаанд. Масалан: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 июли соли 1999 №1262 «Дар бораи тадбирҳои иловагии пурзур намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисод ва коррупсия (ришватхурӣ)»¹³⁸, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» аз 10 декабри соли 1999¹³⁹ ва аз 25 июли соли 2005¹⁴⁰ ва «Дар бораи муқовимат ба коррупсия» аз 7 августи соли 2020,¹⁴¹ қабул карда шуд, ки онҳо самтҳои асосии ташаккули сиёсати давлатии зиддикоррупсиониро дар кишвар муайян намуданд.

Бо дарназардошти он, ки коррупсия аз ҷумлаи зухуроти хатарноки глобалӣ мебошад, соли 2003 Тоҷикистон яке аз аввалинҳо шуда, ба шабакаи зиддикоррупсионии Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд шомил гардид ва дар доираи Нақшаи Истамбулии амалҳо оид ба мубориза бо коррупсия иқдоми зиёдеро вобаста ба тақмили қонунгузорӣ дар ин самт амалӣ намуд. Соли 2006 баъди аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон

¹³⁷ Капинус О.С. Современные проблемы противодействия коррупции, Вестник Академии генеральной прокуратуры Российской Федерации. 2015. №3 (47). – С. 3.

¹³⁸ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои иловагии пурзур намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисод ва коррупсия (ришватхурӣ) аз 21 июли соли 1999 №1262/ Сарчашмаи иттилоотӣ www.president.tj. (санаи мурочиат: 10.04.2021с.).

¹³⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 декабри соли 1999 «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» (АМОҶТ, с.1999, №12,м.314) [захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/system/files/Legislation> (санаи мурочиат:17.04.2021 с.).

¹⁴⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бо коррупсия» ш.Душанбе, 25.07.2005с. №100 [захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/system/files/Legislation> (санаи мурочиат:15.07.2021 с.).

¹⁴¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба коррупсия» аз 7 августи соли 2020, №1714. [захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: http://mmk.tj/system/files/Legislation/1714_tj.pdf (санаи дастр: 16.08.2020 с.).

тасдиқ гардидани Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид зидди коррупсия¹⁴² Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадор гардид, ки қонунгузории худро ба Конвенсияи мазкур мутобиқ намуда, мақомоти махсуси муқовиматбаранда бо коррупсияро таъсис диҳад.

Бо мақсади иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ ва ислоҳоти идораи давлатӣ, ташаккули низоми шафофи фаъолияти мақомоти идоракунӣ, сарфа ва истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 январи соли 2007 №143, Политсияи андоз ва Кумитаи назорати давлатии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки то ин замон ҳамчун мақомоти муқовиматбаранда бо коррупсия амал менамуданд, барҳам дода шуда, мақомоти махсуси муқовиматбаранда бо коррупсия – Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Бо мақсади мустаҳкам намудани фаъолияти мақомоти махсусгардонидашуда ва ба танзим даровардани он оид ба ҷиноятҳои дорои хусусияти коррупсионидошта 20 март соли 2008 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва муқовимат бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹⁴³ ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2007 №414 «Дастурамали баҳисобгирии омории ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта ва феҳристи чунин ҷиноятҳо»¹⁴⁴ қабул карда шуд. Дар ин замина, ба як қатор санадҳои қонунгузории соҳавӣ бо мақсади мутобиқ гардонидани онҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии самти муқовимат ба коррупсия тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда шуданд.

Дар даврони истиқлолият ду стратегияи миллии муқовимат бо коррупсия аз ҷумла, «Стратегия мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2012»¹⁴⁵ ва «Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020»¹⁴⁶ ба тасвиб расиданд, ки дар онҳо чораҳои маҷмӯии хусусияти ташкиливу ҳуқуқӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва маърифативу фарҳангидоштаи муқовимат бо коррупсия пешбинӣ гардидаанд.

¹⁴² Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции (принята 31 октября 2003 г., // Собрание законодательства РФ. – 2006. - №26. – ст. 2780

¹⁴³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» [захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: http://mmk.tj/system/files/Legislation/374_tj_0.pdf (санаи муроҷиат: 11.02.2021 с.).

¹⁴⁴ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2007 №414 «Дастурамали баҳисобгирии омории ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта ва феҳристи чунин ҷиноятҳо»/Сарчашмаи иттилоотӣ: www.president.tj (санаи муроҷиат: 07.04.2021с.).

¹⁴⁵ Стратегия мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2012. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2008 №34 тасдиқ шудааст (бо тағирот бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 январи соли 2013, №22) [манбаи электронӣ]. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=15673 (санаи муроҷиат: 04/07/2021).

¹⁴⁶ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2013, таҳти №1504 «Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020» /Сарчашмаи иттилоотӣ: www.president.tj (санаи муроҷиат: 04.04.2021с.)

Бо мақсади ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ин самт Шӯрои миллии муқовимат бо коррупсия¹⁴⁷ ва дар сатҳи вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо комиссияҳои ҷамъиятӣ оид ба пешгирии коррупсия таъсис дода шуданд.

Гузашта аз ин дар даврони соҳибистиқлолии кишвар бо назардошти рушд ёфтани шаклҳои нави ҷинояткорӣ, дар якҷоягӣ бо заминаи қонунгузории дар боло зикршуда, бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 02 ноябри соли 2013, №492¹⁴⁸ ва «Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028» аз 06 феввали соли 2018, №1005¹⁴⁹ қабул гардиданд.

Бо қабул гардидани санадҳои меъёрии ҳуқуқии зидикоррупсионӣ ва ворид гардидани тағйиру иловаҳо ба як қатор қонунҳои кишвар дар даврони соҳибистиқлолӣ заминаи ҳуқуқии мубориза бо коррупсия муҳайё карда шуда, фаъолияти мақомоти ба муқобили коррупсия муборизабаранда пурзӯр карда шуд. Дар ин замина мақомоти махсусгардонидашуда – Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист дар пешгирӣ ва муқовимат бо коррупсия натиҷаҳои мусбиро ба даст оварад.

Тавре амалия бо маълумотҳои омории ҷинояткорӣ нишон медиҳад, дар Тоҷикистон ҷиноятҳои коррупсионӣ ба чашм мерасанд. Албатта, тағйирёбии сохти ҳаёт дар қаламрави баъдишӯравӣ, дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ натавонанд падидаҳои манфиро дар байни аҳоли ба вуҷуд оварад, балки бешубҳа, боиси сустшавии ҳокимияти давлатӣ низ гардид.

Дар марҳилаи кунунӣ, ба ақидаи коршиносон, коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти низомнокиро гирифтааст, ки ба рушди минбаъдаи кишвар ҳалал мерасонад.

Имрӯз ислоҳоти оғозшудаи қонунгузории ҷиноятӣ дар Тоҷикистон зарурати таҷдиди назар намудани меъёҳои ҳуқуқии ҷиноятии марбут ба манфиатҳои шахсият, ҷамъият ва давлатро дар назар дорад.

Ҳамин тавр, бо назардошти тамоюлҳои ҷиноятҳои коррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инчунин натиҷаҳои амалии мубориза бар зидди ин ҷиноятҳо бознигарӣ ва ҷорӣ намудани баъзе тағйиротҳо ва ислоҳот ба қонунгузории зиддикоррупсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мебошад. Аммо барои он, ки ин тағйирот пурра ба ҳолати воқеъӣ мувофиқат наояд, мақсади қонунгузор дар ҳаёт татбиқ шавад, тавзеҳу омӯзиши моҳияти коррупсия ҳамчун падидаи манфӣи иҷтимоии ҳуқуқӣ, сабабҳои он кӣ бе бартаарафсозии онҳо ҳаллӣ босамари ин мушкилот ғайриимкон аст, зарур

¹⁴⁷ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 декабри соли 2010, №968 “Низомномаи Шӯрои миллии муқовимат бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” /Сарчашмаи иттилоотӣ: www.president.tj (санаи мурочиат: 27.07.2021с.).

¹⁴⁸ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02 ноябри соли 2013, №492, дар бораи “Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Речаи дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 12.06.2021 с.).

¹⁴⁹ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028» аз 06 феввали соли 2018, №1005. Речаи дастрасӣ: http://mmk.tj/system/files/Legislation/1714_tj_0.pdf (санаи мурочиат: 12.11.2020 с.).

мебошад. Барои ин таҳлили таърих, таҷрибаи кишварҳои хориҷ оид ба мубориза бо коррупсия, санадҳои байналмилалӣ дар самти муқовимат бо коррупсия мусоидат хоҳанд кард.

Ин моҳиятро олимони тоҷик дарк намуда қайд кардаанд, ки «Коррупсия костакунандаи қонуният, адолат, рушди иқтисодиёт, боварии мардум ба давлат ва аз ин лиҳоз боиси ташвишу нигарониҳои ахлоқиву сиёсӣ буда, мубориза бар зидди он талошҳои пайгириҳои мақомоти давлатӣ ва аҳли ҷомеа, истифодаи дастовард ва таҷрибаи байналхалқиро дар ин соҳа талаб мекунад»¹⁵⁰.

Албата пушида нест, кирдорҳои коррупсионие, ки рушди босуботи иқтисодиву иҷтимоии кишварро халалдор менамоянд, боиси нигаронии шаҳрвандони мамлакат мегарданд. Аз ин лиҳоз, муқовимати дастаҷамъонаи ин омили номатлуб метавонад, ба пешгирӣ ва бартараф намудану паст кардани сатҳи коррупсия дар мамлакат мусоидат намояд. Бинобар ин дар ин мубориза ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд бетараф набошад, то ин ки коррупсия дар мамлакат коҳиш ёбад. Дар ин самт таъкидҳои пайвастаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шаҳодати он аст, ки «Коррупсия зухуроти номатлуб ва барои ҷомеа хатарнок ба ҳисоб рафта, мубориза бар зидди он вазифаи асосии мақомоти давлатӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҳар як сокини кишвар мебошад»¹⁵¹.

Муссалам аст, ки коррупсия – ин пусидашавӣ – фарсудашавии ҳокимият аст, ҳамоно тавре, ки занг оҳанро фарсуда менамояд, коррупсия низ дастгоҳи давлатро хароб намуда, устувории ахлоқи ҷомеа ва боварию ба он коста мегардонад ва ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ соҳаҳои асосии ҳаётан муҳимми шаҳрвандонро фаро гирифта, ба шуурнокии ахлоқӣ ва ҳуқуқии онҳо, инчунин тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири манфӣи худро мерасонад.

Ба андешаи мо, таназзули ҷомеа ва сатҳи коррупсия мустақиман бо якдигар алоқаманданд ва дар робита ба ин татбиқи тадбирҳои ҳамаҷонибаи дарозмуддати давлатӣ зарур аст, ки онҳо волоияти қонун ва меъёрҳои ахлоқии ҷомеаро риоя намоянд. Зеро механизми ҳуқуқии татбиқи пешгирӣ ва мубориза бо коррупсия дар сурате самаранок шуда метавонад, агар аксарияти шаҳрвандон дарк намоянд, ки ҳар як рафтори хусусияти коррупсионии онҳо боиси вайронкунии ҳуқуқи инсон мегардад.

Бо сабабҳои маълум сатҳи коррупсияро дар кишвар танҳо бо роҳи ҷамъоварии маълумоти ченаккардашуда (эмпирикӣ), объективона арзёбӣ кардан мумкин нест. Барои баланд бардоштани самаранокии чораҳо, ки дар доираи мубориза бо коррупсия дар сатҳи миллий ва алахусус байналмилалӣ амалӣ карда мешаванд, зарур аст, ки коррупсияро эътироф карда, дараҷаи таъсири онро ба давлат ва ҷомеа дарк намоем.

¹⁵⁰ Халифаев Маризо Ниёзович. Ҳамоҳангсозии сиёсати зиддикоррупсионӣ. Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 80 сол. Душанбе «Сарпараст - 2004».

¹⁵¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021с. [захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/25005> (санаи дастрасӣ: 10.06.2021 с.)

Бинобар ин, коркарди барномаҳои зиддикоррупсионие, ки ба демократикунони тамоми соҳаҳои ҳаёт, озодиҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ, эҷоди мавқеи фаъоли шахрвандӣ дар байни аҳоли ва дар натиҷа ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ, гузаронидани корҳои пешгирикунанда ва фаҳмондадиҳӣ дар бораи зарар ва ғайри қобили қабул будани коррупсия барои интихоби шадиди кадрҳо ба вазифаҳои хизмати давлатӣ, ногузирии ҷазо барои ҷиноят ва ғайра равона гардидааст, зарур мебошад.

Вазъи дар боло зикршуда гувоҳи ин аст, ки коррупсия барои ҳар давлат зухуроти басе хатарнок аст, зеро он ба содиркунии ҷиноятҳои мансабӣ хизматие алоқамандӣ дорад, ки барои давлатдории миллӣ хавфнок мебошад. Барои ҳамин коршиносон коррупсияро яке аз падидаҳои манфии ҷаҳони муосир ҳисобида таъсири онро ба фаъолияти мӯътадил ва рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҳар як давлат манфӣ арзёбӣ намудаанд. Дар воқеъ ин намуди ҷинояткорӣ ба волияти қонун, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таҷовуз намуда, таъмини адолати иҷтимоиро коста мегардонад, ба рақобат ва рушди иқтисод монеъ шуда, фаъолияти дурусти иқтисоди бозорӣ, устувории институтҳои демократиро вайрон месозанд. Аз ин бармеояд, ки коррупсия як зухуроти иҷтимоӣ аст ва дар тамоми ҷаҳон чи дар давлатҳои мутаррақӣ ва чи дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ новобаста аз сохти идоракунии давлатии онҳо паҳн гаштааст. Сабаб дар ин аст, ки коррупсия падидаи на фақат миллӣ, балки байналмилалиест, ки шаклҳои зоҳиршавиаш аксаран ба худшиносии миллат вобаста буда, он албатта дар қонунгузори амалкунанда инъикоси худро меёбад.

Бинобар ин зарур аст, ки ҳар як инсон пеш аз ҳама дар шинохти давлати худ очиз набошад ва аз таъриху тамадун ва шебу фарози роҳи тайкардаи миллати хеш қомилан огоҳ бошад, худшиносии худогоҳии миллиро фаромуш накунад.

Дар ин самт, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд, ки “Барои мо худшиносӣ дар тарозуи замон баркашидани бурду бохтҳои давлатдорӣ, арзишҳои фарҳангиву маънавӣ ва муайян намудани дурнамои оянда ва ҳадафҳои созандагӣ мебошад”¹⁵².

Дар воқеъ, худогоҳию худшиносӣ насли наврасу ҷавонро дар рӯҳияи ватандӯстиву ифтихори миллӣ, садоқат ба анъанаву суннатҳои аҷдодӣ, арҷ гузоштан ба арзишҳои таърихиву фарҳангии ниёгон ва дастовардҳои умумибашарӣ хидоят мекунад ва онҳоро чун ҳомиёни воқеӣ ва номбардори миллати хеш ба камол мерасонад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2001с. [захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node> (санаи дастрасӣ: 17.07.2021 с.)

¹⁵² Суханронӣ ба муносибати 17-умин солгарди Истиқлолияти давлатӣ аз 08.09.2008, шаҳри Душанбе [захираи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/269> (санаи дастрасӣ 26.07.2021с.)

2. Капинус О.С. Современные проблемы противодействия коррупции, Вестник Академии генеральной прокуратуры Российской Федерации. 2015. №3 (47). с.3.

3. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ барои пурзур намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисод ва коррупсия (ришватхурӣ) аз 21 июли соли 1999 №1262/Сарчашмаи иттилоотӣ www.president.tj. (санаи мурочиат: 10.04.2021с.).

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 декабри соли 1999 «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1999, №12,м.314) [захираи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/system/files/Legislation> (санаи дастрасӣ:17.04.2021 с.).

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бо коррупсия» ш.Душанбе, 25.07.2005с. №100 [захираи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/system/files/Legislation> (санаи дастрасӣ:15.07.2021 с.).

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба коррупсия» аз 7 августи соли 2020, №1714. [захираи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: http://mmk.tj/system/files/Legislation/1714_tj.pdf (санаи дастрасӣ: 16.08.2020 с.).

7. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции (принята 31 октября 2003 г., // Собрание законодательства РФ. – 2006. - №26. – ст. 2780

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» [захираи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: http://mmk.tj/system/files/Legislation/374_tj_0.pdf (санаи дастрасӣ: 11.02.2021 с.).

9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2007 №414 «Дастурамали баҳисобгирии омории ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта ва фехристи ҷунин ҷиноятҳо»/Сарчашмаи иттилоотӣ: www.president.tj (санаи мурочиат: 07.04.2021с.).

10. Стратегияи мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2012. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2008 №34 тасдиқ шудааст (бо тағирот бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 январи соли 2013, №22) [манбаи электронӣ]. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=15673 (санаи дастрасӣ: 04/07/2021).

11. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2013, таҳти №1504 «Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020» /Сарчашмаи иттилоотӣ: www.president.tj (санаи мурочиат: 04.04.2021с.)

12. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 декабри соли 2010, №968 “Низомномаи Шӯрои миллии муқовимат бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” /Сарчашмаи иттилоотӣ: www.president.tj (санаи мурочиат: 27.07.2021с.)

13. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02 ноябри соли 2013, №492, дар бораи “Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Рёчаи дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи дастрасӣ: 12.06.2021 с.).

14. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028» аз 06 феввали соли 2018, №1005. Рёчаи дастрасӣ: [http://mmk.tj/system/files /Legislation/1714_tj_0.pdf](http://mmk.tj/system/files/Legislation/1714_tj_0.pdf) (санаи дастрасӣ: 12.11.2020 с.).

15. Халифаев Маризо Ниёзович. Ҳамоҳангсозии сиёсати зиддикоррупсионӣ. Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 80 сол. Душанбе «Сарпараст - 2004».

16. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021с. [захираи электронӣ]. Рёчаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/25005> (санаи дастрасӣ: 10.06.2021 с.)

17. Суханронӣ ба муносибати 17-умин солгарди Истиқлолияти давлатӣ аз 08.09.2008, шаҳри Душанбе [захираи электронӣ]. Рёчаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/269> (санаи дастрасӣ 26.07.2021с.)

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ
КОНСТИТУТСИОНӢ; ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ (ИХТИСОС:
12.00.02) – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

**ТАҲКИМИ НИЗОМИ БИСӢРҲИЗБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Гадоев Б.С.,
профессори кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ
Тел: +992-917-75-63-20.
E-mail: burhonidin@mail.ru

Имомов Ҳ.Ш.,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ
Тел.: +992-989-03-84-80.
E-mail: fardod-2012@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Гадоев Б.С., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Муқарриз: Диноршоев А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда: Дар мақола масъалаҳои мубрам оид ба низоми бисёрҳизбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пайдоишу инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ ва бисёрҳизбӣ таҳқиқ ва баррасӣ шудаанд. Бисёрҳизбӣ ҳамчун падидаи мубрами ҳуқуқи конститутсионии ватанӣ баромад намуда, барои таъмин ва кафолати ҳуқуқу озодиҳои сиёсии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: ҳизбҳои сиёсӣ, бисёрҳизбӣ, гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ, конститутсия, принсипи ҳуқуқи конститутсионӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шаҳрвандон.

**УКРЕПЛЕНИЕ МНОГОПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

Гадоев Б.С.,
профессор кафедры конституционного
права юридического факультета ТНУ
доктор юридических наук
Тел.: +992-917-75-63-20

E-mail: burhonidin@mail.ru

Имомов Х.Ш.,

ассистент кафедры конституционно
права юридического факультета ТНУ

Тел.: +992-989-03-84-80

E-mail: fardod-2012@mail.ru

Научный руководитель: Гадоев Б.С., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Диноршоев А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье рассматривается и анализируются актуальные вопросы о многопартийной системы в Республике Таджикистана и о появление и развитие политических партий и многопартийности. Многопартийность выступает как важная явление отечественного конституционного права и способствует обеспечение и гарантирование прав политической свободы граждан Республики Таджикистан.

Ключевые слова: политические партии, многопартийность, политический и идеологический плюрализм, конституция, принцип конституционного права, политические права и свободы граждан.

STRENGTHENING OF MULTY-PARTY SYSTEM IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Gadoev B.S.,

professor of department constitutional
law of faculty of law of the TNU doctor
of science of law

Phone.: +992-917-75-63-20

E-mail: burhonidin@mail.ru

Imomov H.Sh.,

Assistant of department constitutional
law of faculty of law of TNU

Phone.: +992-989-03-84-80

E-mail: fardod-2012@mail.ru

Scientific adviser: Gadoev B.S., doctor of science of law, professor

Reviewer: Dinorshoev A.M., doctor of science of law, professor

Annotation: In article discuss and search important questions about multy-party system in Republic of Tajikistan and appearance and development political parties and multy-party. Multy-party stick out such important appearance domestic constitutional law and promote ensuring and assurance right political freedom of citizen Republic of Tajikistan.

Key words: political parties, multy-party, political and ideological pluralism, constitution, principle of constitutional law, rights and political freedom of citizen.

Дар ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши ҳизбҳои сиёсӣ ниҳоят арзишманд аст. Ҳизби сиёсӣ унсури муҳимтарини ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ баромад намуда, ифодакунандаи гуногунандешии сиёсӣ, мафкуравӣ ва низоми демократии бисёрҳизбӣ мебошад. Гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ яке аз асосҳои сохтори конститутсионии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, заминаи асосиро барои таъсиси ҳизбҳои сиёсии зиёд ва таъмини низоми бисёрҳизбии кишвар муҳайё менамоянд.

Баъди соҳибхитӣ гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ баромадан, кишвари мо принсипи гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравино эътироф намуда, низоми сиёсии бисёрҳизбиро пеш гирифт. Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ принсипи гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ қабул набуд ва идоракунии давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба низоми сиёсии яккаҳизбӣ асос ёфта буд. Таъсис ва фаъолияти ҳама гуна ҳизбҳои сиёсии дигар ба ҷуз аз Ҳизби Коммунистии ИҶШС иҷозат дода намешуд.

Гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ аввалин маробита дар санади Эълومияи соҳибхитиёрии ҶШС Тоҷикистон аз 24 августи соли 1990 дарҷ гардид ва минбаъда дар моддаи 8-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 аз ҷиҳати ҳуқуқӣ-конститутсионӣ расмӣ гардонид шуд. Принсипи гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ асоси низоми бисёрҳизбиро ташкил дода, дорои мазмун ва моҳияти ба худ хос аст. Гуногунандешии сиёсӣ дар илми ҳуқуқи конститутсионӣ ин имконияти ҳуқуқии дар ҷамъият озодона баён намудани андешаҳои мухталифи ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад, ки мақсад ва ҳадафҳои гуногуни муфидро доранд. Гуногунандешии сиёсӣ таърихи қадима дорад ва аз калимаи латинии «Pluralis» гирифта шуда, маънои «гуногунӣ», «гуногуншаклӣ», «гуногунандешӣ»-ро ифода месозад¹⁵³. Плюрализм бо истифодаи ҳамаи падидаҳои демократӣ аз қабиле таъмини амалии ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон, интихоботи озод, вучуд доштани эътилофи парлумонӣ, фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ амалӣ мешавад. Падидаи гуногунандешӣ дар илми ҳуқуқи конститутсионӣ дар асри 20 ба вучуд омадааст¹⁵⁴. Дар аввалин Конститутсия (ШМА) ин падида вучуд надошт. Айни ҳол, дар давлатҳои гуногуни олам ба танзими масъалаи плюрализм моддаҳои алоҳидаи конститутсияҳо бахшида мешаванд. Масалан, моддаи 8-и Конститутсияи Руминия «плюрализм ва ҳизбҳои сиёсӣ» ном дорад. Дар моддаи 1-и Конститутсияи Испания бошад қайд мешавад, ки плюрализм яке аз арзишҳои олии давлат эътироф мегардад. Дар аксарияти конститутсияҳои мамлакатҳои хориҷӣ меъёрҳои

¹⁵³Ниг: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи конститутсионӣ ва ҳуқуқи маъмурӣ / Зери таҳрири н.и.х, дотсент Имомов А.И ва н.и.х, дотсент Диноршоев А.М. – Душанбе 2013. – С. 92.

¹⁵⁴Ниг: Имомов Ҳ.Ш. Гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ ҳамчун принсипҳои асосҳои сохтори конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Қонунгузорӣ»-и Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №2 (26), 2017 апрел-июн – С 29.

хоси кафолатии таъмини плюрализм пешбинӣ карда мешаванд, аз қабилӣ: 1) озолии фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ (масалан, моддаи 6-и Конститутсияи Испания қайд мекунад, ки ҳизбҳои сиёсӣ дар асоси плюрализми сиёсӣ барои иродаи интихобкунандагон рақобат мекунад); 2) манъ будани эътирофшавии ягон мафкура ба ҳайси мафкураи давлатӣ (масалан, моддаи 11-и Конститутсияи Болгария мӯяян мекунад, ки ҳеҷ як мафкура ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф намешавад); 3) озолии таъсиси ҳизбҳои сиёсӣ ва рақобат дар байни онҳо (масалан, моддаи 5-и Конститутсияи Чехия пешбинӣ мекунад, ки низомии ҳизбӣ дар асоси фаъолияти озод, ихтиёрӣ ва рақобат ба роҳ монда шуда, усулҳои қонунӣ риоя карда мешаванд ва ҳокимият бо роҳи зулмарӣ ба даст дароварда намешавад); 4) манъи таъйин дар асоси ақидаҳои сиёсӣ (моддаи 16-и Конститутсияи Монғолия).

Дар илми ҳуқуқи конституционӣ ватанӣ ва хориҷӣ роҷеъ ба мафҳум ва моҳияти низомии бисёрҳизбӣ андешаҳои гуногуни муҳаққиқон ҷой доранд. Мафҳуми низомии бисёрҳизбиро аз бисёрҳизбӣ фарқ намудан лозим аст. Бисёрҳизбӣ яке аз падидаҳои муҳими сиёсӣ мебошад, ки мавҷудияти ду ва зиёда ҳизбро дар як давлат мефаҳмонад. Одатан бисёрҳизбӣ, яъне мавҷудияти якчанд ҳизбҳои сиёсӣ барои он давлатҳое хос мебошад, ки режими сиёсиаш демократӣ буда, дар он ҳар як ҳизби сиёсӣ (ҳизби сиёсии бонуфуз, миёна ва хурд) на танҳо озодона фаъолият мекунад, балки метавонад дар ҷорабиниҳои сиёсӣ фаъолона иштирок намоянд¹⁵⁵.

Низомии бисёрҳизбӣ иборае мебошад, ки дар муборизаи интихоботӣ барои ҳокимият зиёда аз ду ҳизбҳои сиёсии лаёқати иштирок кардан дар ҳайати ҳукуматро ифода мекунад. Низомии бисёрҳизбӣ созиши муайяни сиёсӣ-ҳизбиро таъмин мекунад, ки аксари ҳайати интихобкунандагон рост меояд. Низомии бисёрҳизбӣ хислати гуногун дорад: 1) Низоме, ки дар он ҳукумати коалиционӣ ташкил меёбанд (мисол, дар Дания, Белгия, Нидерланд); 2) Низомии бисёрҳизбӣ, ки дар он як ҳизб бартарӣ дорад (низомии ҳизбии Япония то соли 1993 – дар давоми 38 сол Ҳизби либералӣ-демократӣ ҳукумати якҳизбӣ ташкил мекард, ҳол он ки якчанд ҳизбҳои муҳолифини пурқувват мавҷуд буданд); 3) Низомии ҳизбии иттифоқӣ (блокӣ), ки дар он гурӯҳҳои ҳизбӣ муттаҳид мешаванд (мисол, низомии бисёрҳизбӣ дар Фаронса то соли 1960). Дар ин низом низ ҳукумат хислати коалиционӣ дорад¹⁵⁶.

Ба андешаи профессор Зокиров Г.Н. ифодаи беҳтари плюрализми сиёсӣ маҳз дар мавҷудияти низомии бисёрҳизбӣ зоҳир мегардад. Дар шароити мавҷудияти низомии бисёрҳизбӣ рақобат ва муқовимати ҳизбҳои сиёсии зиёд, муборизаҳои онҳо барои ҳокимият ба сифати воситаи истифодаи манфиатҳои гуногун бо мақсади инкишофи ҷомеа ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии он истифода мегардад. Дар рафти чунин муносибатҳо гуногунии афкор, манфиатҳо ва имкониятҳои мавзунгардонии онҳо, қонунигардонии сохти сиёсӣ, ки ба принсипи изҳори иродаи халқ мувофиқ аст, ба миён меояд ва имконияти интихоби он нерӯи

¹⁵⁵Ниг: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ – Душанбе, 2007. – С. 326.

¹⁵⁶Ҳамон ҷо: – С. 326.

сиёсие пайдо мегардад, ки қобилияти ҳалли масъалаҳои гуногуни ҷамъиятиро доранд. Ба навбат ва давра ба давра ба сари ҳокимият омадани ҳизбҳои сиёсӣ боиси рушди ҷомеа ва роҳ надодан ба ҳар гуна амалҳои рукут мегардад¹⁵⁷.

Муҳаққиқони тоҷик Муҳаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.Қ роҷеъ ба низомҳои ҳизбӣ ва принципи бисёрҳизбӣ андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд. Ба андешаи муаллифони низоми бисёрҳизбӣ дар ҷомеа мавҷудияти як қатор ҳизбҳои сиёсиро таъмин намуда, ба онҳо имкон медиҳад, ки барои ба даст овардани ҳокимият мубориза баранд. Низоми бисёрҳизбӣ имкон медиҳад, ки гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ манфиатҳои худро хубтару беҳтар ҳимоя намоянд. Ҳамчунин, дар шароити низоми бисёрҳизбӣ рақобатпазирӣ ва оммавияти равандҳои сиёсӣ таъмин гардида, марҳила ба марҳила элитаи сиёсии ҷомеа таҷдиди назар мегардад¹⁵⁸.

Ба андешаи профессор Мишин А.А. дар ташкили низоми ҳизбӣ хусусиятҳои хоси давлат ва ҷомеа, ба мисли хусусиятҳои иҷтимоӣ, миллӣ, таърихӣ, динӣ муҳим арзёбӣ мешаванд¹⁵⁹. Аз диди муаллиф асоси низоми бисёрҳизбиро ҳуди ҷомеа ташкил менамояд, ки аз шумораи зиёди гурӯҳҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва институтсионалистӣ иборат аст ва доимо миёни ҳамдигар рақобат мекунад ва манфиатҳояшон ба якдигар созгор нестанд. Ҳар як гурӯҳи иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ метавонанд ҷонибдорӣ ин ва ё он ҳизби сиёсиро дар ҳаёти сиёсӣ амалӣ гардонанд.

Бояд қайд намуд, ки низоми бисёрҳизбӣ барои таъмин намудани ҳуқуқҳои сиёсии конституционии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидати ғаъол менамоянд. Масалан, бисёрҳизбӣ дар таъмини ҳуқуқи иштироки шаҳрвандон дар идоракунии корҳои давлатӣ, ҳуқуқ ба озодии суҳан ва баёни андеша, ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ дар ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар созмонҳои сиёсии ҷамъиятӣ, ҳуқуқи озодона иштирок намудан дар маърақаҳои интихоботи умумӣ, райъпурсии умумихалқӣ, маҷлисҳо, гирдиҷамъоӣҳо, роҳпаймоӣҳо, намоишҳои ороишта ва ғайра нақши асосӣ дорад. Маҳз мавҷудияти низоми бисёрҳизбӣ аст, ки кафолатдиҳанда дар амалишавии ҳуқуқи озодиҳои сиёсии шаҳрвандон баромад менамояд.

Пайдоиш ва инкишофи низоми бисёрҳизбӣ бо пайдоиш ва инкишофи ҳуди ҳизби сиёсӣ алоқаманд аст. Таърихи пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ ба охирҳои асри XVII ва аввали асри XVIII ба давраи ташаккули низоми сиёсии давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ва Америка рост меояд. Дар натиҷаи оғози ҷангҳо, муҳорибаҳо ва инқилобҳои озодиҳо дар кишварҳои Фаронса, Англия, ИМА ва дигар кишварҳои аврупоӣ боис ба пайдо шудани ҳизбҳои сиёсӣ ва заминаи низоми нави давлатдорӣ гардиданд¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Ниг: Зокиров Гулмахмад Низомивич (Муаллиф-мураттиб). Донишмонаи сиёсӣ. – Душанбе, «Деваштиҷ», 2007. – С. 375.

¹⁵⁸ Ниг: Муҳаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.Қ. Сиёсатшиносӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултетҳои ғайрииҳтиссоси муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2018 - С.176.

¹⁵⁹ Ниг: Мишин А.А. Конституционное (государственное) правл зарубежных стран: Учебник для вузов. - 17-е изд., испр. и доп. – М.: Статут, 2013.С.147.

¹⁶⁰ Ниг: Общая и прикладная политология: Учебное пособие / Под общ. ред. В.И. Жукова, Б.И.Краснова. М., 1997. С459.

Масалан, дар натиҷаи ин равандҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ (муҳорибаҳо, инқилобҳо, ҷангҳо) низоми давлатдориҳои навин рӯи сахнаи сиёсат омаданд: аристократҳо ва буржуазҳо, федералистон ва ғайрифедералистон, яқобинсҳо ва жирондистҳо, католикҳо ва протестантҳо ва ғ.

Аз натиҷаҳои ин муҳорибаҳо, ҷангҳо ва инқилобҳои озодихоҳӣ мо ба хулосае меоем, ки маҳз ин равандҳои иҷтимоӣ боис ба пайдо шудани аввалин нишонаҳои гуногунандешии сиёсӣ шуданд ва минбаъд дигар падидаҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ, ба мисли ҳуқуқи интиҳоботи умумӣ, мақомоти парлумон, падидаи намояндагӣ василаи таъминкунандаи амалигардии гуногунандешии сиёсӣ ва бисёрҳизбӣ гардиданд.

Ташаккул ва инкишофи низоми бисёрҳизбӣ дар шакл ва мазмун ҳозираи худ бештар ба давраи баъди ҷангӣ, яъне баъд аз ба итмом расидани Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ нисбат дода мешавад, ки дар натиҷаи он аксарият кишварҳои дар асорат буда озод гаштанд ва ба инкишофи ҳаёти муътадили ҷамъиятӣ рӯ оварданд. Хусусияти асосии ташаккули ин равандро Юдин Ю.А. дар «қавӣ гаштани робитаҳои ҳизбҳои сиёсӣ бо механизми давлатӣ» маънидод менамояд. Ба андешаи муаллиф дар шароити демократӣ режими ҳизби сиёсӣ нақши муҳаррикero иҷро месозад, ки тамоми механизми давлатиро ба кор андохта, функцияи таъминотӣ ва вазифанамоиро амалӣ мегардонад. Барои тасдиқи андешаи худ муҳаққиқ «ба нақше, ки ҳизби сиёсӣ дар раванди маъарақаҳои интиҳобот ва фаъолияти муассисаҳои намояндагӣ дорад, ишора менамояд»¹⁶¹.

Дар аксарияти кишварҳои ҷаҳон баъди итмони ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ имкониятҳо пеш омаданд, то ки падидаҳои демократияро боз ҳам раванд диҳанд ва дар асоси гуногунандешии сиёсии аъзои ҷомеаи худ ҳизбҳои сиёсии гуногун таъсис диҳанд. Дар минтақаҳои гуногуни Аврупо ва Осиё имконияти боз ҳам рушд додани низоми бисёрҳизбӣ пеш омад ва аксарияти ҳизбҳои сиёсии дар замони имрӯз фаъолбуда маҳз аз ҳамон давра таъсис ва инкишоф ёфтаанд.

Дар замони Иттиҳоди Шуравӣ низоми яккаҳизбӣ ва режими идоракунии давлатии тоталитарӣ эътироф гашта буд. Давлати шуравӣ принсипи гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравиरो расман қабул надошт ва онро мансуб ба давлатҳои капиталистӣ медонист. Табиист, ки принсипи гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравиरो, ки давлати шуравӣ эътироф намекард барои ташкили низоми бисёрҳизбӣ низ ягон заминаҳои ҳоси ҳуқуқӣ ва сиёсӣ мавҷуд набуд. Дар моддаи 6-и Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон (14 апрели соли 1978) омада буд: «Партияи Коммунистии Иттифоқи Советӣ роҳбару раҳнамои ҷамъияти советӣ, ядроии системаи сиёсии он ва ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ мебошад. КПСС барои халқ вучуд дорад ва ба халқ хизмат мекунад. Партияи Коммунистӣ, ки бо таълимоти марксистӣ-ленинӣ мусаллаҳ аст, перспективаи генералии тараққиёти ҷамъият, роҳи сиёсати дохилию берунии ИҶШС-ро мӯйаян карда, ба фаъолияти бузурги бунёдкоронаи халқи советӣ роҳбарӣ

¹⁶¹ Ниг: Юдин Ю.А. Политические партии и право в современном государстве - М., 1998 - С. 13-14.

менамояд, муборизаи вайро барои ғалабаи коммунизм мураттаб мегардонад ва аз ҷиҳати илмӣ асоснок мекунад¹⁶².

Нақши меъёрҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ дар таъмини низоми бисёрҳизбӣ нисбат ба меъёрҳои дигари иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ арзиши баланд доранд, зеро муқарраротҳои ҳуқуқие, ки дар конститутсияҳо мустаҳкам мешаванд дорои эътибори олии ҳуқуқианд ва мустақиман амал мекунанд. Дар матни аксарияти конститутсияҳои давлатҳои ҷаҳон бисёрҳизбӣ ҳамчун яке аз асосҳои сохтори конститутсионӣ эътироф шуда, дар таъмини ҳосияти давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ нақши калидиро иҷро менамояд. Масалан, дар моддаи 13 Конститутсияи Федератсияи Россия омадааст, ки «Дар Федератсияи Россия гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ, бисёрҳизбӣ эътироф карда мешаванд»¹⁶³.

Падидаи бисёрҳизбӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хосеро пайдо намудааст ва ҷун қисми асосии сохтори конститутсионии кишварро ифода менамояд. Дар замони муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи инкишофи ҷомеаи демократиро интихоб намуда, барои амалӣ гаштани низоми бисёрҳизбӣ тамоми шароитҳоро фароҳам овардааст. Ин ҳолат кафолати таъмини иштироки оппозитсияро дар равандҳои сиёсӣ ва тақмили ҳизби ҳоким мусоидат намудааст. Дар шароити гузариши Тоҷикистон ба низоми бисёрҳизбӣ дар аксар маврид нақши ҳизбҳои сиёсӣ дар раванди интихобот боло рафт. Дар замони имрӯза дар кишвар ҳафт ҳизби сиёсӣ амал менамояд: Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон, Ҳизби коммунистии Тоҷикистон, Ҳизби демократии Тоҷикистон, Ҳизби сотсиал-демократии Тоҷикистон, Ҳизби сотсиалистии Тоҷикистон, Ҳизби аграрии Тоҷикистон, Ҳизби ислоҳоти иқтисодии Тоҷикистон.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлилу мулоҳизаҳои муҳаққиқон роҷеъ ба низоми бисёрҳизбӣ ҷун категорияи ҳуқуқӣ, конститутсионӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятӣ ба ҷунин ҳулоса омадан зарур аст, ки зухуроти мазкур гуногунпахлӯ буда, дар худ маҷмӯи зиёди падидаҳо ва меъёру муқарраротҳоро дар бар мегирад. Бисёрҳизбӣ ҳамчун падидаи комплексӣ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ, конститутсионӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ иборат буда, яке аз асосҳои сохтори конститутсионӣ ва режими идоракунии давлатиро ифода менамояд. Бисёрҳизбӣ ҳамчун як низоми ҳуқуқӣ-конститутсионӣ барои татбиқи ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шаҳрвандони Тоҷикистон мусоидат мекунад. Бисёрҳизбӣ имконият медиҳад, ки шаҳрвандон мувофиқи азму иродаи худ ҳар гуна ҳизбҳои сиёсиро таъсис диҳанд ва ба воситаи ҳизбҳои сиёсии таъсиснамудаи хеш дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ фаъолона ширкат варзанд.

¹⁶² Муфасссал нигаред: Маҷмӯаи Конститутсияҳои Тоҷикистон \ Муҳаррири масъул Ғадоев Б.С.-Душанбе, 2015. – С. 262.

¹⁶³ Иқтибос аз: Авакьян С.А. Конституционно-правовой статус политических партий в России: учебное пособие / С.А. Авакьян. – М: Норма: ИНФРА-М, 2011. –С. 23.

Адабиёт:

1. Авакьян С.А. Конституционно-правовой статус политических партий в России: учебное пособие / С.А. Авакьян. – М: Норма: ИНФРА-М, 2011. – С. 23.
2. Имомов Ҳ.Ш. Гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ ҳамаҷун принсипҳои асосҳои сохтори конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Қонунгузорӣ»-и Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №2 (26), 2017 апрел-июн – С 29.
3. Зокиров Гулмаҳмад Низомивич (Муаллиф-мураттиб). Донишмонаи сиёсӣ. – Душанбе, «Деваштич», 2007. – С. 375.
4. Маҷмӯаи Конститутсияҳои Тоҷикистон \ Муҳаррири масъул Гадоев Б.С. – Душанбе, 2015. – С. 262.
5. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник для вузов. -17-е изд., испр. и доп. – М.: Статут, 2013. – С. 147.
6. Муҳаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.Қ. Сиёсатшиносӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултетҳои ғайриихтисоси муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2018 – С. 176.
7. Общая и прикладная политология: Учебное пособие / Под общ. ред. В.И. Жукова, Б.И.Краснова. М., 1997. – С. 459.
8. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ – Душанбе, 2007. С.326;
9. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи конститутсионӣ ва ҳуқуқи маъмурӣ / Зери таҳрири н.и.х, дотсент Имомов А.И ва н.и.х, дотсент Диноршоев А.М. – Душанбе 2013. – С. 92.
10. Юдин Ю.А. Политические партии и право в современном государстве - М., 1998 – С. 13-14.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ СПОРЫ И РОЛЬ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА В ИХ РАЗРЕШЕНИИ

Муродзода У.У.,

ассистент кафедры конституционного
права юридического факультета ТНУ,
Тел.: +992 908888111;

E-mail: murodzoda.umed@mail.ru

Научный руководитель: Диноршоҳ А.М., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Раҳмон Д.С., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В теории и практики категория «спор» всегда считался неким негативным явлением. Однако надо отметить, что именно посредством них порождается истина. Вопрос о конституционно-правовых спорах на сегодняшний момент не достаточно разработан в конституционном праве. Возникает много вопросов о существовании таких споров и о способах их разрешений. В статье автор раскрывает сущность конституционно-правовых споров, а также определяет роль Конституционного суда в разрешении конституционных споров.

Ключевые слова: спор; правовой спор; конституционный спор; конституционно-правовой спор; разногласие; Конституционный суд Республики Таджикистан.

БАҲСҶОИ ҲУҚУҚӢ-КОНСТИТУТСИОНӢ ВА НАҚШИ СУДИ КОНСТИТУТСИОНӢ ДАР ҲАЛЛИ ОНҲО

Муродзода У.У.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ,

Тел.: +992 908888111;

E-mail: murodzoda.umed@mail.ru

Рохбари илмӣ: Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Раҳмон Д.С., номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар назария ва амалия категорияи «баҳс» ҳамеша як навъ падидаи манфӣ ҳисобида мешуд. Аммо, бояд қайд кард, ки маҳз тавассути он ҳақиқат тавлид мешавад. Масъалаи баҳсҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ дар айни замон дар ҳуқуқи конститутсионӣ ба қадри кофӣ таҳия нашудааст. Дар бораи мавҷудияти чунин баҳсҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо саволҳои зиёде мавҷуданд. Дар мақола муаллиф моҳияти баҳсҳои ҳуқуқӣ-

конститутсиониро кушода, инчунин нақши Суди конститутсиониро дар ҳалли баҳсҳои конститутсионӣ муайян кардааст.

Калидвожаҳо: баҳс; баҳси судӣ; баҳси конститутсионӣ; баҳси ҳуқуқӣ-конститутсионӣ; ихтилоф; Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

CONSTITUTIONAL DISPUTES AND THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COURT IN RESOLVING THEM

Murodzoda U.U.,

assistant of the Department of Constitutional Law, Faculty of Law, TNU,

Phone: +992 908888111.

E-mail: murodzoda.umed@mail.ru

Scientific adviser: Dinorshoh A.M., doctor of legal sciences, professor

Reviewer: Rahmon D.S., candidate of legal sciences, associate professor

Annotation: In theory and practice, the category "dispute" has always been considered a kind of negative phenomenon. However, it should be noted that it is through them that truth is generated. The issue of constitutional and legal disputes is currently not sufficiently developed in constitutional law. There are many questions about the existence of such disputes and about the ways to resolve them. In the article, the author reveals the essence of constitutional and legal disputes, and also defines the role of the Constitutional Court in resolving constitutional disputes.

Keywords: dispute; legal dispute; constitutional dispute; constitutional legal dispute; disagreement; Constitutional Court of the Republic of Tajikistan.

В толковом словаре Ушакова слово «спор» понимается как взаимное пререкание, словесное (устное или письменное) состязание, в котором каждая из сторон защищает свою позицию (мнение) и доказывает свою правоту¹⁶⁴. Ожегов определяет спор как словесное состязание, обсуждение чего-нибудь в котором каждый отстаивает свое мнение или же разногласие, разрешаемое судом¹⁶⁵.

Исходя из этой позиции понятно, что спор имеет стороны (два или более), всегда имеется разногласие (т.е. одна стороны не согласна с мнением и позицией другой стороны) и он обязательно должен разрешаться (судебной или же несудебной процедурами). Совершающиеся в обществе процессы не обходятся без различных споров. В каждой отрасли права (гражданской, административной и т.п.) встречается такая категория как «спор». В гражданском праве – гражданско-правовые споры,

¹⁶⁴ Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (4 т.)

¹⁶⁵ Ожегов С.И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., – М., 1997.

в административном праве – административно-правовые споры и т.п. Так вот, конституционное право не исключение. Понятие «спор» в конституционном праве применяется исключительно редко. Надо отметить, что данная категория конституционного права недостаточно исследована. В ситуации спора чаще всего для его разрешения обращаются к категории конституционно-правовой ответственности¹⁶⁶.

В отличие от конституционно-правовой ответственности конституционно-правовой спор появляется только тогда, когда конфликт переходит в стадию «противостояние» сторон, выражающих взаимные претензии, и разрешаемого с помощью судебных и несудебных процедур¹⁶⁷.

Е.К. Замотаева под конституционно-правовыми спорами подразумевает разногласия, противоречия между участниками конституционно-правовых отношений. Причем они появляются между участниками конституционных правоотношений не только «в процессе исполнения ими своих прав и обязанностей», но и полномочий. К тому же последовательность разрешения подобных разногласий может устанавливаться как законом, так и иными правовыми актами¹⁶⁸.

Конституционно-правовой спор – сложное правовое явление, включающее в себе «конституционный спор» и «правовой спор». Для упрощения работы мы попытаемся раскрыть сущность конституционного спора и правового спора, чтобы в дальнейшем понять содержание конституционно-правового спора. Так, в первую очередь рассмотрим правовой спор, так как сначала возникает спор о праве. Часто правовой спор рассматривают исключительно как категорию правоприменительного процесса.

Например, в теории коллизионного права под ним понимается «разбирательство в установленном законом порядке уполномоченным органом дела, по поводу которого имеются разногласия между органами государственной власти и иными субъектами права»¹⁶⁹. В административно-правовой науке спор трактуется как «официальное предъявление административного иска в государственный орган или должностному лицу, правомочным такой спор разрешить»¹⁷⁰. Если принять во внимание, что в последнее время получают все большее распространение негосударственные способы и средства урегулирования юридических конфликтов, подобный подход неоправданно сужает понятие правового спора.

Конституционно-правовые споры характеризуются рядом признаков. Они являются стадией в развитии конституционных конфликтов и имеют

¹⁶⁶ См.: Виноградов В.А. Понятие и особенности конституционно-правовой ответственности: проблемы России, опыт зарубежных стран. М.: Институт права и публичной политики, 2003 – С.8-12.

¹⁶⁷ Муродзода У.У. Понятие и разрешение конституционно-правового спора. Раванди қонунғузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилиҳо (Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, шаҳри Душанбе, 31 март соли 2020). – С. 149.

¹⁶⁸ См.: Замотаева Е.К. Конституционно-правовые споры // <http://www.hse.ru/org/persons/68536> (дата обращения: 12.02.2021).

¹⁶⁹ Тихомиров Ю.А. Коллизионное право: Учеб. и науч.-практ. пособие. – М., 2001. – С. 47.

¹⁷⁰ Демин А.А. Понятие административного процесса и административно-процессуальный кодекс Российской Федерации // Вестник МГУ. Серия 11. Право. 1998. № 4. – С. 25-26

политико-правовую форму. Конституционно-правовые споры определяются как противоречия, возникающие между участниками конституционно-правовых отношений.

В общем виде конституционно-правовой спор (конфликт) можно представить как разногласие, противоречие между участниками конституционно - правовых отношений.

Большинство ученых «конституционный спор», понимают как «разногласия (конфликт), возникшие между участниками конституционно-правовых отношений в процессе осуществления ими своих прав и обязанностей и разрешаемые в установленном законом порядке»¹⁷¹.

Полагаем, это не совсем точно. Конституционный спор (конфликт) - явление социальной действительности, разновидность общественных отношений, имеющих конституционный (политический) характер, тогда как конституционно-правовой спор (конфликт) - категория материально-формальная, сочетающая фактические и юридические признаки. Таким образом, указанные понятия, являясь разновидностями соответствующих отношений, коррелируют между собой так же, как «конституционные отношения» и «конституционно-правовые отношения»¹⁷².

Конституционно-правовые споры могут разрешаться в судебном (конституционном, гражданском, административном¹⁷³) порядке, а также с помощью несудебных и политико-правовых процедур.

Как выяснилось, конституционно-правовые споры разрешаются с помощью судебных и несудебных процедур (политико-правовых процедур). Речь идет о способе разрешения конституционно-правовых споров судебной процедурой, а именно конституционном судопроизводстве.

В Республике Таджикистан специальным юрисдикционным органом для разрешения конституционных споров является Конституционный суд. Конституционный суд Республики Таджикистан является независимым органом судебной власти по конституционному надзору, учрежденным в целях обеспечения верховенства и непосредственных действий норм Конституции Республики Таджикистан.

В отличие от всех других судов Конституционный суд - относящийся к судебной ветви государственной власти орган конституционного контроля, в компетенцию которого входит оценка соответствия правовых норм конституции. Конституционный суд вправе отменить закон или иной нормативный правовой акт в случае признания его неконституционным. В соответствии с Конституционным законом РТ «О Конституционном суде РТ» от 26 июля 2014 года, № 1083, только Конституционному суду дано право разрешения возникающих между государственными органами, а

¹⁷¹Иванец Г.И., Калинин И.В., Червонюк В.И. Конституционное право России: Энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.И. Червонюка. – М., 2002. – С. 150.

¹⁷²Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. – М., 2001. – С. 9-28, 297-316.

¹⁷³Наимов Б.Г. Некоторые вопросы разрешительной системы в Республике Таджикистан // «Правовая жизнь», Душанбе. №1(18) 2018. – С. 95-106.

также между законодательными и исполнительными органами государственной власти споров о компетенции¹⁷⁴.

Реализуя судебную власть посредством Конституционного судопроизводства, Конституционный суд тем самым активно принимает участие в механизме осуществления государственной власти¹⁷⁵. Разрешая такие споры, Конституционный суд выступает окончательным арбитром и тем самым может оказывать значительное влияние на деятельность Парламента, Президента и Правительства¹⁷⁶.

В связи с вышеизложенным определением главным субъектом в разрешении конституционно-правовых споров выступает Конституционный суд и его место в системе органов власти и принципов взаимодействия с другими ветвями власти имеет большое значение. Так, определяя роль Конституционного суда в системе разделения властей, солидарен с мнением И.В. Петрова, который пишет: «Конституционный суд является важным звеном механизма сдержек и противовесов, поскольку при его непосредственном участии как арбитра разрешаются правовые коллизии, конфликты, возникающие между ветвями государственной власти. Разрешая конфликты, споры между ветвями государственной власти, Конституционный суд выступает как орган компромисса, примирения, как гарант стабильности в обществе и государстве»¹⁷⁷.

Таким образом, проведя анализ исследования конституционного правового спора можно сделать вывод о том, что специфика конституционно-правового спора предопределена его субъектным составом, предметом и основанием возникновения. Конституционно-правовой спор определен как подлежащее разрешению в установленной законом процессуальной форме разногласие субъектов конституционно-правового отношения по поводу оценки соответствия конституционно-правовым нормам правовых актов, действий (бездействия) одной из сторон спора, нарушающих конституционные права, свободы или компетенцию другой стороны спора и (или) конституционно защищаемые публичные интересы.

Конституционный Суд Республики Таджикистан может как непосредственно разрешать споры о компетенции между органами государственной власти, так и разрешать вопросы о компетенции в рамках проверки конституционности соответствующего нормативного акта. Конституционный Суд Республики Таджикистан является единственным государственным органом, которым компетентен разрешать конституционные споры в рамках судебной процедуры.

¹⁷⁴ Конституционный Закон Республики Таджикистан "О Конституционном суде Республики Таджикистан" от 26 июля 2014 года, № 1083, ч. 3 ст. 34 <http://ncz.tj/content> (дата обращения: 12.02.2021).

¹⁷⁵ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С.63

¹⁷⁶ Рахмон Д.С. Правовая природа актов Конституционного суда Республики Таджикистан : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02./ Рахмон Далер Сафарбек. – Душанбе, 2019. – С.39.

¹⁷⁷ Петрова И.В. Конституционный суд – орган конституционного контроля в Российской Федерации: дис. канд. юрид. наук. – М., 2004. – С. 92.

Литература:

1. Виноградов В.А. Понятие и особенности конституционно-правовой ответственности: проблемы России, опыт зарубежных стран. М.: Институт права и публичной политики, 2003 – С.8-12.
2. Демин А.А. Понятие административного процесса и административно-процессуальный кодекс Российской Федерации // Вестник МГУ. Серия 11. Право. 1998. № 4. С. 25-26
3. Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С.63
4. Замотаева Е.К. Конституционно-правовые споры // <http://www.hse.ru/org/persons/68536> (дата обращения: 12.02.2021).
5. Иванец Г.И., Калинин И.В., Червонюк В.И. Конституционное право России: Энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.И. Червонюка. – М., 2002. – С.150.
6. Конституционный Закон Республики Таджикистан "О Конституционном суде Республики Таджикистан" от 26 июля 2014 года, № 1083, ч. 3 ст. 34 <http://ncz.tj/content> (дата обращения: 12.02.2021).
7. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. – М., 2001. – С. 9-28, 297-316.
8. Муродзода У.У. Понятие и разрешение конституционно-правового спора. Раванди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилиҳо (Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, шаҳри Душанбе, 31 март соли 2020) – С.149
9. Наимов Б.Г. Некоторые вопросы разрешительной системы в Республике Таджикистан // «Правовая жизнь», Душанбе. №1(18) 2018. – С. 95-106.
10. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., – М., 1997.
11. Петрова И.В. Конституционный суд – орган конституционного контроля в Российской Федерации: дис. канд. юрид. наук. – М., 2004. – С.92.
12. Раҳмон Д.С. Правовая природа актов Конституционного суда Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. / Раҳмон Далер Сафарбек. – Душанбе, 2019. – С.39.
13. Тихомиров Ю.А. Коллизионное право: Учеб. и науч.-практ. пособие. – М., 2001. – С.47.
14. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. — М.: Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (4 т.)

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ-КОНСТИТУТСИОНИИ МАҲДУД КАРДАНИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ШАХСӢ (ДАР МИСОЛИ ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ)

Исозода П.А.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон,

Тел.: (+992) 985000226

E-mail: isozoda_9393@mail.ru

Фишурда. Дар мақолаи мазкур танзими конститусионӣ-ҳуқуқии маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ дар мисоли ҳуқуқ ба ҳаёт мавриди таҳлил гардида, асосҳои ҳуқуқии маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ муайян карда шудааст. Ба ақидаи муаллиф маҳдуднамоии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд яке аз унсурҳои муҳимми механизми амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд маҳсуб меёбад. Дар заминаи он шумораи номгӯи рафтори иҷозатдодаи қонунии шахс бо роҳи муқаррар намудани ҳудуд ва сарҳади он кам мегардад (дар вазъияти муътадил) ё амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар давраи махсус ё вазъияти ғавқулода бо тартиби муқаррарнамудани меъёрҳои ҳуқуқи конститусионӣ муваққатан боз дошта мешавад.

Калидвожаҳо: конститутсия, ҳуқуқ, озодӣ, маҳдудсозӣ, вазъияти ғавқулода.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОГРАНИЧЕНИЙ ЛИЧНЫХ ПРАВ И СВОБОД (НА ПРИМЕРЕ ПРАВА НА ЖИЗНЬ)

Исозода П.А.,

ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета, Таджикского
национального университета,

Тел.: (+992) 985000226

E-mail: isozoda_9393@mail.ru

Аннотация. В данной статье анализируется конституционно-правовое регулирование ограничения прав и свобод человека на примере права на жизнь, а также определяются правовые основы ограничения личных прав и свобод. По мнению автора, ограничение прав и свобод человека и гражданина является одним из важных элементов механизма реализации прав и свобод человека и гражданина. Исходя из этого, количество дозволенных действий человека сокращается путем установления его

территории и границ (в обычных условиях) либо реализация прав и свобод человека в особый период или чрезвычайное положение временно ограничивается в соответствии с нормами конституционного права.

Ключевые слова: конституция, закон, свобода, ограничение, чрезвычайное положение.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF RESTRICTIONS ON PERSONAL RIGHTS AND FREEDOMS (AS AN EXAMPLE OF THE RIGHT TO LIFE)

Isozoda P.A.,

Assistant of the Department of human rights and comparative law of the Law Faculty, Tajik National University,

Phone.: (+992) 985000226

E-mail: isozoda_9393@mail.ru

Annotation. This article analyzes the constitutional and legal regulation of limitation of the rights and freedoms of an individual by the example of the right to life, and also defines the legal basis for limitation of personal rights and freedoms. According to the author, the restriction of human and civil rights and freedoms is one of the important elements of the mechanism of implementation of human and civil rights and freedoms. On this basis, the number of permitted human actions is reduced by establishing its territory and boundaries (under normal conditions) or the exercise of human rights and freedoms during a special period or state of emergency is temporarily restricted in accordance with the norms of constitutional law.

Keyword: constitution, law, freedom, restriction, state of emergency.

Маҳдуднамоии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд яке аз унсурҳои муҳимми механизми амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд маҳсуб меёбад. Дар асоси он шумораи номгӯи рафтори иҷозатдодаи қонунии шахс бо роҳи муқаррар намудани ҳудуд ва сарҳади он кам мегардад (дар вазъияти муътадил) ё амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар давраи махсус ё вазъияти ғавқулода бо тартиби муқаррарнамудани меъёрҳои ҳуқуқи конститутсионӣ муваққатан боз дошта мешавад.

Ҳамон тавре Г.Б. Романовский қайд менамояд: «бо ёрии маҳдудиятҳо имконияти ноил гардидан ба дастовардҳои назаррас ҷой дорад, аз ҷумла, ҳамзистии иҷтимоӣ, яъне ҳамзистии одамон дар як қаламрав барои ноил шудан ба вазифаҳои умумии муштарақ, пеш аз ҳама комёб гардидан ба муваффақиятҳои инфиродӣ. Дар ин ҷода, нақши асосиро давлат иҷро менамояд»¹⁷⁸.

¹⁷⁸Романовский Г.Б. Право на неприкосновенность частной жизни: Монография. – М., 2001. – С. 81-82.

Дар ибтидо мафҳуми ҳуқуқҳои асосии конститусионии инсонро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Дар адабиёти ватанию хориҷӣ оид ба ҳуқуқи конститусионӣ қайд карда мешавад, ки ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионӣ имкониятҳои мебошанд, ки дар Конститутсия сабт гардида, аз ҷониби давлат кафолат дода шудаанд ва ба ҳар кас имкон медиҳанд то намуд ва андозаи рафтори худро озодонаву мустақилона интихоб намуда, барои анҷом додани манфиатҳои иҷтимоии ба ӯ дода шуда, ҳам ба манфиати шахсӣ ва ҳам ба манфиати ҷамеа, талош намояд¹⁷⁹.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ асосҳои гуногуни таснифбандии ҳуқуқҳои конститусионии инсон мавҷуд мебошанд. Яке аз онҳо вобаста ба мундариҷа ва хусусияти танзимнамоии муносибатҳо мебошад, ки дар ин замина ҳуқуқу озодиҳои конститусионии инсонро ба шахсӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҷудо менамоянд. Муҳаққиқони ватанӣ ибраз менамоянд, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин тарзи таснифбандӣ ба назар намерасад, аммо аз моҳияти ҷойгирнамоии онҳо мушаххас намудан мумкин аст, ки чунин тартиб риоя шудааст. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994 ҳуқуқҳои инсонро ба таври зайл пешбинӣ намудааст: ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ¹⁸⁰.

Ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ ҳуқуқҳои вобаста ба шахсияти инсон, мухторият ва озодии ӯ алоқамандбударо ворид менамоянд ва онҳо ҳамчун як шакли худшиносии шахсӣ хизмат намуда, ҳаёти шахсӣ ва озодии ҳар як фардро ҳифз менамоянд¹⁸¹. Ин ҳуқуқҳо аз рӯи табиати худ ҷудонопазиранд ва ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ доранд, бевосита бо ҳаёти инфиродӣ ва шахсии инсон алоқаманд буда, ба мансубияти шахрвандии ӯ мутааллиқ намебошанд¹⁸².

Дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин гурӯҳи ҳуқуқҳо дохил мешаванд: ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ аз шиканҷа, дахлнопазирии шахсӣ, дахлнопазирии манзил, ҳуқуқ ба далнопазирии ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ, аз ҷумла маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс, ҳуқуқ ба озодии ҳаракат, интихоби ҷойи зист, тарки ҷумҳурий ва бозгашт ба он, озодии ақида, вичдон ва дин, ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ.

Ҳуқуқи бунёдии шахсии инсон ин ҳуқуқ ба ҳаёт маҳсуб меёбад. Муҳаққиқи ватанӣ И.Ҳ. Бобоҷонов ибраз менамояд, ки «ҳаёт бузургтарин

¹⁷⁹ Имомов А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2017. – С90.

¹⁸⁰ Имомов А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Душанбе 2017 – С92.; Раҳмон Д.С. Права человека в условиях глобализации: теоретические и методологические проблемы. – Душанбе, 2019. – 376 с; Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2016. – 345 с.

¹⁸¹ Саидов И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко–правовой и общетеоретический анализ: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 62.

¹⁸² Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России: учеб. – 4-е изд., перераб и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – С. 218.

ва муҳимтарин дастоварди иҷтимоӣ ва ҳуқуқии шахс мебошад, зеро ҳама ҳуқуқу озодиҳои дигар дар сурати марғи инсон маъно ва аҳамияти худро аз даст медиҳанд»¹⁸³. Ҳамин тариқ, ҳуқуқ ба ҳаёт асоси ҳуқуқи инсон мебошад ва аз ин ҳуқуқ ҳамаи ҳуқуқу озодиҳои дигар сарчашма мегиранд. Ба ибораи дигар, ҳуқуқ ба ҳаёт шартӣ асосии татбиқи дигар ҳуқуқу озодиҳо мебошад¹⁸⁴.

Ҳуқуқи мазкур дар моддаи 7 ЭУҲБ, моддаи 6 ПБҲШС ва моддаи 18 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақам карда шудааст. Таҳлили муқарраротҳои зикршуда имкон медиҳанд то ду ҷанбаи ҳуқуқ ба ҳаётро муайян намоем: 1) таваллуд ва оғози зиндагӣ; 2) муайян намудани марғ.

Бояд тазакурр дод, ки дар илм ҳуқуқ ба ҳаёт ҳамчун ҳуқуқи мутлақ эътироф карда шудааст, яъне ба маҳдудият тобеъ нест. Аммо, дар баробари ин, қонунгузорӣ имконияти маҳрум сохтан аз ҳаётро пешбинӣ менамояд. Дар назари аввал, байни муқарраротҳои мазкур номувофиқӣ ва зиддият ба мушоҳида мерасад. Вале, ин ҷунин нест. Аз нигоҳи мо, моҳияти ин муқарраротро ба таври зарурӣ А. Азаров, В. Ройтер ва К. Хюфнер шарҳ додаанд¹⁸⁵. Дар аксар маврид онҳо зикр менамоянд, ки «моҳияти ҳуқуқ ба ҳаёт дар мавҷудияти он нухуфта аст, зеро ҳама уҳдадоранд онро таъмин ва ҳифз намоянд. Агар мавҷудияти ҳуқуқ ҳамчун ҳуқуқи мутлақ амал намояд, пас ҳама метавонанд аз он ба таври баробар аз лаҳзаи таваллуд истифода баранд, ҷудонопазирӣ ва дахлнопазирии он маънои онро ифода менамояд, ки касе ҳақ надорад ин ҳуқуқро аз шахс ҷудо намояд. Давлат ва ҳокимият наметавонанд ҳуқуқ ба ҳаётро гиранд, аммо, масалан метавонанд худӣ ҳаётро аз байн баранд. Ба ин монанд, худӣ шахс наметавонад аз ҳуқуқ ба ҳаёти худ даст кашад, масалан аз ҳуқуқ ба ҳаёти худ дар нотариус даст кашад»¹⁸⁶. Ба ибораи дигар ҳуқуқ ба ҳаёт ҳамчун ҳуқуқи мутлақ доираи васеи муносибатҳо – раванди оғози ҳаёт, фароҳам овардани шароити зарурӣ барои зиндагӣ ва ғ.-ро фаро мегирад. Аммо дар айни замон, худӣ ҳаёти инсон дар шароити муайян ба маҳдудиятҳо дучор мегардад. Дар ин замина, суҳан дар бораи маҳрум сохтан аз ҳаёт меравад. Баръакси марғи табиӣ, марғи ғайритабиӣ бо таъсири омилҳои беруна ба амал омада, дар натиҷа тағйиротҳоеро ба вуҷуд меоранд, ки бо вазифаи фаъолияти ҳаётӣ номувофиқанд. Марғи ғайритабиӣ метавонад натиҷаи маҳрум сохтан аз ҳаёт ё натиҷаи амали ғайриқонунӣ бошад¹⁸⁷. Маҳз бо роҳи қонунӣ маҳрум

¹⁸³ Бабаджанов И.Х. Жизнь и смерть человека в аксиологическом и проприетарном измерении (теоретико-правовой анализ). – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – С. 9.

¹⁸⁴ Ниг.: Постатейный научно-практический комментарий Конституции Российской Федерации коллектива ученых-правоведов / Под рук. ректора МЕЮА, академика РАН О.Е. Кутафина / Отв. ред. издания д.ю.н., проф. Е.И. Козлова. – М.: Агентство (ЗАО) «Библиотечка «Российской газеты», 2003, VII. – С. 63.

¹⁸⁵ Ниг.: Азаров А., Ройтер В., Хюфнер К. Права человека. Международные и российские механизмы защиты. – М., 2003. – С.16.

¹⁸⁶ Ниг.: Ҳамон ҷо.

¹⁸⁷ Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики. Монография / Под ред.: Рудинский Ф.М. - Волгоград: ВА МВД России, 2004. – С 85.

сохтан аз ҳаёт ҳамчун асос барои маҳдуд кардани ҳаёти инсон маънидод карда мешавад, ки мо доир ба ин масъала фикри худро иброз хоҷем намуд.

Аз ин рӯ, барои муайян кардани қонуниятҳои маҳдуднамоии ҳуқуқ ба ҳаёт лозим аст то мундариҷаи ҳуқуқии мафҳуми мазкур ошкор карда шавад.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо асосҳои фарорасии маргро пешбинӣ менамояд. Дар асоси моддаи 150 Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017¹⁸⁸ «муайянкунии ғавт аз тарафи табиб, дар набудани табиб аз тарафи кормандони миёнаи тиббӣ гузаронида мешавад. Хулосаи тиббӣ дар бораи ғавт дар асоси муайян шудани ғавти бебозғашти пурраи мағзи сар (марги мағзи сар) мутобиқи дастурҳои аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ тасдиқшуда дода мешавад». Дар баробари ин, моддаи 1 кодекси мазкур марги мағзи сарро пурра ва бебозғашт қатъ гардидани ҳама вазифаҳои мағзи сар, ки дар ҳолати кор кардани дил ва таҳвияи сунъии шуш ба қайд гирифта шудааст, маънидод менамояд¹⁸⁹. Ба ибораи дигар, муайян намудани аз кор мондани мағзи сар ва бебозғашт будани он, барои амиқ намудани марги мағзи сар аҳамити калонро дорост.

Раванди мураккабтарини муайян намудани лаҳзаи оғози ҳаёт маҳсуб меёбад. Барои муайян кардани мазмунӣ мафҳумҳои яқин ва душман онҳоро ба таври муфассал мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Дар оид ба масъалаҳои мазкур нуқтаҳои назари мухталиф ҷой доранд. Қаблан дар илм андешае ҷой дошт, ки «аз рӯи қонун, ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёт аз лаҳзаи таваллуди кӯдак оғоз меёбад, аммо қонунгузорӣ масъалаи марбут ба ҳифзи ҳуқуқи ҷанини инсонро танзим намекунад»¹⁹⁰. Солҳои охир доир ба ин масъала тағйироти ҷиддӣ ба мушоҳида мерасад. Андешае имрӯз бештар тарафдори худро пайдо намудааст, ки лаҳзаи оғози ҳаёт бо бавҷудой ва ташаккули ҷанини инсон дар баъди модар эътироф карда шавад. В.Н. Микитова иброз менамояд, ки «ҷанин ҳамчун сохтори биологӣ ба ягон узви зан шабоҳат надорад, зеро он инсонест, ки дар бадани модар меафзояд, аз ҷиҳати генетикӣ аз ӯ фарқ менамояд. Ҳуни модар наметавонад ба ҷанин ворид шавад, мувофиқи таркиб ва гурӯҳ, мувофиқи генетика ҳар як ҳуҷайраи баданаш, ҷанин аз модар фарқ мекунад. Ҷанини инсон мақоми махсуси онтологӣ дорад: он «шахси имконпазир» аст»¹⁹¹.

Пайдоиши ҳаёт ва лаҳзаи таваллуд моҳиятан бо падидаи ҳомиладорӣ зан ва ҳалли минбаъдаи бори ӯ (таваллуд) алоқаманд аст. Лаҳзаи пайдоиши ҷанин – организм дар давраи аввали рушд – аз тухми бордоршуда (зигота) то пайдоиши қобилияти ғизохурӣ ва ҳаракат ғайр

¹⁸⁸ Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017, № 1413 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. № 5. – Мод. 270.

¹⁸⁹ Ҳамон ҷо.

¹⁹⁰ Веберс Я.Р. Осуществление и защита личных и имущественных прав. Ученые записки. Том № 107.

¹⁹¹ Микитова Е.Н. Особенности правового статуса ребенка в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004.

мебошад. Аз ҳафтаи 28, аллакай таваллуди кӯдаки зинда имконпазир аст. Дар тиб, маъмулан қабул карда шудааст, ки ҳомиладорӣ ба ҳисоби миёна 40 ҳафта давом менамояд. Таваллуд то 28 ҳафтаи ҳомиладорӣ бачапартоӣ номида мешавад ва ӯ имконияти зиндагӣ карданро надорад. Пеш аз муҳлат таваллуд намудан ин муҳлатест, ки аз 28 то 37 ҳафтаи ҳомиладорӣ ба вучуд меояд ва тифли таваллудшуда метавонад зинда монад. Аз 37 то 40 ҳафта таваллуд дар вақташ маънидод карда мешавад. Аз 40 ҳафта зиёд, аллакай таваллуд дер маҳсуб меёбад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои қаблӣ, метавон ба андешаи баъзе аз олимони ватанӣ розӣ шуд, ки лаҳзаи оғози ҳаётро на аз лаҳзаи таваллуд, балки аз лаҳзаи ташаккул ёфтани ҷанин дар батни модар ва шакли инсонро касб намудани он, маънидод менамоянд¹⁹².

Мазмуни мафҳумҳои заруриро муайян намуда, акнун хусусиятҳои умумӣ ва махсуси маҳдудиятҳоро вобаста ба ҳаёт мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар ибтидо бояд муайян кард, ки оё ягон шартӣ маҳдуд кардани оғози ҳаёт вучуд дорад ё не. Чӣ қадаре, ки ғайриодӣ бошад ҳам, дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор муқаррароте мавҷуданд, ки ба маҳдуд кардани оғози ҳаёт нигаронида шудаанд. Дар айни замон, раванди ҳомиладоркунӣ на танҳо табиӣ, балки ба таври сунъӣ низ рух медиҳад. Дар кодекси тандурустӣ ҳомиладоркунии сунъӣ ба маънои ҳомиладоркунии тухмхӯҷайра берун аз бадан ва кӯчонидани ҷанини тақсимшудаистода ба ковокии бачадон шарҳ дода шудааст. Маҳз ин раванд як зумра маҳдудиятҳоро доро мебошад, ки дар моддаи 91-и кодекси мазкур зикр карда шудааст. Таҳлили моддаи мазкур имкон медиҳад то ҷунин маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ҷудо карда шаванд:

– манъи ҳомиладоркунии сунъӣ ва ё кӯчонидани ҷанин аз ҷониби ноболиғон ва занҳое, ки ғайри қобили амал ва ё қобилияти амалашон маҳдуд эътироф шудаанд, яъне танҳо занҳои калонсол, аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва равонӣ солим барои бордоркунии сунъӣ иҷозат дода мешаванд;

– барои занони шавҳардор, бордоркунии сунъӣ танҳо бо розигии ҳамсар иҷозат дода мешавад;

– ҳангоми истифодаи технологияи репродуктивӣ ба интиҳоби ҷинсияти кӯдаки оянда роҳ дода намешавад, ба истиснои мавридҳои, ки имконияти ирсияти беморӣҳое, ки ба ҷинс вобастаанд, мавҷуд бошанд;

– манъи истифодаи ҷанини инсон бо мақсади тиҷорат ва истифода дар саноат.

Инчунин, вақте суҳан дар бораи раванди ҳомиладоркунии кӯдак меравад, аҳамияти муҳимро вазъи саломатии волидон доро мебошад. Мутаассифона, дар Тоҷикистон то ҳол анъанаҳои мавҷудбуда истифода бурда мешаванд, ки яке аз онҳо ин никоҳи хешутаборӣ мебошад ва дар

¹⁹² Ниг.: Диноршоев А.М. Реализация конституционных прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан. – Душанбе. 2015. – С. 54.

натиҷаи он фарзандони аз лиҳози ҷисмонӣ ва равонӣ носолим таваллуд мешаванд. Ба ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ аз 23-юми январи соли 2015 ба таври махсус назар намуда, қайд намуданд: «Дар байни ҷавонон шумораи издивоҷҳо байни хешовандони наздик меафзояд, ки ин сабаби таваллуди кӯдакони маъҷуб мегардад. Аз ин рӯ, ба вазоратҳои тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, адлия, кумитаҳои кор бо оила ва занон, дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллӣ супориш дода мешавад, ки бо ҷалби ҷомеаи шахрвандӣ масъалаи гузаштан аз муоиннаи ҳатмии тиббии шахсони ба издивоҷ воридшавандаро, инчунин пешгирии издивоҷи хешовандони наздикро ба Ҳукумат пешниҳод намоянд»¹⁹³.

Дар натиҷа, барои ҳалли ин мушкилот, дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор чораҳои маҳдудкунанда мақаррар карда шуд, аз ҷумла:

- манъи ақди никоҳ байни хешовандони наздик (падар ё модар бо фарзанд, бобо ё бибӣ бо набераи худ); байни бародарону хоҳарони айнӣ ва ӯғай (ки аз як падар ё як модаранд); байни фарзандони бародарон, хоҳарон, бародару хоҳар; байни тағо ва ҷиян, амак ва бародарзода, хола ва хоҳарзода, амма ва ҷиян; байни шахсоне, ки аз як зан шир макидаанд.

- ҳангоми аз муоинаи ҳатмии тиббӣ нагузаштани тарафҳои никоҳшаванда мақомоти САҲШ онҳоро ба қайди давлатӣ намегирад.

Ҷанбаи дуюми маҳдуд кардани ҳуқуқ ба ҳаёт ин ҳолатҳои маҳрум сохтан аз ҳаёт ба ҳисоб меравад. Ба ибораи дигар, мо бояд ҳолатҳои маҳрум намоем, ки маҳрум сохтан аз ҳаёт ҷиноят ба ҳисоб намеравад.

Ба он дохил мешаванд:

- ҳолати мудофияи зарурӣ;
- зарурати ниҳойӣ;
- иҷрои фармон ё амр;
- ҳукми қатл.

Се ҳолати аввали маҳрум сохтан аз ҳаёт дар қонунгузориҳои соҳавӣ дарҷ ёфтааст, танҳо ҷазои қатл моҳияти ҳуқуқи конституциониро дорост.

Ба таври мухтасар асосҳои мазкурро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Ҳолати мудофияи зарурӣ – шахсони воқеӣ ва мансабдор метавонанд субъекти амали ғайриқонунӣ бошанд, аз ин рӯ, ҳама, сарфи назар аз таълимоти касбӣ ё дигар омодагии махсус ва вазифаи расмиаш, ба ҳимояи зарурӣ ҳуқуқи баробар доранд.

Дар моддаи 40 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд мегардад, ки эҳтимолияти расонидани зарар ба шахси таҷовузкор ҷой дорад, сарфи назар аз қобилияти фирор ё кумак ба шахсони дигар ё

¹⁹³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 23.04.2014с. [Заҳираи электронӣ]. – М.анбаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj/node/195> (санаи муроҷиат: 07.10.2019 с.).

мақомоти дахлдор. Барои «субъектони махсус»-и мудофия, аз ҷумла кормандони ҳифзи ҳуқуқ, дар сурати ҳама ба ҳаёт ва саломатии шахси дигар аз ҷониби таҷовузкор, паҳш намудани ӯ на ҳуқуқ, балки вазифаи касбӣ мебошад¹⁹⁴.

Санадҳои байналмилалӣ масъалаи истифодаи силоҳи оташфишонро аз ҷониби корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, махсусан кормандони милитсия пешбинӣ намуда, муқаррар мекунанд, ки «дар ҳама ҳолат истифодаи барқасдонаи қувваи марговар танҳо дар сурате иҷозат дода мешавад, ки агар барои муҳофизат аз марг комилан ногузир бошад». Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки шахсони дар боло ишорашуда наметавонанд аз силоҳҳои оташфишон ва муҳимоти ҷангие истифода баранд, ки ҷароҳатҳои вазнинро ба вуҷуд меоранд ё манбаи асосии хавфи амалҳои номатлуб мебошанд.

Зарурияти ниҳой – Кодекси ҷиноятӣ ду шарт асосиро пешбинӣ менамояд, ки ғайриқонунӣ будани кирдорро истисно менамояд. Якум, ҳангоми хавфи бевосита ба манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда. Дуюм, имконнопазирии бартараф намудани зарар бо дигар роҳи васила ва ба вуҷуд омадани зарурияти ниҳой.

Вақте сухан дар бораи имкони муайян намудани ҳолати зарурияти ниҳой меравад ва бо маҳрум сохтан аз ҳаёти инсон тавсиф карда мешавад, яке аз меъёрҳои қонунӣ ин шароити объективӣ маҳсуб меёбад, яъне зарари расонидашуда (шумораи шахсони аз ҳаёт маҳрумшуда) бояд камтар аз зарари пешгиришуда (шумораи ҷони наҷотёфта ва таҳдид ба марг) бошад. Метавон гуфт, ки зарурияти ниҳой дар заминаи принсипи аз меъёр камтар будани зарар ба вуҷуд омадааст. Чунин меъёри объективӣ барои арзёбии аҳамияти манфиатҳои муқоисашаванда (аз як тараф, манфиатҳои муҳофизатшаванда, аз тарафи дигар, бо назардошти қонуншиканӣ) ба эътирофи баробарии ҳаёти субъектҳои гуногун асос ёфтааст. Барои қонун дар ҳолати зарурияти ниҳой ҳаёти шахси риоякунандаи қонун ва ҷинояткор, шахси ноболиғ ва пиронсол, шахси солим ва носолим арзиши баробар дорад¹⁹⁵.

Иҷрои фармон ё амр имкони иҷрои фармоиш ё дастурро дар назар дорад. Ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатӣ дар ин ҳолат мутобиқи моддаи 45 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсе мебошад, ки фармон ё амри ғайриқонунӣ додааст.

Ҷазои қатл. Масъалаи мазкур дар илм баҳсҳои зиёдро ба вуҷуд овардааст. Бештари онҳо татбиқи ҷазои қатлро поймолкунии ҳуқуқи инсон маънидод менамоянд¹⁹⁶. Гурӯҳи дигар бошад, тарафдорӣ аз татбиқи ҷазои

¹⁹⁴ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, № 575 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1998. – № 9. – Мод. 68.

¹⁹⁵ Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики. Монография / Под ред.: Рудинский Ф.М. - Волгоград: ВА МВД России, 2004. – С 89.

¹⁹⁶ Михлин А.С. Высшая мера наказания: История, современность, будущее. – М.: Дело, 2000. – С. 111.

қатл намуда, онро роҳи асосии мубориза бо ҷинояткорӣ маънидод менамоянд¹⁹⁷.

Мо ба масъалаи мазкур ба таври муфасссал назар наменамоём, танҳо ҷазои қатлро ҳамчун чораи маҳдудкунандаи ҳуқуқ ба ҳаёт мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Таҳлили моддаи 18 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки барои татбиқи ҷазои қатл ду шарт асоси мавҷуд аст:

1) Барои содир намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин, ки дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст ва дар асоси моддаи 59 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои қатл барои содир намудани чунин ҷиноятҳои махсусан вазнин дар шакли парронидан татбиқ карда мешавад: одамкушӣ (қисми 2 моддаи 104), таҷовуз (қисми 3 моддаи 138), терроризм (қисми 3 моддаи 179), генотсид (моддаи 398), биотсид (моддаи 399). Дар баробари ин, ҷазои қатл нисбат ба занон ва ноболиғон (ашхоси то синни 18 сола) татбиқ карда намешавад.

2) Ин ҳукм танҳо аз ҷониби суд ба амал бароварда мешавад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси мурофиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон як зумра шартҳои иловагиро дар ин замина пешбинӣ менамояд, аз ҷумла иштироки ҳатмии адвокат (моддаи 51 КМҚ ҚТ), тасдиқи айбдоркунӣ аз ҷониби Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовинони ӯ, сарпрокурори ҳарбӣ, прокурори ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокурори нақлиёти Тоҷикистон ва муовинони ӯ (моддаи 248 КМҚ ҚТ), баррасӣ намудани парвандаи мазкур танҳо аз ҷониби суди ВМКБ, суди вилоятҳо, суди шаҳри Душанбе (моддаи 252 КМҚ ҚТ) ва ғ. Омӯзиши меъёрҳои матраҳшуда ба мо имкон медиҳанд то хулоса намоем, ки амали шахсоне, ки ин ҳукмро баровардаанд ва амали иҷрокунадагони ин ҳукм ба сифати ҷиноят баромад наменамояд.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили анҷомдодашуда, мо метавонем иброз намоем, ки мавҷудияти маҳдудкунии ҳуқуқ ба ҳаёт дар айни замон ба таври амиқ асоснок карда шудааст.

Адабиёт:

1. Романовский Г.Б. Право на неприкосновенность частной жизни: Монография. – М., 2001. – С. 81-82.
2. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2017. – 768 с.
3. Рахмон Д.С. Права человека в условиях глобализации: теоретические и методологические проблемы. – Душанбе, 2019. – 376 с;
4. Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2016. – 345 с.
5. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России: учеб. – 4-е изд., перераб и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – С. 218.

¹⁹⁷ Малько А.В. Смертная казнь как правовое ограничение // Государство и право. – 1993. – № 1. – С. 77-78.

6. Бабаджанов И.Х. Жизнь и смерть человека в аксиологическом и проприетарном измерении (теоретико-правовой анализ). – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – С. 9.

7. Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017, № 1413 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. № 5. – Мод. 270.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 23.04.2014с. [Захираи электронӣ]. - Манбаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj/node/195> (санаи мурочиат: 07.10.2019 с.).

9. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, № 575 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1998. – № 9. – Мод. 68.

10. Малько А.В. Смертная казнь как правовое ограничение // Государство и право. –1993. – № 1. – С. 77-78.

ВОРИД НАМУДАНИ ТАҒЙИРУ ИЛОВАҲО БА КОНСТИТУТСИЯ ВА ҚАТӢИ АМАЛИ ОН ДАР НИЗОМИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Чамшедзода К.Ч.

аспиранти кафедри ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: (+992) 907002207

E-mail: Jamshedzodakomron@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Холиқзода А. Ғ., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда: Дар мақола масоили вобаста ба истифодаи усулҳои ворид
намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия, риояи қоидаҳои техникаи
ҳуқуқии ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия, дар таҳрири
нав қабул кардани Конститусия, қатъи амали Конститутсия, андешаи як
қатор олимони вобаста ба техникаи ворид намудани тағйиру иловаҳо,
Конститутсия бунёдгузори низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, субъектони
ташаббуси қонунгузорӣ, ташаббуси қонунгузори аз ҷониби Президент,
Қарори раёйпурсӣ, нақши Маҷлиси намояндагон оид ба ворид намудани
тағйиру иловаҳо ба Конститутсия, Конститутсия ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ,
ислоҳоти конститусионӣ, инчунин мавриди амал қарор додани
Конститусия мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: қонунгузорӣ, техникаи ворид намудани тағйиру
иловаҳо ба Конститутсия, техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ.

ВНЕСЕНИЕ ИЗМЕНЕНИЙ И ДОПОЛНЕНИЙ В КОНСТИТУЦИЮ И ПРЕКРАЩЕНИЕ ИХ ДЕЙСТВИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Джамшедзода К.Дж.

аспирант кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета

Тел: (+992) 907002207

E-mail: Jamshedzodakomron@gmail.com

Научный руководитель: Холиқзода А. Ғ., доктор юридических наук,
профессор

Аннотация: В статье рассматриваются использование методов внесения изменений в Конституцию, соблюдение правил правовой техники внесения изменений в Конституцию, принятие новой редакции Конституции, прекращение действия Конституции, мнения ряда знатоки техники внесения изменений, Конституция является основателем системы нормативных правовых актов, субъектами законодательной инициативы, законодательной инициативы Президента, решения референдума, роли Маджлиси намояндагон в изменении Конституции, Конституция как конституционный закон, политические документы, анализ и обзор.

Ключевые слова: законодательство, методы внесения изменений в Конституцию, методы законодательства.

INTRODUCTION OF AMENDMENTS AND ADDITIONS TO THE CONSTITUTION AND TERMINATION OF THEIR VALIDITY IN THE LEGISLATIVE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Jamshedzoda K.J.

aspirant of the Department of Human Rights and Comparative Law, Faculty of Law, Tajik National University

Phone: (+992) 907002207

Email: Jamshedzodakomron@gmail.com

Scientific adviser: Kholikzoda A. F., doctor of jurisprudence, professor

Annotation: The article deals with the use of methods of amending the Constitution, compliance with the rules of the legal technique of amending the Constitution, the adoption of a new version of the Constitution, the termination of the Constitution, the views of a number of scholars on the technique of amending, The Constitution is the founder of the system of normative legal acts, the subjects of legislative initiative, legislative initiative by the President, the decision of the referendum, the role of the Majlisi Namoyandagon in amending the Constitution, the Constitution as a constitutional law, political documents, analysis and review.

Keywords: legislation, techniques for amending the Constitution, legal techniques.

Конститутсия худ қонун аст, қонуни асосӣ, қонуне, ки бо устувории худ оид ба тартиби қабул ва ҳалли масъалаҳои муносибатҳои ҷамъиятию сиёсиро аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба қуллӣ фарқ мекунад. Пеш аз ҳама, Конститутсия ба сифати қонуни олии кишвар дар шакли муайян таҳия шуда, аз субботу устувории махсус бархурдор аст. Он метавонад танҳо бо тартибе, ки ҳуди Коститутсия муқаррар кардааст, таҷдиди назар карда шавад. Яъне, Конститутсия бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ

қабул мегардад, тағйиру иловаҳо ба он бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ворид карда мешаванд.

Тартиби ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия хусусияти хоси худро дорад, ки он аз эътибори олий доштани ин санад ва ба танзим даровардани муносибатҳои муҳимми ҷамъиятӣ ва давлатӣ шаҳодат медиҳад. Тазаккур бояд дод, ки Конститутсия ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дорои якчанд меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки онҳо тағйирнопазиранд. Аз ҷумла, тибқи моддаи 100 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағйирнопазиранд.

Мутобиқи моддаи 99 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани тағйиру илова ба Конститутсияро Президент ё ҳадди ақал аз се як ҳиссаи умумии аъзо ва вакилони Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунанд. Тағйиру иловаҳо ба Конститутсия ба шакли махсусе, ки он сарлавҳаи “Тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ном мегирад, ворид карда мешавад. Дар рафти тайёр кардани матни тағйиру иловаҳо ба Конститутсия қоидаҳои умумии техникаи таҳияи лоиҳаҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ истифода бурда мешавад. Матн бе дебоҷа ва модда якбора бо истифодаи пай дар пайи тағйиру иловаҳо ба сохтори алоҳида Конститутсия (боб, модда, қисм ва ғ.) оғоз ёфта, бо меъёри охирини тағйирёбанда ё ивазшаванда ба охир мерасад. Тавре дар боло қайд намудем, ҳангоми ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия қоидаҳои умумии таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ истифода мешавад.

Мутобиқи моддаи 98 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, тағйиру иловаҳои Конститутсия бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ сурат мегирад.

Раъйпурсиро Президент ва ё Маҷлиси намояндагон бо тарафдорӣ на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии вакилон таъин мекунанд. Баъд аз таҳияи матни тағйиру иловаҳо ба Конститутсия, се моҳ пеш аз раъйпурсӣ дар матбуот барои баррасӣ ба мардум пешниҳод карда мешавад.

Мутобиқи моддаи 32 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон” қарори дар раъйпурсӣ қабулшуда на дертар аз ҳафт рӯзи овоздиҳии охирини оид ба масъалаи дар раъйпурсӣ гузошта шуда нашр мешавад, ва аз рӯзи нашр шуданаш эътибор пайдо мекунанд. Дар ҳоле, ки дар қарори раъйпурсӣ муҳлати дигаре пешбинӣ нашуда бошад. Қароре, ки дар раъйпурсӣ қабул шудааст, танҳо тавассути раъйпурсӣ тағйир додан ё бекор кардан мумкин аст. Тибқи моддаи 1 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон” қарорхое, ки раъйпурсии умумихалқӣ қабул менамояд, эътибори олии ҳуқуқӣ дошта, ба ҳеҷ гуна тасдиқшавӣ эҳтиёҷот надоранд ва иҷрои онҳо дар тамоми ҳудуди Тоҷикистон ҳатмӣ мебошад. Мисол, ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо бо роҳи раъйпурсӣ ворид мегардад, ки худ раъйпурсӣ ин техникаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия мебошад, ки дорои хусусиятҳои муайян мебошад, аз ҷумла чоп намудани тағйиру иловаҳо дар матбуот ё мавриди амал қарор гирифтани қарори раъйпурсӣ.

Ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конституция гарчанде нисбат ба қабули лоиҳаи Конституция мураккаб набошад, ҳам ворид кардани ин дигаргунӣҳо аз тағйири қонунҳои оддӣ фарқ мекунад. Ба таҷрибаи қонунгузори давлатҳои пешқадам назар номоем, тарзҳои гуногуни тағйири конституцияро мушоҳида кардан мумкин аст.

Конституцияҳои нарм, аниқтараш санадҳои конституционӣ ба таври оддӣ, ба мисли қонунҳои амалкунанда тағйир дода мешаванд, (Братаниаи кабир, Зеландияи Нав ва дигарҳо). Қисмҳои дигари ин санадҳои конституционӣ (меъёрҳои претседентҳои судӣ, одатҳои шифоҳии конституционӣ, илми (доктринаи) ҳуқуқшиносӣ ба таври худ (бо қабули претседенти нави судӣ, пешрафти илми ҳуқуқшиносӣ ва дигаргун шудани одатҳои Конституционӣ) тағйир меёбад. Маврид ба зикр аст, ки одатҳои шифоҳии конституционӣ дер тағйир меёбанд (зеро онҳо дар тури даҳсолаҳо, баъзан садсолаҳо ташаккул меёбанд). Масалан, аз ҷониби шоҳи Инглистон татбиқ нагардидани ҳуқуқи баргардонидани қонунҳо (ҳуқуқи вето).

Тағйири конституцияҳои саҳт бо тариқи мураккаб сурат мегирад. Ин гурӯҳи конституцияҳо дар навбати худ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: 1) Конституцияҳои на он қадар саҳт (Испания соли 1978, Покистон соли 1973, Қазоқистон соли 1995 ва дигарҳо) ва 2) конституцияҳои саҳт (Иёлоти Муттаҳидаи Амрико соли 1787, Федератсияи Россия соли 1993 ва дигарҳо). Дар давлатҳои федеративӣ тағйиротҳоро ба конституция бояд шумораи муайяни субъектони он (дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз 3/4 ҳиссаи субъектони федератсия, Федератсияи Россия зиёда аз 2/3 ҳиссаи аъзои он) тасдиқ (ратификация) намоянд.

Дар конституцияҳои саҳт баъзе меъёрҳои он тағйирнопазир эълон карда мешаванд. Чунин амалия дар таҷрибаи ҷаҳонӣ сол ба сол зиёд шуда истодааст.

Дар конституцияҳои саҳт манъи тағйири баъзе қисмҳои (меъёрҳои) он таҷрибан сол ба сол зиёд шуда истодааст. Одатан, ин қисмҳоро бисёр муҳим орзёби намудан ба мақсад наздик мебошад зеро, ин қисмҳо маҳдудиятҳо, устуворию пойдории конституцияро таъмин мекунанд. Таҳлили конституцияҳои нав нишон медиҳад, ки принципҳои муҳимми асосҳои сохтори конституционӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон, дар баъзе мавридҳо боби тартиби тағйири конституция тағйирнопазир эълон карда мешаванд.

Масалан, дар Франция оид ба як масъала (шакли идораи ҷумҳуриявӣ), дар Мавритания ду масъала (шакли идораи ҷумҳуриявӣ ва бисёрҳизбӣ) ва дигарҳо. Дар Федератсияи Россия 3 боби Конституция (асосҳои сохтори конституционӣ, ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд ва тартиби тағйири конституция) тағйирнопазир мебошанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи моддаи 100-уми Конституцияи соли 1994 «шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағйирнопазиранд».

Мазмуни чунин маҳдудиятҳо гуногунанд, маҳдудиятҳое, ки масъала ё масъалаҳои дахлдорро дар бар мегиранд (дар бораи шакли идораи

ҷумхури, сохтори федеративии давлат, хусусияти ҳуқуқбунёди ва дунявии давлат ва ба мисли инҳо), ки истинод ба модда ё моддаҳои дахлдори конститутсия фаҳмо ва аниқ мебошанд. Дар ҳолатҳои дигар чунин маҳдудиятҳо бо ишора ба моддаҳо ва бобҳои дахлдор сурат мегиранд. Масалан, дар Федератсияи Россия бобҳои 1, 2 ва 3 Конститутсия тағйирнопазир аст.

Манъкунии тағйири иловаҳо ба Конститутсия мумкин аст муваққатӣ бошанд. Баъзан, ҳангоми қабули конститутсия муқаррар карда мешавад, ки ба он дар як муддати муайян тағйири иловаҳо ворид карда намешаванд. Масалан, дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ба конститутсияи Юнон (1975), Португалия (1976), Бразилия (1978) дар муддати 5 сол ворид намудани тағйири иловаҳо манъ намуданд. Чунин маҳдудият аз он вобаста аст, ки дар ин муддат мақомоту ниҳодҳои, ки дар конститутсия пешбинӣ шудаанд, бояд таъсис дода шаванд ва ҳалалдор намудани ин раванд бо ворид намудани тағйиротҳо ба мақсад мувофиқ намебошад.

Бисёри аз Конститутсияҳо дорои маҳдудиятҳои ҳастанд, ки онҳо ба вазъиятҳо алоқаманданд. Масалан, дар давраи вазъияти ғавқулода (Бразилия, Испания, Руминия ва ғ.), дар давраи суиқасд ба тамомияти арзии давлат (Франсия, Гвинея) ворид кардани тағйиротҳо ба конститутсияро манъ намуданд.

Қафолати ин масъулият ба он вобаста аст, ки ҳуди ин меъёрҳои, ки дар онҳо чунин маҳдудиятҳо пешбинӣ шудаанд, чи таъсир дода мешаванд. Дар шароити табадуллотҳои гуногуни давлатӣ конститутсияҳо на танҳо тағйир дода мешаванд, балки онҳо боздошта ё бекор карда мешаванд. Барои таъмини устувории конститутсия зарур мебошад, ки моддаҳои, ки дар онҳо маҳдудиятҳо ҷойгиранд, тағйирнопазир бошанд. Масалан, тибқи Конститутсияи Федератсияи Россия боби 9-уми он, ки ба тартиби тағйири конститутсия бахшида шудааст, меъёрҳои ин боб дар доираи ҳамин конститутсия тағйир дода намешаванд. Онҳо танҳо ҳангоми қабули конститутсияи нав метавонанд тағйир ёбанд.

Дар кишварҳои ҷаҳон конститутсия аз тариқи парламент (Олмон), ва бо розигии ҳатмии мақомоти қонунгузори субъектҳои давлати федеративӣ (Федератсияи Россия) ё тавассути овоздиҳии умумихалқӣ ё якҷо парламент ва овоздиҳии умумихалқӣ (охирон тағйироти парламент қабулкардари дастгирӣ мекунад ё онро рад мекунад) тағйир дода мешавад. Дар баъзе аз давлатҳо тағйиротро мумкин аст бо якҷанд тарз пешниҳод кард. Масалан, дар Франсия тағйиротро парламент дар ҷаласаи якҷояи ҳарду палата ё дар референдум, инчунин дар баъзе давлатҳо ҳуқуқи ворид кардани тағйиротро мақомоти ғайри парламентӣ (Индонезия, Туркменистон) моддаҳои ниҳоят муҳими конститутсияро метавонанд тағйир медиҳанд.

На дар ҳама ҳолат субъектоне, ки ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд, яъне қонунҳоро пешниҳод мекунанд, ҳуқуқ доранд, ки тағйиротҳо ба Конститутсия пешниҳод кунанд. Масалан, дар Федератсияи Россия вакили алоҳидаи парламент ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад, аммо тағйиротро ба қонуни асосӣ на камтар аз 5/1

ҳиссаи вакилони палатаҳо доранд. Дар давлати Бенин 3/1 ҳиссаи вакилон, дар Филипин бошад 4/3 ҳиссаи вакилон чунин ҳуқуқро доро мебошанд.

Дар баъзе аз давлатҳо лоиҳаи қонун дар бораи тағйирот ба конституция мумкин аст аз ҷониби микдори муайяни интихобкунандагон аз тариқи ҷамъ кардани имзо пешниҳод карда шавад. Масалан, он ҳуқуқро дар Шветсария ба 50 ҳазор, дар Литва 300 ҳазор, дар Италия- 50 ҳазор мебошад. Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ҳуқуқи пешниҳоди тағйирот ба ҳар як вакил ва сенатор дода шудааст. Онҳо зиёда аз 10 ҳазор тағйиротро ба Конституцияи ин кишвар пешниҳод карданд, парламент 40 адади онро қабул кард ва иёлотҳо 27 адади онро тасдиқ (ратификация) карданд. Дар таърихи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба Конституцияи соли 1787 ҳамагӣ 27 тағйирот ворид намудааст. Тибқи қонунгузори Қазоқистон пешниҳоди тағйирот ба Конституцияи соли 1995 танҳо ба президенти он ин ҳуқуқ дода шудааст.

Дар давлатҳое, ки ба тағйирот ба Конституцияро парламенти ду маҷлиса қабул мекунад, палатаҳо дар алоҳидагӣ лоиҳаи қонунро бо тарафдории аксарияти аз ($3/2$ ё аз $5/3$ ё дигар шумора) овозҳо қабул мекунанд. Дар баъзе аз давлатҳо пас аз қабули қонун аз ҷониби парламент қонун дар овоздиҳии умумихалқӣ тасдиқ (ё рад) мегардад. Дар қисме аз давлатҳои дигар тағйирот ба конституция танҳо аз тариқи референдум қабул мегардад (дар Миср, Филиппин, Дания, Тоҷикистон ва дигарҳо).

Тағйироти Конституция на танҳо тавассути ворид намудани тағйирот ба он, инчунин ба воситаи дар таҳрири нав қабули конституция мумкин аст амалӣ шавад. Чунин ҳолат асосан ҳангоми ба тариқи кулли тағйир ёфтани вазъи ҳаёти ҷамъиятӣ масалан, дар давлати Венгрия ҳангоми гузаштан аз низоми идораи тоталитарӣ ба низоми идораи демократӣ Конституцияи ин кишвар дар таҳрири нав қабул карда шуд. Ҳамчунон мумкин аст, ки Конституция ҳангоми дигар шудани асосҳои сохтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ, иқтисодӣ, низоми сохтор ва идораи давлатӣ дар таҳрири нав қабул карда шавад.

Тағйирот ба конституция бо қабули он дар таҳрири нав дорои ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфӣ низ мебошад. Ҷиҳати мусбӣ дар он зоҳир мешавад, ки конституция ба шароити нав мутобиқ шуда, устувории он нигоҳ дошта мешавад. Ҷиҳати манфӣ ин тарзи қабул дар он мебошад, ки раванд бе муҳокимаи умумихалқӣ ва гузаронидани овоздиҳии халқ аз ҷониби парламент қабул мешавад, ки ба мақсад мувофиқ нест, чунки моҳиятан ва амалан Конституцияи нав қабул карда мешавад.

Тағйири Конституция ҳамчунон дар натиҷаи тафсири он аз ҷониби мақомоти дахлдор (аз ҷониби мақомоти назорати конституционӣ) амалӣ мешавад. Ҳангоми тафсири конституция бояд мазмунӣ меъёрҳои он фаҳмонида шавад, иқтидори он баланд бардошта шуда, Конституция ба ҳолатҳои ҳаёти мутобиқ карда шавад. Дар ин раванд меъёрҳои Конституция тавассути тафсири он набояд тағйир дода шаванд.

Инкишофи Конституция тавассути тафсири меъёрҳои он имкон медиҳад, ки қонуни асосӣ такмил ёбад ва бо тамоми иқтидораш амалӣ шавад. Масалан, қисми зиёди тағйиротҳо ба воситаи тафсир ба

Конститутсияи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико тавассути Суди Олии ин кишвар амалӣ гардидаст, яъне қонуни асосии ин кишвар бо ин тарз инкишоф ёфтааст. Дар амал мумкин аст баъзе зиддиятҳо байни меъёрҳои Конститутсия ва санадҳои тафсири он бавучуд ояд. Барои пешгирии чунин ҳолатҳо зарур аст, ки тафсири меъёрҳои конститутсия дар доираи ҳаду ҳудуди дахлдор амалӣ карда шавад.

Бояд қайд намоем, ки дар ҳама ҳолат зарурат ба тафсири (хусусан тафсири расмӣ) Конститутсия пайдо мешавад, зеро амалӣ шудани меъёрҳои Конститутсия ва мураккабии ҳаёти ҷамъиятӣ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ инро талаб мекунад. Дар ин ҷо масъалаи ҳудуди чунин тафсир пайдо мешавад: васеъ, маҳдуд ва айнан. Меъёрҳои Конститутсия доираи даҳолати давлатро ба ҳаёти ҷамъиятӣ (асосҳои сохтори Конститутсияро танзим мекунад) муқаррар мекунад ва дорои қувваи олии ҳуқуқӣ мебошад ва сифатҳои қонуни асосӣ ба он тафсир дар ҷомеа воғузор мекунад. Тафсири Конститутсия дар доираи номбурда (тафсири айнӣ) риояи ҳудуди даҳолати давлатро ба ҳаёти ҷамъиятӣ таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, тафсири расмӣ Конститутсия аз ҷониби Суди конститусионӣ бояд мувофиқ ба меъёрҳои Конститутсия, тибқи талаботи назарияи ҳуқуқ ва тақозои амалия сурат гирад. Ин фаъолияти Суди конституциониро наметавон тавассути танзими меъёрӣ муқаррар кард. Инро бояд амалия ба вучуд биёрад ва он бояд ба одати конститусионӣ табдил ёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тартиби тағйири Конститутсия боби 10-уми он бахшида шудааст. Дар ин боб якчанд масъалаи тағйиру илова ба Конститутсия мавриди танзим қарор дода шудааст. Якум, тағйиру иловаҳо танҳо ба воситаи овоздиҳии умумихалқӣ қабул карда мешаванд. Дигар ягон мақомоти давлатӣ чунин ваколатро надорад. Дуюм, ҳуқуқи таъйини раъйпурсиро Президент ё Маҷлиси намояндагон бо тарафдории на камтар аз 3/2 ҳиссаи шумораи умумии вакилон таъйин мекунад, ба ду мақомот додани ҳуқуқи таъйини раъйпурсӣ ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро ҳам аз нигоҳи таъзияи ҳокимияти давлатӣ (ба мақомоти ҳокимияти иҷроияи (Президент) ва ба мақомоти ҳокимияти қонунгузор Маҷлиси намояндагон додани ин ҳуқуқ) ва ҳам аз нигоҳи он, ки ҳалли ин масъалаи муҳим на ба як субъект, балки ба ду субъект дода шудааст ва ин дар ҳолатҳои бухронии ҳокимият имкон медиҳад, ки ин масъала ҳалли худро пайдо кунад.

Тавре дар боло қайд намудем дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 99 меъёри мушаххас муқаррар шудааст, ки тағйиру иловаҳои Конститутсия се моҳ пеш аз раъйпурсӣ дар матбуот ҷоп карда мешавад.

Бекор кардан ё аз эътибор соқит донистани Конститутсия, ки яке аз қоидаҳои умумии техникаи ворид намудани тағйиру иловаҳо мебошад, дар бисёр ҳолатҳо як раванди табиӣ мебошад. Зеро, Конститутсия инъикосгари ҳаёти мавҷуда, танзимгари муносибатҳои ҷамъиятии ҳамон замона мебошад. Бинобар ин, ҳангоми иҷро кардани вазифаҳои худ Конститутсия низ ҷои худро ба Конститутсияи нав медиҳад.

Дар баъзе кишварҳо тартиби мураккаби бекор кардани Конституция пешбинӣ гардидааст. Масалан мувофиқи моддаи 120 Конституцияи Шветсария тартиби умумии бекор кардани қонуни асосии ин кишвар бо тартиби муқарраргардида барои қонунҳои федералӣ сурат мегирад, аммо пеш аз он бояд раъйпурсӣ оид ба пурра аз нав кардани Конституция баргузор карда шавад. Дар ҳолати ҳалли мусбии масъала, дар раъйпурсӣ ҳарду палатаи парлумон бояд аз нав интихоб шаванд ва баъд қабули Конституцияи нав ҳаллу фасл карда шавад.

Дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси бекор кардани Конституция меъёр пешбинӣ нашудааст. Дар боби 10 он танҳо тартиби тағйири Конституция пешбинӣ шудааст. Дар бораи Конституцияи пештара (соли 1978) низ чизе гуфта нашудааст. Гарчанде бо қабули Конституцияи соли 1994 Конституцияи соли 1978 аз эътибор соқит гардидааст. Масъалаи мазкур дар Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», тартиби қабул шудан ва мавриди амал қарор додани Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар шудааст.

Дар моддаи 7-уми Қонуни мазкур қайд шудааст, ки «Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзи расман нашр шудани он мавриди амал қарор дода мешавад. Аз ҳуди ҳамон рӯз амали Конституция (Қонуни асосии) Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 1978 қабул шудааст, бо ҳамаи тағйирот ва иловаҳои ба он дохил карда шуда қатъ мегардад». Меъёри мазкур муҳолифи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқи» мебошад, зеро мутобиқи талаботи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» тартиби қабул, ворид намудани тағйиру иловаҳо ва қатъ намудани амали Конституцияро Қонуни мазкур танзим намекунад.

Натиҷаҳои тадқиқоти гузаронидашударо ҷамъбааст намуда, метавон хулосаҳои зеринро вобаста ба тағйиру иловаҳо ва қатъи амали онҳо, ки дар Конституция танзими худро наёфтанд баён кард:

Масъалаи қатъи амали Конституция дар қисми «Муқаррароти интиқолий»-и ҳуди Конституция ҳал карда шавад, зеро дар ин бахши Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе аз масъалаҳои зикргардида танзим шудаанд. Масалан, дар бандҳои 1 ва 2 ин қисм чунин қайд шудааст: Тағйиру иловаҳо ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз эълони натиҷаи раъйпурсии умумихалқӣ ва аз рӯзи интишори расмиаш эътибори ҳуқуқӣ пайдо мекунанд. 2. Қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки то ворид намудани «тағйиру иловаҳо ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» амал мекарданд, дар он қисме, ки ба тағйиру иловаҳо муҳолиф нестанд, амал мекунанд». Танзими масъалаи аз эътибор соқит донистани Конституцияи Тоҷикистон, соли 1978 дар қисми «Муқаррароти интиқолий» ба мақсад мувофиқ аст, зеро аз эътибор соқит донистани Конституцияи пештара хеле масъалаи муҳимми сатҳи конститутсионӣ мебошад ва дар ҳуди Конституция ҳал намудани он дуруст мебошад.

Ҳамзамон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” техникаи ворид намудани тағйиру илова ё қатъи амали Конститутсияро ба танзим намендарад.

Адабаёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раъйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раъйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

2. Лоиҳаи тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003 // Минбари халқ-27 марти 2003, №14

3. Холиқзода А.Ғ. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» соли 2017, - С. 69.

4. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1995, № 21, мод. 245; с. 2001, № 4, мод. 212; с. 2008, №12, қисми 1, мод. 983, соли 2018 №7-8 мод.520).

5. Таҳаввулотии Конститусияи Тоҷикистони Соҳибистиқлол. – Душанбе, «Қонуният» 2019. - С. 201-202.

6. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти конститусионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1994, №13, мод.194).

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2017, №5, қ. 1, мод. 271; соли 2019, №7, мод. 465).

8. Маҳмудзода М.А. Конститутсия заминаи ташаккули низоми ҳуқуқи миллӣ. Душанбе ЭР- Граф. 2014. – С. 193.

9. Чухвичев Д.В. Законодательная техника, второе издание Москва-2014. – С.129.

10. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. –М., 2001. – С.98.

11. Раҳимзода М.З., Неъматов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ, Душанбе 2016. - 232 с.

**ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ
ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС:
12.00.03) –**

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

САВДО ҲАМЧУН ИНСТИТУТИ ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

Кабутов Э.Д.,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ
ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: +992 918903774

E-mail: kabutzoda86@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур савдо ҳамчун институти ҳуқуқи граждани таҳқиқ карда мешавад. Ба андешаи муаллиф дар қонунгузориҳои граждани пешбини намудани чунин мафҳум ба мақсад мувофиқ аст: савдо шартӣ бастанӣ шартнома мебошад, ки хусусиятҳои хоси ҳудро дорад, инчунин қаророти иҷроӣ уҳдадорӣҳои шартномавӣ аст. Савдо дар ҳуқуқи граждани метавонанд аз ду ҷиҳат баррасӣ карда шаванд: ҳамчун тарзи бастанӣ шартномаи граждани ва ҳамчун намуди мустақили шартномаи граждани. Ҳамчун тарзи бастанӣ шартномаи ҳуқуқи граждани, ин тартиби махсуси дарёфти контрагенти шартномавӣ мебошад. Меъёри асосӣ дар ин ҳолат омешиши тарафҳои мувофиқа оид ба хароҷот ва сифатҳои уҳдадорӣ мебошад. Савдо метавонанд дар ду шакл гузаронида шаванд: музояда ва озмун.

Калидвожаҳо: савдо, институти ҳуқуқи граждани, Кодекси граждани, Ҷумҳурии Тоҷикистон, музояда озмун (тендер).

ТОРГ КАК ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

Кабутов Э.Д.,

доцент кафедры предпринимательского
и коммерческого права юридического
факультета Таджикского
национального университета

Тел.: +992 918903774

E-mail: kabutzoda86@mail.ru

Аннотация: В данной статье торг рассматривается как институт гражданского права. По мнению автора, целесообразно включить такое понятие в законодательство Республики Таджикистан: торг является способом заключения договора, имеющим свои особенности, а также

гарантией исполнения договорных обязательств. Торг гражданском праве можно рассматривать двояко: как способ заключения гражданско-правового договора и как самостоятельный вид гражданско-правового договора. Как способ заключения гражданско-правового договора это особая процедура поиска контрагента по договору. Основным критерием в этом случае является сочетание сторон, согласовывающих стоимость и качество обязательства. Торги могут проводиться в двух формах: аукцион и конкурс.

Ключевые слова: торг, институт гражданского права, Гражданский кодекс, Республика Таджикистан, аукцион и конкурс (тендер).

BARGAINING AS AN INSTITUTION OF CIVIL LAW

Кабутов Э.Д.,

docent at the Department of Business and Commercial Law, Faculty of Law, Tajik National University

Phone.: +992 918903774

E-mail: kabutzoda86@mail.ru

Annotation: In this article, bargaining is considered as an institution of civil law. According to the author, it is advisable to include such a concept in the legislation of the Republic of Tajikistan: bargaining is a way to conclude an agreement, which has its own characteristics, as well as a guarantee of the fulfillment of contractual obligations. Bargaining in civil law can be viewed in two ways: as a way to conclude a civil contract and as an independent type of civil contract. As a way to conclude a civil law contract, this is a special procedure for finding a counterparty under the contract. The main criterion in this case is a combination of parties agreeing on the cost and quality of the obligation. Trades can be conducted in two forms: auction and competition.

Keywords: bargaining, civil law institute, Civil Code, Republic of Tajikistan, auction, competition (tender).

Мубрамияти омӯзиши мавзӯи савдо дар он аст, ки савдо яке аз роҳҳои муҳимтарин ва маъмултарини бастанӣ шартномаи граждани ва як институти муҳими ҳуқуқи граждани мебошад. Дар робита ба ин, дар муайян кардани мафҳуми савдо, инчунин мушкилоти нокифоя таҳия намудани моҳияти савдо ҳамчун яке аз роҳҳои бастанӣ шартномаи граждани ва савдо ҳамчун аҳд мушкилот вучуд доранд. Масъалаи мубоҳисавӣ, инчунин омӯзиши тартиби бастанӣ шартномаи граждани дар савдо мебошад. Ғайр аз ин, баррасии масъалаи безътибор донишони савдо муҳим аст.

Қайд кардан мумкин аст, ки институти ҳуқуқи граждани савдо дар давраи пеш аз инқилоб ташаккул ёфтааст. Аммо дар давраи шӯравӣ савдо ҳамчун тарзи бастанӣ шартнома аҳамияти худро гум карданд ва бо

сабабҳои идеологӣ танзими савдо тавассути меъёрҳои муҳофизатии иҷроии қарорҳои суд сурат мегирифт. Баргардонидани танзими савдо бо ҳуқуқи моддӣ дар робита ба қабули Асосҳои қонунгузорию граждании СССР ва ҷумҳуриҳо аз 31.05.1991 сол ба амал омад¹⁹⁸.

Марҳилаи кунунии танзими савдо бо қабули қисми якуми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1999 алоқаманд аст, ки дар он савдо ҳамчун тарзи бастанӣ шартномаи граждани пешниҳод карда мешавад.

Дар асоси моддаи 479 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бастанӣ шартнома ҳангоми гузаронидани савдо) агар аз моҳияти шартнома тартиби дигаре барнаояд, онро ҳангоми гузаронидани савдо бастан мумкин аст. Шартнома бо шахсе баста мешавад, ки дар савдо бурд кардааст¹⁹⁹.

Ҳамзамон дар Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми «савдо» мавҷуд нест. Дар Низомномаи тартиби фурӯши объектҳои моликияти давлатӣ дар музоядаҳо аз 1 марти соли 2004, №98 савдо ҳамчун чараёни фурӯши объект дар музоядаҳои англисӣ ва ҳолландӣ маънидод гардидааст, ки фаҳмиши маҳдуд мебошад²⁰⁰.

Дар ин робита, дар адабиёти ҳуқуқӣ таърифҳои гуногун мавҷуданд. Ба гуфтаи баъзе муаллифон, савдо як сохтори мураккаби ҳуқуқии механизми бастанӣ шартнома мебошад, ки аз чор унсур иборат аст: муомилаи яктарафаи ташкилкунандаи савдо дар шакли огоҳӣ, ариза барои иштирок, дар раванди муайян кардани ғолиб ва бастанӣ шартнома. Мувофиқи маълумоти муҳаққиқони дигар байни ташкилкунандаи савдо ва иштирокчиёни он, барои савдо шартномаи махсус мавҷуд аст²⁰¹.

Барои пурратар шарҳи мафҳуми савдо, бояд қайд кард, ки савдо бо шартномаи дар асоси онҳо басташуда ҳаммонанд карда намешавад. Шартномаи басташуда ва савдори метавон ҳамчун натиҷа ва тарзи ба даст овардани он, ки бо ҳам вобастагӣ доранд, алоқаманд намуд. Ин алоқа дар он зоҳир мешавад, ки ҳадафи савдо муайян кардани шартҳои шартнома мебошад, ки аз ҷониби шахси мушаххас пешниҳод шудааст ва шартнома ба ҷунин шароити пешниҳодшуда асос ёфтааст²⁰². Дар ин робита, савдо метавонад ҳамчун тарзи махсуси (тартиби махсуси) бастанӣ шартнома бо шахсе, ки шартҳои нисбатан мусоидро пешниҳод кардааст, муайян карда шавад.

¹⁹⁸ Диденко А. А., Артемов А. В. Понятие и формы торгов в гражданском праве // Научный журнал КубГАУ 2015. №110 (06). – С. 2-6.

¹⁹⁹ Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми I) аз 30 июни соли 1999// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 6, мод. 153.

²⁰⁰ Низомномаи тартиби фурӯши объектҳои моликияти давлатӣ дар музоядаҳо аз 1 марти соли 2004, №98// Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. –1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

²⁰¹ Матвеева М. А. Особенности заключения гражданско-правового договора на торгах // Альманах мировой науки. 2019. №5 (31). – С. 87.

²⁰² Беляева О.А. Предназначение торгов // Журнал российского права. 2013. №10. – С. 22.

Мафҳум ва моҳияти ҳуқуқии савдо барои амалияи истифодаи қоидаҳои танзими баргузори савдо аз ҷониби мақомоти назоратӣ, судҳо, иштирокчиёни савдо зарур аст, зеро набудани таърифи қонунгузорӣ боиси мушкилот дар амалияи татбиқ ва сӯиистифода дар истифодаи номҳои гуногуни расмиёти бастанӣ шартнома бо мақсади сарфи назар кардани талаботи қонун дар бораи савдо мебошад²⁰³.

Савдо метавонанд дар ду шакл гузаронида шавад: музояда (аукцион) ва озмун (конкурс, тендер).

Мафҳуми музояда (аукцион) дар сатҳи санадҳои зерқонунӣ дарҷ шудааст. Аз ҷумла, дар Низомномаи тартиби фурӯши объектҳои моликияти давлатӣ дар музоядаҳо аз 1 мартӣ соли 2004, №98 муқаррар гардидааст, ки музояда – намуди фурӯши объектҳои хусусигардонӣ, ки аз харидор иҷрои ягон шартро нисбати объектҳои харидашаванда баъди хусусигардонии он талаб намекунад. Дар ин Низомнома чунин мафҳумҳо инчунин пешбинӣ гардидаанд: тарзи англисии савдо (музоядаи англисӣ) – чунин тарзи музояда, ки ҳангоми он нархи эълоншудаи лот (лот – объекте, ки ба музояда гузошта мешавад) назар ба нархи ибтидоӣ бо қадами эълоншудаи пешакӣ то лаҳзаи мондани як нафар иштирокчии нархи аз ҳама баландро пешниҳоднамуда баланд карда мешавад; музоядачӣ – шахси воқеӣ, ки аз тарафи фурӯшанда ё ташкилотчӣ барои гузаронидани музоядаи фурӯши объектҳо таъин ё киро карда мешавад; супориши музоядавӣ – қарори фурӯшанда дар бораи гузоштани объектҳо дар музояда; номгӯи музоядавӣ – номгӯи лотҳои дар хабари иттилоотӣ нишон додашуда, ки ба музояда гузошта мешаванд; комиссияи музоядавӣ – комиссияи аз тарафи фурӯшанда таъсисёфта, ки ба назорати рафти ташкил ва гузаронидани музояда ваколатдор аст; тарзи ҳолландии савдо (музоядаи ҳолландӣ) – чунин тарзи музояда, ки ҳангоми он нархи эълоншудаи лот нисбат ба нархи ибтидоии лот бо қадами эълоншуда то лаҳзаи рақами музоядавии ҳудро якумин шуда бардоштани яке аз иштирокчиён паст карда мешавад; музоядаи пӯшида – намуди музоядаи англисӣ, ки ҳангоми он иштироккунандагон пешниҳодҳои нархиро дар лифофаҳои сарпӯшида манзур мекунанд. Дар ҳолати фурӯши сахмияҳо, теъдоди воқеии сахмияҳои ҷамъияти сахомии мушаххаси ба музояда гузошташаванда лот ҳисоб меёбад²⁰⁴.

Дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 мартӣ соли 2006, №168 «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ» мафҳуми савдори дарбар намегирад, аммо мафҳумҳои тендер, дархости тендерӣ ва ҳуҷҷатҳои тендериро муқаррар намудааст: Тендер – озмуне (конкурс) мебошад, ки дар байни довталабон барои иҷрои муассир ва самараноки қору хизматрасонӣ ва ё таҳвили намуди муайяни мол бо мақсади интихоби яке (ё якчанд) аз онҳо ва барояш (барояшон) супоридани иҷрои ин кор ё

²⁰³ Молчанов А. В. О проблемах и значении правового определения признаков и классификации торгов // Актуальные проблемы российского права. 2018. №2 (87). – С. 51.

²⁰⁴ Низомномаи тартиби фурӯши объектҳои моликияти давлатӣ дар музоядаҳо аз 1 мартӣ соли 2004, №98// Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. –1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

хизматрасонӣ гузаронида мешавад; дархости тендерӣ – пешниҳод дар хусуси молрасонӣ, иҷрои кор ё анҷоми хизматрасонӣ ҳангоми баргузор кардани озмуни харид; ҳуччатҳои тендерӣ – лифофаи ҳуччатҳо, ки дорои шартҳо ва тартиби гузаронидани тендер буда, аз ҷониби ташкилоти харидор ба молрасон (пудратчӣ) барои таҳияи дархости тендерӣ пешниҳод карда мешавад²⁰⁵.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2012, №907 «Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» чунин мафҳумҳо дарҷ гардидааст: тендер (озмун) – чорабиние, ки тибқи Қонуни мазкур бо мақсади интихоби одилонаи шарикӣ хусусӣ (консорсиум) аз байни довталабон барои иҷрои самараноки лоиҳаи шарикӣ гузаронида мешавад; ҳуччатҳои тендерӣ - маҷмӯи ҳуччатҳои дорои шартҳо ва тартиби гузаронидани тендер, ки аз ҷониби ташкилоти фармоишгар ба шарикӣ хусусӣ барои таҳияи дархости тендерӣ пешниҳод карда мешавад; иштирокчии тендер – шарикӣ хусусие, ки дар ҷараёни интихобкунӣ оид ба иҷрои самараноки лоиҳаи шарикӣ мутобиқи Қонуни мазкур иштирок мекунад; марҳилаи тендер – марҳилаи лоиҳаи шарикӣ, ки аз лаҳзаи ба гузаронидани тендер розигӣ додани Шӯро оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ оғоз гардида, баъд аз маъқул донистани лоиҳаи Созишнома аз ҷониби ҳамин Шӯро ба анҷом мерасад²⁰⁶.

Дар Қоидаҳо оид ба кушодани дархостҳои тендерӣ барои хариди мол, кор ва хизматрасонӣ дар доираи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ аз 2 октябри соли 2010, №500 мафҳумҳои зайл дарҷ гардидаанд: ташаббускори тендер - агентии иҷроия ё татбиқкунанда, ки хариди мол, кор ва хизматрасониро дар доираи лоиҳаҳои сармоягузорӣ амалӣ мегардонад ва барои он масъул мебошад; тендер - озмуне (конкурсе) мебошад, ки дар байни довталабон барои иҷрои муассир ва самараноки кору хизматрасонӣ ва ё таҳвили намуди муайяни мол бо мақсади интихоби яке (ё якчанд) аз онҳо ва барояш (барояшон) супоридани иҷрои ин кор ё хизматрасонӣ гузаронида мешавад; ҳуччатҳои тендерӣ - бастаи ҳуччатҳо, ки дорои шартҳо ва тартиби гузаронидани тендер буда, аз ҷониби ташаббускори тендер ба молрасон (пудратчӣ) барои таҳияи дархости тендерӣ пешниҳод карда мешавад; дархости тендерӣ - пешниҳод дар хусуси молрасонӣ, иҷрои кор ё анҷоми хизматрасонӣ ҳангоми баргузор кардани озмуни харид; Комиссия оид ба кушодани дархостҳои тендерӣ барои хариди мол, кор ва хизматрасонӣ (минбаъд - Комиссия) - комиссия, ки мутобиқи Қоидаҳои мазкур барои гузаронидани расмиёти кушодан ва сабт кардани маълумоти дархостҳои тендерӣ дар доираи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ташкил мешавад; комиссияи тендерӣ оид ба арзёбии дархостҳои тендерӣ (минбаъд - комиссияи тендерӣ) - комиссия, ки барои арзёбии дархостҳои тендерӣ ва

²⁰⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006, №168 «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ»// Маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. –1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

²⁰⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2012, №907 «Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ»// Маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. –1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

интихоби довталаби муваффақ барои таҳвили мол, иҷроиши кор ё хизматрасонӣ ташкил карда мешавад²⁰⁷.

Мавҷуд набудани мафҳуми савдо дар қонунгузорию граждани ва ё дар санадҳои зерқонунӣ маҳдуд нишон додани ин мафҳум боиси номгузорию гуногун ба ин ва ё он тарзҳои бастанӣ шартномаҳо мегардад, ки моҳиятан савдо мебошанд, ки дар навбати худ ба мушкилот ва танзими номуназзами муносибатҳо ва тадбиқи меъёрҳо мегардад.

Тартиби гузаронидани савдо бо сохтори муайяни ҳуқуқӣ, ки далели ибтидоии он огоҳинома дар бораи савдо мебошад ва ниҳой иҷроӣ протокол дар бораи натиҷаҳои савдо мебошад, вобаста аст. Дар айни замон, чунин суратчаласа ҳадафи савдо нест, балки он шартӣ ҳатмии ба даст овардани натиҷаи ниҳой - бастанӣ шартнома мебошад. Дар ин робита, бояд қайд кард, ки муайян кардани протоколи натиҷаҳои савдо бо шартномаи пешакӣ низ хатост. Протокол шартнома нест, балки ҳамчун воситаи тасдиқи ҳуқуқи истисноии ғолиби савдо барои бастанӣ шартнома амал мекунад ва дар айни замон уҳдадории бастанӣ шартномаро ба зимма мегирад²⁰⁸.

Принсипи рақобат, ки ҳангоми бастанӣ шартнома дар мусобиқа зоҳир мешавад, хусусияти расмиётро муайян мекунад, ки огоҳинома дар бораи савдо, муайян кардани шартҳои иштирок дар онҳо, таъмини пешниҳоди дархостҳо, гузоштани амонат аз ҷониби иштирокчиён, уҳдадории бастанӣ шартнома бо шахсе, ки дар савдо ғолиб омадааст, дарбар мегирад. Тартиби муайян кардани шахсе, ки дар савдо ғолиб омадааст, бо шакли савдо муайян карда мешавад: ҳангоми музояда шахсе, ки нархи баландтаринро пешниҳод кардааст ва дар озмун шахсе, ки шароити беҳтаринро пешниҳод кардааст, ғолиб эътироф карда мешавад.

Аз ин ҷиҳат, дар байни муҳаққиқон баъзе баҳсҳо оид ба тадбиқи қоидаҳои танзими савдо барои бастанӣ баъзе шартномаҳо ва дигар расмиёти рақобат, ки танзими ҳуқуқӣ надоранд, бинобар хусусиятҳои расмиёт вуҷуд доранд²⁰⁹.

Масалан, мавқеъ дар бораи имконпазирӣ ва мақсаднокии гузаронидани савдо бо мақсади бастанӣ шартномаи таъбу нашр, шартномаҳои хизматрасонӣ мавҷуд аст, ки шахсияти ношир, иҷрокунанда назаррас нест; шартномаҳои дорои хусусияти боварӣ, ки дар онҳо эътимодро маҷмӯи омилҳои ҳисобидан мумкин аст, ки муносибатҳои эътимодиро дар марҳилаи пеш аз шартнома ба вуҷуд меоранд, ки бастанӣ чунин шартномаҳоро дар савдо истисно намекунад; шартномаи тухфа тавассути савдо бо назардошти ҳадафҳои, ки дар назди муштарии музояда

²⁰⁷ Қоидаҳо оид ба кушодани дархостҳои тендерӣ барои хариди мол, кор ва хизматрасонӣ дар доираи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ аз 2 октябри соли 2010, №500 // Маҳзани мутамамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

²⁰⁸ Беляева О. А. Предназначение торгов // Журнал российского права. 2013. №10. – С. 22.

²⁰⁹ Диденко А. А., Артемов А. В. Понятие и формы торгов в гражданском праве // Научный журнал КубГАУ 2015. №110 (06). – С. 9.

истодаанд, имконнопазир аст. Дар бораи имконнопазирии бастанӣ шартнома дар савдо нисбати он шартномаҳо, ки дар онҳо рақобат комилан истисно карда шудааст, ақидаи яқдилона вуҷуд дорад. Ин шартномаҳои оммавӣ, ҳамроҳшавӣ, хариди молҳо, корҳо, хизматҳои мебошанд, ки аз ҷониби инҳисорчиёни табиӣ истеҳсол мекунанд ё пешниҳод мекунанд.

Тавре, ки қаблан гуфта шуд, рақобат нишонаи муҳими савдо аст. Рӯяки будани рақобат дар савдо метавонад барои безътибор дониستاني онҳо асос гардад. Масалан, савдои электронӣ бинобар амалҳои беадолатона оид ба пешниҳоди дархостҳо бо пешниҳоди нарх дар сурати мавҷуд набудани дархостҳои дигар аз ҷониби як иштирокчӣ, ки дар тӯли тамоми савдо худ нархи пешниҳодкардаи худро баланд бардоштааст, безътибор дониста шуданд. Суд нишон дод, ки ин рафтор маънои савдори (муайян кардани ғолибро дар асоси озмун), дар натиҷаи имконнопазирии баргузории савдо барои нархи молу мулк, ки безътибор будани савдори нишон медиҳад, рад мекунад.

Ҳамин тариқ, пас аз таҳлили муқаррароти қонунгузорӣ оид ба савдо, таҷрибаи судӣ оид ба татбиқи қоидаҳои савдо, андешаи олимони ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки мушкилоти асосӣ набудани таърифи қонунгузории савдо, таносуби савдо ва шартномаи дар асоси онҳо басташуда, инчунин мушкилоти безътибор дониستاني савдо ва шартномае, ки дар асоси онҳо баста шуда мебошад.

Ба андешаи мо дар қонунгузории ражданӣ пешбини намудани чунин мафҳум ба мақсад мувофиқ аст: савдо шартӣ бастанӣ шартнома мебошад, ки хусусиятҳои хоси худро дорад, инчунин кафолати иҷрои уҳдадориҳои шартномавӣ аст. Савдо дар ҳуқуқи граждани метавонанд аз ду ҷиҳат баррасӣ карда шаванд: ҳамчун тарзи бастанӣ шартномаи граждани ва ҳамчун намуди мустақили шартномаи граждани. Ҳамчун тарзи бастанӣ шартномаи ҳуқуқи граждани, ин тартиби махсуси дарёфти контрагенти шартномавӣ мебошад. Меъёри асосӣ дар ин ҳолат омезиши тарафҳои мувофиқа оид ба ҳароҷот ва сифатҳои уҳдадорӣ мебошад. Савдо метавонанд дар ду шакл гузаронида шаванд: музояда ва озмун.

Адабиёт:

1. Беляева О.А. Предназначение торгов // Журнал российского права. 2013. №10. – С. 22-27.
2. Диденко А.А., Артемов А.В. Понятие и формы торгов в гражданском праве // Научный журнал КубГАУ 2015. №110 (06). – С. 1-17.
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми I) аз 30 июни соли 1999// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999,
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2012, №907 «Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» // Маҳзани мутаммаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006, №168 «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ» // Маҳзани мутаммаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. –1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

6. Қоидаҳо оид ба кушодани дархостҳои тендерӣ барои хариди мол, кор ва хизматрасонӣ дар доираи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ аз 2 октябри соли 2010, №500 // Маҳзани мутаммаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. –1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

7. Матвеева М. А. Особенности заключения гражданско-правового договора на торгах // Альманах мировой науки. 2019. №5 (31). С. 87-88.

8. Молчанов А. В. О проблемах и значении правового определения признаков и классификации торгов // Актуальные проблемы российского права. 2018. №2 (87). – С. 48-54.

9. Низомномаи тартиби фурӯши объектҳои моликияти давлатӣ дар музоядаҳо аз 1 марти соли 2004, №98 // Маҳзани мутаммаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 / Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. –1 электрон. опт. диск (CD - ROM).

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ШАРТНОМАИ ХАРИДУ ФУРӢШИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛ ДАР САНАДҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Давлатов Н.М.

мудири шуъбаи илм ва робитаҳои
байналмилалии Донишқадаи
омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи
Рашт

Тел.: (+992) 933888844

E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Раҷабзода М.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Мукарири: Идизода Ф.Ф., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда. Дар мақола муаллиф вобаста ба танзими ҳуқуқии шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол, моҳияти шартнома, фарқияти он аз дигар шартномаҳои байналмилалӣ тибқи талаботи санадҳои байналмилалӣ сухан намудааст. Ҳамзамон, дар мақола шартҳои муҳими шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол, доираи иштирокчиён, тартиби бастанӣ он мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: хариду фурӯши байналмилалӣ, созишномаи байналмилалӣ, Конвенсияи Вена, корхонаи тиҷоратӣ, соҳибкор.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДОГОВОРА МЕЖДУНАРОДНОЙ КУПЛИ-ПРОДАЖИ ТОВАРОВ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОКУМЕНТАХ

Давлатов Н.М.,

Заведующий отделом науки и
международных отношений
Таджикского педагогического
института в Раштском районе

Тел.: (+992) 933888844

E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

Научный руководитель: Раджабзода М.Н., кандидат юридических наук, доцент

Рецензент: Идизода Ф.Ф., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. В статье автор рассказал о правовом регулировании договора международной купли-продажи товаров, характере договора, его отличиях от других международных договоров в соответствии с требованиями международных договоров. При этом в статье исследуются важные условия договора международной купли-продажи товаров, круг участников, порядок его заключения.

Ключевые слова: международная купля – продажа, международный договор, Венская Конвенция, коммерческое предприятие, предприниматель.

LEGAL REGULATION OF THE CONTRACT FOR THE INTERNATIONAL SALE OF GOODS IN INTERNATIONAL DOCUMENTS

Davlatov N.M.

Head of the Department of Science and International Relations of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht region

Phone.: (+992) 933888844

E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

Research supervisor: Rajabzoda M.N., candidate of law, associate Professor

Reviewer: Idizoda F.F., candidate of law, associate Professor

Annotation. In the article the author spoke about the legal regulation of the contract of international sale of goods, the nature of the contract, its differences from other international agreements in accordance with the requirements of international instruments. At the same time, the article examines the important terms of the contract of international sale of goods, the range of participants, the procedure for its conclusion.

Keywords: international purchase and sale, international treaty, Vienna Convention, commercial enterprise, entrepreneur.

Шартнома дар ҳама давру замон ифодагари манфиати тарафҳо ба ҳисоб меравад. Шартнома ин созише мебошад, ки ҳангоми бастан ҳуқуқ ва уҳдадорихоро дар байни тарафҳо ба вучуд меорад. Дар амалия намудҳои гуногуни шартномаи байналмилалӣ мавҷуд аст. Яке аз намудҳои шартнома, ки имрӯз дар сатҳи байналмилалӣ иштирокчиёни васеи ҳудро дорад ин шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол мебошад. Тавре муҳақиқ М.Н. Раҷабзода қайд менамоянд муомилоти байналмилалӣ байни иштирокчиёни аҳдҳои иқтисоди хориҷӣ дар шаклҳои гуногун вучуд дорад, ки он бо намудҳои дахлдори аҳдҳои иқтисоди хориҷӣ ба расмӣ дароварда мешавад. Яке аз чунин намудҳои аҳдҳои иқтисоди хориҷӣ, ки дар амалия хеш маъмул аст, ин шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол мебошад²¹⁰. Шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол яке аз намудҳои алоҳидаи аҳдҳои иқтисоди хориҷӣ ба ҳисоб меравад, ки барои қонеъ гардонидани манфиати тарафҳо баста мешавад, тағйир меёбад ва ё қатъ мегардад. Шартномаи мазкур дар байни

²¹⁰ Ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ: Воситаи таълимӣ // Мухаррирони масъул: н.и.х, дотсент, Раҷабов М.Н. ва н.и.х., дотсент Мирзоев А.М. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – С. 122.

соҳибкороне баста мешавад, ки марказҳои тиҷоратишон дар кишварҳои гуногун қарор доранд. Ба сифати тарафҳои шартнома харидор ва фурӯшанда баромад мекунанд²¹¹.

Хариду фурӯш яке аз муносибатҳои васеъ паҳншуда дар ҷаҳони имрӯза ба ҳисоб меравад. Шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол дар санадҳои байналмилалӣ ва миллии баъзе давлатҳо танзими ҳуқуқии худро ёфтааст. Муносибатҳои шартномавӣ, ки дар байни тарафҳо ба вуҷуд меояд дар конвенсияҳои байналмилалӣ аз қабиле Конвенсияи Вена, Конвенсияи Женева ва Конвенсияҳои Гаага муқаррар шудаанд. Дар санадҳои байналмилалӣ болозикр тартиби бастан, шакл, муҳлат, пардохт, нарх – асёр, забон, оқибатҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқи уҳдадорӣҳои тарафҳо ва дигар масъалаҳои муҳими шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол муқаррар шудааст.

Дар ҷараёни бастан, иҷрою бекор намудани шартнома манфиатҳои тарафҳо, озодона бастанӣ шартнома, бовиҷдонона иҷро намудани уҳдадорӣҳо, макони бастанӣ шартнома, забони бастанӣ шартнома, ҳуқуқи татбиқшаванда, принсипи баробарии тарафҳо ҳатман ба инобат гирифта мешавад.

Ба сифати сарчашмаҳои байналмилалӣ шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол санадҳои зерин баромад менамоянд:

1. Конвенсияи СММ дар бораи муҳлати даъво дар хариду фурӯши байналмилалӣ мол, ки дар шаҳри Нью-Йорк соли 1974 ба имзо расидааст;

2. Конвенсияи Вена аз соли 1980 оид ба шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол;

3. Конвенсияи Гаага оид ба ҳуқуқи татбиқшаванда ба шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол аз 22 декабри соли 1986;

4. Конвенсия дар бораи намоёндагӣ дар хариду фурӯши байналмилалӣ молҳо аз 17 феввали соли 1983;

5. Конвенсияи СММ оид ба шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ молҳо аз соли 1980 ки аз 1 январи соли 1988 ба қувваи амал даромадааст.

Дар ин мақола, вобаста ба танзими шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол тибқи меъёрҳои Конвенсияи Вена сухан меравад. Яке аз санади байналмилалӣ, ки муносибатҳоро дар соҳаи фурӯши байналмилалӣ мол ба танзим медиҳад, ин Конвенсияи Вена оид ба шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол аз соли 1980 мебошад.

Тибқи талаботи моддаи якуми Конвенсияи Вена доираи ин конвенсия ба шартномаҳои фурӯши молҳо байни тарафҳои татбиқ мегардад, ки корхонаҳои тиҷоратӣ онҳо дар кишварҳои мухталиф ҷойгиранд²¹². Маҳз, бо ҳамин хусусияташ аз дигар намуди аҳдҳои иқтисоди хориҷӣ фарқ мекунад. Дар ин ҷо ҳар ду тараф барои якдигар субъекти хориҷӣ доништа мешаванд. Бо ибораи дигар тарафҳо барои якдигар бегона мебошанд. Дар

²¹¹ Давлатов Н.М. Танзими ҳуқуқи шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол дар санадҳои байналмилалӣ // Маҷаллаи илмӣ Паёми ДОТ дар н. Рашт. – №1 (5), 2021. – С.81.

²¹² Венская конвенция о международной купле-продаже товаров от 1980. – Ст.1.

шартномаи мазкур аломатҳои фаъолияти соҳибкорӣ баръало мушоҳида мешавад.

Дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ консепсияе таҳия шудааст, ки мутобиқи он корхонаи тиҷоратӣ бояд на танҳо ҳамчун маҷмӯи амволе, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода мешавад, балки инчунин ҷойгиршавии мақомоти шахси ҳуқуқӣ, филиал ё намояндагии онро дарк кунад²¹³.

Дар ҳар як шартнома аз ҷумла дар шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол лаҳзаи бастан марҳилаи аввал ва ё оғози шартномаро ифода мекунад. Маҳз аз ин лаҳза дар байни тарафҳо ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафайн ба вучуд меояд. Дар кишварҳои низоми ҳуқуқиашон англо-саксонӣ лаҳзаи бастан шартномаро ба лаҳзаи фиристодани аксепт басташуда медонанд. Дар кишварҳои низоми ҳуқуқиашон романо-олмонӣ баракс дар вақти гирифтани аксепт аз ҷониби тарафи дигар басташуда ба ҳисоб меравад.

Дар асоси моддаи 23 Конвенсияи Вена аз соли 1980 Шартнома дар лаҳзаи эътибор пайдо кардани қабули пешниҳод тибқи муқаррароти ин Конвенсия баста шудааст²¹⁴. Тибқи талаботи банди 2-и моддаи 18-и Конвенсияи Вена, қабули оферта дар лаҳзаи аз ҷониби пешниҳодкунанда гирифтани розигии зикршуда эътибор пайдо мекунад.

Ҳамзамон дар моддаи 14 Конвенсияи Вена, пешниҳоди бастан шартнома, ки ба унвони як ё якчанд шахсони мушаххас фиристода шудааст, эътироф карда мешавад, агар он ба қадри кофӣ мушаххас бошад ва нияти пешниҳоди пешниҳодшударо дар ҳолати қабул эътироф кунад.

Аз ин меъёр чунин аломатҳои пешниҳоди бастан шартномаи мазкурро тасниф мекунем:

- дар оферта бояд шартҳои асосии шартнома нишон дода шуда бошад. Аз қабилӣ мавзӯъ, нарх, асёр, навъи маҳсулот, шумора, сифат, муҳлат ва монанди инҳо;

- матни пешниҳод бояд ба тарафи дигар фаҳмо бошад;
- матни пешниҳодшуда хоҳиши бастан шартномаро ифода намояд;
- манфиатҳои моддӣ-ҳуқуқии тарафҳо бояд ба таври возеҳу равшан нишон дода шавад;

Гарчанде, ки пешниҳод аз ҷониби тарафи дуюм қабул карда шавад ҳам, то ҳол ҳуқуқи уҳдадориҳо дар байни тарафҳо ба вучуд наомадааст.

Ҳангоми фиристодани пешниҳод ба субъекти хориҷӣ, ки фаъолияти соҳибкориро амалӣ менамояд, метавонад ба он ҳамкорӣ намояд ва ё пешниҳодро рад намояд. Дар асоси талаботи моддаи 16 Конвенсияи Вена, ду намуди пешниҳодҳо муайян шудаанд:

1. Бебозгашт;

²¹³ Николукин С.В. Внешнеторговый контракт международной купли-продажи: особенности правового регулирования и арбитражная практика // Законодательство и экономика. – 2009, № 6. – С. 19-25.

²¹⁴ Венская конвенция о международной купле-продаже товаров от 1980. – Ст. 23.

2. Бозхондашаванда²¹⁵.

Мувофиқи қоидаҳои умумӣ, оферта бозхондашаванда ҳисобида мешавад, ки онро оферент метавонад бозхонд кунад, агар огоҳинома дар бораи бозхонди адресатсияи оферта пеш аз фиристодани аксепт ба онҳо, гирифта шавад.

Пешниҳоди бозхондашаванда ё ройгон аксар вақт дар музокирот бо якчанд адресатсияи имконпазир истифода мешавад²¹⁶. Он метавонад аз ҷониби пешниҳодкунанда бекор карда шавад ва аз ин рӯ ба ӯ озодии бештар медиҳад.

Бастани шартнома танҳо пас аз ба созиш омадани тарафҳо ба шартҳои асосии шартномаи байналмилалӣ хариду фурӯши мол ба вуҷуд меояд. Шартҳои асосии шартномаро бошад номгӯи мол, сифати мол, нарх ва муҳлат ташкил медиҳад, ки дар ин хусус тарафҳо байни якдигар ба мувофиқа меоянд.

Нишондоди молҳое, ки мавзӯи шартномаро ташкил медиҳанд дар навбати худ ба чунин намудҳо ҷудо мешаванд:

1. Шартнома дар бораи фурӯши моле, ки харидор барои истифодаи шахсии худ, оила ё хонаи худ харидааст, ки ин намуди шартнома шакли оддӣ хариду фурӯш мебошад. Ҳамзамон меъёрҳои Конвенсияи Вена ба чунин намуди шартнома татбиқ намегардад;

2. Шартномаи фурӯши моле, ки харидор барои истифода дар фаъолияти соҳибкорӣ ё дигар фаъолияти иқтисодӣ, гардиши тиҷоратӣ ё дигар мақсадҳои марбут ба истифодаи шахсӣ, оилавӣ, хонавода ва истифодаи дигари шабех харидааст. Ин намуди шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ бо хусусиятҳои хоси шартномаи таҳвили мол тибқи қонунгузориҳои граждании Русия тавсиф карда мешавад (§ 3, боби 30 Кодекси граждании Федератсияи Русия). Ин намуди мубодила ҳамчун шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол дониста мешавад.

Конвенсияи Вена ва Принсипҳои UNIDROIT ягона санадҳои ҳуқуқие нестанд, ки тартиби бастанӣ созишномаи байналмилалӣ хариду фурӯшро танзим мекунанд. Ин масъаларо ҳамзамон Конвенсия Гаага оид ба Қонуни ягона дар бораи бастанӣ шартномаҳои фурӯши байналмилалӣ мол низ ба танзим медарорад²¹⁷.

Бо инкишоф ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва тараққиёти техникаи иттилоотӣ боиси заминаи меъёрии алоқаи электронӣ гардид. Имрӯз, дар муомилоти байналмилалӣ аз алоқаҳои электронӣ васеъ истифода мебаранд. Дар амалия шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол ба тариқи алоқаҳои электронӣ низ сурат мегиранд.

²¹⁵ Венская конвенция о международной купле-продаже товаров от 1980. – Ст.16.

²¹⁶ Николюкин С.В. Внешнеторговый контракт международной купли-продажи: особенности правового регулирования и арбитражная практика // Законодательство и экономика. – 2009, № 6. – С. 19 -25.

²¹⁷ Конвенция о Единообразном законе о заключении договоров о международной купле - продаже товаров от 01.07.1964 г. – 10 с.

Дар соли 2001 Қонуни намунавии UNCITRAL «Дар бораи имзои электронӣ» қабул карда шуд, ки принципи эътибори баробари қонунии имзои электронӣ ва имзои дастӣ ҳангоми бастанӣ шартномаи савдои хориҷиро муқаррар намуд.

Шартҳои электронӣ дар Палатаи Байналмилалии Савдо аз соли 2004 истифодаи паёмҳои электронӣ ҳангоми бастанӣ шартномаҳои тиҷоратӣ байни тарафҳое, ки корхонаҳои тиҷоратии онҳо дар кишварҳои гуногун ҷойгиранд, татбиқ карда мешаванд.

Муқаррароти асосии ин санадҳо оид ба бастанӣ шартномаҳои электронӣ аз лаҳзае басташуда ба ҳисоб меравад, ки ба суроғи почтаи электронии тарафи дигар гузарад ва онро тарафи дигар қабул ва имзо мегузорад²¹⁸. Дар ҳолате эътироф мегардад, ки матни шартнома манфиатҳои ҳарду тарафро дар худ инъикос менамояд.

Шартҳои электронии ICC аз соли 2004 тавсия медиҳанд, ки дар матни созишномаи тиҷории байналмилалӣ банди алоҳида оид ба даст овардани ҳама гуна уҳдадорӣҳо, ки тавассути истифодаи воситаҳои электронии алоқа бармеоянд, ворид карда шавад²¹⁹.

Меъёрҳои принципҳои UNIDROIT пешбинӣ мекунад, ки шартнома дар шакли хаттӣ, дорои банди он, ки шартнома шартҳои мувофиқашудаи тарафҳоро пурра дар бар мегирад, бо пешниҳоди изҳорот ё созишномаҳои қаблӣ эътироз ё илова карда намешавад, бо вучуди ин, имконияти истифодаи чунин изҳорот ё созишномаҳоро барои тафсири шартномаи хаттӣ истисно намекунад²²⁰.

Хусусиятҳои асосии танзими тартиби бастанӣ шартномаи хариду фурӯши байналмилалии мол аз ҷониби Конвенсия Вена аз соли 1980 чунин муайян шудааст.

Якум, қабули пешниҳод бо сукут дар ҳама гуна шароит ғайри қобили қабул дониста мешавад. Ҳатто агар матни пешниҳод онро нишон диҳад ҳам.

Дуюм, озодии мутлақ дар шакли пешниҳод муқаррар карда шудааст. Мавҷудияти онро бо ҳар роҳ, аз ҷумла шохидон собит кардан мумкин аст.

Саввум, актсепт бебозгашт ба ҳисоб меравад, ба шарте ки бозхонди он ба оферент пеш аз ё дар як вақт ҳамзамон бо актсепт пешниҳоди он расад.

Чорум, таҳти мафҳуми «қабул кардан» Конвенсияи Қонуни ягона маънои ҳама гуна фиристодани паёми дахлдорро ба суроғи шахсе, ки ба ӯ фиристода шудааст, дар назар дорад.

Дар бораи тартиби бастанӣ шартномаи байналмилалии хариду фурӯш ва мувофиқа намудани шартҳои он сухан ронда, мо масъалаи мутобиқати шартҳои аз ҷониби тарафҳо таҳияшуда ба қоидаҳои хатмии давлатеро, ки

²¹⁸ Ерпылева Н. Ю. Международное частное право: учебник для бакалавров / Н. Ю. Ерпылева. – М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2015. – 1308 с.

²¹⁹ Мусин В. А. Международные торговые контракты: Учебное пособие. – СПб., 1986. – 151 с.

²²⁰ Розенберг М.Г. Контракт международной купли-продажи. Современная практика заключения. Разрешение споров. 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Книжный мир, 2007. – 1040 с.

созишнома бо он алоқамандии зич дорад, нодида гирифта наметавонем. Дар пешниҳод метавонад зарурати гирифтани литсензия ё дигар иҷозати махсус²²¹ барои таҳвили мол, тартиби риояи расмиёти гумрукӣ ва дигар шароити дорои хусусияти объективӣ, ки бастанӣ шартнома ба он вобаста аст, пешбинӣ карда шавад.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки ҳуқуқи дохилии байналмилалӣ хусусӣ мутобиқи тамоюлҳои умумиҷаҳонӣ танзими муносибатҳои шартномавӣ рушд мекунад.

Адабиёт:

1. Венская конвенция о международной купле-продаже товаров с 1980 г. – 14 с.
2. Давлатов Н.М. Танзими ҳуқуқи шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол дар санадҳои байналмилалӣ // Маҷаллаи илмӣ Паёми ДОТ дар н.Рашт. – №1 (5) 2021. – С.81–84.
3. Ерпылева Н. Ю. Международное частное право: учебник для бакалавров / Н. Ю. Ерпылева. – М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2015. – 1308 с.
4. Конвенция о Единообразном законе о заключении договоров о международной купле - продаже товаров от 01.07.1964 г. – 10 с.
5. Мусин, В.А. Международные торговые контракты: учеб. пособие / В. А. Мусин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 151 с.
6. Наимов Б.Ф. Мушкилоти танзими ҳуқуқи падидаи низомӣ иҷозатдиҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳаёти ҳуқуқӣ. Душанбе. 2020. №1(29). – С. 300-306.–
7. Николюкин С.В. Внешнеторговый контракт международной купли-продажи: особенности правового регулирования и арбитражная практика // Законодательство и экономика. – 2009, № 6. – С. 19 – 25.
8. Розенберг М.Г. Контракт международной купли-продажи. Современная практика заключения. Разрешение споров. 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Книжный мир, 2007. – 1040 с.
9. Ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ: Воситаи таълимӣ // Муҳаррирони масъул: н.и.ҳ, дотсент, Раҷабов М.Н. ва н.и.ҳ., дотсент Мирзоев А.М. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 264 с.

²²¹ Наимов Б.Ф. Мушкилоти танзими ҳуқуқи падидаи низомӣ иҷозатдиҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳаёти ҳуқуқӣ. Душанбе. 2020. №1(29). – С. 300-306.

МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ШАРТНОМАҲО ДАР СОҲАИ ИСТИФОДАИ САРВАТҲОИ ЗЕРИЗАМИНӢ

Буриев А.Р.

ассистенти кафедраи ҳуқуқи нақлиёт
ва ҳуқуқи истифодабарии сарватҳои
табӣ

Тел: (+992) 907-52-33-33

Муқарриз: Қурбонов Қ.Б., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Шартнома асоси паҳнғаштаи бавучудоии муносибатҳои ҳуқуқии граждани буда, дар танзими муносибатҳо вобаста ба истифодаи сарватҳои зеризаминӣ нақши назаррас дорад. Маъмулан истифодаи сарватҳои зеризаминӣ тавассути шартномаи ҳуқуқи граждани анҷом дода мешавад. Дар мақолаи мазкур мафҳум ва хусусиятҳои шартномаҳо дар соҳаи истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ бо дарназардошти таҳлили адабиёти илмии ватаниву хориҷӣ ва қонунгузорӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: шартнома, сарватҳои табӣ, сарватҳои зеризаминӣ, истифода, ғайриқонунии соҳибдорӣ, шартномаи концессионӣ, шартномаҳо оид ба тақсими маҳсулот, шартномаҳои хизматрасонӣ.

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ ДОГОВОРОВ В ОБЛАСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Буриев А.Р.

ассистент кафедры транспортного
права и природных ресурсов

Тел: (+992) 907-52-33-33

Рецензент: Курбанов К.Б., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Договор является наиболее распространенной основой для установления гражданско-правовых отношений и играет значительную роль в регулировании отношений, связанных с использованием недр. Недропользование обычно осуществляется посредством гражданско-правового контракта. В статье исследуются понятие и характеристика контрактов в сфере недропользования с учетом анализа отечественной и зарубежной научной литературы и законодательства.

Ключевые слова: контракт, природные ресурсы, недра, использование, хозяйственная деятельность, концессионный договор, соглашения о разделе продукции, соглашения об оказании услуг.

DEFINITIONS AND FEATURES OF CONTRACTS IN THE FIELD OF MINERAL RESOURCES USE

Buriev A.R.

Assistant of the Department of Transport Law and Natural Resources Management

Phone.: (+992) 907-52-33-33**Reviewer:** Kurbanov KB, Candidate of Law, Associate Professor

Anotation: The treaty is the most common basis for the establishment of civil legal relations and plays a significant role in the regulation of relations related to the use of mineral resources. Subsoil use is usually done through a civil law contract. This article examines the concept and characteristics of contracts in the field of subsoil use, taking into account the analysis of domestic and foreign scientific literature and legislation.

Keywords: contract, natural resources, subsoil, use, business activity, concession agreement, production sharing agreements, service agreements.

Қонунгузории ҚТ дар баҳши истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ шартномаҳо чун яке аз воситаҳои асосии истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ муқаррар кардааст. Дар м. 7 Қонуни ҚТ «Дар бораи нафт ва газ» дар асоси шартнома пеш бурдани корҳо низ сухан меравад²²².

Як зумраи олимони тамоми шартномаҳои дар баҳши иқтишоф ва истихроҷи канданиҳои ғоиданок истифодашавандаро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд: Якум, шартномаҳои консессионӣ ва дуюм, созишномаҳо, ки муносибатҳои пудратиро танзим менамоянд. А.А. Конопляник созишнома оид ба тақсими маҳсулотро ва созишномаҳои хизматрасонӣ бидуни таваккалро ба созишномаҳои танзимкунандаи пудратӣ мансуб медонад, ки он ба андешаи мо то андозае исботи худро наёфтааст.

Бояд тазакурр дод, ки дар раванди амалинамоии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ шартномаҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Маъмултарини онҳо шартномаи консессионӣ ва созишномаҳо оид ба тақсими маҳсулот мебошад. Нахуст мазмуну муҳтаво ва моҳияти шартномаи консессиониро баррасӣ намуда, оид ба дигар навъҳои шартнома низ фикру ақидаҳои худ ва олимони соҳаро пешкаш менамоем.

Зарурати ташкили таснифбандии дахлдори шартномаҳо дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ на танҳо барои ҚТ, балки барои дигар давлатҳои ИДМ баҳснок мебошад. Аз ин лиҳоз, коркарди назариявӣ ва қонунгузорӣ дар ин соҳа дар солҳои охир ба тариқи фаъол пешбари гардида истодааст. Таснифот (аз калимаи латинии *classis* – дараҷа ва *facere* – тақсимот) ин «ҳолати махсуси истифодаи амалиёти мантиқии тақсими ҳаҷми мафҳум, ки маҷмӯи як наъви тақсимотро нишон медиҳад (тақсими як

²²² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2015. – № 3. – Мод. 212.

синф ба намудҳо, тақсими ин намудҳо ва ғ.)». Таснифот ин тақсимнамоии «баъзе предметҳо ва мафҳумҳои якранг ба синфҳо, намудҳо ва ғайра аз рӯи нишонаҳои умумӣ» мебошад. Инчунин таҳти мафҳуми «таснифот» тибқи Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ «ба навҳо ҷудо кардани чизҳо» фаҳмида мешавад²²³.

Қонуни ҚТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» аз 20 июли соли 1994, № 984²²⁴ қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқии омӯзиш, ҳифз ва истифодабарии сарватҳои зеризаминиро муқаррар намуда, муносибатҳоро дар ин соҳа танзим менамояд. Ҳамзамон Ҳангоми таҳлили таснифи шартномаҳои мазкур бояд ба мафҳумҳои асосӣ диққати махсус дод, ки Ҳангоми таснифот аҳамияти асосӣ доранд:

– сарватҳои зеризаминӣ – қисми қабри замин, ки поён аз қабати хок ва дар мавриди набудани он дар тағи баҳрҳо, кӯлҳо, дарёҳо ва дигар обанборҳо то умқи дастрас, ки қабати онҳо барои гузаронидани корҳои геологӣ ва истифодаи маъданҳои ғойданок дар асоси комёбиҳои илмию техникии дастрас аст;

– истифодабарандагони сарватҳои зеризаминӣ – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки мувофиқи Қонуни мазкур иҷозати гузаронидани корҳои геологӣ ва истихроҷи маъданҳои ғойданокро доранд;

– истифодабарандагони муваққатии сарватҳои зеризаминӣ – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки муҳлати маҳдуди истифодаи сарватҳои зеризаминиро доранд;

Истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ дар асоси шартнома сурат мегирад. Шартнома яке аз институтҳои марказии ҳуқуқи граждани ба ҳисоб рафта, дар баробар санадҳои меъриии ҳуқуқӣ дар танзими муносибатҳои ҳуқуқи граждани шартнома низ саҳми калон дорад. Асосҳои ҳуқуқии танзими шартнома асосан ба Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон асос меёбад.

Ба ақидаи М.И. Брагинский, В.В. Витрянский, М.В. Карасева, М.Ф. Казантсев таъиноти асосии шартнома батанзимдарории рафтори шахсон дар чорҷӯбаи қонун бо роҳи ишора ба ҳудудҳои рафтори имконпазир ва ҳатмии онҳо ва оқибатҳои вайрон кардани талаботҳои мазкур мебошад²²⁵.

Шартнома ин падидаи мураккаб ва аҳамиятнок дар ҳуқуқи граждани мебошад ва дар адабиёти илмӣ нуқтаи назари ягона оид ба мафҳуми он ҷой надорад. Бештари олимони шартномаро ҳамчун созиши ду ё якчанд шахс, ки барои пайдо шудан, тағйир додан ва қатъ намудани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои граждани равона шудааст, таъриф медиҳанд. Аммо баъзе аз олимоне вучуд доранд, ки мафҳуми шартномаро созиши тарафҳо эътироф наменамоянд. Масалан, ба ақидаи Р.О. Халфина мафҳуми

²²³ Ниг.: Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: иборат аз 2 ҷилд, ҷилди I – А – Н. – Душанбе, 2008. – С. 304.

²²⁴ Ахбори Шӯрои Олии ҚТ, с. 1994. – № 15-16. – Мод. 235; Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, с. 1995. – № 22. – Мод. 259; с. 2008. – № 1, қ-2. – Мод. 16. – № 12, қ-2. – Мод. 1005; с. 2010. – № 12, қ-1. – Мод. 822; с. 2013. – № 12. Мод. 892.

²²⁵ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. – М., 1997. – С. 10; Карасева М.В. Основы договорного права (электронный учебник) – М.; 2006; Казанцев М.Ф. Философия договора: Первое приближение к решению научной задачи. <http://www.ifp.ur.ru>.

шартнома ин мувофиқаи ду ва ё якчанд шахс, ки “ҳуқуқ ва уҳдадориҳои граждании онҳоро” фаро мегирад, мебошад. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои гражданиро ҳар яке аз тарафҳо ба худ қабул мекунад ва бояд ҳуқуқ ва уҳдадориҳо мувофиқа шуда бошанд, бояд дар ҳамоҳангӣ худ натиҷаи ҳуқуқии ягонро диҳанд”.²²⁶ Ҳамчунин муқобили фаҳмиши гуногуни мафҳуми шартнома Карасавчиков О.А. баромада қайд менамояд, ки дар қонунгузориҳои граждани ва дар илми ҳуқуқи граждани истилоҳи “шартнома” ба ду маъно истифода бурда мешавад: шартнома ҳамчун факти ҳуқуқӣ ва шартнома ҳамчун шакли муносибатҳои ҳуқуқӣ”²²⁷.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ имкониятҳои гуногун барои таснифбандии шартнома дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ ба амал бароварда шуда истодааст. Одатан, ба сифати шартҳои муайянкунандаи ташаккулёбии намудҳои шартномаи мазкур пешниҳод гардидаанд: 1) ҳуқуқи моликият ба маҳсулоти бадастовардашуда; 2) вазъи ҳуқуқии муносибатҳои байнихамдигарии давлат ва истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ; 3) речаи андозӣ. Вобаста аз шартномаи овардашуда, танҳо ду роҳи ҳал вучуд дорад: агар ҳуқуқи моликият ба маҳсулоти ба дастовардашуда ба сармоягузор супорида шавад, пас ҳангоми истифодабарии речаи ҳуқуқии маъмурии сарватҳои зеризаминӣ созишномаи литсензионӣ баста мешавад, ҳангоми речаи ҳуқуқи граждани–созишномаи консессионӣ, агар ҳуқуқ ба маҳсулоти ба дастовардашуда ба сармоягузор супорида нашавад, пас шартнома барои пешниҳоди хизматрасонӣ ё созишнома оид ба тақсими маҳсулот баста мешавад.

Чунин таснифбандӣ ба дараҷаи дахлдор ба пуррагӣ ҷавобгӯ намебошад, зеро оид ба гузаштани ҳуқуқи моликият ба маҳсулоти бадастовардашуда дар ҳаҷми пурра (дар ҳолати аввал) ва дар ҳаҷми нопурра (дар ҳолати дуюм) метавон суҳан ронд. Пас, дар ин ҷо набояд ба ҳайси маҳаки асосӣ гузаштан ё ин ки нагузаштани ҳуқуқи моликиятро эътироф намуд, ки дар ин ё он ҳолат ҳуқуқи моликиятии истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ гузашт карда мешавад. Дигар ин шартномаи хизматрасонӣ мебошад, ки он ба ҳайси воситаи иловагӣ ё ёрирасон ба шартномаи асосӣ – консессия ё созишнома оид ба тақсими маҳсулот ба шумор меравад. Дар умум оид ба мавҷудияти чунин шартномаҳо дар соҳаи истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ, ба монанди созишномаи консессионӣ, созишнома оид ба тақсими маҳсулот, шартномаи хизматрасонӣ (шартнома оид ба пешниҳоди хизматрасонӣ), эътироф намуд.

Дар таҷрибаи табиатистифодабарии ҷаҳонӣ намудҳои гуногуни шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ, ба монанди зерпудрат «додани ҳиссаи сармоя», созишнома оид ба тақсими маҳсулот, консессияи классикӣ, консессияи намуди «роялти – андоз ба фоида»,

²²⁶ Халфина Р.О. Значение и существо договора в советском социалистическом гражданском праве. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – С. 50.

²²⁷ Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. – М.: Госюриздат, 1950. – С. 117.

корхонаи якҷоя, шартнома оид ба ёрии техникӣ ва дигар²²⁸ вучуд дорад. Дар баробари ин, тамоми шартномаҳоро дар соҳаи мазкур ба се каторияи умумӣ ҷудо намудан мумкин аст:

- шартномаҳои консессионӣ;
- созишнома оид ба тақсими маҳсулот;
- шартномаҳои хизматрасонӣ.

Дар баробари онҳо дигар намудҳои таснифбандии шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ ҷой дорад. Масалан, Д. Джостон тамоми созишномаҳоро дар соҳаи бадастории сарватҳои зеризаминӣ ба ду намуд ҷудо менамояд²²⁹: 1) низомии консессионӣ; 2) низомии контрактӣ (қарордодӣ). Ба сифати асоси чунин тақсимнамоӣ муҳаққиқ ҳуқуқи моликият ба сарватҳои зеризаминиро истифода мебарад. Низомии консессионӣ моликияти хусусиро ба захираҳои минералӣ, аз ҷумла ҳоло ба даст овардана шуда ва низомии шартномавии ҳуқуқи моликият ба сарватҳои аз ҷониби сармоягузор ба даст оварда шударо ифода менамояд. Дар навбати худ вобаста аз воситаи пардохтнамоии хизматрасонии сармоягузoron тадқиқбаранда ду шакли низомии шартномавӣ: созишнома оид ба тақсими маҳсулот ва созишномаи хизматрасониро ҷудо менамояд. Тибқи шартҳои пардохт тавассути додани қисми маҳсулоти бадастовардашуда (масалан, нафт) ба сармоягузор ба амал бароварда мешавад ва танҳо баъд аз гузаштани ҳиссаи сарват, сармоягузор ҳуқуқи моликиятиро нисбати он ба даст меорад. Пудратчӣ тибқи созишномаи хизматрасонӣ пардохтро барои хизматҳои худ дар намуди қисми даромад аз фуруши сарватҳои зеризаминӣ ба даст меорад. Шартномаи хизматрасонӣ дар навбати худ вобаста аз гирифтани маблағ аз ҷониби пудратчӣ («шартномаҳои соф» шартномаҳои хизматрасони бе таваккал) ё вобаста аз натиҷаи самаранок (шартномаи хизматрасонӣ бо таваккал) ҷудо мешавад.

Дар ҳуқуқ, шакли муносибатҳои шартномавӣ вобаста ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ, низомии алтернативии иҷозатномавӣ (ғайришартномавӣ) дар м. 12 Қонун ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» мустаҳкам карда шудааст. Дар ҳуқуқ шакли муносибатҳои шартномавӣ вобаста ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ, низомии алтернативии иҷозатномавӣ (ғайришартномавӣ) дар м.12 Қонун «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» мустаҳкам карда шудааст.

Дар баробари ин, тақсимнамоии расмӣ намудҳои истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ ба шартномавӣ (ҳуқуқи граждани) ва маъмурий (литсензионӣ)²³⁰, инчунин мустаҳкамнамоии қонунгузории таснифбандии шартнома дар доираи речаи шартномавии истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ дар ҳуқуқ ҷой надорад. Тавре ки дар боло зикр гардид, қонун

²²⁸ Миловидов К.П. Контрактные отношения в нефтедобывающей отрасли // Нефть и бизнес. – 1995. – № 5. – С. 19.

²²⁹ Джонстон Д. Международный нефтяной бизнес: налоговые системы и соглашения о разделе продукции. – М., 2003. – С. 46.

²³⁰ Наимов Б.Г. Некоторые вопросы разрешительной системы в Республике Таджикистан // «Правовая жизнь», Душанбе. №1(18) 2018. – С. 95-106.

оид ба сарватҳои зеризаминӣ ду намуди шартномаи истифодабарии сарватҳои зеризаминиро ҷудо менамояд: созишнома оид ба тақсими маҳсулот ва қарордоди хизматрасонӣ (бо таваккал ва бе таваккал). Ҳамзамон танҳо созишнома оид ба тақсими маҳсулот асоси қонунгузорӣ барои амалигардонӣ (бастан, иҷрокунӣ) дорад, ки расман намуди ягонаи шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ дар ҚТ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар таҳрири аввалини Қонун дар бораи сарватҳои зеризаминӣ ба сифати намуди шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ қонунгузор чунин шартномаҳо ба монанди, концессия, созишнома оид ба тақсими маҳсулот, қарордод барои пешниҳоди хизматрасониро муқаррарнамуда буд. Дар охир шартномаи концессионӣ аз қонун истисно гардида буд.

Ба ақидаи А.И. Перчик таснифбандии шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминиро мутобиқи се асос пешниҳод менамояд: а) ҳуқуқи моликият ба маҳсулоти ба дастовардашуда; б) речаи ҳуқуқи муносибати ҳуқуқи байни давлат ва истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ; в) речаи андозӣ.

Ҳар яке аз ин асосҳо ду роҳи ҳалли худро дорад. Инак, ҳуқуқи моликият ба маҳсулоти ба дастовардашуда метавонад дар давлат ё концессионер ба вучуд ояд. Речаи ҳуқуқи, ки нисбати муносибати байни давлат ва истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ татбиқ мегардад метавонад маъмури²³¹ ё ин ки граждани-ҳуқуқӣ бошад. Ба сифати речаи андози алтернативӣ А.И. Перчик речаи андозӣ ва тақсими маҳсулотро номбар менамояд. Мутобиқи чунин маҳакҳо, олим чунин мешуморад, ки ҳашт намуди шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминиро ҷудо кардан мумкин аст, «вале айни замон воқеан танҳо се намуди онҳо амал менамоянд: созишномаи литсензионӣ, созишнома оид ба тақсими маҳсулот ва қарордод барои пешниҳоди хизматрасонӣ (бо таваккал ва бетаваккал)»²³².

Бо чунин таснифбандии шакли шартнома розӣ шудан ғайриимкон аст, чунки шартнома ин созиши ду субъекти баробар мебошад, лекин дар шартномаи истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ муносибат байни субъекти дорои ҳокимияти давлатӣ ва шахси хусусӣ ба миён меояд. Пас, аз он бармеояд, ки маҳаки дуюм нодуруст аст ва наметавонад барои таснифбандии шартномаҳо татбиқ гардад.

Маҳаки сеюм бошад, яъне речаи андозӣ аз андозҳо ва пардохтҳои ҳатмие иборат мебошад, ки аз ҷониби истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ барои ҳуқуқи истифодабарии онҳо, пардохт карда шавад. Речаи андозӣ метавонад умумӣ, яъне истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ, бояд тамоми андоз ва пардохтҳоро тибқи қонунгузори амалкунанда пардохт намояд, ё махсус бошад.

Речаи андозӣ махсус ду намуди истисноро назар ба речаи умумӣ

²³¹ Наимов Б.Г. Общая характеристика разрешительной системы // Материалы Конференция памяти Куфаковой Н.А. «Публично-правовые механизмы в обеспечении общественного развития». – Москва: РУДН, 2017. – С.182-191.

²³² Ниг.: Перчик А.И. Горное право. – М., 2001. – С. 270-272.

пешниҳод менамояд:

1) истифодабаранда танҳо қисми андозро пардохт менамояд;

2) меъёри андози татбиқшаванда метавонад барои тамоми давраи амали шартномаи истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ татбиқ гардад.

Тақсими маҳсулот ҳеҷ гоҳ намуди речаи алтернативии пардохти андоз ба ҳисоб рафта наметавонад, азбаски яке аз шаклҳои пардохт тибқи шартномаи ҳуқуқи гаржданиро дорад. А. Сапожников чунин ақидаро дар назар дорад, ки ба ҳайси маҳаки асосии таснифбандии шартномаҳо дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ ду асос баромад менамояд:

– субъекти ҳуқуқи моликият ба маҳсулот ва воситаи истеҳсолот;

– воситаи ба амал барории ҳисобот байни давлат ва сармоягузор²³³.

С. Дяченко барои фарқ намоии шартномаҳои истифодабарӣ, ҳуқуқи моликият ба маҳсулоти истеҳсолшуда, воситаи истеҳсолот, таҷҳизонидан ва сохтмон, сохтори ҳисобот байни давлат ва истифодабаранда, инчунин тааллуқ доштани ҳуқуқи истисноӣ барои истифодабарии сарватҳои зеризаминиро пешкаш менамояд²³⁴.

Танзими шартномавии истифодаи сарватҳои табиӣ, бо ёрии Созишнома оид ба тақсими маҳсулот баамал бароварда мешавад. Масъалаҳои танзими ҳуқуқии созишнома оид ба тақсими маҳсулот дар рисолаҳои олимони зерин баррасӣ шудааст: А.Ф. Шарифуллин²³⁵, В.Н. Кокин²³⁶, В.Н. Лиситса²³⁷, М.И. Клеандров²³⁸. В.Н. Лиситса дар асараш «Созишномаҳои байналмиллалии сармоягузорӣ (шартномаҳо, қарордодҳо)» муайян мекунад, ки созишнома оид ба тақсими маҳсулот яке аз созишномаҳои сармоягузории байналмиллалӣ ба ҳисоб меравад, созишнома оид ба тақсими маҳсулотро ба қатори созишномаҳои сармоягузории намуди дигар баррасӣ мекунад, инчунин масъалаи муайянкунии табиати ҳуқуқии созишномаро мухтасар баррасӣ мекунад.

Дар асари В.Н. Кокин диққати асосӣ ба таҳлили ҳуқуқии замина ва самтҳои асосии ҳимояи ҳуқуқи сармоягузор ҳангоми истифодаи сарватҳои табиӣ дар шароити созишнома оид ба тақсими маҳсулот равона карда шудааст. Қисми зиёди асарҳои А.Ф. Шарифуллин ба баррасии масъалаҳои танзими ҳуқуқии иҷроии созишнома, андозбандӣ, тақсими моликият ва маҳсулот баҳшида шудааст, ҳамзамон муаллиф шартҳои асосии созишномаро таҳлил намуда, ҳислати ҳуқуқии созишномаро тадқиқ мекунад, ҳислати созишнома оид ба тақсими маҳсулотро бо шартномаҳои баҳаммонанд муқоиса мекунад.

²³³ Ниг.: Сапожников А. Раздел продукции, горная аренда и концессия в обязательственном праве // Нефть, Газ и Право. – 1999. – № 3. – С. 36.

²³⁴ Ниг.: Дьяченко С. Нефтяные концессионные соглашения // Нефть, газ и право. – 1996. – № 4. – С. 45.

²³⁵ Ниг.: Шарифуллина А.Ф. Соглашения о разделе продукции: понятие, заключение, реализация: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 24 с.

²³⁶ Ниг.: Кокин В.Н. Защита прав инвестора при недропользовании на условиях соглашения о разделе продукции в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 200 с.

²³⁷ Ниг.: Лисица В.Н. Международные инвестиционные соглашения (договоры, контракты): дис. ... канд. юрид. наук. – Новосибирск, 2003. – 186 с.

²³⁸ Ниг.: Клеандров И.М. Правовое регулирование предпринимательских (хозяйственных) отношений в сфере поиска и оценки месторождений нефти: дис. ... канд. юрид. наук. – Тюмень, 2004. – 213 с.

Аммо, таҳлили пурраи аломатҳои ҳуқуқи граждани, омӯзиши масъалаҳои ҳислати ҳуқуқӣ, тадқиқоти мафҳумҳо, танзими ҳуқуқии бастанӣ созишнома оид ба тақсими маҳсулот, алаҳхусус дар сатҳи минтақавӣ, омӯзиши вазъи ҳуқуқии тарафҳои созишнома, муайян намудани шартҳои бастанӣ созишнома, таҳлили созишнома оид ба тақсими маҳсулот дар алоқамандӣ бо тағйиротҳои наватрини қонунгузорӣ гузаронида нашудааст. Ҳангоми таҳлили ҳислати ҳуқуқии созишнома, мутахассисон, чун қоида хусусияти омехтагии онро нишон медиҳанд, аммо мушаххасан дар ҷи ёфтаи унсурҳои ҳуқуқии хусусӣ-ҳуқуқӣ ва умумӣ-ҳуқуқи созишнома оид ба тақсими маҳсулотро муайян намеkunанд ва таҳлили пурраи ҷобачогузори ин унсурҳоро намегузаронанд.

Адабиёт:

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ». // Аҳбори Шӯрои Олии ҚТ, с. 1994. – № 15-16. – Мод. 235; Аҳбори Маҷлиси Олии ҚТ, с. 1995. – № 22. – Мод.
2. Қонуни ҚТ «Дар бораи нафт ва газ». // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2015. – № 3. – Мод. 212.
3. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. – М., 1997. – С.10;
4. Джонстон Д. Международный нефтяной бизнес: налоговые системы и соглашения о разделе продукции. – М., 2003. – С. 46.
5. Дьяченко С. Нефтяные концессионные соглашения // Нефть, газ и право. – 1996. – № 4.
6. Карасева М.В. Основы договорного права (электронный учебник) – М.; 2006;
7. Клеандров И.М. Правовое регулирование предпринимательских (хозяйственных) отношений в сфере поиска и оценки месторождений нефти: дис. ... канд. юрид. наук. – Тюмень, 2004. – 213 с.
8. Кокин В.Н. Защита прав инвестора при недропользовании на условиях соглашения о разделе продукции в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 200 с.
9. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. - М.: Госюриздат, 1950.
10. Лисица В.Н. Международные инвестиционные соглашения (договоры, контракты): дис. ...канд. юрид. наук. – Новосибирск, 2003. – 186 с.
11. Миловидов К.П. Контрактные отношения в нефтедобывающей отрасли // Нефть и бизнес. – 1995. – № 5. – С. 15–18.
12. Наимов Б.Г. Некоторые вопросы разрешительной системы в Республике Таджикистан // Научно – информационный журнал «Правовая жизнь», Душанбе. №1(18) 2018. – С. 95-106.
13. Наимов Б.Г. Общая характеристика разрешительной системы // Материалы Конференция памяти Куфаковой Н.А «Публично-правовые механизмы в обеспечении общественного развития» – Москва: РУДН, 2017. – С.182-191.

14. Перчик А.И. Горное право: учебник. – 2-е изд., переруб. и доп. – М.: Издательский Дом «Филология три», 2002. – 525 с.

15. Сапожников А. Раздел продукции, горная аренда и концессия в обязательном праве // Нефть, Газ и Право. – 1999. – № 3. – С. 33-38.

16. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: иборат аз 2 ҷилд, ҷилди I– А – Н. – Душанбе, 2008. – 304 с.

17. Халфина Р.О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве. - М.: Изд-во АН СССР, 1952. – 626 с.

18. Шарифуллина А.Ф. Соглашения о разделе продукции: понятие, заключение, реализация: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 24 с.

МАСЪУЛИЯТИ ДАВЛАТ ДАР ВАЙРОНКУНИИ УҲДАДОРИҲОИ ШАРТНОМАВӢ ДАР ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

Додозода А.М.

унвонҷӯи шуъбаи ҳуқуқи хусусии
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва
ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинов

Тел.: +992 918641948

Email: adodoev@inbox.ru

Рохбари илмӣ: Бобочонзода И.Х., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда: Муаллиф дар мақолаи худ падидаи гуноҳи давлатро дар вайронкунии уҳдадориҳои шартномавӣ дар ҳуқуқи граждани мавриди баррасӣ қарор додааст. Ба ақидаи муаллиф гуноҳи граждани-ҳуқуқии ташкилотҳои давлатӣ падидаи актуалӣ ва дар баробари ин, омӯхтанашудаи ҳуқуқи граждани мебошад. Таҳқиқоти муаллиф нишон додагӣ аст, ки ташкилоти оммавӣ ва шахсони ҳуқуқӣ табиати граждани-ҳуқуқии монанд доранд, аз ҷумла вобаста ба монандӣ бо шахсони ҳуқуқӣ, ки ҳуқуқ ва уҳдадориҳои гражданиро тавассути мақоми худ мегиранд, ташкилотҳои оммавӣ ҳуқуқ ва уҳдадориҳои гражданиро асосан ба воситаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ (худидораи маҳаллӣ) татбиқ мекунанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, гуноҳи давлат, ҳокимияти давлатӣ, ҳуқуқи граждани, уҳдадориҳои шартномавӣ.

ВИНА ГОСУДАРСТВА В НАРУШЕНИИ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Додозода А.М.

соискатель отдела частного права
Института философии, политологии и
права им. А. Баховаддинова

Тел.: +992 918641948

Email: adodoev@inbox.ru

Научный руководитель: Бободжонзода И.Х., доктор юридических
наук, профессор

Аннотация: В своей статье автор рассматривает феномен вины государства в нарушении своих договорных обязательств в гражданском праве. Исследование автора показывает, что общественные организации и юридические лица имеют схожую гражданско-правовую природу, в том числе схожесть с юридическими лицами, приобретающими гражданские права и обязанности через свои органы, общественные организации

принимают на себя гражданские права и обязанности преимущественно через органы государственной власти (местное самоуправление).

Ключевые слова: право, вина государства, государственная власть, гражданское право, договорные обязательства.

STATE FAULT IN VIOLATION OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS IN CIVIL LAW

Dodozoda A.M.

Applicant at the Department of Private Law,
Institute of Philosophy, Political Science and
Law, named after A. Bakhovaddinov

Phone.: +992 918641948

Email: adodoev@inbox.ru

Scientific adviser: Bobodzonzoda I.Kh. – Doctor of Law, Professor

Annotation: In his article, the author examines the phenomenon of state guilt in violation of its contractual obligations in civil law. The author's research shows that public organizations and legal entities have a similar civil law nature, including similarities with legal entities that acquire civil rights and obligations through their bodies, public organizations assume civil rights and obligations mainly through public authorities (local self management).

Key words: law, state guilt, state power, civil law, contractual obligations.

Илми ватании ҳуқуқи граждани замони пештар таҳқиқи масъалаи гуноҳи давлатро ҳамчун иштирокчии гардиши моликияти ба сифати предмети мустақил баррасӣ намекард. Ҳуқуқи граждани муосир ҳамчунин масъалаи гуноҳро.

Ба назари мо, гуноҳи граждани-ҳуқуқии ташкилотҳои давлати падидаи актуалӣ ва дар баробари ин, омӯхтанашудаи ҳуқуқи граждани мебошад.

Ба фарқ аз кодексҳои граждани пештара КГ амалкунандаи ҚТ нишон додааст, ки дар баробари шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ дар муомилоти аз тарафи қонунгузори граждани танзимшаванда инчунин ҚТ ва ташкилотҳои давлати иштирок дошта метавонанд.

КГ ҚТ аввалин бор вазъи ҳуқуқии ташкилотҳои оммавӣ-ҳуқуқиро ҳамчун иштирокчии гардиши граждани муайян кард. Мутобиқи он 1) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар умум; 2) ВМКБ, вилоятҳо, шахрҳо, ноҳияҳо; 3) ҳокимияти иҷроияи маҳаллӣ: ҷамоатҳо, шахракҳо ва ғ. – дар муомилоти аз тарафи қонунгузори граждани танзимшаванда бо ҳуқуқи баробар бо иштирокчиёни дигари ин муомилот – шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ, ширкат мекунанд.

Ҷиҳати ҷолиби масъала он аст, ки аллакай дар адабиёти ҳуқуқи граждани шуравӣ қайд мегардид, ки «мавҷуд набудани меъёрҳои умумӣ

дар бораи қобили ҳуқуқ ва қобили амалии давлати Шӯравӣ дар боби «Шахсон»-и кодекси граждани чумхуриҳои иттифоқиро танҳо бо номукамал будани қонунгузорӣ фаҳмондан мумкин аст»²³⁹.

Натиҷатан, дар бораи ташкилотҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ гуфтан мумкин аст, ки онҳо субъекти ҳуқуқи граждани мебошанд ва дар гардиши молӣ бо ҳамаи иштирокчиёни дигари он ҳуқуқи иштироки баробар доранд. Ҳамчун субъекти ҳуқуқи граждани ташкилотҳои оммавӣ дорои қобилияти ҳуқуқӣ ҳастанд; зимнан, дар ҳуқуқи граждани баҳсҳо дар бораи хусусияти он қатъ намегарданд. Аксарияти олимони, ба назари мо, ба таври асоснок чунин меҳисобанд, ки субъектҳои додашуда қобилияти ҳуқуқиашон махсус аст. Лекин баъзе ҳуқуқшиносони соҳаи ҳуқуқи граждани чунин ақида доранд, ки ташкилотҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ қобилияти умумии ҳуқуқӣ доранд²⁴⁰.

Яке аз ҷузъҳои ҳуқуқӣ-субъектии граждани қобилиятнокии созишкунӣ аст. Ташкилотҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ метавонанд дар шартномаҳои мухталиф иштирок кунанд. Дар вобастагӣ ба ин, қайд кардан даркор аст, ки тибқи қонунгузориҳои граждани нисбати чунин ташкилотҳо тибқи қоидаи умумӣ меъёрҳои муайянкунандаи иштироки шахсони ҳуқуқӣ дар муносибатҳои граждани-ҳуқуқӣ ширкаткунанда татбиқ мегарданд.

Ташкилотҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ қобили амал будани граждании худро асосан тавассути мақомоти худ татбиқ мекунанд. Мутобиқи моддаи 449 КГ ҚТ аз номи ҚТ, инчунин ташкилотҳои ҳокимияти маҳаллӣ метавонанд бо амалҳои худ ҳуқуқҳои молӣ ва шахсии ғайримоддӣ ва уҳдадориҳои органҳои ҳокимияти давлатии ҚТ, инчунин ниҳодҳои ҳокимияти маҳаллӣ дар доираи ваколати мақомоти сатҳи мутаносиб, ки бо санадҳои муайянкунандаи мақоми ин мақомот муқаррар карда шудааст, ба даст оварда ва амалӣ карда метавонанд.

Ғайр аз ин, дар ҳолатҳо ва тартиби бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии сатҳи мувофиқ пешбинишуда, бо супориши махсуси ташкилоти оммавии мувофиқ аз номи онҳо мақомоти давлатӣ, мақомоти идораи ҳокимияти маҳаллӣ, инчунин шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандон баромад карда метавонанд.

Мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идораи маҳаллӣ ба муомилоти ҳуқуқӣ ё аз номи худ, ё аз ном ва бо супориши ташкилоти мувофиқи оммавӣ ворид мегарданд. Тартиби иштирок дар гардиши граждани аз он вобаста аст, ки кадом фаъолиятро ин мақомот амалӣ менамояд.

Агар он ба муомилот бо шахсони сеюм вобаста ба татбиқи ваколатҳои ҳудаш, ки ба ӯ тибқи санади мувофиқ вогузор шудаанд, ворид гардад, вай аз номи ҳудаш баромад мекунад. Ба гурӯҳи мазкур он навъи шартномаҳо (таъминот, пудрат ва ғ.) тааллуқ доранд, ки қонёкунонии эҳтиёҷоти давлатиро таъмин менамоянд. Тибқи шартномаи давлатӣ фармоишгари

²³⁹ Виткявичюс П.П. Гражданская правосубъектность Советского государства. -Вильнюс: Минстис, 1978. – С.93

²⁴⁰ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. -М.: Статут, 1997. – С.288

давлатӣ мақомоти давлатии дорои захираҳои (имконоти) зарурии сармоягузорӣ ё ташкилоти аз тарафи мақомоти давлатӣ дорои ҳуқуқи мувофиқи ин имконотро истифодакунанда, иҷроқунанда бошад – шахси ҳуқуқӣ ё шахрванд мебошанд²⁴¹.

Ба назари мо, ақидаи дар адабиёт паҳншуда, ки ташкилотҳои оммавӣ дар шартномаҳо ҳамчун тарафи таъминкунандаи қонёқунонии эҳтиёҷоти давлатӣ баромад мекунад, ислоҳи назаррасро талаб менамояд²⁴².

Ташкилотҳои оммавӣ дар чунин шартномаҳо ба сифати тараф баромад намекунад, онҳо танҳо фармоишгарони мувофиқро бо имконоти зарурии сармоягузорӣ (воситаҳои молиявӣ) таъмин мекунад. Дар бораи он ки дар ҳолати додашуда мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё ҳокимияти идораи маҳаллӣ «аз номи ташкилоти оммавӣ» амал намекунад, шаклҳои умумии тасдиқшудаи шартномаҳои таъминкунандаи қонёқунонии эҳтиёҷоти давлатӣ шаҳодат медиҳанд. Натиҷатан, ташкилотҳои оммавӣ тараф набуда, дар вайронкунии шартномаҳои таъминкунандаи эҳтиёҷоти давлатӣ гунаҳкор буда наметавонанд.

Дар ҳолати аз тарафи мақомоти давлатӣ ё идораи маҳаллӣ татбиқ шудани ваколатҳо, ки метавонанд аз ҷониби онҳо ба таври истисноӣ аз номи ҚТ ё мақомоти он амалӣ шаванд, он аз номи ташкилоти мувофиқ баромад менамояд.

Ба фарқ аз шартномаҳои таъминкунандаи эҳтиёҷоти давлатӣ, ҳамчун тараф дар шартномаи қарзи давлатӣ ҳамеша ташкилоти оммавии мувофиқ баромад мекунад. Мо ба ақидаи Е.А. Суханов розием, ки «дар дилхоҳ ҳолат аз номи ташкилоти давлатӣ ё маҳаллӣ баромад кардан бояд ба нишондоди мустақими санади мутобиқи меъёри така кунад. Зимни мавҷуд набудани он контрагенти муомилоти ҳуқуқии муайян метавонад ҳамчун шахси мустақили ҳуқуқӣ мақомоти давлатӣ ё маҳаллӣ бошад...»²⁴³.

Охиркор, вақте ки мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё идораи маҳаллӣ вазифаҳои бо ташкили фаъолияти он марбутро иҷро мекунад (гузаронидани таъмир, пардохти хизматрасонии коммуналӣ, харидории таҷҳизот ва ғ.), дар ин ҷо вай танҳо аз номи худ амал мекунад.

Ҳамин тавр, аз ду назария (мақомоти ҳокимияти давлатӣ – шахси мустақили ҳуқуқӣ ё мақомоти ҳокимияти давлатӣ вазифаҳои худро аз рӯи шабеҳият бо мақомоти шахси ҳуқуқӣ амалӣ мекунад, яъне ягон хел ҳуқуқ ба мансубияти моликият ба ин шахс надошта, танҳо ташкилоти коллективиро фардӣ мекунад) қонунгузор як мавқеи гузарандаро интихоб кардааст. Чунин сохтори «квазиюридикии шахс» ва «субъекти нав»-и ҳуқуқи граждани, ки ҳуқуқи ҳам аз номи худ ва ҳам аз номи давлат

²⁴¹ Головинин А. Некоторые вопросы участия в гражданском обороте органов государственной власти (местного самоуправления) // Хозяйство и право. - 1999. - № 6. – С.63.

²⁴² Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. -М.: Статут, 1997. – С.288

²⁴³ Суханов Е.А. Участие Российской Федерации, субъектов Российской Федерации, муниципальных образований в отношениях, регулируемых гражданским законодательством // Хозяйство и право. - 1995. - № 4. – С. 26

(ташкилоти давлатӣ ё маҳаллиро) баромад кардан дорад, на фақат асоси меъёри ба даст овард, балки муваффақона рушд дорад²⁴⁴.

Ҳамин тавр, ташкилотҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ метавонанд дар дилхоҳ шартномаи граждани-ҳуқуқӣ, ки дар онҳо чунин иштироки шахсони ҳуқуқӣ иҷозат дода мешаванд, ба истиснои он навъҳои созишномаҳо, ки ширкати шахсони ҳуқуқӣ ба шартӣ мақоми махсуси он (суғурта, банк ва ғ.) имконпазир аст, иштирок кунанд. Масъала дар бораи тахассуси ғайрифаъолияти ташкилоти оммавӣ-ҳуқуқӣ ҳамчун соҳибкорӣ бояд вобаста ба аломатҳои чунин ғайрифаъолият, ки дар қонунгузори дарҷ ёфтаанд ва пеш аз ҳама бо назардошти самтгирии бевоситаи он, ҳал гарданд.

Ташкилотҳои оммавӣ ва шахсони ҳуқуқӣ табиати граждани-ҳуқуқии монанд доранд. Аз ин сабаб дар қонунгузори дарҷ шудааст, ки нисбати ташкилотҳои оммавӣ меъёрҳои иштироки шахсони ҳуқуқиро дар муомилот муайянкунанда татбиқ мегарданд, агар ҳолати дигаре дар қонун ё махсусияти субъектҳои додасуда пешбинӣ нагардида бошад.

Дар баробари ин, тавре ки аз меъёри мазкур бармеояд, вобаста ба махсусиятҳои хоси он ташкилотҳои оммавиро бо дигар навъҳои иштирокдорони гардиши моликияти – шахсони ҳуқуқи шабоҳат додан мумкин нест.

Андешаи А. Головизнин ҷолиб аст, ки гуфтааст «агар мафҳуми шахси ҳуқуқӣ ба таври истисноӣ дар ҳуқуқи граждани муайян гардад, он гоҳ сохтори давлат (ташкилоти давлатӣ ё маъмури) – предмети омӯзиши ҳуқуқи конституционӣ (давлатӣ) ва маъмури аст». Ҳуқуқи граждани бояд «априори» характеристикаи ин субъектҳоро қабул кунад, ки аз тарафи ҳуқуқи маъмури ва конституционӣ дода мешаванд ва дар ин асос ҷойи давлатро (ташкилоти давлатӣ ва маъмури) дар системаҳои муносибатҳои бо қонунгузори граждани танзимшаванда муайян мекунад. Лекин бо сабаби он ки усули танзими граждани-ҳуқуқӣ бо методи маъмури мустақиман муҳолиф аст, шартӣ зарурии амали ташкилотҳои оммавӣ «откази» ин субъектҳо аз баъзе характеристикаҳои танҳо ба онҳо хос (мустақилият, ҳокимият) мебошад²⁴⁵.

Ба сифати ҷамъбасти таҳқиқоти пешина асосёфта гуфтан мумкин аст, ки ташкилотҳои оммавӣ субъектҳои мустақили баробари масъули ҳуқуқи граждани мебошанд. Иштирок дар гардиши граждани барои онҳо хусусияти маҷбури, лекин объективӣ, нисбат ба ғайрифаъолияти асосӣ ёрирасон, дорад. Ташкилотҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ дар дилхоҳ шартномаҳои граждани-ҳуқуқӣ, ки дар онҳо чунин иштироки шахсони ҳуқуқӣ иҷозат дода мешавад, ба истиснои он навъҳои созишномаҳои ки, иштироки шахсони ҳуқуқӣ ба шартӣ доштани мақоми махсусашон имконпазир аст, иштирок карда метавонанд. Ташкилоти оммавӣ ва шахсони ҳуқуқӣ табиати граждани-ҳуқуқии монанд доранд, аз

²⁴⁴ Головизнин А. Некоторые вопросы участия в гражданском обороте органов государственной власти (местного самоуправления) // Хозяйство и право. - 1999. - № 6. – С.63.

²⁴⁵ Головизнин А. Некоторые вопросы участия в гражданском обороте органов государственной власти (местного самоуправления) // Хозяйство и право. - 1999. - № 6. – С.59.

ҷумла вобаста ба монандӣ бо шахсони ҳуқуқӣ, ки ҳуқуқ ва уҳдадории гражданиро тавассути мақомоти худ мегиранд, ташкилотҳои оммавӣ ҳуқуқ ва уҳдадориҳои гражданиро асосан ба воситаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ (худидораи маҳаллӣ) татбиқ мекунанд. Бо шахсони ҳуқуқӣ табиати граждани-ҳуқуқии монанд дошта, ташкилотҳои оммавӣ бо онҳо яқсон нестанд ва аз шахсони ҳуқуқӣ бо махсусияти ҳолати ҳуқуқии худ фарқ мекунанд. Лекин ин махсусиятҳо ба шартҳои объективии ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ дахл надоранд. Аз ин сабаб мо ҳуқуқ дорем, ки таърифи гуноҳи шахси ҳуқуқиро дар вайронкунии уҳдадории шартномавӣ ба ҚТ, мақомоти он ва ташкилотҳои маъмури татбиқ намоем. Ҳамин тавр, таърифи зерини гуноҳи ташкилоти оммавиرو дар вайронкунии уҳдадории шартномавӣ пешниҳод кардан мумкин аст: Гуноҳи ташкилоти оммавӣ-ҳуқуқӣ дар вайронкунии уҳдадории шартномавӣ – ин иродаи қасдан ё беэҳтиётна амалишудаи ташкилоти оммавӣ аст, ки аз иродаи эълоншудааш фарқ мекунад ва бо шарт аз тарафи вай зимни ғамхории зарурӣ татбиқ накардани тамоми чораҳои зарурӣ, ки ба вайроншавии уҳдадории шартномавӣ оварда расондааст.

Аз ин сабаб мо метавонем характеристикаи мафҳуми гуноҳи шахсони ҳуқуқиро дар вайронкунии уҳдадории шартномавӣ нисбат ба ташкилотҳои оммавӣ низ татбиқ кунем, яъне ба ҚТ, мақомоти он, ташкилотҳои маъмури ҳамчун субъекти ҳуқуқи граждани. Ҷиҳати дигари мусбӣ он аст, ки ҳамин тавр заминаи муайян барои таҳқиқи минбаъдаи масъалаи нав – гуноҳи граждани-ҳуқуқии ташкилотҳои оммавӣ мебошад. Воқеияти граждани-ҳуқуқӣ ба таври диалектикӣ трансформатив мегардад, аз ин сабаб агар ин тағйиротҳо ба шартҳои субъективии ҷавобгарии граждани ташкилотҳои оммавӣ ҳам дахлат кунанд, он гоҳ дарки минбаъдаи ин падида аллакай аз мавқеи аллакай маълум имконпазир мегардад.

Адабиёт:

1. Виткявичюс П.П. Гражданская правосубъектность Советского государства. -Вильнюс: Минстис, 1978. – С.93
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. -М.: Статут, 1997. – С.288
3. Головизнин А. Некоторые вопросы участия в гражданском обороте органов государственной власти (местного самоуправления) // Хозяйство и право. - 1999. - № 6. – С.63
4. Гражданское право: Учебник. В 2 т. Том. I / Отв. ред. Е.А. Суханов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М: Бек, 2000. – С.283;
5. Суханов Е.А. Участие Российской Федерации, субъектов Российской Федерации, муниципальных образований в отношениях, регулируемых гражданским законодательством // Хозяйство и право. - 1995. - № 4. С.26
6. Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве. - М., 1947. – С. 169.

**ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ
ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) –
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

**ХАРАКТЕРИСТИКА БАНДИТИЗМА КАК ПРЕСТУПНОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ**

Азиззода У.А.

доктор юридических наук, профессор
кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета,
Тел: +992 907811285
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Оралбаев Х.Х.

соискатель кафедры уголовного права
и противодействия коррупции
юридического факультета
Таджикского национального
университета.
Тел.: (+992) 919 64 35 35

Аннотация: Статья посвящена характеристике бандитизма как преступной организации. Отмечается, что организованная преступность, по своей сути являясь сложным социально значимым явлением воспроизводит экономические и социально-политические процессы той или иной страны. Исходя из этого, данное явление в Республике Таджикистан получило свое развитие во времена различных социальных катаклизмов, смены экономических отношений в обществе». Указывается, что главная особенность криминологической характеристики бандитизма в Таджикистане вытекает непосредственно из сущности бандитизма как составной части организованной преступности, откуда проистекают особенности проявления бандитизма за последние 30 лет.

Ключевые слова: организованная преступность, бандитизм, банда, преступная группа, преступные деяния, преступные сообщества, латентность, уголовная практика.

ХУСУСИЯТИ БАНДИТИЗМ ҲАМЧУН ТАШКИЛОТИ ҶИНОЯТӢ

Азиззода У.А.

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети

ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Тел. +992 907811285

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Оралбаев Ҳ.Ҳ.

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Тел.: (+992) 919 64 35 35

Фишурда: Мақола ба хусусиятҳои бандитизм ҳамчун як ташкилоти ҷинояткор баҳшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки ҷинояткорӣ муташаккил табиатан як падидаи мураккаби аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим буда, равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сиёсии як кишварро инъикос мекунад. Аз ин бармеояд, ки ин падида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми бархӯрдҳои гуногуни иҷтимоӣ, тағйирёбии муносибатҳои иқтисодӣ дар ҷомеа рушд кардааст. "Нишон дода мешавад, ки хусусияти асосии тавсифи криминологии бандитизм дар Тоҷикистон бевосита аз моҳияти бандитизм ҳамчун ҷузъи таркибии ҷинояткорӣ муташаккилона бармеояд, ки аз он хусусиятҳои зуҳури падидаи бандитизм дар тӯли 30 соли охир ба вуҷуд меоянд.

Калидвожаҳо: ҷинояткорӣ муташаккил, бандитизм, банда, гурӯҳи ҷиноятӣ, кирдорҳои ҷиноӣ, ҷомеаҳои ҷиноятӣ, ниҳон, амалияи ҷиноятӣ.

CHARACTERISTIC OF BANDITISM AS A CRIMINAL ORGANIZATION

Azizzoda U.A.

doctor of law, professor of the department of human rights and comparative law of the law faculty of the Tajik national university,

Phone.: +992 907811285

E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Oralbaev Kh.Kh.

applicant for the Department of Criminal Law and Anti-Corruption of the Law Faculty of the Tajik National University.

Phone.: (+992) 919 64 35 35

Annotation: The article is devoted to the characteristics of banditry as a criminal organization. It is noted that organized crime, being inherently a

complex socially significant phenomenon, reproduces the economic and socio-political processes of a particular country. Proceeding from this, this phenomenon in the Republic of Tajikistan developed during various social cataclysms, changes in economic relations in society. "It is indicated that the main feature of the criminological characteristics of banditry in Tajikistan follows directly from the essence of banditry as an integral part of organized crime, from which the features of the manifestation of banditry over the past 30 years arise.

Keywords: organized crime, banditry, gang, criminal group, criminal acts, criminal communities, latency, criminal practice.

Проведенный анализ научной юридической литературы, прежде всего в уголовно-правовой и криминологической сферах, показал, что изучение бандитизма с криминологических (специально-профилактических) позиций значительно ослабло в последнем десятилетии XX века.²⁴⁶ Однако, это вовсе не означает, что бандитизм не был объектом криминологических (специально-профилактических) исследований в целом за эти годы.²⁴⁷ Особо подчеркнем, что после того, как с начала 50-х годов XX века уровень бандитизма имел тенденцию к снижению, он приобретал все более корыстно-насильственный характер. Политическая и антигосударственная природа этого вида преступного деяния как бы отошла на второй план, и вплоть до начала 90-х годов это преступление не было характерным для бывшего Союза ССР в целом, Таджикистана, в частности, соответственно вопросы криминологической характеристики бандитизма на этом этапе недостаточно исследовались. Однако, необходимо отметить, что черты и особенности преступности, которая сегодня характеризуется как «современная организованная преступность», проявлялись уже в 60-е годы в хищениях, причем крупных по своему масштабу, материальных ценностей и валютных средств (дело Рокотова). Помимо этого, особо отличилась так называемая банда «Монгола»; в должностных и хозяйственных злоупотреблениях дела «Океан», «Асфальт»; в деле возрожденного бандитизма так называемая Казанская банда «Тяп-Ляп» в начале и середине 70-х годов XX века, в том числе, дело торговцев Аблямовых в Таджикистане, или известное дело Адылова и других, тесно связанных с «хлопковым делом» в начале 80-х годов XX века в Узбекистане.

Уже в первые годы постсоветского этапа (периода) А.И. Гуров дал анализ некоторых криминологических (специально-профилактических) данных в отношении бандитских формирований советского этапа (периода), в частности, что по средне статистическим данным на одну выявленную тогда банду приходилось 29-30 преступных деяний, однако в основном их численность состояло из 10 человек. В отличии от разнообразных групп в бандах отсутствовала своя периферия, при этом они сохраняли свою

²⁴⁶Бычков В.В. Бандитизм. Уголовно-правовые и криминологические аспекты (по материалам Уральского федерального округа): дис. ... канд. юрид. наук. Тюмень, 2005. – С. 3-4.

²⁴⁷Борисова С.В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с бандитизмом: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. – С. 85.

замкнутость и внутреннюю самоорганизацию. А.И. Гуров также обращал внимание на то, что у бандформирований «самый малый удельный вес ранее подвергнутых осуждению лиц», который составляет 22,6%, тогда как в обычных преступных группах этот показатель доходил до 60%²⁴⁸.

Относительно численности невиняемых лиц (18,2%), необходимо подчеркнуть, что их число в бандформированиях было намного выше, нежели в других ОВГ. Главари бандформирований работали (почти 50%), занимая те или иные «должности на предприятиях и в учреждениях», при этом уже тогда проявилась такое свойство банд, что многие из главарей этих банд были «связаны с работниками правоохранительных органов», что свидетельствовало о приобретении ими четких признаков организованной преступности. И он отмечал как не случайность тот факт, что продолжительность во времени функционирования банд уже тогда было более продолжительным по отношению к иным организованным группам и группировкам.

Одновременно с сожалением необходимо подчеркнуть, что статистические данные далеко не всегда отражают реальное положение, состояния преступности в обществе, тем более, когда этим данным (статистическим данным) присуще не полнота. Потому при исследовании указанных выше вопросов (реальное состояние, количественные и качественные показатели и некоторые другие), наряду со статистическими данными, необходимо использовать как опросы ученых и практических работников в качестве экспертов, чьи мнения важны как лиц, непосредственно осуществляющих борьбу с бандитизмом и его профилактику, так и мнение представителей различных групп населения.

Не случайно, что А.З. Джакупбеков также по итогам своего диссертационного исследования приходит к выводу, что преступления, совершаемые организованными бандами приобретают из года в год все более латентный и законспирированный характер²⁴⁹.

Организованная преступность, по своей сути являясь сложным социально значимым явлением (фактором), она воспроизводит экономические, и социально-политические процессы той или иной страны. Исходя из этого, данное явление в Республике Таджикистан получило свое развитие во времена различных социальных катаклизмов, смены экономических отношений в обществе».

В таджикской уголовной практики наибольшее распространение организованной преступности, особенно в форме вооруженной преступности, рассматриваемое криминологами как уголовная революция, произошло сразу после распада Союза ССР, которое в течение года после этого переросло в гражданскую войну в Таджикистане, продолжавшуюся до 1997 года.

²⁴⁸Гуров А.И. Организованная преступность – не миф, а реальность // Социальные, правовые и криминологические аспекты борьбы с организованной преступностью. Пособие для слушателей народных университетов. М., Знание. 1992.– С. 62

²⁴⁹Джакупбеков А.З. Криминалистическое и оперативно-розыскное обеспечение расследования бандитизма (по материалам Кыргызской Республики). Дис. ... канд. юрид. наук. Бишкек, 2010. – С. 4.

Республика Таджикистан в ходе проведения экономических реформ, проводя приватизацию собственности, легализацию предпринимательства и свободной торговли, столкнулась с проблемой эффективных мер в борьбе с организованной преступностью, подтверждая тот факт, что коренные изменения в стране и в жизни общества зачастую сопровождаются ростом преступности, и более того в ее наиболее опасных формах.

Главная особенность криминологической характеристики бандитизма в Таджикистане вытекает непосредственно из сущности бандитизма как составной части организованной преступности, откуда проистекают особенности проявления бандитизма за последние 30 лет. Это связано в свою очередь с тем, что при наличии многих криминогенных факторов в РТ, в государстве, которое очень трудно пережило «эйфорию» суверенитета и государственной независимости, стал возможным вооруженный конфликт²⁵⁰.

Анализ организованной преступности лучше всего начать с выявления его понятий. И здесь следует подчеркнуть, что в специальных криминологических исследованиях «имеются разные, порой противоречивые определения организованной преступности»²⁵¹.

По мнению В. Осина организованной преступностью является – групповая профессиональная преступность с четкой организационной структурой, распространяющей своё влияние на общеуголовную и экономическую преступность²⁵². В свою очередь А.И. Гуров выделяет так называемые «ключевые» и «качественные» признаки организованной преступности, под которыми следует понимать сообщества преступников, наличие у них коррумпированных связей, профессионализм²⁵³. На основе проведенного анализа данных понятий, Б.Ш. Сайдамиров, указывает на присутствии в них существенных изъянов, так как, по его мнению, указанные качественные признаки имеют место только в отношении высших форм, потому что организованная преступность характеризует вершину ее пирамиды, не касаясь ее низших звеньев²⁵⁴. В этой связи необходимо констатировать тот факт, что в настоящий момент в понятии дефиниции «организованная преступность» к сожалению, не существует единого подхода либо взглядов на ее суть и структуру.

Этот разброд мнений и неполноту охвата в вопросе об организованной преступности и подчеркивает, А.В. Шеслер, который пишет, что «Термином организованная преступность не отражается уголовная деятельность обычных преступных групп, которые не входят в организованную преступность, не связаны с ней и не находятся под ее

²⁵⁰См.: Имомов А. Теороризм форма организованной преступности. Душанбе, 2003. – С. 28.

²⁵¹См.: Казакова В.А. Вооруженная преступность: Криминологические и уголовно-правовые проблемы. Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2003. – С. 50

²⁵²См.: Осин В. Правовые возможности борьбы с организованной преступностью // Советская юстиция. 1990 №3. – С. 7.

²⁵³Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А.И. Гуров - М.: Юрид. лит., 1990. – С. 207.

²⁵⁴Сайдамиров Б.Ш. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с бандитизмом. дис. ... канд. юр. наук Санкт-Петербург, 2002.– С.102

влиянием, банд, не имеющих коррумпированных связей с представителями государственного аппарата, преступных экстремистских религиозных групп, сообществ террористов, преступных групп, возникших на основе идей национального суверенитета и др.»²⁵⁵.

Из содержания Уголовного Кодекса Республики Таджикистан вытекает, что совокупность непосредственно-конкретных содержаний всевозможных составов преступлений устанавливает и конкретные виды преступности, одновременно устанавливая и форму их совершения, в частности соучастия как форму организованной вооруженной группы (далее ОВГ).

На этой основе следует прийти к выводу, что преступления совершенные организованной вооруженной группы являются неотъемлемой частью той или иной преступной организованной группы. Вместе с тем, Уголовный Кодекс Республики Таджикистан ни в коем случае не объединяет ее с присутствием или отсутствием коррупционной связи между государственными органами²⁵⁶. В данном случае весьма интересно мнение В.С. Разинкина²⁵⁷, который на основе анализа различных аспектов данного вопроса подразделяет ОВГ на три вида:

- 1) низшая ОВГ;
- 2) средняя ОВГ;
- 3) высшая ОВГ.

Помимо этого В.С. Разинкин указывает на численность участников вышеприведенных ОВГ, по его мнению, к низшим ОВГ относятся – местные организованные преступные группы и бандгруппы численностью от 5 до 20-30; средние ОВГ на его взгляд являются те преступные организации, которые объединены коммерческими структурами; к высшим ОВГ он относит преступные сообщества²⁵⁸.

Несмотря на это, существует и другие мнения, предложенные иными авторами по поводу определения организованной преступности. Например, С.В. Максимов предлагает совершенно иную трактовку определения организованной преступности. По его мнению, под организованной преступностью следует понимать совокупность зарегистрированных или взятых на учет на определенной территории за определенный этап (период) времени преступные деяния, совершенных организованными группами, зарегистрированных или взятых на учет организованных групп и их участников. Вместе с тем, с такой дефиницией следует согласиться отчасти. Данная дефиниция требует более полного уточнения, так как в ней отражены признаки учетно-регистрационного характера, и она полностью лишена признаков, количественного характера организованной преступности.

²⁵⁵См.: Шеслер А.В. Криминологические аспекты групповой преступности. Красноярск, 1999. - С. 136.

²⁵⁶См.: Борисова С.В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с бандитизмом: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. – С. 100.

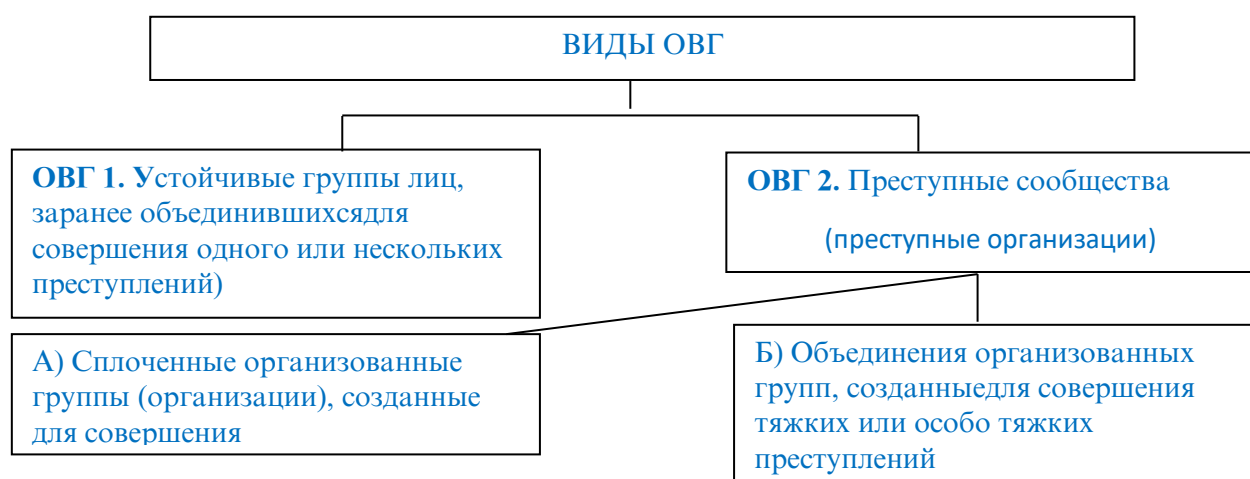
²⁵⁷См.: Разинкин В.С. Организованная преступность в период реформ в России // Организованная преступность – 3. – М.: Криминолог. Ассоц., 1996. – С. 75

²⁵⁸См.: Там же – С. 76

Помимо этого, весьма интересна и приемлема мнение О.В. Белокурова, в соответствии с которым невозможно представить себе «чистые формы» организованной преступности²⁵⁹. Также следует согласиться с его мнением по поводу определения особенности проявления организованной преступности и названной им как – антирежимная. По его мнению, организованная преступность может спланироваться с общеуголовной, корыстной или экономической преступностью.

На наш взгляд, такой феномен как «организованная преступность», являясь явлением, опасным для общества, несомненно, подлежит рассмотрению как специальный вид (форма) социальной тенденции с соответствующими ей «причинами и условиями». Здесь уместно говорить о криминологическом аспекте и потенциальной возможности профилактических мер этого вида преступности. Так как именно отдельные преступные деяния могут быть групповыми, организованными, в определении организованной преступности выделяется целостная совокупность организованных преступных деяний (ОПД), обстоятельства которых вызывают потребность учета уголовно-правовых норм и анализа ее криминологических (специально-профилактических) признаков.

Несомненно, что организованные преступные группы «как организованные преступные формирования» реально направлены на совершение противоправной деятельности, и поскольку они разные, как по структуре, форме, возможностям и т.д., «степень организованности ОВГ» остается «весьма различной», что даёт и основание, и возможность «выделения отдельных» видов ОВГ в нижеприведенной схеме (см. рис. 1).

Лица объединяясь в адекватном установлении с присущими им уголовными навыками, опытом, связями, с целью создания ОВГ для «систематического совершения» преступных деяний, в организованные преступные группы совершают действия, носящие устойчивый характер и в целом являются источником средств существования.

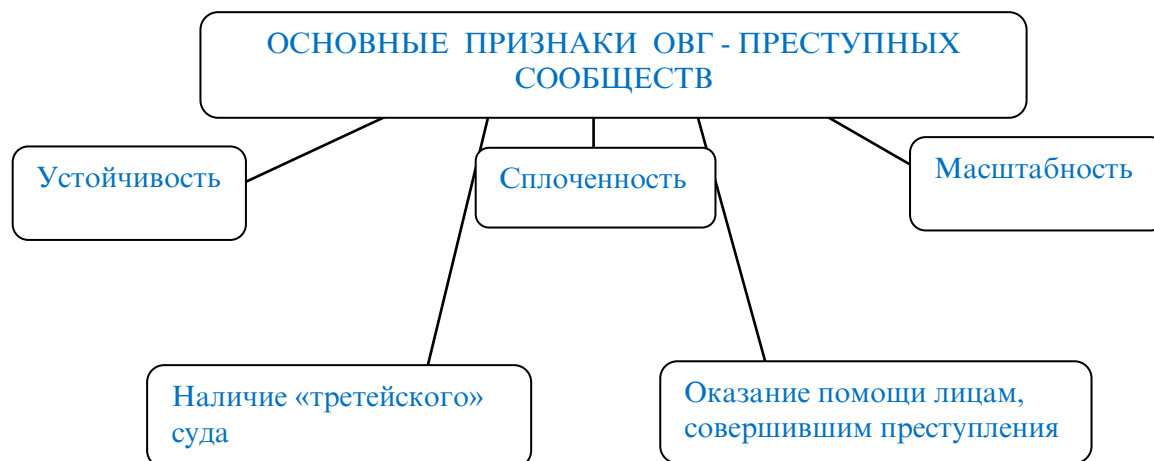
В настоящее время во всем мире преступными сообществами принято считать ряд сплоченных организованных групп, которые состоят из

²⁵⁹См.: Белокуров О.В. Организованная преступность: история развития и формы проявления. //Вестник Московского ун-та. Сер.П. Право. 1992. № 4. – С. 52.

многоступенчатых систем управления. Их отличает высокий уровень конспирации и защиты с помощью коррупционных схем и связей, являясь наиболее опасным видом преступных формирований.

На следующем рисунке под №2, к «основным признакам преступных сообществ», нам представляется возможным отнести следующие:

Рис.2

Статистические данные уголовных преступных деяний, которые мы обобщили и проанализировали, показывают, что в Таджикистане со стороны преступных сообществ ведется монополия отдельных видов преступной деятельности. Эти виды деятельности могут быть в различных сферах, например в сфере экономики, кредитно-финансовой сфере, а также в иных сферах оказания легальных и нелегальных услуг как в отдельном регионе, или определенной отрасли экономики, так и в целом по отдельной стране.

Очевидно, что данные преступные сообщества имеют определенные различия между собой. Они формируются исходя из конкретной преступной направленности, а также иных факторов, условий и методов образования.

Вместе с тем, они осуществляют свою деятельность в различных направлениях и сферах. Например, на транспортных объектах, в местах заключения граждан, на определенной территории или же могут быть преступниками – гастролерами и заниматься, кроме общеуголовных деяний также преступными деяниями в экономической, финансовой сфере и др.

Одно несомненно, что преступный мир усложняется. Особенно приобретая все более сложные коррумпированные связи и схемы, они включаются все теснее в международные преступные сообщества. Более того, сами члены преступных образований совершают виды и формы преступных деяний, в которых широко используются межрегиональные связи, крепнут их «связи на международном уровне», и они начали функционировать вне границ, например, на территории сопредельных стран или стран дальнего зарубежья. Они могут совершать и преступные деяния террористической направленности.

Можно обозначить следующие общие признаки банды (ОВГ), как организованных преступных формирований (ОПФ):

- а) целевые установки;
- б) количественные показатели участия в группах, например, значительное число лиц;
- в) качественные показатели, выражаемые в устойчивости, сплоченности, жесткой дисциплине;
- г) масштабность преступной деятельности.

Также необходимо перечислить характерные признаки, такие как:

- а) функционально-иерархическая структура;
- б) создание собственной системы безопасности.

В криминологическом аспекте одним из основных признаков бандитизма является количество участников отдельных бандформирований. Как отмечается в Обобщении генеральной прокуратуры РТ, в ходе проведенного анализа уголовных дел о бандитизме, а также итогов обобщения Генеральной прокуратуры РТ, количество участников банд достигало от 4 до 24 лиц. Например, такое количество участников содержалось в банде возглавляемой А.С. Данная банда осуществляла свою незаконную деятельность с января по апрель 2008 года. При этом эта банда за столь свое короткое существование успела совершить массу тяжких и особо тяжких преступлений, из числа убийств – 7, изнасилований – 2, разбойных нападений на государственные учреждения – 5, нападений на граждан свыше 90. По данному делу было привлечено к уголовной ответственности и осуждено 24 человека. При этом следует подчеркнуть, что участники данной банды были выходцами из одной местности, а свои бандитские вылазки совершали на свои или близлежащие территории.

Участники этого бандформирования были исключительно лица, возраст которых начинался с 23 и не превышал 34 года и в основном мужского пола, лишь в одном случае было установлено, что одним из участников была женщина.

Участники этих банд в основном состояли из лиц нигде не работающих граждан. Помимо этого, анализ уголовных дел указал, что эти лица были участниками воинских формирований, которые были вовлечены в гражданскую войну 1992-1997гг²⁶⁰. Участники бандформирований по уровню образования также отличались крайней скудностью. Еще одним из специфических черт криминологической характеристики лиц, участвовавших в бандформированиях, является то обстоятельство, что среди них редко встречаются лица с судимостью.

В настоящее время при изучении криминологических (специально-профилактических) особенностей организованной преступности по материалам уголовно-правовой практики РТ, следует иметь в виду, что определить объем и состояние, интенсивность и уровень, структуру

²⁶⁰Сайдамиров Б.Ш. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с бандитизмом: дис. ... канд. юр. наук Санкт-Петербург, 2002. – С. 115

организованной преступности представляется весьма сложным, т.к. отсутствует необходимые и достоверные статистические данные.

Весьма важное значение при изучении проблем в данных вопросах играет высокая латентность многих тяжких преступных деяний, их низкая раскрываемость, а также конспирация деятельности преступных организаций.

В Таджикистане быстрые темпы развития, по сравнению с другими видами преступности, имеют тяжкие преступные деяния, особенно связанные с проявлениями насилия. Важным фактом в современной организованной преступности является тенденция роста стремления членами уголовных структур внедряться в сферу экономики, политики.

Отмечается, что на современном этапе государственными структурами РТ пресекаются процессы «жесткой борьбы и противодействия за право контролировать прибыльные отрасли экономической деятельности», и в первую очередь, деятельности в управленческой сфере, других сферах государственного аппарата и т.д. Также, в свою очередь, в значительной мере ужесточается эффективный контроль со стороны государственных структур за движением капиталов, финансовых ресурсов и их происхождением.

Таким образом, анализ состояния, уровня, структуры, тенденции роста организованной преступности в РТ позволяет констатировать, что в ближайшее время следует ожидать дальнейшего увеличения ОБГ, особенно в форме преступных сообществ. При таком показателе роста преступности, к сожалению, - увеличится их консолидация и рост совершаемых преступных деяний, будет расширяться сферы деятельности организованных вооруженных групп с увеличением их уголовной активности посредством использования финансово-кредитной и банковской систем. Более того, организованные вооруженные группы укрепляют международные связи.

Представляется, что процесс по преодолению кризисных явлений, каковым является организованная преступность, считается весьма сложной и многогранной. Для решения данного негативного социального явления необходимо значительные материально-технические, интеллектуальные, правовые и информационные средства.

Литература:

1. Белокуров О.В. Организованная преступность: история развития и формы проявления.//Вестник Московского ун-та. Сер.П. Право. 1992. № 4. – С. 52.
2. Борисова С.В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с бандитизмом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2006. – 189 с.
3. Бычков В.В. Уголовно-правовое противодействие бандитизму: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. — Екатеринбург, 2008. – 198 с.
4. Гуров А.И. Организованная преступность – не миф, а реальность. Социальные, правовые и криминологические аспекты борьбы с

организованной преступностью. Пособие для слушателей народных университетов. – М.: Знание. – 1992. – 80 с.

5. Джакупбеков А.З. Криминалистическое и оперативно-розыскное обеспечение расследования бандитизма (по материалам Кыргызской Республики): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Бишкек, 2010 – 223 с.

6. Имомов А. Теороризм форма организованной преступности. Душанбе, 2003. – С. 28.

7. Казакова В.А. Вооруженная преступность: Криминологические и уголовно-правовые проблемы: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2003. – 332 с.

8. Максимов С.В. Краткий криминологический словарь. – М.: Юрист, 1995. – 31 с.

9. Осин В. Правовые возможности борьбы с организованной преступностью // Советская юстиция. 1990 №3. – С. 7-9.

10. Разинкин В.С. Организованная преступность в период реформ в России // Организованная преступность – 3. – М.: Криминолог. Ассоц., 1996. – С. 74-92.

11. Сайдамиров Б.Ш. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с бандитизмом (по материалам РТ): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Санкт-Петербург, 2002. – 165 с.

12. Сальников А.В. Уголовно-правовое регулирование ответственности за бандитизм: история, современность и перспективы: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. – Москва, 2018 – 183 с.

13. Шеслер А.В. Криминологические аспекты групповой преступности: Монография. М-во внутр. дел России. Сиб. юрид. ин-т. - Красноярск: Сиб. юрид. ин-т МВД России, 1999. – 177 с.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОТГРАНИЧЕНИЯ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ОТ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА СИЛЬНОДЕЙСТВУЮЩИХ ИЛИ ЯДОВИТЫХ ВЕЩЕСТВ С ЦЕЛЬЮ СБЫТА

Юлдашева Г.М.,

старший преподаватель кафедры
уголовного права и противодействия
коррупции юридического факультета
Таджикского национального
университета

Тел.: +992 901601062

Муқарриз: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Аннотация: Состав незаконного оборота наркотических средств, который предусмотрен статьей 200 Уголовного кодекса Республики Таджикистан, имеет одинаковые признаки со многими составами преступлений, в том числе с незаконным оборотом сильнодействующих или ядовитых веществ с целью сбыта, установленные статьей 206 Уголовного кодекса Республики Таджикистан.

Ключевые слова: предмет преступления, объективные признаки, наркотические средства, сильнодействующие и ядовитые вещества, изготовление, производство, хранение.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ФАРҚГУЗОРИИ ГАРДИШИ ҒАЙРИҚОНУНИИ МАВОДИ МУҲАДДИР АЗ ГАРДИШИ ҒАЙРИҚОНУНИИ МОДДАҲОИ САХТТАЪСИР ВА ЗАҲРОЛУДКУНАНДА

Юлдашева Г.М.,

муаллимаи калони кафедраи ҳуқуқи
ҷиноятӣ ва муқовиммат бо
коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: +992 901601062

Рецензент: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук, профессор

Фишурда: Гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир бо баъзе таркибҳои ҷиноят, аз он ҷумла гардиши ғайриқонунии моддаҳои сахттаъсир ва заҳролудкунанда аломатҳои яхела дорад. Барои бандубасти дурусти амали содиршудаи ба ҷамъият хавфнок бояд аломатҳои монанд ва фарқкунандаи ин таркибҳо муқаррар карда шаванд.

Калидвожаҳо: предмети ҷиноят, аломатҳои объективӣ, маводи муҳаддир, моддаҳои сахттаъсир ва захрнок, тайёр кардан, истеҳсол, нигоҳ доштан.

SOME ISSUES OF DELIMITING ILLEGAL TRAFFICKING OF NARCOTIC DRUGS FROM ILLEGAL TRAFFICKING OF POTENT OR POISONOUS SUBSTANCES FOR THE PURPOSE OF MARKETING

Yuldasheva G.M.,

senior lecturer of the department of the criminal law and Anti-Corruption faculty of Law, Tajik National University

Phone: +992 901601062

Reviewer: Sharipov T.Sh., doctor of jurisprudence, professor

Annotation: The composition of illegal drug trafficking, which is provided for by article 200 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, has the same features with many offences, including the illegal circulation of potent or poisonous substances for the purpose of sale, established by article 206 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan.

Keywords: the subject of crime, objective evidence, narcotic drugs, potent and poisonous substances, manufacture, production, storage.

Состав незаконного оборота наркотических средств, предусмотренный статьей 200 Уголовного кодекса Республики Таджикистан, имеет одинаковые признаки со многими составами преступлений, в том числе с незаконным оборотом сильнодействующих или ядовитых веществ с целью сбыта, установленные статьей 206 Уголовного кодекса Республики Таджикистан. В соответствии с указанной статьей уголовно наказуемыми являются такие незаконные деяния как производство, изготовление, переработка, приобретение, хранение, транспортировка или пересылка с целью сбыта, а равно незаконный сбыт сильнодействующих или ядовитых веществ, которые не являются наркотическими средствами или психотропными веществами. Этот состав служит уголовно правовой борьбе с таким видом заболевания или недугом, как токсикомания, а состав незаконного оборота наркотических средств ведёт борьбу против наркомании. Для правильной квалификации совершённого общественно опасного деяния необходимо устанавливать их общие и отличительные признаки.

В целом объективные признаки этих двух составов совпадают. Объектом преступления выступает безопасность здоровья населения. Объективную сторону незаконного оборота сильнодействующих или ядовитых веществ с целью сбыта, как и незаконного оборота наркотических средств, составляют производство, изготовление,

переработка, приобретение, хранение, транспортировка или пересылка с целью сбыта, а равно незаконный сбыт указанных веществ.

Незаконность перечисленных действий означает, что виновное лицо совершает указанные деяния, против установленных нормативными актами правил, без соответствующего разрешения, которое выдаётся компетентными органами.

Изготовлением сильнодействующих или ядовитых веществ, а также наркотических средств, признаются любые действия в результате, которых были получены указанные вещества, как из природного сырья, так и путём смешивания обычных не вредоносных веществ, либо выделений из них.

Незаконная переработка указанных веществ, выступает как способ их изготовления. Содержанием переработки сильнодействующих или ядовитых веществ являются химические реакции, которые возникают на основе препаратов содержащих указанные вещества.

Как приобретение сильнодействующих и ядовитых веществ, квалифицируются такие действия как присвоение найденного вещества, получение указанных веществ в качестве подарка, также получение этих веществ в обмен на другие товары. Самой распространённой формой приобретения указанных веществ, является их покупка. Покупка является возмездной формой приобретения. В результате покупки вещество, которое находится на правомерном или неправомерном владении другого лица, переходит на неправомерное владение приобретателя.

Незаконным хранением сильнодействующих и ядовитых веществ, признаётся фактическое временное или постоянное владение этих веществ. Незаконное хранение указанных веществ, является длящимся преступлением и заканчивается с момента их обнаружения или во время обыска. В отличие от других деяний, перечисленных статьёй 206 и 200 (незаконный оборот наркотических средств) УК РТ, хранение данных веществ, совершается путём бездействия.

Хранение сильнодействующих и ядовитых веществ, квалифицируется как оконченный состав преступления с момента поступления этих веществ виновному лицу вследствие приобретения и фактического появления возможности распоряжаться указанными средствами и веществами по своему усмотрению.

Незаконное хранение сильнодействующих и ядовитых веществ заключается в том, что, виновное лицо в конкретное время владеет этими веществами, при этом он может быть настоящим владельцем, то есть одновременно и изготовителем или приобретателем, а также хранитель может быть не владельцем, то есть «чистым» хранителем. «Чистое» хранение имеет место, когда эти вещества изготовителем или приобретателем передаются на временное хранение третьему лицу.

Под производством сильнодействующих и ядовитых веществ, следует понимать, незаконное промышленное системное (более трёх раз) изготовление указанных веществ в лабораторных условиях в особо крупном размере с целью последующего сбыта.

Транспортировка сильнодействующих и ядовитых веществ, выступает как способ распространения указанных веществ и заключается в их перемещение из одного в любое другое место всеми видами транспортных средств. Отправка сильнодействующих и ядовитых веществ багажом, в письме, бандеролью, посылкой или другими средствами с одного пункта в другой, признаётся как пересылка указанных веществ.

Отличительным признаком этих двух составов выступает предмет преступления, который тоже относится к объективным признакам. Предметом состава статьи 200 УК РТ выступают наркотические средства, а предметом статьи 206 УК РТ являются сильнодействующие и ядовитые вещества. К таким веществам относятся снотворные средства, трава эфедры, хлороформ, зарин, метиловый спирт, цианистый калий и другие.

Литература:

1. Галиакбаров Р.Р. «Уголовное право. Общая часть. Учебник» Краснодар. 1999.
2. Зелик В.А. «Уголовно-правовые и криминологические аспекты противостояния наркотизму в России». Краснодар. 2001.
3. Прохорова М.Л. «Наркотизм: социально-психологические, криминологические, уголовно-правовые аспекты» Саратов. 2001.
4. Пуклич Т.И. «Уголовная ответственность за незаконные изготовления, приобретение, хранение, перевозку, пересылку либо сбыт наркотических средств или психотропных веществ». Рязань. 2003.
5. Таций В.Я. «Объект и предмет преступления в советском уголовном праве» Харьков. 1988.
6. Уголовное право. Часть Общая. Под редакцией А.Н. Павлухина. Рязань. 1998.

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЙ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Ширинджонов Ф.И.

старший преподаватель кафедры
коммерческого и антикоррупционного
права факультета менеджмента и
коммерческого права ТГУК

Тел: (+992) 93666713

E-mail: firdavsshr@mail.ru

Научный руководитель: Кудратов Н.А., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Джабборов Ф.Н., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Статья посвящена исследованию научных подходов определения понятия термина «транснациональной организованной преступности». Автором отмечается отсутствие в научной доктрине единого определения транснациональной организованной преступности, которая отвечал бы потребностям современных реалий. Анализирую существующие в научной литературе взгляды относительно определения транснациональной организованной преступности и ее основных признаков, предпринимается попытка дать определение понятия транснациональной организованной преступности.

Ключевые слова: преступление, организованная преступность, транснациональная организованная преступность, организованные преступные группировки, криминология.

МАҲҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ ҶИНОЯТКОРИИ МУТАШАККИЛОНаИ ФАРОМИЛӢ

Ширинҷонов Ф.И.

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи
тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ

Тел.: +992 936663713

E-mail: firdavsshr@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Кудратов Н.А., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Муқарриз: Ҷабборов Ф.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

Фишурда: Мақола ба омӯзиши равишҳои илмӣ оид ба таърифи истилоҳи “ҷинояткории муташаккили фаромилӣ” бахшида шудааст. Муаллиф дар таълимоти илмӣ мавҷуд набудани таърифи ягонаи ҷинояти муташаккили фаромиллиро, ки ба талаботи воқеияти муосир ҷавобгӯ бошад, қайд мекунад. Нуқтаҳои назари дар адабиёти илмӣ мавҷудбударо

оид ба таърифи ҷинояткории муташаккили фаромиллӣ ва аломатҳои асосии он таҳлил намуда, муаллиф кӯшиш намудааст мафҳуми ҷинояткории муташаккилонаи фаромиллиро таълиф намояд.

Калидвожаҳо: ҷинояткорӣ, ҷинояткории муташаккилона, ҷинояткории муташаккилонаи фаромиллӣ, гурӯҳҳои ҷиноятии муташаккил, криминология.

CONCEPT AND SIGNS OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME

Shirindzhonov F.I.

senior Lecturer, Department of
Commercial and Anti-Corruption
Law, Faculty of Management and
Commercial Law, TSUK

Тел.: +992 936663713

Email: firdavsshr@mail.ru

Research supervisor: Kudratov N.A., PhD in Law, Associate Professor.

Reviewer: Jabborov F.N., candidate of science in law, docent

Annotation: The article is devoted to the study of scientific approaches to the definition of the term “transnational organized crime”. The author notes the absence in the scientific doctrine of a unified definition of transnational organized crime that would meet the needs of modern realities. I analyze the views existing in the scientific literature on the definition of transnational organized crime and its main features, an attempt is made to define the concept of transnational organized crime.

Key words: crime, organized crime, transnational organized crime, organized criminal groups, criminology.

Термин «транснациональная организованная преступность» в научной литературе имеет различные трактовки²⁶¹. Несмотря на то, что термин «транснациональная организованная преступность» используется, например согласно статье 3 Закона Республики Таджикистан «О борьбе с организованной преступностью» от 28 декабря, 2013 № 103 одной из задач борьбы с организованной преступностью являются «налаживание международного сотрудничества с целью предупреждения, выявления и пресечения преступлений транснационального характера»²⁶², также термин «транснациональные преступления» используется статье 6 Закона

²⁶¹ Маджидзода Дж. З. Организованная и транснациональная преступность: учебно-методическое пособие / Дж. З. Маджидзода, Н. Назаров. - Душанбе : Академия МВД Республики Таджикистан, 2014. - 268 с. (на таджикском языке).

²⁶² Закон Республики Таджикистан «О борьбе с организованной преступностью» от 28 Декабря, 2013 № 103 // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2020. – 1 электрон. опт. диск (CD – ROM)

Республики Таджикистан «О безопасности» от 28 Июня 2011 № 721²⁶³, однако ни в одном законе содержание «транснациональной организованной преступности» не раскрывается. В широком смысле это понятие, включает в себя как политические, так и общеуголовные транснациональные преступления. Однако для разграничения идеологически мотивированных и общеуголовных видов преступной деятельности термин «транснациональная организованная преступность» нередко рассматривается как преимущественно общеуголовная организованная преступность.

В 1956 году Ф. Джессап в лекции, прочитанной в Йельском университете, предложил включить термин «транснациональный» во все правовые нормы, регулирующие «действия или события, выходящие за пределы национальных границ»²⁶⁴.

Попытки определить явление транснациональной организованной преступности предпринимались не раз, однако каждая авторская дефиниция не приближала теорию уголовного права и криминологии к решению их проблем²⁶⁵.

В постсоветском пространстве, понятие транснациональной организованной преступности интерпретировалось по-разному. Так К.С. Родионов, смешивал понятие «международный» и «транснациональный» и отмечает, что «... международная преступность - это противоправные действия и функционирование транснациональных структурированных профессиональных преступных объединений, не имеющих четкой организации»²⁶⁶. При этом ученый отвергает основной признак транснациональной преступности - организованность, что в принципе сводит такой вид преступности к локальному криминальному явлению, не соответствует ни его сущности, ни его характера.

Транснациональная преступность – это совокупность совершенных за определенный период преступлений (лиц, их совершивших), наносящих ущерб отношениям двух или более государств или интересам юридических или физических лиц двух или более государств, ответственность за которые предусмотрена в актах международного уголовного права или нормах национального уголовного законодательства, принятых в соответствии с такими международно актами.

Субъектами международной преступности являются любые группы и организации. Транснациональная организованная преступность более узкий по субъективному составу и характеризуется присущими только ему

²⁶³ Закона Республики Таджикистан «О безопасности» от 28 Июнь, 2011 № 721 // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2020. – 1 электрон. опт. диск (CD – ROM)

²⁶⁴ Jessup Ph. – C. Transnational Law. New Haven, 1956. № 2. P. 43.

²⁶⁵ Albanese D.S. Organized Crime in America. Cincinnati, 1989. – С. 1-3; Mueller G.O.W. Transnational Crime: Definitions and Concepts. Paper presented at the International Conference on Responding to the Challenges of Transnational Crime, Italy, 25–27 September 1998. – С. 65; P. Williams and E. Savona. The United Nations and Transnational Organized Crime /Portland; Oregon, 1996. с. 15;

²⁶⁶ Родионов К. – С. Деятельность Интерпола в борьбе с международной преступностью. Уголовная полиция: проблемы международного сотрудничества: междунар. научно-исслед. проект. Москва: БЕК, 1995. – С. 322.

признаками. На основе анализа уголовных производств установлено, что основную группу субъектов транснациональной организованной преступности составляют преступные организации, которые используют свои дочерние компании в разных странах (51%). Наиболее типичными признаками для них являются: высокая степень организованности; семейная или этническая основа, позволяющая решать проблемы пополнения, посвящения и дисциплины внутри организации; наличие транснациональных связей с преступными организациями в других странах, а также стремление к достижению и защиты узко корпоративных интересов, быстрая адаптация к усилению воздействия на них правоохранительных органов.

Понятие «транснациональная преступность» это широкое понятие, включающее различные виды преступлений, которые можно отнести к категориям организованной преступности, корпоративных преступлений, профессиональных и политических преступлений, причем иногда до нескольких категорий преступлений одновременно²⁶⁷. Традиционно фактор пересечения границ преступниками или проявление результатов их противоправных действий за пределами страны (места их совершения) - рассматривается как обязательный компонент функционирования транснациональной преступности, находится в подвижном динамическом состоянии²⁶⁸. Пересечение может заключаться в передаче информации, то есть быть «виртуальным», а не физическим.

Понятие транснациональной организованной преступности было определено еще в 1988 году на Международном симпозиуме по организованной преступности в Сент-Клауде, в материалах которого присутствует общая формула данного понятия. Транснациональная организованная преступность определялось как «любое постоянное участие группы людей или организации в преступной деятельности, главная цель которой - получать прибыль везде, несмотря на национальные границы»²⁶⁹.

Стандартное определение транснационального преступления было предоставлено в докладе ООН по вопросам о тенденциях в области преступности и функционирования систем уголовного правосудия, где акцентировано на транснациональном характеру преступной деятельности, заключается в следующем: как «правонарушения, охватывающие в аспектах, связанных с планированием, совершением и/или прямыми или косвенными последствиями, более чем одну страну»²⁷⁰. Первый вопрос, который возникает при такой интерпретации понятия

²⁶⁷ Десятый Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями Вена, 10–17 апр. 2000 г. Международное 487 сотрудничество в борьбе с транснациональной преступностью: новые вызовы в XXI веке. Рабочий документ, подготовленный Секретариатом. UN. Doc. A/CONF. 187/6

²⁶⁸ Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. Международный научно-исследовательский проект. Москва: Изд-во БЕК, 1994. – С. 230

²⁶⁹ A Paper for the First International Symposium on Organized Crime, St. Cloud, France, May 1988. International Documentation on Organised and Economic Crime. USA, Lexington Books, 1988. P. 222.

²⁷⁰ Cohen S. Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial. Australia and New Zealand Journal of Criminology. 1993. № 26. P. 100.

«транснациональный преступление», заключается в том, является достаточным наличие уголовно-правового запрета одного государства для того, чтобы при наличии свойства транснациональности деяния рассматривался как транснациональное преступление. По этому вопросу высказываются различные мнения. Так, Дж. М. Мартин, Э. Т. Романо считают, что термин «преступление» в этом случае означает, что поведение виновных лиц рассматривается как возбуждение уголовного запрета, по крайней мере, одной из привлеченных государств²⁷¹.

Более основательное определение транснациональной организованной преступности предоставлено в документах Всемирной конференции по организованной преступности на уровне министров, состоявшейся в Неаполе (Италия) в ноябре 1994, где под транснациональной организованной преступной деятельностью понимается осуществление преступными организациями незаконных операций, связанных с перемещением потоков информации, денег, физических объектов, людей, других материальных и нематериальных средств через государственные границы с целью использования благоприятной рыночной конъюнктуры в одной или нескольких иностранных государствах для получения существенной экономической выгоды, а также для эффективного уклонения от социального контроля с помощью коррупции, насилия и использования значительных различий в системах уголовного правосудия разных стран. Однако, в этом документе не содержится окончательное и конкретное определение понятия «транснациональная организованная преступность». При обсуждении проблем транснациональной организованной преступности на Всемирной конференции в Неаполе в 1994 г. за основу была взята трактовка термина «транснациональный», предложенное в 1971 г. американскими криминологами²⁷².

Кроме того, определение транснациональной преступности содержится в Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности²⁷³. В конвенции отмечается, совершение группами преступлений, имеющих транснациональный характер, то есть совершенные:

- 1) в более чем одном государстве;
- 2) в одном государстве, но существенная часть их подготовки, планирования, руководства или контроля происходила в другом государстве;
- 3) в одном государстве, но при участии организованной преступной группы, которая осуществляет преступную деятельность в более чем одном государстве;
- 4) в одном государстве, но их существенные последствия оказываются в другом государстве.

²⁷¹ Martin J. M., Romano A. T. Multinational Crime. Terrorism, Espionage, Drug & Arms Trafficking. Studies in Crime, Law, and Justice. Vol. 9. P. 15.

²⁷² Справочный документ Всемирной конференции на уровне министров по организованной транснациональной преступности (Неаполь, 21–23 нояб. 1994 г.). E/CONF 88/2. 1994. 18 Aug. P. 6.

²⁷³ Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности от 15 нояб. 2000 г. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

В десятом Конгресс ООН посвященном вопросам «Международного сотрудничества в борьбе с транснациональной преступностью: новые вызовы в XXI веке», был принят Венская декларация о преступности и правосудия: ответ на вызовы XXI века, где основное внимание было уделено противодействию транснациональной организованной преступностью. В ч.2. ст.3 Конвенции ООН определены основные признаки преступления, имеющие транснациональный характер, а именно:

- совершение преступления на территории более чем одного государства;
- совершение преступления в одном государстве, но большая доля его подготовки, планирования, руководства или контроля происходила в другом государстве;
- совершение преступления на территории одного государства, но при участии организованной преступной группы, которая осуществляет преступную деятельность в более чем в одном государстве;
- совершение преступления в одном государстве, но его существенные последствия ощутимы в другом государстве.

Конвенционные положения предоставляют основания для вывода, что транснациональная преступность:

- 1) имеет высокоорганизованный характер, ведь совершения преступления в более в одном государстве или возможность его подготовки в одной, а совершение в другой, требует от участников транснациональных преступных группировок достаточно сложной деятельности;
- 2) создается в течение значительного промежутка времени;
- 3) возникает вследствие нестабильных политических, экономических или социальных процессов в стране;
- 4) выход в преступной деятельности за пределы одного государства требует налаживания связей, в основном с помощью коррупционных деяний, которые в дальнейшем дают возможность избегать ответственности за совершение преступлений.

Бывший генеральный секретарь Интерпола Андре Боссард называет такие черты транснационального преступления:

- 1) пересечение государственных границ людьми (преступниками - в процессе совершения преступления или после его совершения с целью сокрытия от правосудия; жертвами - в случае захвата заложников, торговли людьми и т.д.); перемещения предметов (огнестрельное оружие, наркотики, вещи, добытые преступным путем) или денег (отмывание доходов, кража с помощью компьютерной связи) и др.;
- 2) на национальном уровне, в соответствии с принципом «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» антиобщественное поведение может рассматриваться как преступное правонарушения в законодательствах, по крайней мере двух государств или предполагается как преступное многосторонними международными соглашениями²⁷⁴.

²⁷⁴ Bossard A. Transnational Crime and Criminal Law. Chicago: The Office of International Criminal Justice The University of Illinois at Chicago, 1990. P. 5.

Таким образом, по мнению А. Боссарда, транснациональным может быть деяние, запрещенное законом не менее двух государств. Такой взгляд представляется более обоснованным. Действительно, для того, чтобы деяние квалифицировалось как «преступление», достаточно наличия уголовного запрета одного государства. Однако для международного сотрудничества в применении уголовной репрессии по транснационального преступления необходимо не менее «двойная криминальности»²⁷⁵, которая предполагает совпадение позиций взаимодействующих государств относительно преступности такого деяния.

Таким образом, транснациональная организованная преступность - это негативное социальное явление, связанное с созданием и деятельностью организованных преступных группировок, целью которых является совершения тяжких и особо тяжких преступлений против собственности; в сфере хозяйственной деятельности; связанных с терроризмом, пиратством и различными формами экстремизма, наркобизнесом, сексуальной эксплуатацией и торговлей людьми; незаконным оборотом оружия, лекарственных препаратов, произведений искусства, взрывчатых и других опасных (радиоактивных, химических) веществ; вмешательством в работу компьютерных сетей, объектов критической инфраструктуры, имеющих транснациональный (трансграничный) характер.

Литература:

1. A Paper for the First International Symposium on Organized Crime, St. Cloud, France, May 1988. International Documentation on Organised and Economic Crime. USA, Lexington Books, 1988. P. 222.
2. Albanese D.S. Organized Crime in America. Cincinnati, 1989. с. 1-3;
- Bossard A. Transnational Crime and Criminal Law. Chicago: The Office of International Criminal Justice, 1990. P. 5.
3. Cohen S. Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial. Australia and New Zealand Journal of Criminology. 1993. № 26. P. 100.
4. Jessup Ph. C. Transnational Law. New Haven, 1956. № 2. P. 43.
5. Маджидзода Дж. З. Организованная и транснациональная преступность: учебно-методическое пособие / Дж. З. Маджидзода, Н. Назаров. - Душанбе : Академия МВД Республики Таджикистан, 2014. - 268 с. (на таджикском языке).
6. Международное 487 сотрудничество в борьбе с транснациональной преступностью: новые вызовы в XXI веке. Рабочий документ, подготовленный Секретариатом. UN. Doc. A/CONF. 187/6
7. Martin J. M., Romano A. T. Multinational Crime. Terrorism, Espionage, Drug & Arms Trafficking. Studies in Crime, Law, and Justice. Vol. 9 . P. 15.
8. Mueller G.O.W. Transnational Crime: Definitions and Concepts. Paper presented at the International Conference on Responding to the Challenges of

²⁷⁵ Зорин Г. А. Транснациональная преступность: понятие, классификация, развитие. Проблемы раскрытия и расследования преступлений, совершаемых организованными группами: сб. науч. тр. (Минск. 27–28 мая 1999 г.) / под общ. ред. Н. И. Николайчика, Н. И. Порубова. Минск: Академия МВД Республики Беларусь, 2000. – С. 109.

Transnational Crime, Courmayeur, Italy, 25–27 September 1998. с. 65; P.

9. Williams and E. Savona. The United Nations and Transnational Organized Crime /. Portland; Oregon, 1996. с. 15;

10. Десятый Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями Вена, 10-17 апр. 2000 г.

11. Закон Республики Таджикистан «О борьбе с организованной преступностью» от 28 Декабрь, 2013 № 103 // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2020. – 1 электрон. опт. диск (CD – ROM)

12. Закона Республики Таджикистан «О безопасности» от 28 Июнь, 2011 № 721 // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2020. – 1 электрон. опт. диск (CD – ROM)

13. Зорин Г.А. Транснациональная преступность: понятие, классификация, развитие. Проблемы раскрытия и расследования преступлений, совершаемых организованными группами: сб. науч. тр. (Минск. 27–28 мая 1999 г.) / под общ. ред. Н. И. Николайчика, Н. И. Порубова. Минск: Академия МВД Республики Беларусь, 2000. - С. 109.

14. Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности от 15 нояб. 2000 г. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

15. Конфликты и законы. Демократия способствует развитию транснациональной организованной преступности. URL: <http://kz.com.ua/populiarnye-temy/290-demokratiya-sposobstvuet-razvitiyutransnatsionalnoj-organizovannoj-prestupnosti>.

16. Родионов К. С. Деятельность Интерпола в борьбе с международной преступностью. Уголовная полиция: проблемы международного сотрудничества: междунар. научно-исслед. проект. Москва: БЕК, 1995. С. 322.

17. Справочный документ Всемирной конференции на уровне министров по организованной транснациональной преступности (Неаполь, 21–23 нояб. 1994 г.). E/CONF 88/2. 1994. 18 Aug. P. 6.

18. Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. Международный научно-исследовательский проект. Москва: Изд-во БЕК, 1994. - С. 230

**ТАРАФИ СУБЪЕКТИВИИ МУОМИЛОТИ ҒАЙРИҚОНУНИИ
МОДДАҲОИ САХТТАӢСИР Ё ЗАҲРОЛУД БО МАҚСАДИ БА
СОҲИБИЯТИ КАСИ ДИГАР ДОДАН**

Каримов Д.Б.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва
муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ

Тел.: (+992) 888011010

E-mail: davr_94@list.ru

Роҳбари илмӣ: Сафарзода А.И., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақоллаи мазкур тарафи субъективи муомилоти ғайриқонунии моддаҳои сахттаӢсир ё заҳролуд бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳангоми навиштани мақолаи таҳлилшаванда муқаррароти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба масоили тарафи субъективи муомилоти ғайриқонунии моддаҳои сахттаӢсир ё заҳролуд бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан ва фикру ақидаҳои олимон доир ба масоили мазкур дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: қонуни ҷиноятӣ, тарафи субъективӣ, муомилоти ғайриқонунӣ, моддаҳои сахттаӢсир, заҳролуд, бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан.

**СУБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА ПРЕСТУПЛЕНИЯ НЕЗАКОННЫЙ
ОБОРОТ СИЛЬНОДЕЙСТВУЮЩИХ ИЛИ ЯДОВИТЫХ ВЕЩЕСТВ С
ЦЕЛЬЮ СБЫТА**

Каримов Д.Б.,

ассистент кафедры уголовного право и
противодействие коррупции
юридического факультета ТНУ

Тел.: (+992) 888011010;

E-mail: davr_94@list.ru

Научный руководитель: Сафарзода А.И., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье рассматриваются субъективная сторона преступления незаконный оборот сильнодействующих или ядовитых веществ с целью сбыта. При написания анализируемой статьи было

рассмотрено положение законодательство Республики Таджикистан по вопросам субъективная сторона преступления незаконный оборот сильнодействующих или ядовитых веществ с целью сбыта и мнения ученых по данным вопросам.

Ключевые слова: уголовный закон, субъективная сторона, незаконный оборот, сильнодействующих, ядовитых веществ, с целью сбыта.

THE SUBJECTIVE SIDE OF THE CRIME IS ILLEGAL CIRCULATION OF POTENT OR POISONOUS SUBSTANCES FOR THE PURPOSE OF MARKETING

Karimov D.B.,

assistant at the department of criminal law and anti-corruption legal faculty of TNU

Phone: (+992) 888011010;

E-mail: davr_94@list.ru

Scientific adviser: Safarzoda A.I., Doctor of Law, Professor

Reviewer: Sharipov T.Sh., doctor of jurisprudence, professor

Annotation: The article deals with the subjective side of the crime, the illegal circulation of potent or poisonous substances for the purpose of marketing. When writing the analyzed article, the provision of the legislation of the Republic of Tajikistan on the issues of the subjective side of the crime was considered, the illegal circulation of potent or poisonous substances for the purpose of marketing and the opinions of scientists on these issues.

Key words: criminal law, subjective side, illegal traffic, potent, poisonous substances, for the purpose of marketing.

Мутобиқи моддаи 38 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ дорад. Саломатӣ – ҳолати беҳбудии пурраи ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва иҷтимоӣ, набудани беморӣ ва нуқсонҳои ҷисмонӣ мебошад. Ҳифзи саломатии аҳоли яке аз вазифаҳои афзалиятноки кишвар мебошад, ки бо мақсади ҳифз ва таҳкими солимии ҷисмонӣ ва рӯҳии ҳар як шахс, нигоҳ доштани ҳаёти шахс амалӣ мегардад²⁷⁶.

Ҳамзамон, беморшавӣ яке аз меёрҳои асосии арзёбии ҳолати саломатии аҳоли мебошад ва барои безарар гардонидани он қонунгузор дар боби 25 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КҶ ҶТ) барои муомилоти ғайриқонунии моддаҳои сахттаъсир ва заҳролуд, ки ба саломатии аҳоли таҳдид мекунанд, ҷавобгариро пешбинӣ менамояд²⁷⁷.

Яке аз кирдорҳои ҷиноятӣ, ки ба саломатии аҳолии кишвар бевосита таҳдид менамояд ин муомилоти ғайриқонунии моддаҳои сахттаъсир ё

²⁷⁶ Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 270

²⁷⁷ Кодекси Ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019.

заҳролуд бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан мебошад. Сабаби пешбинӣ гардидани чунин ҷиноят дар он аст, ки истеъмоли ғайритиббӣ ин моддаҳо мубталогиро ба вучуд меорад, ба майнаи сари инсон зарари ҷиддӣ мерасонад, дар ҳолати истеъмоли доимии (одатан афзояндаи) он ба бемориҳои шахсро гирифтормесозад, ки шахсияти инсонро вайрон мекунад (заҳрмандӣ).

Тарафи субъективӣ ҷиноят дар қонуни ҷиноятӣ фаъолияти руҳии шахс фаҳмида мешавад, ки бевосита бо содир намудани ҷиноят равона гардидааст. Тарафи субъективӣ равандҳои руҳии шахси ҷинояткорро тавсиф намуда, тавассути таҳлил ва баҳодиҳии рафтори шахси ҷиноят содирнамуда, ки дар КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, ошкор мегардад. Мазмуни тарафи субъективӣ бо ёрии чунин аломатҳо, ба монанди гуноҳ, ангежа ва мақсад муайян карда мешавад. Гуноҳ аломати асосии тарафи субъективӣ ҷиноят буда, муносибати рӯҳии шахсро ба кирдори ҷамъиятии хавфноки пешбиниамудаи КҶ ҚТ ва оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок дар натиҷаи чунин ҳаракат (беҳаракатӣ) ба вучуд меоянд, ифода мекунад. Тибқи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ танҳо шахсе дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор эътироф мешавад, ки ӯ ин кирдорро қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир карда бошад.

Ба ақидаи О.В. Колесник шахсе, ки дар соҳаи гардиши ғайриқонунии моддаҳои сахттаъсир ва заҳролуд ҷиноят содир мекунад, ба таҳдиди расонидани зарар ба саломатии аҳоли бепарвоёна муносибат менамояд²⁷⁸. Дигар муҳақиқон низ ба он ақидаанд, ки ҷинояти мазкур дар шакли беэҳтиётӣ содир мегардад²⁷⁹. Аммо бояд қайд намуд, ки шахс дар соҳаи муомилоти ғайриқонунии моддаҳои сахттаъсир ё заҳролуд, танҳо бо қасди бевосита амал намуда, ҷиноят содир мекунад. Дар диспозитсияи қисми 1 моддаи 206 КҶ ҚТ мақсади содир кардани ҷинояти мазкур нишон дода шудааст, ки он бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан арзёбӣ менамояд. Илова бар ин, ҷиноят мутобиқи қисми 1 моддаи 206 КҶ ҚТ таркиби расмӣ дорад, чунин таркибҳои ҷиноят танҳо бо қасди бевосита содир мегарданд.

Шахсе, ки бо ин моддаҳои сахттаъсир ва заҳрнок машғул аст, дарк мекунад, ки онҳо пурра аз муомилот гирифта шудаанд ё дар муомилот гардиши онҳо маҳдуд мебошанд ва барои онҳо тартиби махсуси муомилот пешбинӣ шудааст, аммо ба ин нигоҳ накарда онҳоро ғайриқонунӣ истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол ва мефиристад.

Мазмуни тарафи субъективӣ ҷинояти муомилоти ғайриқонунии моддаҳои сахттаъсир ё заҳролуд бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан, пеш аз ҳама, бо мавҷудияти гуноҳ ва мақсади онҳо вобаста

²⁷⁸ Колесник О.В. Уголовно-правовые меры борьбы с наркоманией в СССР: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / О.В. Колесник. – М., 1978. – С. 15.

²⁷⁹ Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть / под ред. А.Н. Красикова, Б.Т. Разгильдиева. – Саратов, 1999. – С. 397. Уголовное право России: учебник. Т. 2. Особенная часть / под ред. А.Н. Игнатова, Ю.А. Красикова. – М., 2008. – С. 523. Уголовное право. Особенная часть / под ред. И.Я. Козаченко, Г.П. Новоселова. – М., 2013. – С. 582.

мебошад, ки барои бандубасти ҷиноятҳои баррасишаванда аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Дуруст муайян кардани намуди гуноҳ аҳамияти ҳуқуқии гуногунҷабҳаро соҳиб мебошад. Инчунин, ҳангоми таъмин намудани ҷазо суд уҳдадор аст, ба шумули дигар ҳолатҳо, намуди гуноҳ, ангеа ва мақсади ҷиноятро низ ба ҳисоб гирад. Баҳодиҳии дурусти рафтори одам бидуни назардошти ангеа ва мақсади ҷиноят ғайриимкон аст.

Ангеаи ҷиноят он нияти фаҳмидашудае мебошад, ки гунаҳкор зери таъсири он ҷиноят содир менамояд, ангеа шахсро ба содир намудани ҷиноят водор мекунад ва ўро ба содир кардани он ҳидоят мекунад. Ангеаи содир намудани ҷиноят метавонанд хеле гуногун бошанд, аммо дар робита бо муомилоти ғайриқонунии моддаҳои саҳттаъсир ё заҳролуд бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан ба бандубасти ҷиноят таъсири ҷиддӣ намерасонанд.

Аз рӯи мазмуни таҳрири мавҷудаи моддаи 206 КҶ ҚТ аломати ҳатмии тарафи субъективии таркиби ҷиноят таҳлилшуда бо мақсади ба соҳибияти моддаҳои тайёргардида, истеҳсолшуда, соҳибшуда, нигоҳдорӣ, интиқол ё фиристодашуда мебошад. Маҳз ҳамин мақсад ба паҳн гардидани моддаҳо дар байни аҳолии мусоидат мекунад, ки дараҷаи баланди хавфнокии ҷамъиятии амалҳои номбаршударо тавсиф мекунад. Агар шахс ин амалҳоро барои истифодаи худ содир кунад, дар ин ҳолат ягон таркиби ҷиноят аз рӯи моддаи 206 пешбинишуда вучуд надорад. Ғайр аз ин, шартӣ зарурии тарафи субъективии ҷиноят ин даркнамоии шахс оид ба он, ки ин моддаҳои саҳттаъсир ва заҳролуд мебошанд. Мақсади ҷиноят, як модели равонии натиҷаи дилхоҳ мебошад, ки шахс ҳангоми содир кардани кирдори ғайриқонунӣ ба даст овардани онро мехоҳад. Мақсади ба соҳибияти шахси дигар додан аломати ҳатмии тарафи субъективии ҷиноят мутобиқи моддаи 206 КҶ ҚТ буда, ба бандубасти ҷиноят таъсир мерасонад.

Ҳамин тавр, бо қасди бевосита корманди дорухона ҷиноят содир менамояд, ки агар моддаҳои саҳттаъсир ва заҳролудро бе дорухат фурӯшад. Азбаски фармасефтҳо ва дорусозҳо маълумоти махсус доранд, пас, мувофиқан онҳо мефаҳманд, ки таъсири моддаҳои саҳттаъсир ва заҳролуд ба бадани инсон чӣ гуна зоҳир мешавад, истифодаи нодурусти онҳоро медонанд ва инчунин, дар бораи мавҷудияти рӯйхати моддаҳои саҳттаъсир ва заҳролуд, ки бе дорухат фурӯштани онҳо ҷиноят мебошанд. Аз ин рӯ, фурӯши доруҳои пурқувват бе дорухат, яъне бидуни таъиноти табиб, ки истифодаи ин доруҳо бидуни таъиноти табиб ба саломатии онҳое, ки онро харидорӣ меkunанд зарар мерасонад ва ногузирии оқибатҳои манфиро дарк меkunанд. Агар онҳо ногузирии сар задани ин оқибатҳоро дарк кунанд, пас, мувофиқан, онҳо ба вучуд омадани ҷунин оқибатҳоро мехоҳанд²⁸⁰.

²⁸⁰ Парог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. – СПб., 2002. – С. 85.

Ҳамин тариқ, Суди ноҳияи Рӯдаки Ф.-ро аз рӯи як ҳолати фуруши иловаи биологии ғайриқонунии ин моддаҳо пешбинӣ намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои истехсол, тайёр намудан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, интиқол ё фиристодани моддаҳои саҳттаъсир ва ё заҳролудро новобаста аз ҳадафи бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан ва моддаи 206 таҳрир намудан дар ном ва диспозитсияи калима «бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан» хориҷ карда шавад.

Бинобар ин, ба андешаи мо чораи нисбатан самарабахши мубориза бо гардиши ғайриқонунии ин моддаҳо пешбинӣ намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои истехсол, тайёр намудан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, интиқол ё фиристодани моддаҳои саҳттаъсир ва ё заҳролудро новобаста аз ҳадафи бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан ва моддаи 206 таҳрир намудан дар ном ва диспозитсияи калима «бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан» хориҷ карда шавад.

Чунин пешниҳод ба зарурати ҳамбастагии қонунгузорӣ дар бораи муомилоти ғайриқонунии объектҳои мушаххаси ҷиноят, ки ба саломатии аҳоли зарар мерасонанд, инчунин бо далелҳои, ки амалҳои алтернативии дар моддаи 206 Кодекси ҷиноятӣ нишон дода шудаанд, дар ҳолати муқаррар нагардидани мақсад наметавонанд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашанд.

Аломатҳои зикршуда асоси тарафи субъективии ҷавобгарии ҷиноятиро ташкил дода, ба эътибор нагирифтани аломатҳои тарафи субъективӣ мумкин аст ба гунаҳкоркунии объективӣ бурда расонад, яъне барои бегуноҳ расонидани зарар ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан. Ин гуна зарари расонидашуда наметавонад ҷиноят бошад. Принципи гунаҳкорӣ яке аз принципҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шумор меравад.

Агар шахсе, ки қоидаҳои қонунии гардиши моддаҳои саҳттаъсир ё заҳролудшударо вайрон намуда, хавфнокии ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк накарда бошад ва вобаста ба ҳолатҳои кор намебоист ё наметавонист онро дарк кунад ё имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнокро пешбинӣ накарда бошад ва вобаста ба ҳолатҳои кор намебоист ва наметавонист онро пешбинӣ кунад ба ҷавобгарӣ кашида намешавад. Ҳамин тариқ, масалан, В. бо моддаи 206 КҶ ҚТ сафед карда шуда, шаҳрванд Р. ба В., ки дорусоз буд муроҷиат карда, аз ӯ пурсон шуд, ки оё ин моддаро дар дорухона харидан мумкин аст ё не (моддаи саҳттаъсир). В. ба шаҳрванд Р. фаҳмонд, ки ин модда мавҷуд нест ва онро танҳо аз рӯи фармоиши пешакӣ гирифтани мумкин аст. Вақте, ки ин дору ба дорухона ворид гардид, шаҳрванд Р. онро харидорӣ намуд. Ба сабаби беаҳамияти В. талаб намудани дорухатро барои ин доруи

сахттаъсир фаромӯш кард. Ӯ ин доруи сахттаъсирро ба чавон фӯрухта, ягон нияти содир намудани муомилоти ғайриқонунии моддаҳои сахттаъсиро надошт, бинобар ин кирдори ӯ бо моддаи 206 наметавонад бандубаст карда шавад²⁸¹.

Ҳамин тавр, қайд намудан зарур аст, ки тарафи субъективии унсури асосии таркиби ҷинояти содиршуда буда, рафтори ҷиноятии шахсро аз рафтори ғайриҷиноятӣ тафовут менамояд. Муайян намудани шакли гуноҳ ҳамчун муносибати руҳии шахс ба кирдори ҷамъиятии хавфноке, ки вай тибқи қонуни ҷиноятӣ содир кардааст ва оқибатҳои он, ба бандубасти ҷиноятӣ дар қ. 1-3 моддаи 206 Кодекси ҷиноятӣ таъсир мерасонад.

Инчунин, бояд қайд намуд, ки дар қонуни ҷиноятӣ бораи «ба даст овардан, истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол аз ҷониби шахсе, ки онҳоро истифода намебарад» ҷавобгарӣ пешбинӣ нагардидааст.

Муайян кардани мавҷудияти маслиҳати пешакӣ бо дигар шарикони ҷиноят ва ё истеъмолкунандагон ҳангоми омодагии ихтиёрии чунин шахсон барои фуруштани ин моддаҳо ба шумораи номуайяни одамон, масалан бо истифодаи Интернет, ғайриимкон аст.

Ва баръакс, ба соҳибияти шахси дигар додани моддаҳои сахттаъсир, ки ба стероидҳои анаболитикӣ тааллуқ доранд, чун қоида, аз ҷониби шахсоне амалӣ карда мешавад, ки худашон ин гуна маводҳоро дар фаъолияти касбӣ истеъмол мекунанд.

Ғайр аз ин, бояд қайд намуд, ки дар бештари ҳолатҳо мақсади пешбинигардида дар ин модда барои ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани як қатор кирдорҳои ба ҷамъият хавфнок дар ин соҳа монеа мегардад. Дар бештари ҳолатҳо мақомоти ҳуқуқтадбиқкунанда қайд менамоянд, ки ҷавобгарӣ танҳо вақте содир карда мешавад, ки амалҳои дар боло номбаршуда бо мақсади ба соҳибияти шахси дигар додан содир шуда бошанд, аммо аз сабаби он, ки мақсади фуруш дар парванда муқаррар нашудааст, чунин кирдорҳо унсурҳои таркибии ҷиноятро дар бар намегирад.

Ҳамзамон, таҷрибаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нишон медиҳад, ки ғайриқонунӣ нигоҳ доштани ин маводҳо метавонад бо истеъмоли онҳо аз ҷониби худи шахс ва истеъмоли минбаъдаи шахсони дигар оварда расонад, нияти фуруши онҳо ба вучуд ояд, ҳамчун воситаи содир кардани ҷиноят ва ғайра истифода гардад. Бояд қайд намуд, ки дар як қатор дигар моддаҳои КҶ ҚТ, ки ҷавобгариро барои муомилоти ғайриқонунии ашёҳо, нишондод бо мақсади ба соҳибияти шахси дигар додан ҷой надорад.

Ҳамин тавр, ба назари мо, чораи муассири мубориза бар зидди муомилоти ғайриқонунии моддаҳои сахттаъсир ва захрдор ин ҷиноят ҳисоб кардани истеҳсол, тайёр намудан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, интиқол ё фиристодани моддаҳои сахттаъсир ва захрдор сарфи назар аз мақсадҳои ба соҳибияти шахси дигар додан мебошад. Бинобар ин,

²⁸¹ Бойгонии суди н. Сино. Парвандаи ҷиноятии № 1-12.

дар моддаи 206 ҚҚ ҚТ калимаи «бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан» ихтисор карда шавад.

Чунин пешниҳод ба зарурати унификатсияи қонунгузорӣ оид ба гардиши ғайриқонунии объектҳои алоҳидаи ҷинойт, ки ба саломатии аҳоли таъовуз менамоянд, мувофиқ мебошад. Инчунин он ҳолате, ки амалҳои алтернативие, ки дар моддаи 206 ҚҚ ҚТ пешбинӣ шудаанд, агар онҳо «бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан» муқаррар нашуда бошанд, ҷавобгариҳои ҷинойтиро истисно менамоянд.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳои 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе, 2016.
2. Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019.
3. Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 270
4. Бойгонии суди н. Сино. Парвандаи ҷинойтии № 1-12.
5. Колесник О.В. Уголовно-правовые меры борьбы с наркоманией в СССР: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / О.В. Колесник. – М., 1978. – С. 15.
6. Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. – СПб., 2002. – С. 85.
7. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть / под ред. А.Н. Красикова, Б.Т. Разгильдиева. – Саратов, 1999. – С. 397.
8. Уголовное право России: учебник. Т.2. Особенная часть / под ред. А.Н. Игнатова, Ю.А. Красикова. – М., 2008. – С. 523.
9. Уголовное право. Особенная часть / под ред. И.Я. Козаченко, Г.П. Новоселова. – М., 2013. – С. 582.

**МУРОФИАИ ЧИНОЯӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) –
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)**

**ИШТИРОКИ ПРОКУРОР ДАР МУРОФИАИ ЧИНОЯӢ: ҲОЛАТ ВА
ДУРНАМО**

Махмудов И.Т.,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокурии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.ҳ

Тел.: +992935044352

E-mail: 1978_mahmudov@mail.ru

Фишурда: Мақолаи мазкур ба падидаи иштироки прокурор дар мурофиаи чиноятӣ бахшида шудааст. Муаллиф зикр менамояд, ки яке аз самтҳои асосии фаъолияти давлатӣ, ки пеш аз ҳама зарурати ҳимоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро рӯйи қор меорад, ин соҳаи мурофиаи судии чиноятӣ ба ҳисоб меравад. Ба андешаи ӯ падидаи иштироки прокурор дар мурофиаи судии чиноятӣ аз кафолатҳои муҳими таъмини қонуният ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар мурофиаи судии чиноятӣ ба ҳисоб меравад. Дар мақола дар асоси таҳлили қонунгузорӣ, таҷрибаи фаъолияти мақомоти тафтишоти пешакӣ ва суд, инчунин истифодаи дастовардҳои муосир илмӣ ҳолати қонунии иштироки прокурор дар мурофиаи чиноятӣ таҳқиқ шуда оид ба дурнамои рушди қонунгузории мурофиавии чиноятӣ дар ин самт тақлифҳо пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: прокурор, мурофиаи чиноятӣ, назорати прокурорӣ, қонуният, ҳуқуқи инсон, давраҳои мурофиаи чиноятӣ, функцияҳои прокурор, ваколатҳои прокурор, оғози правандаи чиноятӣ, таҳқиқ, тафтиши пешакӣ, муҳокимаи судӣ.

**УЧАСТИЕ ПРОКУРОРА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ:
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Махмудов И.Т.,

доцент кафедры судебного право
и прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского
национального университета, к.ю.н

Тел.: +992935044352

E-mail: 1978_mahmudov@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается институт участие прокурора в уголовном процессе. Автор отмечает, что одним из основных направлений государственной деятельности, где требуется необходимости защиты и

обеспечения прав и свобод человека и гражданина, является сфера уголовного судопроизводства. По его мнению, участие прокурора в уголовном процессе является важной гарантией обеспечению законности и защиты прав и свобод человека и гражданина в уголовном процессе. На основе анализа законодательства, правоприменительной практики органов предварительного следствия и судов, а также использования современных научных достижений исследуется современное состояние участия прокурора в уголовном судопроизводстве. Сформулированы предложения по дальнейшему развитию уголовного процессуального законодательства в части рассматриваемого вопроса.

Ключевые слова: прокурор, уголовный процесс, прокурорский надзор, законность, права человека, стадии уголовного процесса, функции прокурора, полномочия прокурора, возбуждение уголовного дела, дознание, предварительное следствие, судебное разбирательство.

PARTICIPATION OF THE PROSECUTOR IN THE CRIMINAL PROCEDURE: CURRENT CONDITION AND PERSPECTIVES

Makhmudov I.T.,

Associate Professor of Judicial Law
and prosecutor's supervision of the Law
Faculty of the Tajik National University,
Ph.D.

Phone.: +992935044352

E-mail: 1978_mahmudov@mail.ru

Annotation: This article is directed to the participation of the prosecutor in the criminal procedure. The author notes that one of the main directions of state activity is the sphere of criminal procedure, because of the need to protect and ensure the rights and freedoms of human and citizen. In his opinion, the participation of the prosecutor in the criminal procedure is an important guarantee of the legality and the protection of human and civil rights and freedoms in the criminal procedure. The article researches the legal status of prosecutor participation in criminal procedure on basis of the analysis of legislation, the experience of the preliminary investigation bodies and the judiciary, as well as the use of modern scientific achievements, and offers proposals for the development of criminal procedure legislation in this area.

Keywords: prosecutor, criminal procedure, prosecutor supervision, legality, human rights, terms of criminal procedure, the prosecutor functions, the power of prosecutor, criminal proceedings, research, preliminary investigation, trial.

Тачрибаи ҷаҳонии таъсис ва ғаъолияти мақомоти прокуратура дар кишварҳои мухталиф, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки прокуратура аз замони таъсис то кунун ҳамеша ба муҳофизати ҳақуқҳои инсон ва ҳақуқҳои шаҳрвандон қаратонида шудааст. Мақола ҳолати ҳақуқҳои инсонро дар ҷараёни таъсис ва фаъолияти прокуратура ба асоси таҳлили қонунгузорӣ, таҷрибаи ҷараёни таъсис ва фаъолияти прокуратура ва истифодаи ҳаёли ҷаҳонӣ, ҳамчунин пешниҳоди тавсияҳо барои таҳсилоти ҳақуқҳои инсон дар ин соҳа мекунанд.

сиёсии давлат, дараҷаи инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар, махсусиятҳои миллӣ, низоми ҳуқуқӣ, менталитети мардум, воқеияти ҳуқуқӣ ва ғ. Ин омилҳои умумиҷтимоӣ дар умум зарурияти иштироки прокурорро дар муроғияи судии ҷиноятӣ рӯйи қор овардаанд.

Дар шароити муосир бе иштироки прокурор муроғияи судии ҷиноятиро тасаввур кардан имконнопазир аст. Прокурор ягона иштирокчии ҳафт, ки метавонад дар тамоми давраҳои муроғияи ҷиноятӣ иштирок намуда барои таъмини қонуният ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои иштирокчиёни муроғия мусоидат намояд.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти давлатӣ, ки пеш аз ҳама зарурати ҳимоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро рӯйи қор меорад, ин соҳаи муроғияи судии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Зеро мувофиқи қонунгузори муроғиявии ҷиноятӣ амалкунанда дар чараёни оғози парвандаи ҷиноятӣ, рафти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ имконияти васеи маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои конститутсионии инсон ва шаҳрванд ҷой дорад²⁸².

Кодекси муроғиявии ҷиноятӣ ба субъектҳои дахлдори пешбурди муроғияи ҷиноятӣ ваколат додааст, ки дар ҳолатҳои бо кодекс пешбинишуда нисбати доираи муайяни иштирокчиёни муроғияи ҷиноятӣ чораҳои маҷбуркунии муроғиявии ҷиноятиро татбиқ намоянд. Гузашта аз ин дар чараёни гузаронидани амалҳои алоҳидаи тафтишӣ боз ҳам эҳтимолияти даҳлат кардан ба чунин ҳуқуқҳои конститутсионии шахс, аз қабилҳои дахлнопазирии шахс ва манзил, маҳрамияти мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс, дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, шаъну шараф, озодин мусоифрат ҷой доранд. Бинобар ҳамин дар муроғияи судии ҷиноятӣ низоми қафолатҳое ҷой доштанашон зарур ва муҳим аст, ки барои таъмини воқеии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, қонунӣ гузаронидани амалҳои тафтишӣ ва муроғиявӣ, баррасии ҳолисона ва одилонаи парвандаи ҷиноятӣ дар суд мусоидат намоянд. Яке аз қафолатҳои муҳими таъмини қонуният ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар муроғияи судии ҷиноятӣ ин падидаи иштироки прокурор дар муроғияи судии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад²⁸³.

Бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ дар ҳаёти ҳуқуқии ҷомеаи Тоҷикистон дигаргуниҳои кулӣ ба вуқӯъ пайвастанд. Баъд аз касби Истиқлолияти давлатӣ ва роҳи бунёди давлати демокративу ҳуқуқбунёдро пеша намудани Тоҷикистон заминаҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии иштироки прокурор дар муроғияи ҷиноятӣ тақвият ёфтанд. Соҳибхитиёрии давлатӣ имкон фароҳам овард, ки қонунгузори муроғиявии ҷиноятӣ бо дарназардошти арзишҳои пазируфтаи байналмилалӣ, шароити нави давлатдорӣ ва воқеияти нави ҳуқуқии кишвар таҳия ва қабул карда шавад. Дар заминаи чунин нағғониҳо соли 2009 Кодекси муроғиявии ҷиноятӣ

²⁸² Маҳмудов И.Т. Функсияҳои прокурор дар давраи тафтишоти пешакӣ аз рӯйи парвандаҳои ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. - № 9. С. 334.

²⁸³ Маҳмудов И.Т. Функсияҳои прокурор дар давраи тафтишоти пешакӣ аз рӯйи парвандаҳои ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. - № 9. С. 334-335.

Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМЧ ҚТ) дар таҳрири нав қабул карда шуд, ки аз 1-уми апрели соли 2010 ба ҳукми амал даромад²⁸⁴.

Маврид ба зикр аст, ки давоми солҳои соҳибхитории давлатӣ аз ҷониби як зумра олимону донишмандони маъруфи тоҷик, аз қабили Абдуллоев Н.А., Маҳмудзода М.А., Искандаров З.Х., Маҳмудов И.Т., Мирзамонзода Х.М., Муҳиддинов А.А., Абдуллоев П.С., Назиров Н.А., Раҳмон Ю.А., Раҳмадҷонзода Р.Р., Орипов А.Л., Салимзода Ш.О., Шаҳидуллозода М., Фозилов Н.Н., Хоҷаева Н.Б., Авзалов А.Х., Раҳимзода М.С., Ҷалолов Х.Ғ., Негматов Б.С. ва дигарон оид ба паҳлуҳои гуногуни рушди қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, инчунин тақмили падидаи иштироки прокурор дар мурофиаи ҷиноятӣ осори арзишманди илмӣ таълиф шудаанд.

Ба андешаи профессор Искандаров З.Х. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи асосҳои конституционӣ ҳуқуқӣ (моддаҳои 1,5,9,10,14,17,18,19,20,21,22,23,24,25,32,84,87,88) таҳия шуда, табиати мурофиаи ҷиноятиро муайян намуда, мазмуну мундариҷа, принцип ва шакли мурофиавӣ ба он асосан мувофиқ гардонида шудаанд. Мурофиаи ҷиноятӣ аз мурофиаи таъқиботӣ (абдоркунӣ) ба мурофиаи типӣ муҳофизавӣ табдил ёфт. Маънояш аз он иборат аст, ки дар баробари функцияи абдоркунӣ функцияи ҳимоя дар мурофиаи ҷиноятӣ нақши кам надошта, мурофиа тарзест, тарҳи ҳуқуқиест, ки аз он ҳама иширокчиён метавонанд барои ҳифзу ҳимоя намудани манфиатҳои худ истифода баранд²⁸⁵.

Назар ба андешаи Академики Академияи илмҳои ҚТ Маҳмудзода М.А. бо ташаббуси қонунгузории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидани Кодекси нави мурофиавии ҷиноятӣ дар низомии қонунгузории ҷиноятӣ мамлакат як такони ҷиддӣ мебошад. Дар кодекси мазкур як қатор институтҳои нав – мурофиаи суръатнок ва мурофиаи соддакардашуда ворид карда шудаанд, ки онҳо мурофиаи ҷиноятиро тақвият медиҳанд, кафолати амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои иштирокчиён ва дастрас будани адолати судиро таъмин менамоянд.²⁸⁶

Яке аз дастовардҳои муҳими кодекс ин таъмини шароити арзанда барои баҳсу мунозираи воқеӣ ва баробарии тарафҳо ба ҳисоб меравад. Яъне прокурор имкон пайдо кард, ки ҳамчун иштирокчиӣ баробарҳуқуқи мурофиа ва намояндаи тарафи абдорӣ мавриди таҳқиқи ҳолатҳои қор ва пешниҳоди далелҳо дар суд ҷаълона иштирок намояд. Аз нигоҳи кодекси

²⁸⁴ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №12, мод. 815, мод. 816; с. 2010, №7, мод. 551; с. 2011, №3, мод. 159, №7-8, мод. 609; с. 2012, №4, мод. 259, №7, мод. 714, №8, мод. 815, №12, с.1, мод. 1020, мод. 1025; с. 2013, №7, мод. 510, мод. 511; с. 2014, №3, мод. 142, №11, мод. 643; с. 2015, №11, мод. 950; с. 2016, №3, мод. 128, №5, мод. 357, №7, мод. 610, мод. 611; с. 2017, №1-2, мод. 4; с. 2018, №5, мод. 267; с. 2019, №1, мод. 3; с. 2020, №7-9, мод. 602, мод. 608; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 январи соли 2021, №1755.

²⁸⁵ Искандаров З.Х. Оид ба чанд қоидае, ки мурофиаи ҷиноятиро дигар намуд // Масъалаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи судӣ, ҷаъолияти прокурорӣ ва пешгирии ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводи конференсияҳои илмӣ-назариявӣ). Зери таҳрири мудири кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ, н.и.х., дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг». 2013. С. 21-22.

²⁸⁶ Маҳмудов М.А. Саҳми Президент Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули қонунгузорӣ // Ахбори Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. № 3, 2012. С 11.

амалкунанда ба таври чиддӣ ваколатҳои прокурор ва суд дар мурофиаи ҷиноятӣ бознигарӣ шуда, ҳудуди иштироки суд дар мурофиаи ҷиноятӣ амалан васеъ гашт. Дар маҷмӯъ қабули КМЧ ҚТ дар таҳрири нав ба ҷудошавӣ ва мустақилияти функцияҳои мурофиявии таъкиботи ҷиноятӣ, ғимоя ва баррасии парванда дар суд мусоидат намуд.

Дар натиҷаи амалишавии ислохотҳои судӣ-ҳуқуқӣ дар кишвар, тарзи маъруфи ғимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд эътироф шудани мурофиаи ҷиноятӣ ва ба ҳайси принципҳои калидии мурофиаи ҷиноятӣ пазируфта шудани баҳсу мунозира ва баробарии тарафҳо, эҳтимолияти бегуноҳӣ асосҳои бунёдии мурофиаи ҷиноятӣ куллан тағйир ёфтанд²⁸⁷.

Дар робита ба ин масъала профессор Искандаров З.Ҳ. бамаврид ишора кардаанд, ки акнун дар мурофиаи ҷиноятӣ аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ пурра, ҳаматарафа ва объективона тадқиқ намудани ҳолатҳои қори ҷиноятӣ ҳамчун усули ягонаи барқарор намудани ҳақиқат ва адолат истифода нашуда, мувоҳиса чун дастоварди пешқадамтари инсоният баҳри ҳаллу фасли ҷавобгарии шахс, ки худ баҳснок аст, чун тарзи баамалбарории адолати судӣ ва расидан ба адолати иҷтимоӣ истифода карда мешавад.²⁸⁸

Ба назари мо, омилҳои асосие, ки дар шароити кунунӣ ногузир иштироки прокурорро дар мурофиаи судии ҷиноятӣ рӯйи қор меоранд, инҳо хусусияти оммавӣ доштани мурофиаи ҷиноятӣ, зарурати таъмини қонуният дар мурофиаи ҷиноятӣ, ғимояи ҳуқуқ ва озодиҳои иштирокчиёни мурофиа ва мувоҳисавӣ будани мурофиаи судӣ мебошанд. Бинобар ҳамин иштироки прокурор дар мурофиаи судии ҷиноятӣ ҳамеша аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоти прокуратура боқӣ мемонад.

Мавқеи мурофиявии прокурор ва функцияҳои ӯ бо дарназардошти давраҳои мурофиаи ҷиноятӣ тағйир меёбанд. Дар боби 5-уми КМЧ ҚТ прокурор ба гурӯҳи иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ, ки таъкиботи ҷиноятиро анҷом медиҳанд, шомил шудааст. Таъинот, моҳият ва самтҳои асоси иштироки прокурор дар мурофиаи ҷиноятӣ бо парвандаҳои ҷиноятӣ дар моддаҳои 36 ва 279-и Кодекси мурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври возеҳу равшан баён шудаанд.

Дар моддаи 36 КМЧ ҚТ чунин функцияҳои прокурор, аз қабيلي функцияҳои таъкиботи ҷиноятӣ, назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ ва дастгирии айби давлатӣ дар суд пешбинӣ шудаанд.

Иштироки прокурор дар мурофиаи ҷиноятӣ яке аз фишангҳои муҳими таъмини қонуният ва қаролатҳои воқеии ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Заминаҳои ҳуқуқии иштироки прокурорро дар ин самт Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ҚТ) «Дар бораи мақомоти прокуратураи ҚТ», Кодекси

²⁸⁷ Маҳмудов И.Т. Моҳият ва самтҳои асосии иштироки прокурор дар суд мавриди баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). 2018. № 4. С. 247-248.

²⁸⁸ См.: Искандаров З.Ҳ. Нақши Конститутсия дар инкишофи ҳуқуқи судӣ // Нақши Конститутсия дар инкишофи соҳаҳои ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводҳои конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба 17-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе: Эксклюзив, 2012. - С. 15.

мурофиавии ҷиноятии ҚТ, фармонҳои Прокурори генералии ҚТ «Дар бораи ташкили назорати прокурорӣ оид ба риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо ҳангоми таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ» (аз 15 феввали соли 2016, № 25); «Дар бораи пурзӯр намудани назорати прокурорӣ оид ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҷараёни пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва ба амал баровардани адолати судӣ» (аз 15 феввали соли 2016, № 30); «Дар бораи иштироки прокурор ҳангоми аз тарафи судҳо баррасӣ кардани парвандаҳои ҷиноятӣ ва назорати қонунӣ будани санадҳои судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ» (аз 5 феввали соли 2016, № 12) ва ғ. ташкил медиҳанд.

Иштироки прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ яке аз кафолатҳои муҳими таъмини қонуният ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Прокурор вазифадор аст, ки ҳолати қабул, бақайдгирӣ ва ҳаллу фасли ариза дар бораи ҷиноят, риоя намудани меъёрҳои мурофиавӣ ҳангоми оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ, дар ҳолати ошкор намудани ҳодисаи ҷиноят аз тарафи мақомоти таҳқиқ ва тафтишот андешида шудани чораҳо барои муқаррар намудани ҳодисаи ҷиноят ва шахси онро содиркарда, ба қонун мутобиқ будани қарорҳои дар рафти тафтиши пешакӣ қабулшуда, риоя гаштани тартиб ва шартҳои анҷом додани амалҳои мурофиавӣ, риоя намудани ҳуқуқҳои ҷабрдида, гумонбаршуда, айбдоршаванда ва дигар иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятро назорат намояд.²⁸⁹

Дар фармони Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ташкили назорати прокурорӣ оид ба риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо ҳангоми таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ» аз 15 феввали соли 2016, № 25²⁹⁰ тамоми прокурорҳои дахлдор ҷиҳати таъмини риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҳама марҳилаҳои таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, ба амал баровардани таҳқиқ ва тафтиши пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисонаи парвандаҳои ҷиноятӣ, вазифадор карда шудаанд. Гузаша аз он онҳо бояд рафти қабул, бақайдгирӣ, баррасии ариза ва иттилоот дар хусуси ҷиноятро таҳти назорати қатъӣ гирифта, мунтазам, на кам аз як маротиба дар як моҳ масъалаи мазкурро дар мақомоти зериназоратиашон мавриди санҷиш қарор диҳанд. Ҳолати иҷрои қонуни мурофиавии ҷиноятро вобаста ба қабул, бақайдгирӣ ва баррасии аризаю иттилоот дар бораи ҷиноят на камтар аз ду маротиба дар як сол дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқи вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ, ҳамзамон дар фаъолияти прокуратураҳои ҳарбии гарнизонҳо мавриди таҳлил ва ҷамъбаст қарор дода, вобаста ба натиҷаҳои таҳлилҳо чораандешӣ намоянд.

Ҳамзамон дар фармони Прокурори генералии ҚТ «Дар бораи пурзӯр намудани назорати прокурорӣ оид ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҷараёни пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва ба амал баровардани адолати судӣ» аз 15 феввали соли 2016,

²⁸⁹ Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе: Ирфон, 2019. - 390 сах. С. 210.

²⁹⁰ Фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи оид ба фаъолияти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – 320 сах. Ҷилди 1.

№ 30²⁹¹ таъкид мешавад, ки новобаста аз чораҳои андешидашуда ҳолатҳои вайронкунии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар рафти пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва баамалбарории адолати судӣ аз байн наарафтааст, ки чунин зухуроти номатлуб нобоварию дар ҷомеа нисбат ба волоияти қонун ва кафолати ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба вучуд меорад. Аз ҷумла ба он ишора мешавад, ки мувофиқи натиҷаи таҳлилҳо ҳолатҳои дар асоси маводҳои нопурраи санҷишӣ оғоз намудани парвандаҳои ҷиноятӣ, риоя нагардидани дахлнопазирии шахсият ва манзил, эҳтироми шаъну шарафи шахс, маҳрамияти мукотибот, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобирот, забони мурофияи судии ҷиноятӣ, ҳуқуқу озодиҳои шахс ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ, бе ҷамъ овардани далелҳои кофии тасдиқкунандаи гуноҳ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шаҳрвандон, дастгир ва розигӣ додан барои ба ҳабс гирифтани онҳо, то ҳол дар фаъолияти сохторҳои таҳқиқ ва тафтиши пешакии ҳамаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҷой дошта, баҳри пешгирии ин қонунвайронкуниҳо аз ҷониби прокурорҳои дахлдор на ҳама вақт чораҳои лозима андешида мешавад.

Маврид ба зикр аст, ки оғози парвандаи ҷиноятӣ давраи нахустини мурофияи ҷиноятӣ ба ҳисоб рафта табиист, ки дар тақон бахшидан ва ба ҳаракат даровардани механизми бузурги мурофияи ҷиноятӣ саҳми назаррас дорад. Қонунӣ ва асоснок оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ табиист, ки барои ҳалли вазифаҳои мурофияи ҷиноятӣ дар дигар давраҳои мурофияи ҷиноятӣ заминаҳои мусоидро фароҳам меорад. Аз ин рӯ, прокурор тавассути иштироки хеш дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ функсияи конституционии назорати иҷроӣ қонунҳоро амалӣ сохта, ҳамзамон бо мақсади самарабахш ба иҷро расонидани ваколатҳои назоратӣ функсияи таъкиботи ҷиноятиро низ анҷом медиҳад. Назорати прокурорӣ дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ яке аз василаҳои муҳими таъмини қонуният ва ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ҳангоми қабул, баррасӣ ва ҳаллу ҷасли аризау иттилот оид ба ҷиноят; қабули қарорҳои мурофиявии қонунӣ ва асоснок дар бораи рад кардан ва ё оғози парвандаи ҷиноятӣ; риояи намудани меъёрҳои мурофиявӣ ҳангоми оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ва муҳлатҳои бо қонунгузорӣ пешбинишуда; ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳои шаҳрвандон аз суйистифода ва худсарии шахсони мансабдори мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ дар марҳилаи ибтидоии мурофияи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад²⁹².

Мувофиқи фармони Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 феввали соли 2016, № 12 «Дар бораи иштироки прокурор ҳангоми аз тарафи судҳо баррасӣ кардани парвандаҳои ҷиноятӣ ва назорати қонунӣ будани санадҳои судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ» ба самтҳои асосии ин соҳаи фаъолияти прокурорӣ-дастгирӣ намудани айбдоркунии давлатӣ ва

²⁹¹ Фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба фаъолияти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – 320 саҳ. Ҷилди 2.

²⁹² Маҳмудов И.Т. Иштироки прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). ISSN 2413 - 5151. 2020/ №10. Ҷисми 1. С.263.

дар муҳлатҳои муайянкардаи қонун овардани эътироз нисбат ба санадҳои ғайриқонунии судҳо махсус доништа шудааст. Мусаллам аст, ки ҳар як парвандаи ҷиноятӣ ҳалли ниҳии худро дар суд меёбад. Аз ин рӯ, ҳукм, таъинот ва қарорҳои суд бояд ба талаботҳои қонунӣ, асоснокӣ ва одилона будани санадҳои судӣ мувофиқат намоянд. Фаъолияти прокурор пеш аз ҳама баҳри риояи бемайлоии талаботи қонун мавриди муҳокимаи судии ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона, таъмин ва ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни мурофия, қабули ҳукм, таъинот ва қарорҳои қонунӣ, асоснок ва одилонаи судӣ равона шудааст.

Самтҳои асосии иштироки прокурор дар суд мавриди баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ инҳоянд:

- дар муҳокимаи судӣ айбдоркунии давлатиро бо парвандаҳои ҷиноятӣ анҷом медиҳад;
- ба суд ақидаи худро дар бораи моҳияти айбдоркунӣ ва дигар масъалаҳое, ки ҳангоми муҳокимаи судӣ ба миён омадаанд, баён мекунад;
- назорати қонунӣ будани санадҳои судиро бо парвандаҳои ҷиноятӣ амалӣ намуда, барои қабули қарори қонунӣ, асоснок ва одилонаи судӣ мусоидат менамояд;
- даъвои граждании ҷабрдидаро пешниҳод ё дастгирӣ мекунад, ба шарте, ки онро ҳифзи манфиати давлат ё ҷамъият ё ҳуқуқи шаҳрвандон талаб намояд;
- нисбат ба ҳукм, таъинот ва қарорҳои ғайриқонунӣ ва беасоси судҳо эътироз меёрад;
- ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни мурофиаро ҳимоя мекунад;
- дар суди марҳилаҳои кассатсионӣ ва назоратӣ иштирок карда ҳулоса медиҳад;
- зимни баррасӣ ва ҳалли масъалаҳо вобаста ба иҷрои ҳукм дар суд иштирок мекунад;
- бо тартиби муқарраркардаи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ барои аз нав сар кардани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ бинобар ҳолатҳои нав ошкоршуда чора меандешад.

Яке аз масъалаҳои меҳварии Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 дар баробари дигар масъалаҳои мубрами ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳуқуқӣ ин баланд бардоштани сатҳи сифати қонунҳо ва тақмили механизми иҷрои онҳо ташкил меод. Дар пайванди ба ин масъала Пешвои муаззами миллат дар Паём таъкид намуданд, ки: “Дар баробари таҳияву қабули қонунҳо риоя ва иҷрои қатъии онҳо низ муҳим мебошад, зеро риоя нагардидани талаботи қонун боиси поймолшавии ҳуқуқи инсон, манфиатҳои давлату ҷомеа, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолат, афзоиши ҷинояткорӣ ва бенизомӣ мегардад”. Аз ин рӯ, бо дарки зарурати таъмини речаи қонуният ҳамчун омили асосии пешрафт дар кишвар Сарвари давлат Прокуратураи генералиро вазифадор карданд, ки минбаъд назорати риоя ва иҷрои қонунҳо ва баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандонро пурзӯр намояд.

Зимнан бояд эътироф намуд, ки бе таъмини речаи ягонаи қонуният дар муҳофизати ҷиноятӣ ҳалли вазифаҳои он имконнопазир аст.

Дар шароити кунуни рушди давлатдорӣ ва эъмори давлати демокративу ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон назорати прокурорӣ дар баробари дигар механизмҳои ҳифзи ҳуқуқ ба яке аз фишангҳои муҳиму боэътимоди таъмини қонуният, василаи муассири таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳифзи соҳибхӯрии ва дахлнопазирии ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфта дар таъмини фазои ҳуқуқии кишвар саҳми назаррас дорад. Прокуратура симои давлат буда, табиист, ки аз фаъолияти самаранокӯ одилонаи кормандони прокурорӣ боварию эътимоди мардум ба давлат меафзояд. Дар шароити афзоиши таҳдиду хатарҳои глобалӣ ва таъсири паёмадҳои нугувори раванди ҷаҳонишавӣ ба соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқӣ мамлакат табиист, ки масъулияти мақомоти прокуратура дар самти таъмини мустақилият ва соҳибхӯрии давлат ва дахлнопазирии ҳудуди он меафзояд.

Мавриди зикри хос аст, ки давоми солҳои соҳибхӯрии фаъолияти мақомоти прокуратураи кишвар дар маркази таваҷҷӯҳи ҳамешагии Роҳбарияти давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад. Иштироки бевосита ва суҳанронии Сарвари Давлат дар вохӯрӣ бо кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бахшида ба ҷашни 80 - солагии мақомоти прокуратураи Тоҷикистон аз 24-декабри соли 2004, ҷаласаи васеи ҳайати мушовараи Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 июли соли 2014, ҷаласаи Шӯрои амнияти кишвар аз 17 феввали соли 2015 ва дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура санаи 13 марти соли 2018 шаҳодати равшани ин гуфтаҳои ӯ. Зимни баргузориҳои ин вохӯриҳо Президенти кишвар фаъолияти мақомоти прокуратураро ҳаматарафа мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, ҷиҳати бартараф кардани камбудҳои ҷойдоштаи ин низом ва беҳ сохтани фаъолияти он дар самти назорати иҷроӣ қонунҳо дар оянда дастуру супоришҳои мушаххас дода буданд.

Аз ҷумла, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо кормандони мақомоти прокуратура 13 марти соли 2018 оид ба мавҷудияти камбудҳои муайян зимни ба амал баровардани назорати прокурорӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ таваҷҷӯҳи кормандони прокурорию ҷалб сохта, ҷиҳати бартараф кардани мушкилоти ҷойдошта дастуру супоришҳои мушаххас дода буданд. Аз ҷумла, иброз намуданд, ки вазъи тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ ва назорат аз болои мақомоти таҳқиқу тафтиш ба талабот ҷавобгӯӣ набуда, ҳолатҳои кашолкорӣ дар тафтиши парвандаҳо, тафтиши нопурра ва яктарафаи парвандаҳои ҷиноятӣ, бандубасти нодурусти кирдори айбдоршавандагон, набурдани назорати прокурорӣ барои барқарор кардани зарар ва аз тарафи судҳо ба тафтиши иловагӣ баргардонидани парвандаҳои ҷиноятӣ кам нестанд. Масалан, мақомоти прокуратура 1215 ҳолати аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бармаҳал оғоз намудани парвандаҳои ҷиноятиро ошкор намуда, қарорҳои ғайриқонунии муфаттишонро бекор намуданд. Илова бар ин, 228

қарори дигар мақомоти тафтиш дар хусуси оғози парвандаи ҷиноятӣ бо сабаби беасос оғоз карда шуданашон қатъ карда шудаанд²⁹³.

Аз ин лиҳоз, Сарвари давлат таъкид намуданд, ки мақомоти прокуратура зарур аст, ки назорати риояи қонунро дар марҳилаҳои тасудӣ, алалхусус, ғайриқонунӣ оғоз намудани парвандаҳои ҷиноятӣ ва беасос ба ҷавобгарӣ кашидани одмаон, сифати пасти тафтиши тафтиши парвандаҳо ва риоя нагардидани муҳлати тафтиш боз ҳам пурзӯр карда, ҳолатҳои беасос кашол додани тафтиш ва аз ҷониби таҳқиқбарандагону муфаттишон бидуни зарурат ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ даъват кардани шаҳрвандонро пешгирӣ намояд²⁹⁴.

Зимнан бояд таъкид намуд, ки масъалаи таъмини қонуният, баланд бардоштани самаранокии назорати прокурорӣ, таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, пешгирӣ аз таъқиботи беасос дар муҳофизати ҷиноятӣ ҳамеша дар мадди назари роҳбарияти мақомоти прокуратура қарор дорад.

Аз ин рӯ, тавре ки аз ҳисоботҳои солонаи Прокурори генералии мамлакат ба Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бар меояд, яке аз самтҳои муҳими фаъолияти мақомоти прокуратура ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар рафти таъқиби ҷиноятӣ ташкил медиҳад. Дар натиҷаи саривақт андешидани чораҳои таъсиррасонии прокурорӣ доираи муайяни қонуншиканиҳо ошкор ва бартараф карда шудаанд.

Ҷунончи, соли 2019 - 73 (85) ҳолати ғайриқонунӣ ва бармаҳал оғоз намудани парвандаҳои ҷиноятӣ, 5 (13) ҳолати ғайриқонунӣ дастгир намудан, 3(8) ҳолати ғайриқонунӣ ба ҳабс гирифтани ва 5 (8) ҳолати ғайриқонунӣ ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шаҳрвандон ошкор карда шуда, дар маҷлисҳои васеи ҳайати мушовара мавриди муҳокима ва чораҷуӣ қарор дода шуданд.²⁹⁵

Соли 2020 бошад ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, алалхусус, дар рафти таъқиби ҷиноятӣ таҳти назорати қатъии прокуророн қарор дошта, 48 ҳолати ғайриқонунию бармаҳал оғоз намудани парвандаҳои ҷиноятӣ, 10 ҳолати ғайриқонунӣ дастгир кардан, 6 ҳолати ғайриқонунӣ ба ҳабс гирифтани, 12 ҳолати ғайриқонунӣ ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шаҳрвандон ошкор карда, ҳуқуқҳои поймолгардидаи онҳо барқарор ва нисбат ба шахсони гунаҳкор чораҳои қатъии прокурорӣ андешида шуд.²⁹⁶

Дар раванди назорати қонунӣ будани санадҳои судӣ бо парвандаҳои ҷиноятӣ прокуророн бо 8658 (9886) парвандаи ҷиноятӣ айбдорунии давлатиро дастгири намуданд. Ҷамчунин ҷиҳати бекор ва ё ба қонун

²⁹³ Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура аз 13 март соли 2018 // www.prezident.tj (санаи муроҷиат 14.03.2018)

²⁹⁴ Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура аз 13 март соли 2018 // www.prezident.tj (санаи муроҷиат 14.03.2018)

²⁹⁵ Ниг.: Ҳисоботи Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019» // рузномаи Садои мардум аз 21 март соли 2020, № 36-37 (4142-4143)

²⁹⁶ Ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020» // Садои мардум, 29 январӣ соли 2021. № 12 (4274). С.4.

мутобиқ намудани санадҳои судӣ 407 эътироз (38 хусусӣ, 149 кассатсионӣ, 220 назоратӣ) оварда шуда, аз онҳо 271 адад қонё карда шуданд²⁹⁷.

Прокуророн ба 9886 парвандаи ҷиноятӣ айбдоркунии давлатиро дастгирӣ намуда, ба санадҳои судӣ 368 (446) эътироз, аз ҷумла 24 (45) эътирози хусусӣ, 127 (154) эътирози кассатсионӣ ва 217 (247) эътирози назоратӣ оварданд, ки қонёшавии онҳо мутаносибан 56, 81 ва 74 ғоизро ташкил медиҳад. Бо эътирозҳои прокурорӣ дар маҷмӯъ 294 (267) санадҳои судӣ беқор ва тағйир дода шуданд²⁹⁸.

Аз ин рӯ, ҳолати кунунӣ тақозо менамояд, ки бо мақсади тақвият бахшидан ба самаранокии ғайриқонунӣ прокурор дар самти таъмини қонунӣ, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои иштирокчиёни муҳофизат ва амалисозии принсипи конституционӣ баҳсу мунозираи тарафҳо дар муҳофизати ҷиноятӣ тадбирҳои зерин амалӣ карда шаванд:

- Бо вучуди анҷом додани тадбирҳои зиёд аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рушди соҳа натиҷаи таҳлилу омӯзиши ғайриқонунӣ мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакии кишвар нишон медиҳад, ки то ҳол ҳолатҳои ғайриқонунӣ оғоз ва қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ, қабули қарорҳои ғайриқонунӣ ва беасос, дастгиркунии ва маҳкумкунии беасос аз байн нарафта, вазъият самт то кунун нигаронкунанда боқӣ мемонад. Бо дарназардошти ҳолатҳои ҷойдошта пешниҳод менамоям, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар, ки мутахассисони соҳаи ҳуқуқшиносиро омода менамояд, ихтисосҳои алоҳида оид ба тайёр кардани мутахассисони болаёқати соҳаи тафтишот, суд ва прокуратура таъсис дода шавад. Зарур аст, ки нақшаҳои таълимии ин ихтисосҳо бо дарназардошти тамоюлҳои муосири омода кардани кадрҳои ҳуқуқшиносӣ ва ба назари эътибор гирифтани талаботи бозори меҳнат ва талаботи корфармоён таҳия карда шаванд.

– Таҷрибаи қонунгузори кишварҳои хориҷ, аз ҷумла кишварҳои узви ИДМ дар самти ба қор қабул кардани шахрвандон ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, суд, прокуратура, мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакии нишон медиҳад, ки дар баробари доштани дипломи таҳсилоти олии зинаи бакалавр, ҳамзамон доштани дипломи риштаи магистратура низ талаб карда мешавад. Ҳамзамон феҳристи вазифаҳои, ки барои ишғоли онҳо бакалавр ва ё магистри ҳуқуқшинос доктарабон шуда метавонанд, муайян шудаанд. Аз ин рӯ, ба мақсад мувофиқ мешуморем, ки таҷрибаи қонунгузори ин кишварҳо мавриди омӯзиш қарор дода шуда, бо дарназардошти муҳолиф набудани он ба низоми ҳуқуқӣ, низоми таҳсилот ва ҳимояи манфиатҳои миллии имконияти дар оянда дар қонунгузори амалкунандаи кишвар пешбинӣ шудани чунин муқаррарот ба миён гузошта шавад.

²⁹⁷ Ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020» // Садои мардум. 29 январи соли 2021. № 12 (4274). С.4.

²⁹⁸ Ниг.: Ҳисоботи Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019» // рӯзномаи Садои мардум аз 21 марти соли 2020, № 36-37 (4142-4143)

– Айни замон тамоюлҳои муосири рушди қонунгузори мурофиавии ҷиноятии кишварҳои олам, аз ҷумла кишварҳои пасошуровиро масъалаҳои зерин ташкил медиҳанд: хориҷ кардани давраи огози парвандаи ҷиноятӣ; тақвияти принсипи баҳсу мунозираи тарафҳо; аз ҷумла васеъ кардани амали принсипи баҳсу мунозираи тарафҳо дар давраи тафтишоти пешакӣ бо роҳи ворид намудани падидаи “судьяи тафтишотӣ”; тадричан аз ҳам ҷудо намудан ва таъмини мустақилияти функсияҳои тафтишоти пешакӣ ва назорати прокурорӣ; васеъ намудани ваколатҳои ҷимоятгар оид ба ҷамъ кардан ва пешниҳоди далелҳо; ҷорӣ намудани падидаи “ахдномаи мурофиавӣ оид ба ҳамкорӣ”; ворид намудани асосҳои иловагии қатъи парвандаи ҷиноятӣ, аз ҷумла оид ба ҷиноятҳои иқтисодӣ дар сурати пурра талофи кардани зарар ва баргардонидани маблағҳо ба бучет; ба сифати далел эътироф намудани натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва ё баъзе ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ; таъмини иштироки ҳатмии тарафҳо дар давраи таъини муҳокимаи судӣ ва омодагӣ ба он; ворид кардани унсурҳои адолати судии электронӣ; ихтисор кардани яке аз марҳилаҳои судӣ (масалан кассатсионӣ ва ё назоратӣ) бо роҳи ворид намудани марҳилаи апеллятсионӣ ва ғ²⁹⁹. Бо мақсад мувофиқ шуморем, ки аз ҷониби олимону кормандон ва донишмандони ватанӣ бо дарназардошти махсусияти қонунгузори миллӣ, таҳлили воқеияти ҳуқуқии кишвар ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ тақлифу пешниҳодҳои илман асоснок ва мушаххас дар мавриди тақмили қонунгузори мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пайванди ба падидаҳои нави қонунгузори ишорашудаи кишварҳои ҷаҳон ва минтақа манзур карда шаванд.

- Дар замони Истиқлоли давлатӣ қабули қонунҳои ҷавобгӯ ба талаботи замон ва ҳимояи ҳуқуқҳои инсон яке аз самтҳои афзалиятноки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар ин миён ҳанӯз соли 2009 Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дартаҳрири нав қабул шуда буд, ки дар умум барои ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои ҷомеа ва давлат аз таҷовузҳои ҷиноятӣ шароитҳои арзандаеро бунёд гузошт. Пешниҳод менамоям, ки бо мақсади мувофиқ кунонидани қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ ба принсипҳои инсондустӣ, арзишу стандартҳои байналмилалӣ, ба назари эътибор гирифтани тамоюлҳои муосири таҷрибаи қонунгузори пешқадами кишварҳои хориҷ ва мувофиқ сохтани он ба лоиҳаи нави Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қонунгузори амалкунанди кишвар лоиҳаи нави Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шавад.

- Бо дарназардошти муайян намудани дурнамои мавқеъ ва нақши мақомоти прокуратура дар ҷодаи таъмини волоияти қонун ва таъмини қонуният дар кишвар ба мақсад мувофиқ аст, ки аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори давлатӣ барномаи ислоҳот ва ё консенсияи рушди мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шавад. Аз лиҳози

²⁹⁹ Искандаров З.Х., Махмудов И.Т., Абдуллоев П.С. Рушди қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ дар давраи истиқлолият давлатӣ // 30 соли Истиқлоли давлатӣ ва рушди низоми ҳуқуқии Тоҷикистон – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – 472 саҳ. (монографияи дастҷамъона). С. 141-142.

дурнамо, он бояд чун мақомоти назорати иҷроӣ қонунҳо дар давлат нигоҳ дошта шуда, ғунсияҳои он оид ба ҳифзи ҳуқуқ бояд ғустариш дода шавад.

Адабиёт:

1. Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №12, мод. 815, мод. 816; с. 2010, №7, мод. 551; с. 2011, №3, мод. 159, №7-8, мод. 609; с. 2012, №4, мод. 259, №7, мод. 714, №8, мод. 815, №12, с.1, мод. 1020, мод. 1025; с. 2013, №7, мод. 510, мод. 511; с. 2014, №3, мод. 142, №11, мод. 643; с. 2015, №11, мод. 950; с. 2016, №3, мод. 128, №5, мод. 357, №7, мод. 610, мод. 611; с. 2017, №1-2, мод. 4; с. 2018, №5, мод. 267; с. 2019, №1, мод. 3; с. 2020, №7-9, мод. 602, мод. 608; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 январи соли 2021, №1755.

2. Исқандаров З.Ҳ. Оид ба чанд қоидае, ки мувофиқи ҷиноятиро дигар намуд //Маҷсалаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи судӣ, фаъолияти прокурорӣ ва пешгирии ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводи конференсияҳои илмӣ-назариявӣ). Зери таҳрири мудири кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ, н.и.ҳ., дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг». 2013. 320 саҳ. С.20-33.

3. Исқандаров З.Ҳ., Маҳмудов И.Т., Абдуллоев П.С. Рушди қонунгузории мувофиқи ҷиноятӣ дар давраи истиқлолият давлатӣ // 30 соли Истиқлоли давлатӣ ва рушди низомии ҳуқуқи Тоҷикистон –Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – 472 саҳ. (монографияи дастҷамъона). С. 122-142.

4. Маҳмудов И.Т. Иштироки прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (баҳши илмҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). ISSN 2413 - 5151. 2020/ №10. Қисми 1. С.256-266.

5. Маҳмудов И.Т. Моҳият ва самтҳои асосии иштироки прокурор дар суд мавриди баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). 2018. № 4. С. С.245-251.

6. Маҳмудов И.Т. Функсияҳои прокурор дар давраи тафтишоти пешакӣ аз рӯйи парвандаҳои ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. - № 9. С. 334-340.

7. Маҳмудов М.А. Саҳми Президент Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули қонунгузорӣ // Аҳбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. № 3, 2012. С 11.

8. Ҳисоботи Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риоядакиқ ва иҷроӣ яххелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019» // рӯзномаи Садои мардум аз 21 март соли 2020, № 36-37 (4142-4143)

9. Ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷроӣ яххелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020» // Садои мардум. 29 январи соли 2021. № 12 (4274). С.3-4.

10. Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе: Ирфон, 2019. - 390 сах.

11. См.: Искандаров З.Х. Нақши Конститутсия дар инкишофи ҳуқуқи судӣ // Нақши Конститутсия дар инкишофи соҳаҳои ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводҳои конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба 17-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе: Эксклюзив, 2012. - С. 15.

12. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура аз 13 март соли 2018 // www.prezident.tj (санаи мурочиат 14.03.2018)

13. Фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи оид ба фаъолияти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – 320 сах. Ҷилди 1.

14. Фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба фаъолияти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – 320 сах. Ҷилди 2.

**АМАЛҲОИ ТАФТИШИ ҒАЙРИОШКОРО ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ
МУРОФИАИ ЧИНОЯТИИ ДАВЛАТҲОИ ПАСОШӢРАВӢ****Абдуллоев П.С.,**номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокуратурии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон**Тел.:** (+992) 900555167**E-mail:** 1986_parviz.a@mail.ru**Ҳакимов Я.Б.,**магистри факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**Тел.:** (+992) 918927116**E-mail:** yakub.khakimov.98@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур муаллифони институти нави мурофияи чиноятиро, ки амалҳои тафтишии ғайриошкоро ном дорад мавриди таҳлил қарор додаанд. Албатта институти мазкур нисбатан падидаи нав маҳсуб ёфта, дар қонунгузори мурофияи чинояти баъзе аз давлатҳои пасошӯравӣ эътироф карда шудааст. Бо эътироф намудани ин падида ҳамчун падидаи мурофияи чиноятӣ як қатор нағзониҳо ва мушкилотҳо дар илм ва қонунгузори мурофияи чинояти давлатҳои пасошӯравӣ ба вуҷуд омад. Аз ин лиҳоз то ба андозае кӯшиш намудем, атрофи ин институт қонунгузори баъзе аз давлатҳои пасошӯравиро мавриди таҳлил қарор диҳем.

Калидвожаҳо: амалҳои тафтишӣ; фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ; ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ; амалҳои тафтишии ғайриошкоро; қонунгузори мурофияи чиноятӣ; давлатҳои пасошӯравӣ.

**НЕГЛАСНЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ – ОТДЕЛЬНЫЙ
ИНСТИТУТ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА****Абдуллоев П.С.,**кандидат юридических наук, доцент
кафедры судебного права и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского
национального университета**Тел.:** (+992) 900555167**E-mail:** 1986_parviz.a@mail.ru

Хакимов Я.Б.,магистрант юридического факультета
Таджикского национального
университета**Тел.:** (+992) 918927116**E-mail:** yakub.khakimov.98@mail.ru

Аннотация: В данной статье авторам проанализирован новый институт уголовно-процессуального законодательства, который называется негласные следственные действия. Таким образом, данный институт считается относительно новым явлением, и признано в уголовно-процессуальном законодательстве некоторых стран постсоветского пространства. Признание данного феномена уголовно-процессуальным привело к возникновению ряду нововведений и вызовов в уголовно-процессуальной науке и законодательстве постсоветских стран. Поэтому автор попытался проанализировать законодательства постсоветских стран с тем, чтобы изучить данный институт.

Ключевые слова: следственные действия; оперативно-розыскная деятельность; оперативно-розыскные мероприятия; негласные следственные действия; уголовно-процессуальное законодательство; постсоветские страны.

TACIT INVESTIGATIVE ACTIONS - A SEPARATE INSTITUTION OF CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION

Abdulloev P.S.,candidate of legal sciences, associate
professor of judicial law and prosecutor
oversight department of the Law faculty
of the Tajik National University**Phone:** (+992) 900555167**E-mail:** 1986_parviz.a@mail.ru**Hakimov Y.B.,**Master's degree student of the Law faculty
of the Tajik National University**Phone:** (+992) 918927116**E-mail:** yakub.khakimov.98@mail.ru

Annotation: In this article, the author analyses the new institution of criminal procedure law, which is called tacit investigative actions. And, this institution is considered relatively new and recognized in the criminal procedure legislation of some countries of the post-Soviet area. Recognition of this phenomenon as criminal procedure has led to a number of innovations and challenges in criminal procedure science and legislation in post-Soviet countries.

The author therefore attempted to analyze the legislation of the post-Soviet countries in order to study the institution.

Keywords: investigative actions, operative investigations activity, operative investigations events, tacit investigative actions, criminal-procedure legislation, post-Soviet countries.

Барои ошкор намудани ҷиноят муфаттиш аз тамоми ваколатҳое, ки қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ ба ӯ додааст, истифода мебарад. Баҳри ҳарчӣ зудтар ва пурра ошкор намудани ин ӯ он намуди ҷиноят субъекти мақомоти таъқиби ҷиноӣ тамоми чораҳоро андешида, кӯшиш ба ҳарч медахад, ки ҷиноятҳо ноаён ноошкор ва пинҳон намонанд. Албатта ҷиноят ҳодисаи замони гузашта аст, он дар олами объективӣ содир мешавад ва ошкор намудани он аз рӯи нақши он сурат мегирад³⁰⁰. Аз ин лиҳоз ба амал баровардани амалҳои мурофиавӣ заминаи хубест, ки баҳри ошкорнамоии ҷиноят равона карда шудааст. Чӣ тавре ки ба мо маълум аст, солҳои охир сатҳи ҷинояту ҷинояткорӣ, алалхусус дар соҳаи терроризм, экстремизм, маводи мухаддир, ҷиноятҳои муқобили ҳокимияти давлатӣ, ҷиноятҳо ба муқобили шахсият, ҷиноятҳо дар ҳайати мустақили иттиҳоди ҷиноятӣ, ҷиноятҳои характери байналмилалӣдошта хеле афзуда истодааст³⁰¹. Баҳри ҳарчӣ зудтар пешгирӣ кардани ин амалҳои номатлуб, ки ҷомеаи ҷаҳониро зерӣ хавфу хатар мегузоранд, мақомоти таъқиби ҷиноиро зарур аст, ки самти фаъолияти худро дар ин ҷода мустақам намуда, саҳми асосии худро дар бартараф намудани ин амалҳо гузорад.

Яке аз пешравиҳои муҳим дар роҳи тарақиёт ва ташакули системаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар давлатҳои пасошӯравӣ, ин ба танзим даровардани меъёрҳои нави мурофиаи ҷиноятӣ дар қонунгузори ҳар як давлати пасошӯравӣ мебошад. Ташаккул ва тарақиёте, ки дар ин давлатҳо ба вучуд омад, инчунин тағйиротҳое, ки дар қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ бархе аз давлатҳо ворид карда шуд, тасодуфӣ набуда, балки тақозои ҷомеаи имрӯза буд. Албатта барои истифодаи таҷрибаи давлатҳои дигар, мутобиқ гардонидани меъёрҳо ба стандарти байналмилалӣ зарурат ба миён омад, ки дар қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ бархе аз давлатҳо дар самти тафтиши ҷиноят тағйиротҳои кулӣ ворид гардид. Одатан тағйироти наве, ки дар қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ ворид шуд, пешакӣ муфассал зарурати гузаронидани тафтишотро муқаррар намуда, барои гузаронидани он институтҳои нави мурофиавӣ босифатро аз қабилӣ амалҳои тафтиши ғайриошкоро ворид намуд, ки диққати асосиро ба худ ҷалб менамояд.

Ба он, ки қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ давлатҳои пасошӯравӣ ҳоло дар марҳилаи ташаккул қарор дорад, нигоҳ накарда, масъалаи амалҳои тафтиши ғайриошкоро аллакай ҳалли худро ёфта то кадом андоза мубрам ва зарурати ҷойгиркунии он дар қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ дар байни олимони баҳсҳои зиёд вучуд дорад. Масалан дар

³⁰⁰ Абдуллоев П.С. Далелҳо ва исбот дар мурофиаи ҷиноятӣ. – Душанбе – 2019. – С. 7

³⁰¹ Кулобиев Ё.А., Ҳакимов Я.Б. Ҷанбаҳои назариявии амалҳои тафтиши ғайриошкоро: мафҳум ва моҳияти он // Қонунгузорӣ. – 2020. - №4 (40), - С. 151-157.

Ҷумҳурии Украина оиди ин масъала як қатор конференсияҳои илмию амалӣ баргузор шудааст, аз қабилӣ конференсияи “Таъмини қонуният дар фаъолияти мақомоти тафтиши пешакӣ ва таҳқиқ” (ш. Луганск, Донишгоҳи давлатии Луганск оиди корҳои дохилӣ ба номи Э.А. Дидоренко, 26 март соли 2012), мизи мудаввар дар масъалаи “Мустаҳкамнамоии низоми амалҳои тафтиши ғайриошкоро дар қонунгузории мурофиаи ҷиноятии Украина” (ш. Киев, Академияи миллии корҳои дохили ВКД дар Украина, 7 октябри соли 2011), конференсияи илмӣ – амалӣ дар масъалаи “Мушкилотҳои назариявӣ ва амалии мурофиаи судии ҷиноятӣ” (ш. Донецк, Институти ҳуқуқшиносии Донецк, ВКД Украина, 26 октябри соли 2012) ва як қатор семинару симпозиумҳои дигар оиди ин масъала³⁰².

Масъалаҳои мубраме, ки дар ин мавзӯ ҷой дорад вобаста ба мафҳум, моҳият, мақсад ва тартиби гузаронидани амалҳои тафтиши ғайриошкоро мебошад, ки он аз ҷониби баъзе аз олимони коркарда шудааст, масалан В.И. Гончаренко, Ю.М. Грошевой, В.С. Зеленетский, А.В. Ищенко, Н.С. Карпов, Р.В. Корякин, Н.И. Курочка, А.И. Литвинчук, Е.Д. Лукянчиков, В.Т. Маляренко, Д.И. Никифорчук, В.Т. Нор, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погореский, Б.Г. Розовский, Г.П. Середа, Л.Д. Удалова, Л.В. Черечукина, В.А. Черков, А.М. Чистилинов, В.И. Шакун, Р.Н. Шехавсов, Н.Е. Шумилов ва дигар олимону муҳаққиқони самти мазкур. Дар баробари ин зарурати илман таҳлил намудан ва ҷойгир кардани амалҳои тафтиши ғайриошкоро дар қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ амали дуруст ва пуррақунандаи талаботи қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ дар амалия ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин сабаб таҳлили мафҳуми моҳияти амалҳои тафтиши ғайриошкоро ва тартиби гузаронидани онҳо натавонанд диққати олимони давлатҳое, ки ин институтро қисми таркибии қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ эътироф кардаанд, балки олимони давлатҳои дигарро низ ба худ ҷалб намудааст³⁰³.

Хусусияти амалҳои тафтиши ғайриошкоро, ин махфӣ мондани иттилооти бадаст омада дар натиҷаи гузаронидани он мебошад³⁰⁴, зеро иттилооте, ки дар натиҷаи гузаронидани амалҳои тафтиши ғайриошкоро ба даст меояд бештар фарогири масъалаҳои ҳаёти шахсӣ ё хусусӣ мебошад.

Дар қонунгузории аксар давлатҳои пасошӯравӣ институти амалҳои тафтиши ғайриошкоро дар боби алоҳида танзими худро ёфтааст, ки он меъёрҳоеро дарбар мегирад, ки асоси гузаронидани онҳо, муҳлат, тартиби баррасии дархост дар хусуси иҷозати гузаронидани онҳоро муайян мекунад.

Дар сатҳи қонунгузорӣ гузоштани тафовут байни амалҳои тафтиши ошкоро ва амалҳои тафтиши ғайриошкоро моро маҷбур

³⁰² Сергеева Д. Оснавания проведения негласных следственных (розыскных) действий согласно уголовного процессуального законодательство Украины // Закон и жизнь. 2014. №5 с. 25 – 29.

³⁰³ Колосович М.С. Современные вопросы процессуальной регламентации негласного производства и взаимодействия следователя с сотрудниками оперативных подразделений // Вестник Казанского юридического института МВД России. 2016. №1 (23). – С. 48 – 53.

³⁰⁴ Ҳақимов Я.Б. Амалҳои тафтиши ғайриошкоро дар мурофиаи ҷиноятии пасошӯравӣ // VII Международная студенческая научно-практическая конференция «Актуальные вопросы юриспруденции». – Душанбе, 2020. – С. 110-116.

мекунад, то фарқияти асосии ин ду институти мурофиавиро муайян намоем. Албатта фарқияти асосие, ки дар амалҳои тафтишии ғайриошкоро ҷой дорад, ин махфӣ будани маълумот дар бораи ҳодиса ва тарзу воситаҳои анҷом додани ин амал ифода меёбад, ки он бе ризоияти прокурор ва иҷозати суд гузаронида намешавад.

Дикқати алоҳидаро тартиби гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкоро ба худ ҷалб мекунад, ки онро қонунгузори мурофиаи ҷиноятии бархе аз давлатҳои пасошӯравӣ пешбинӣ кардаанд. Қарор дар хусуси гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкороро муфаттиш ва прокурор қабул мекунад, аммо дар ҳолатҳое ки ин амали тафтишӣ ба маҳдудкунии ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии шахрвандон вобаста аст, он бо дархости прокурор бо иҷозати суд ё бо дархости муфаттиш, ризоияти прокурор ва иҷозати суд гузаронида мешавад. Муфаттиш уҳдадор аст, ки дар бораи ҳар як амали тафтишии ғайриошкорое, ки ӯ қарор қабул кардааст ва ё дар бораи ҳамаи маълумотҳои бадаст овардааш ба прокурор хабар диҳад. Прокурор ҳуқуқ дорад, гузаронидани ин ё он амали тафтишии ғайриошкороро қатъ кунад ё муҳлати гузаронидани онро тағйир диҳад. Дар ҳолатҳои истисноӣ прокурор ҳуқуқ дорад қарор дар бораи тартиби гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкоро қабул кунад, ба монанди назорат аз болои ҷинояти содиршуда³⁰⁵.

Ба гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкоро муфаттише, ки пешбурди тафтиши ҷиноят дар давраи тосудӣ дар ихтиёри ӯ аст³⁰⁶ ё бо супориши ӯ корманди оперативии мақомоти таҳқиқи дахлдор ҳуқуқ дорад.

Мубрамияти дигари институти амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар мурофиаи ҷиноятӣ, ин дар омезишҳои амалҳои тафтишӣ бо ҷорабиниҳои оперативӣ ҷустуҷӯӣ мебошад, ки ин дар масъалаи кафолати конститутсионии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд хатари зиёдро ба вучуд меорад. Албатта мақсади таҳлили ин институт дар қори мазкур – ин муайяннамоии масъалаи мустаҳкамкунии амалҳои тафтишии ғайриошкоро чун институти мурофиаи ҷиноятӣ дар мувофиқа бо санадҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи ҷаҳонӣ мебошад. Барои ёфтани роҳи ошкорнамоии ҷиноят истифодаи техникаву технологияи замони муосир бисёр манфиатовар аст ва он метавонад барои мубориза бо ҷинояткорӣ ва ошкорнамоии ҷиноятҳои махсусан вазнин саҳм дошта бошад. Барои ҳалли ин масъала баъзе аз давлатҳои ҷаҳон технологияи навро коркард кардаанд.

Дар ин раванд мо бояд диққатамонро ба баъзе меъёрҳое, ки қонунгузори мурофиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Федеративии Олмон пешбинӣ кардааст, ҷалб намоем. Ҳамин тавр, Кодекси мурофиаи ҷиноятии Олмон муқаррар менамояд, ки бо ёрии воситаҳои техникӣ мумкин аст рақами телефон ва харита муайян карда шавад, инчунин барои дастгиркунии ва

³⁰⁵ Соколов А.Н. К вопросу о специальных следственных действиях // Законы России: опыт, анализ, практика. 2011. № 2. – С. 59-65.

³⁰⁶ Лоскутов Т. Отраслевое регулирование негласных следственных (розыскных) действий // Legea și viața. 2014. № 1. – С. 60-63.

ҳабси ҷинояткор дар асоси ордери ҳабс – ҷойи буду боши телефони мобилӣ маълум карда мешавад³⁰⁷.

Ин роҳҳои бадастории маълумотҳои исботнамоӣ акнун ба қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ бархе аз давлатҳои пасошӯравӣ ворид гардидааст. Масалан, Украина, Қазоқистон, Қирғизистон, Арманистон, Озорбойҷон, Латвия, Литвия, Эстония, Гурҷистон.

Институти амалҳои тафтиши ғайриошкоро солҳои охир дар мамлакатҳои пасошӯравӣ, яке аз сохтори муҳим ва машҳури ҳуқуқӣ эътироф шуда истодааст³⁰⁸. Бояд қайд кард, ки ин истилоҳ дар баъзе аз давлатҳои пасошӯравӣ шартан истифода бурда, дар сатҳи қонунгузорӣ онро бо номҳои гуногун истифода мебаранд.

Имрӯзҳо савол оиди алоқамандии ҷорабиниҳои оперативӣ ҷустуҷӯӣ ва амалҳои тафтишӣ, ҳамроҳ бо кӯшиши муайянкунии ҳудуди онҳо на танҳо дар илми ҳуқуқии Федератсияи Россия, ҳамчунин дигар давлатҳои пасошӯравӣ низ вучуд дорад. Қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ Франция, Ҷумҳурии Федеративии Олмон, Швейтсария, Австрия дар таркибашон амалҳои тафтиши махсуси ғайриошкоро, тартиби таъин ва пешбурди онро, ки барои поймол нашудани ҳуқуқҳои конституционии инсон талаботҳои вазнинро талаб менамояд.

Бояд қайд намуд, ки мушкилоти мавҷудияти фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва амалҳои тафтишӣ на моли насли имрӯза, балки дар замони ташаккули давраи советӣ низ ҷой дошт. Ҳатто аз давраи Ислоҳоти судии соли 1864 ба ғайр аз таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, ҷустуҷӯ мавҷуд буд, ки табиати ғайримурофиавӣ дошт³⁰⁹. Натиҷаҳои он яку яқбора ба сифати далел баромад намекарданд, онҳо баъди тафтиши ҳамаҷонибаи тафтишоти пешакӣ ва бо роҳи пурсиши субъектони анҷомдодаи он ба парвандаи ҷиноятӣ ҳамроҳ мешуданд.

То як андоза амалҳои тафтиши ғайриошкоро дар мурофиаи ҷиноятӣ олимони машҳури тоинқилобӣ пешбинӣ шудааст, аз ҷумла И.Я. Фойнитский қайд мекунад, ки “баъзе аз ҷорабиниҳои пешбиникардаи қонун – махсусан пурсиши шифохӣ ва мушоҳидаи ғайриошкоро (пинҳонӣ), инчунин барои ҷустуҷӯ мумкин аст, то як андоза азназргузаронии ҷойи ҳодиса, азназргузаронии манзили айбдоршаванда ва ҳамагуна предмет муқаррар карда шавад”. Олими дигари машҳури мурофиаи ҷиноятӣ С.И. Викторский дар навбати худ қайд мекунад, ки хислати ғайриошкорогии таҳқиқ дар он аст, ки таҳқиқ бо тафтиши пешакӣ бо мақсади муайянкунии аломатҳои ҷиноят ва аз рӯйи имконият ошкор намудани шахси ҷиноятсодиркарда, муайян кардани ҷойи тайёркунии ҷиноят барои амали муфаттиш онҳо ба расмият дароварда намешаванд, хислати судӣ надоранд ва онҳо бояд махфӣ бошад. Амали зуд, ғайриошкоро ва қобилияти пайдо кардани аломатҳои кирдори ҷиноятӣ – сифатҳои мебошанд, ки аз

³⁰⁷ Головиненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии – Strafprozessordnung (StPO): научно-практический комментарий и перевод текста закона. Потсдам, 2012.

³⁰⁸ Толочко А.Н. Правовая регламентация негласных следственных (розыскных) действий в уголовно-процессуальном законодательстве Украины // Пробелы в российском законодательстве. 2013. № 6. – С. 312-318.

³⁰⁹ Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. // ПСЗ РИ. Т. 39. № 41476.

мақомоти таҳқиқ талаб карда мешавад”. Случевский В.К. таҳқиқро чун ғаёлияти полис “пайдо намудани ҳодисае, ки аз ҷинойт дарак медиҳад” муайян мекунад, чунки “ғаёлияти дуру дароз оиди ҷустуҷӯ ва ифшои ҷинойткор” – ро бояд муфаттиш давом диҳад.

А.Я. Квачевский қайд мекунад, ки “ҷустуҷӯ қисми таркибии таҳқиқро дар мазмуни васеаш – яке аз роҳҳои пешбурд, ба пайдо ва эътирофи махфӣ, пинҳонии ифшои шахси ҷинойтсодиркарда равона шудааст”.

Дар моддаи 312-и Оинномаи мурофияи ҷинойтӣ аз соли 1864 вазъият дар бораи амали (иктишофи) полиси ғайриошкоро, ки бо иҷозати прокурор ба мақсади ҷамъовари маълумотҳо барои муфаттиш дар бораи мавҷуд будан ё набудани асос барои оғози тафтишот равона карда шудааст.

Ҳамин тавр, амалҳои тафтишии ғайриошкоро мумкин аст, амалҳои махсуси мурофиявино ифода кунад, ки ба тарзи ғайриошкоро (пинҳонӣ, махфӣ) бадастовари далелҳо бо ёрии роҳу воситаҳои ба ҳамагон ё баъзе аз субъектҳои мурофияи ҷинойтӣ номаълум, аз қабилӣ иштирокчиёни ҳуди мурофияи амали тафтишии ғайриошкоро, ба истисноӣ шахсоне, ки пешбурди парвандаро роҳбарӣ мекунанд, равона шудааст.

Саршавии асри ХХІ кофтукови роҳҳои нави ҷараёни ошкорнамоӣ ва тафтиши ҷинойтҳо дар баъзе аз давлатҳои пасошӯравӣ эътироф шуд. Иҷозати ҷойгирнамоии ин мушкилот дар қонунгузории ҷунин давлатҳои ИДМ ба монанди Украина, Қазоқистон, Қирғизистон ба роҳ монда шуд. Ин давлатҳо ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯиро бо амалҳои тафтишии ғайриошкоро омехта намуда, ба муфаттиш ҳуқуқи гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкороро доданд.

Дар ҷомеаи имрӯза бунёди давлати ҳуқуқбунёд дар давлатҳои пасошӯравӣ, баланд бардоштани сатҳи ҳуқуқ манфиатҳои шахрвандон, беҳтар намудани ғаёлияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вазифаи асосӣ ба шумор рафта, диққати асосӣ ба ҳалли мушкилотҳои танзими ҳуқуқии ғаёлияти амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар давраи тосудии пешбурди парвандаи ҷинойтӣ равона шудааст. Аслан дар ҳамин давра ҷараёни асосии исботнамоӣ оиди парвандаи ҷинойтӣ мустаҳкам мешавад, ки дар асоси он суд ҳолатҳои содиршавии ҷинойтро муайян ва дарк намуда, ҳукми боадолатона қабул менамояд. Ошкорнамоӣ ва тафтиши босифати ҷинойтро қонунгузории мурофияи ҷинойтӣ ва бисёр доктринаҳои ғаёлияти оперативӣ-ҷустуҷӯии замони муосир, ки ҳамчун санади ҳуқуқи дар танзими ин муносибатҳо ба ҳисоб мераванд, пешбинӣ кардаанд.

Дар айни замон баъзе аз олимони (С.И. Давидов, В.Ф.Луговик, Н.В. Павличенко, А.Е. Чечетин, А.Ю. Шумилов) ғаёлона ақидаи яқҷоянамоии амалҳои тафтишии ғайриошкороро бо ҷорабиниҳои оперативӣ ҷустуҷӯӣ дастгирӣ мекунанд. Амалҳои тафтишии ғайриошкоро на танҳо ҳамчун институти илми мурофияи ҷинойтӣ, балки институти алоҳидаи

қонунгузории мурофияи ҷиноятии Украина (2012), Қазоқистон (2015), Қирғизистон (2018) эътироф шудааст³¹⁰.

Барои таҳлили гуфтаҳои болозикр се масъалаи мубраме, ки ба ин институт таллақуқ дорад, бояд қайд намоем:

- Вазъи муосири амалҳои тафтишии ғайриошкоро оид ба парвандаи ҷиноятӣ;

- Баҳои байналмилалӣ ба сифати танзими ҳуқуқии амалҳои тафтишии ғайриошкоро оид ба парвандаи ҷиноятӣ;

- Таҷрибаи давлатҳои дигар, бо истифодаи амалҳои тафтишии ғайриошкоро ошкор намудани ҷиноятҳо.

Аслан институти амалҳои тафтишии ғайриошкоро аз таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон аз қабилӣ Ҷумҳурии Олмон ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба ҳисоб меравад. Мушкилотҳои зиёде оиди ошкорнамоӣ ва тафтиши баъзе аз ҷиноятҳои, ки маълумоти зиёди махфиро фарогир буда, ошкорнамоии онҳо хеле душвор аст, дар қонунгузории мурофияи ҷиноятии давлатҳои пасошӯравӣ ба вучуд омад. Дар алоқамандӣ бо ҳамин зарурат пеш омад, ки оиди ин масъала таҳлили муқоисавӣ – ҳуқуқии қонунгузории мурофияи ҷиноятии давлатҳои пасошӯравиро бо давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон аз қабилӣ Олмон ва ШМА гузаронид³¹¹. Дар рафти таҳқиқ мо асосҳои тафтиши намудҳои ҷинояти болозикрро дар давлатҳои Олмон ва ШМА дида мебароем. Сабаби интиҳоби ин давлатҳо дар ин аст:

- Аввалан, Олмон ва ШМА инҳо намояндагони маъруфи низоми ҳуқуқии хеш (низоми ҳуқуқии англо – санксонӣ ва континенталӣ) ба ҳисоб мераванд, ки ба натиҷаҳои хуби мубориза бар зидди ҷинояткорӣ расидаанд;

- Дуввум ин, ки истифодаи таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла Олмон (ки он, низ мисли дигар давлатҳои пасошӯравӣ дар низоми ҳуқуқии континенталӣ воқеъ аст), тағйиротҳои ҷидди метавонад ба қонунгузории мурофияи ҷиноятии давлатҳои пасошӯравӣ ворид намояд, ҳамчунин фарқияти қонунгузории мурофияи ҷиноятии давлатҳои пасошӯравӣ бо ШМА (ки он шомили низоми ҳуқуқии англо – санксонӣ аст) муайян карда мешавад.

Дар Кодекси мурофияи ҷиноятии Швейтсария аз 5 октябри соли 2007 гурӯҳи алоҳидаи амалҳои тафтишӣ ворид гардид, ки он дар қонунгузорӣ бо номи амалҳои тафтишии ғайриошкоро маълум буд. Аз сабаби он, ки ин амали тафтишӣ ба фаъолияти оперативӣ-чустучӯй шабоҳати зиёд дошт, Швейтсария аз фаъолияти оперативӣ-чустучӯй даст кашида, онро дар доираи қонунгузории мурофияи ҷиноятӣ пешбинӣ намуд. Тибқи мазмуни қонунгузории ин кишвар ҳамаи амалҳо бо мақсади муайяннамоӣ, ошкоро

³¹⁰ Колосович М.С. Производство негласных следственных действий по УПК России, Украины, Казахстана и Киргизии // Юридическая наука и правоохранительная практика. 2015 №3 (33). – С. 139 – 146

³¹¹ Шамуратов Д.Е., Жолумбаев М.К. Институт негласных следственных действий в уголовном процессе Казахстана // Новое слово в науке: перспективы развития: материалы VIII Междунар. науч.-практ. конф. Чебоксары, 2016. № 2. – С. 302-303.

ва тафтиши ҷиноят равона шудаанд, ки аз як ҷо, яъне решаи ин ҳама муурофияи ҷиноятӣ мебошад. Зарурияти фарқгузориho байни ин ду амал чандон ба назар намегирад.

Агар ба қонунгузории муурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Қазоқистон назар кунем, институти амалҳои тафтишии ғайриошкоро соли 2014 ба он ворид гардид, ки ин истифода аз натиҷаи бадастовардаи давлатҳои пуртаҷриба ба ҳисоб мерафт. Институти ҳуқуқи мазкур ҳамаи маводҳое, ки дар натиҷаи фаъолияти оперативӣ ҷустуҷӯӣ ба даст омадааст, пурра қисми таркибии муурофияи ҷиноятӣ эътироф мекунад. Дар ин ҷо масъалаи асосӣ дар фарқияти ҷиддии модели қонунгузории муурофияи ҷиноятии Қазоқистон аз давлатҳои ғарб ба шумор меравад, ки дар онҳо амали оперативӣ ва тафтиши тосудӣ аз ҳамдигар ҷудо набуда, дар якҷоягӣ амал мекунанд. Навгони мазкурро бархе аз олимони давлатҳои пасошӯравӣ пурра дастгирӣ мекунанд, баъзеи дигар аз онҳо пурра инкор менамоянд. Ҳамчун мисоли муқоисавӣ таҷрибаи Украинаро дида мебароем, ки институти мазкур соли 2012 ба қонунгузории муурофияи ҷиноятиаш ворид гардид. Мутахассисони соҳаи мазкур қайд намуданд, ки иқтисоди пешгирифта, таҳдиди зиёдро бобати маҳдудкунии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба вуҷуд меорад, инчунин то кадом андоза қонунӣ будани далелҳои дар натиҷаи амалҳои тафтишии ғайриошкоро бадаст омадарo, зеро суол мегузорад³¹². Асоси овардаи онҳо барои исботи ин нуқтаи назар дар он аст, ки ин амал амали тафтишӣ нест, чунки дар он муфаттиш шахсан ҳудаш иштирок намекунад, танҳо ба мақомоти дахлдори оперативӣ супориш медиҳад. Аз ҳама бештар дар фарқият аз дигар амалҳои тафтишӣ тартиби муфассали гузаронидани амалҳои тафтишии ғайриошкоро пешбинӣ нашудааст, чунки баъзе аз онҳо дар худ сирри давлатиро соҳиб мебошанд. Аз нуқтаи назари гуногун баъди таҳлили ин институти нави муурофиявӣ олимони ду нуқтаи назарро пешниҳод намудаанд:

- Пурра гузаштан ба модели давлатҳои хориҷӣ, бо якҷо кардани амали оперативӣ ва амали тафтишӣ;

- Даст кашидан аз амалҳои тафтишии ғайриошкоро ва гузаштан ба низоми пешина, яъне фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар алоҳида, муурофияи ҷиноятӣ дар алоҳида³¹³;

Дар илми муурофияи ҷиноятӣ олимони дар масъалаи эътироф кардани институти амалҳои тафтишии ғайриошкоро ҳамчун қисми таркибии муурофияи ҷиноятӣ ба се гурӯҳ ҷудо шудаанд:

Гурӯҳи аввали мутахассисон ин навовариро аз аввал дастгирӣ намуда, ҷонибдори нуқтаи назари ҷойгирнамоии он дар қонунгузории муурофияи ҷиноятӣ ба шумор мерафтанд. Масалан, А.Банчук қайд мекунад, ки шумораи амалҳои тафтишии ғайриошкорое, ки бо иҷозати суд анҷом дода мешавад, зиёд карда шавад. Ба ғайр аз ин ӯ пешниҳод менамояд, ки

³¹² Уваров В.Г. Негласные следственные действия в новом УПК Украины // Научные ведомости. 2013. №8 (151). – С. 214 – 217.

³¹³ Терещук С. Юхно А. Феномен негласных следственных (розыскных) действий в уголовном законодательстве Украины // LEGEA SI VIATA. 2016. – С. 67 – 71.

муҳлати аниқи ҳадди поёнӣ ва болоии ин амалҳо нишон дода шавад³¹⁴. Бояд дар сатҳи қонунгузорӣ мушаххас дарҷ намуд, ки кӣ ҳуқуқи шинос шудан бо маълумотҳои дар натиҷаи амалҳои тафтишии ғайриошкоро бадастовардари надоранд. М.А. Михайлов пешниҳод менамояд, ки таҷрибаи амалиявӣ барои муфаттишон бобати гузаронидани ин амалҳои махфӣ зиёд карда шавад, то ки натиҷаи босифат ва қонуниро ба даст оранд.

Дигар гурӯҳи мутахассисон мушкilotи ҷиддиеро дар одатнамоии амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар қонунгузори муроғияи ҷиноятӣ қайд мекунанд. Дар ин ҷо аз ҳама бештар ақидаҳои олимону муҳаққиқони Украинаро таҳлил намудан зарур аст, ки онҳо институти мазкур – амалҳои тафтишии (ҷустуҷӯӣ) ғайриошкороро назар ба Қазоқистон ва Қирғизистон пештар дар кодекси муроғияи ҷиноятиашон ворид намуданд. Онҳо қайд мекунанд, ки институти мазкур чунин норасоӣҳо дорад:

- Танзимнамоии баъзе аз амалҳои тафтишии ғайриошкоро ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионии инсон ва шахрвандро ба таври ҷиддӣ поймол ва маҳдуд менамояд;

- Танзимнамоии онҳо бе системаи (низомӣ) лозима, бо такрорёбии сохти меъёрҳои ҳуқуқ сурат гирифтааст;

- Институти амалҳои тафтишии ғайриошкоро шакли зарурӣ ва лозимаи муроғиявиरो соҳиб нашудааст, чунки кафолати пурраи кофигии далелҳоро, ба мисли ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, намеридиҳад³¹⁵.

Мушкilotҳои ҷойдоштаро олимони қазоқ низ мушоҳида намуда, ақидаҳои худро пешниҳод намудаанд, масалан Ахпанов А.Н. Ба ақидаи ӯ роҳҳои нави ҷамъоварии далелҳо тавассути роҳи воситаҳои криминалистӣ дар замони муосир сатҳи беҳатарии шахсони иштирокчи парвандаи ҷиноятӣ ва таъмини эътимоднокии исботнамоиро баланд мебардорад. Асосҳои овардаи Ахпанов А.Н. инҳо мебошад:

- Аввалан, танҳо амалҳои тафтишии ғайриошкорое, ки дар қонунгузори муроғияи ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, ҷамъоварии маълумотҳоро бо ёрии воситаҳои техникӣ ва технологияи информатсионӣ таъмин менамояд, ки он аз нуқтаи назари мансубият, қабулият ва кифоягӣ тафтиш шуда, ҳамчун асоси исботнамоӣ оид ба парвандаи ҷиноятӣ истифода бурда мешавад;

- Дуввум, амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар ягон ҳолат шакли исботнамоии фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро истифода намекунад, балки тактикаи гузаронидани он аз ҷониби мақомоти таҳқиқи дахлдор истифода мешавад;

³¹⁴ Ковалев Н. Банчук А. Правовое регулирование оперативно розыскной деятельности в Кыргызской республике – Б.:2014. – С. 49.

³¹⁵ Ахкубеков А.Х. Правовое регулирование оперативно-розыскной деятельности в Германии // Оперативник (сыщик). 2005. № 1. – С. 50-51.

- Сеюм, ин ки бадастоварии онҳо дар натиҷаи пурсиши оперативӣ, барои бадастории далелҳои нав сарчашма шуда метавонаду, он ҳамчун далел истифода карда намешавад³¹⁶.

Ниҳоят, гурӯҳи сеюми мутахассисон онҳое мебошанд, ки ба институти амалҳои тафтишии ғайриошкоро қатъиян розӣ нестанд. Ҳамин тавр, ба ақидаи Б.Х. Толеубековой чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ дар қонунгузории мурофияи ҷиноятии Қазоқистон, бо номи амалҳои тафтишии ғайриошкоро ворид шудааст, ки аслан он амали тафтиш ба ҳисоб намеравад. Онҳо танҳо ба муфаттиш асос ёфта, баъди гузарониданашон протокол тартиб дода мешавад. Яке аз муҳаққиқони дигари ҳамин самт, ки умуман зидди институти амалҳои тафтишии ғайриошкоро мебошад, ин олими қазоқ Гинзбург А.Я. мебошад. Ӯ мутахассиси машҳур дар самти мурофияи ҷиноятӣ ва фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ба шумор меравад. Ӯ қайд мекунад, ки институти амалҳои тафтишии ғайриошкоро ҳам принципҳои илми мурофияи ҷиноятӣ ва ҳам принципҳои қонунгузории мурофияи ҷиноятиро дағалона вайрон мекунад³¹⁷.

Ҳамин тавр, новобаста аз он ки институти амалҳои тафтишии ғайриошкоро қисмати алоҳидаи мурофияи ҷиноятӣ эътироф шудааст, мушкilotҳои зиёдеро ба бор овардааст, ки барои ҳалли он байни олимони давлатҳои пасошӯравӣ баҳсҳои зиёде мавҷуд аст.

Ҳарчанд дар қонунгузории мурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи амалҳои тафтишии ғайриошкоро ба назар нарасад ҳам, аммо таҳлили Кодекси мурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо нишон медиҳад, ки дар таҳрири нави он аз соли 2009 баъзе намуди амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар он ҷой дода шуда, онҳо ба сифати амали тафтиш эътироф шудаанд, аз ҷумла гӯш ва сабт кардани гуфтугӯ (м. 196 КМҚ ҚТ), ҳабси муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқавӣ барқӣ ва алоқавӣ почта интиқол мешаванд, азназаргузаронӣ ва дарёфти онҳо, (м. 195 КМҚ ҚТ), гирифтани намунаҳо барои таҳқиқи муқоисавӣ (м.215 КМҚ ҚТ).

Новобаста аз оне, ки институти амалҳои тафтишии ғайриошкоро қисми таркибии қонунгузории мурофияи ҷиноятии баъзе аз давлатҳои пасошӯравӣ эътироф карда шудааст, ҳанӯз баҳс оид ба ин масъала вучуд дорад. Дар умум олимони ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд. Гурӯҳи якум дар он нуқтаи назаранд, ки амалҳои тафтишии ғайриошкоро қисми таркибии қонунгузории мурофияи ҷиноятӣ эътироф карда шавад. Гурӯҳи дуюм, пурра зидди ақидаи мазкур буда, онҳо ақидаи худро бобати ворид нагардидани элементҳои оперативӣ-чустучӯӣ ба мурофияи ҷиноятӣ эътироф мекунанд. Гурӯҳи сеюм, дар он нуқтаи назаранд, ки бигзор элементҳои оперативӣ-чустучӯӣ ба таври мушаххас бо қонунгузории

³¹⁶ Ахпанов А.Н. Хан А.Л. О правовой природе и разграничении оперативно – розыскных мероприятий и негласных следственных действий // Вестник Института законодательства РК. 2018. №3 (52). – С. 45 – 53.

³¹⁷ Гинзбург А.Я. О так называемых «негласных следственных действиях» // Юрист (Каз.). 2013. № 5 [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://journal.zakon.kz/4568011-o-tak-nazyvaemykh-neglasnykh.html>.

фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва амалҳои тафтишии ғайришкоро тавассути қонунгузории муҳофизаи ҷинояти танзим карда шаванд. Аллакай аксар давлатҳои пасошӯравӣ ба низоми мазкур ворид шудаанд, яъне амалҳои тафтишии ғайришкороро дар қонунгузории муҳофизаи ҷиноятиашон ҷойгир намудаанд ва дар оянда мумкин аст давлатҳое, ки онро қабул накардаанд дар қонунгузории муҳофизаи ҷиноятиашон падидаи мазкурро ҷойгир намоянд.

Адабиёт:

1. Абдуллоев П.С. Далелҳо ва исбот дар муҳофизаи ҷинояти. Душанбе – 2019. – С. 7.
2. Ахкубеков А.Х. Правовое регулирование оперативно-розыскной деятельности в Германии // Оперативник (сыщик). 2005. № 1. – С. 50-51.
3. Ахпанов А.Н. Хан А.Л. О правовой природе и разграничении оперативно – розыскных мероприятий и негласных следственных действий // Вестник Института законодательства РК. 2018. №3 (52). – С. 45 – 53.
4. Гинзбург А.Я. О так называемых «негласных следственных действиях» // Юрист (Каз.). 2013. № 5 [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://journal.zakon.kz/4568011-o-tak-nazyvaemykh-neglasnykh.html>.
5. Головненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии – Strafprozessordnung (StPO): научно-практический комментарий и перевод текста закона. Потсдам, 2012.
6. Колосович М.С. Современные вопросы процессуальной регламентации негласного производства и взаимодействия следователя с сотрудниками оперативных подразделений // Вестник Казанского юридического института МВД России. 2016. №1 (23). – С. 48 – 53.
7. Кулобиев Ё.А., Ҳақимов Я.Б. Ҷанбаҳои назариявии амалҳои тафтишии ғайришкоро: мафҳум ва моҳияти он // Қонунгузорӣ. – 2020. - №4 (40), - С. 151-157.
8. Лоскутов Т. Отраслевое регулирование негласных следственных (розыскных) действий // Legea și viața. 2014. № 1. – С. 60-63.
9. Сергеева Д. Оснавания проведения негласных следственных (розыскных) действий согласно уголовного процессуального законодательство Украины // Законъ и жизнь. 2014. №5 с. 25 – 29.
10. Соколов А.Н. К вопросу о специальных следственных действиях // Законы России: опыт, анализ, практика. 2011. № 2. С. 59-65.
11. Толочко А.Н. Правовая регламентация негласных следственных (розыскных) действий в уголовно-процессуальном законодательстве Украины // Пробелы в российском законодательстве. 2013. № 6. С. 312-318.
12. Терещук С. Юхно А. Феномен негласных следственных (розыскных) действий в уголовном законодательстве Украины // LEGEA SI VIATA. 2016. С. 67 – 71.
13. Уваров В.Г. Негласные следственные действия в новом УПК Украины // Научные ведомости. 2013. №8 (151). С. 214 – 217.

14. Ҳакимов Я.Б. Амалҳои тафтишии ғайриошкоро дар муҳофизати ҳақҳои пасопасарӣ // VII Международная студенческая научно-практическая конференция «Актуальные вопросы юриспруденции». – Душанбе, 2020. С. 110-116.

15. Шамуратов Д.Е., Жолумбаев М.К. Институт негласных следственных действий в уголовном процессе Казахстана // Новое слово в науке: перспективы развития: материалы VIII Междунар. науч.-практ. конф. Чебоксары, 2016. № 2. – С. 302-303.

МАФҲУМ ВА ТАСНИФОТИ ЧОРАҲОИ ДАСТГИРИИ ИҶТИМОИИ ИШТИРОКЧИЁНИ МУРОФИАИ ЧИНОЯӢ

Раҳимзода М.С.

ассистенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокуратурии факултети
ҳуқуқшиносии ДМ, н.и.ҳ.

Тел: (+992) 917-16-62-88.

Email: nauch-rabot86@mail.ru

Муқарриз: Искандаров З.Х., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур мафҳуми чораҳои дастгирии иҷтимоии иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ ва таснифи он аз назари илмӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Омӯзиш ва таҳлили сарчашмаҳои ҳуқуқӣ ва адабиёти ватаниву хориҷӣ ба мо имкон дод, ки мафҳуми чораҳои дастгирии иҷтимоиро кушода, онҳоро аз назари илмӣ тасниф намоем. Ҳамзамон, дар мақолаи мазкур фикру андешаҳои олимони ватаниву хориҷӣ таҳлил гардида, пешниҳодҳои судманд ироа гаштаанд.

Калидвожаҳо: муурофияи ҷиноятӣ, иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ, ҷимояи давлатӣ, чораҳои ҷимояи давлатӣ, чораҳои амниятӣ, чораҳои дастгирии иҷтимоӣ, қонунгузори муурофияи ҷиноятӣ.

ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ МЕРЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Раҳимзода М.С.

ассистент кафедры судебного права и
прокурорского надзора юридического
факультета ТНУ, к.ю.н.

Тел: (+992) 917-16-62-88.

Email: nauch-rabot86@mail.ru

Рецензент: Искандаров З.Х., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье анализируется понятие мер социальной поддержки участников уголовного процесса и их классификация с научной точки зрения. Анализ и изучения правовых источников отечественной и зарубежной литературы позволили нам определить понятие меры социальной поддержки и классифицировать их с научной точки зрения. В то же время, в статье, мы проанализировали мнения отечественных и зарубежных ученых и внесли полезные предложения.

Ключевые слова: уголовный процесс, участники уголовного процесса, государственная защита, меры государственной защиты, меры безопасности, меры социальной поддержки, уголовно-процессуальное законодательство.

THE CONCEPT AND CLASSIFICATION OF MEASURES OF SOCIAL SUPPORT FOR PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Rakhimzoda M.S.

Assistant of the Department of Judicial Law and Prosecutor's Supervision of the Law Faculty of TNU, candidate of juridical sciences

Tel: (+992) 917-16-62-88.

Email: nauch-rabot86@mail.ru

Reviewer: Iskandarov Z.H., Doctor of Law, Professor

Annotation: The article analyzes the concept of measures of social support for participants in the criminal process and their classification from a scientific point of view. The study and analysis of legal sources and domestic and foreign literature allowed us to define the concept of measures of social support and classify them from a scientific point of view. At the same time, in this article, we analyzed the opinions of domestic and foreign scientists and made useful suggestions.

Keywords: criminal proceedings, participants in criminal proceedings, state protection, state protection measures, security measures, social support measures, criminal procedure legislation.

Мурофияи ҷиноятӣ барои ба амал баровардани адолати судӣ равона гардидааст. Баҳри амалӣ гаштани он ҳолатҳои таҳдид ва хатар нисбати иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятӣ аз ҷониби шахси мушаххас метавонад монеа эҷод намояд, ки барои ҷимояи онҳо чораҳои ҷимояи давлатӣ татбиқ карда мешаванд. Барои расидан ба мақсад ва вазифаҳои мурофияи ҷиноятӣ зарур аст, ки монеаҳо бартараф карда шуда, шароити зарурӣ барои баррасии ҳама тарафа ва объективонаи тамоми ҳолатҳои парванда таъмин карда шавад.

Олимони рус С.А. Янин ва А.В. Клочков ин ҳолатро ба инобат гирифта, зикр менамоянд, ки фишор овардан ба иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятӣ дар баамалбарории адолати судӣ низ таъсир мерасонад³¹⁸. Таъмини ҷимояи давлатии иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ уҳдадории давлат ба ҳисоб рафта, дар як вақт, ба сифати кафолати адолати судӣ дар маънои томи ин мафҳум баромад менамояд. Таъмини ҷимояи давлатии иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ ҳамчун амалисозии кафолати муҳим, на танҳо манфиатҳои давлатӣ дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, балки ҳамчун ҷимояи манфиатҳои қонунии шахсии шахсоне, ки дар амалисозии

³¹⁸ Муфасссал нигаред: Янин С.А., Клочков А.В. О совершенствовании мер государственной защиты иностранцев и лиц без гражданства, содействующих российскому уголовному правосудию // Миграционное право. – М.: Юрист, 2009. – № 2. – С. 26-29.

вазифа ва функцияҳои муҳофизати ҳақҳои инсонӣ мебошанд, ҳисобида мешавад. Маҳз барои ҳақҳои инсонӣ, бо мақсади ҳалли вазифа ва функцияҳои муҳофизати судии ҳақҳои инсонӣ, зарур доништа мешавад, ки иштирокчиёни он ба таври дахлдор аз ҳама гуна таъсиррасонии зиддиҳуқуқӣ ба онҳо эмин нигоҳ дошта, дастгирӣ ва ҳақҳои онҳо кафолат дода шаванд. Дар м. 5 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи давлатии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд кафолат дода шудааст³¹⁹. Аз ин рӯ, давлат уҳдадор гардидааст, ки ҳар як иштирокчии муносибатҳои муҳофизати ҳақҳои инсонӣ, ки функцияи муҳофизати ҳақҳои инсонӣ анҷом медиҳанд, ҳимоя намояд. Вале дар ҳолати баръакс, онҳо наметавонанд функцияҳои муҳофизати ҳақҳои инсонӣ мутобиқ ба таъиноти муҳофизати ҳақҳои инсонӣ амалӣ намоянд.

Зикр намудан ба маврид аст, ки чораҳои ҳимояи давлатиро олимони рус тарзҳои амалигардонии уҳдадориро ва барқарорсозии ҳуқуқҳо маънидод меънамоянд³²⁰. Бо чунин нуқтаи назар наметавонем розӣ шавем, чунки чораҳои ҳимояи давлатӣ набояд бо тарзҳои зикршуда маҳдуд гарданд. Ба андешаи мо, чораҳои ҳимояи давлатӣ – ин тарзҳои бо меъёрҳои ҳуқуқ муқарраршуда ва ё механизми таъмини на танҳо ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадориро вайронгардида, балки тамоми ҳуқуқу озододиҳо ва уҳдадориро ҷойдоштаи субъект то лаҳзаи вайроншавии онҳо мебошад. Зиёда аз ин, чораҳои ҳимояи давлатӣ асоси барқарорсозии ҳуқуқ ва озодиҳои вайронгардидаи субъект ба ҳисоб мераванд ва наметавонанд иҷрои маҷбурии уҳдадорӣ вайронгардида бошанд, ки ба бартараф намудани ҳаракатҳои зиддиҳуқуқӣ ва барқарор намудани вазъи қаблӣ бидуни ҳеҷ гуна вазнинкунии иловагӣ равона гардидааст. Онҳо яке аз функцияҳо ва салоҳиятҳои муҳими мақомоти махсуси давлатӣ ба шумор мераванд. Дар ин маврид наметавон ба андешаи И.Л. Петрухин розӣ шуд, ки таҳти мафҳуми чораҳои ҳимояи давлатӣ аз тарафи мақомоти ваколатдори давлатӣ татбиқ намудани чораҳои ҳуқуқбарқароркунӣ ва ё дигар чораҳои маҷбури, ки барои барқароркунии тартиботи ҳуқуқии вайронгардида, таъмини уҳдадориро ба зиммаи шаҳрванд, ташкилоти давлатӣ ва ё ҷамъияти гузошташуда, ки дар амалигардонии ҳуқуқ мусоидат меамоянд, фаҳмида мешавад. Дар ин асос онҳоро наметавон ҳамчун салоҳияти поягузор ва ҳуқуқбарқароркунандаи мақомоти давлатӣ арзёбӣ намуд³²¹. Тасдиқи ин гуфтаҳо наметавонад ақидаи муҳаққиқи дигар бошад, ки ба андешаи ӯ, чораҳои ҳимояи давлатӣ – ин воситаҳои таъсиррасонии ҳуқуқии дар меъёрҳои ҳуқуқи муҳофизати ҳақҳои инсонӣ мустақамшуда мебошанд, ки аз тарафи суд дар шакли барқарор сохтани ҳолате, ки то ҳуқуқвайронкунӣ ҷой дошт, ё ин

³¹⁹ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйир иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

³²⁰ Ниг.: Янин С.А., Клочков А.В. Ҳамон ҷо. – С. 26-29.

³²¹ Ниг.: Петрухин И.Л. Уголовно-процессуальное принуждение и свобода личности // Советское государство и право. – М.: Наука, 1984. – № 4. – С. 80.

ки бартараф намудани амалҳое, ки тартиботи дар қонунгузорӣ оид ба мурофияи судӣ муқарраршуда, инчунин манфиатҳои адолати судиро вайрон месозад ва ё таҳдиди чунин вайронсозиро ба вуҷуд меорад, татбиқи карда мешавад³²².

Таҳлили натиҷаҳои тадқиқот дар самти муайян намудани мафҳуми чораҳои ҷимояи давлатии иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки то кунун дар илми мурофияи ҷиноятӣ вобаста ба он ақидаи ягона вуҷуд надорад. Масъалаи мазкурро баррасӣ намуда, баъзе муаллифон мафҳуми чораҳои ҷимояи давлатиро танҳо ҳамчун тарзҳои барқароркунии ҳуқуқҳои вайронгардида маънидод менамоянд³²³, дигарон бошанд, онҳоро ҳамчун тарзҳои техникӣ ва тактикие эътироф менамоянд, ки мақсади онҳо муқаррарнамоӣ ва нигоҳдории сатҳи зарурии ҷимояи объектҳои ҳифзшаванда мебошад³²⁴.

Мафҳуми нисбатан васеътарро В.Ю. Мелников пешниҳод менамояд. Ӯ чунин чораҳоро – воситаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои шахс ва ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои ҳифзкунанда ва танзимкунандаи ҳуқуқ мешуморад, ки пешгирӣ ва бартараф намудани вайронкуниҳои эҳтимоли ва ҷойдоштаи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ, инчунин фаъолияти мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳоро, ки ба татбиқи меъёрҳои зикршудаи ҳуқуқ равона гардидааст, танзим менамоянд. Ба андешаи ӯ, маҷмӯи чораҳои мазкур, ба ташкили шароитҳо вобаста ба баамалбарории ҳуқуқҳои субъективии иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятӣ ва барқарорсозии ҳуқуқҳои онҳо ҳангоми поймолшавӣ равона гардидаанд. Муаллиф чораҳои мазкурро ҳамчун фаъолияти мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо доир ба татбиқи меъёрҳои зикршуда муайян намудааст³²⁵. Бо андешаи олими мазкур метавон розӣ шуд, зеро дар он тамоми унсурҳои таркибivu асосии чораҳои ҷимояи давлатӣ (чораҳои амниятӣ ва чораҳои дастгирии иҷтимоӣ) дохил карда шуда, имконият медиҳад, ки он ҳамчун тарзи муосири ҷимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ, ки дар қонунгузорӣ мустаҳкам шудаанд, баромад намояд.

Ба андешаи мо, зери мафҳуми чораҳои ҷимояи давлатии иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ маҷмӯи чораҳои амниятӣ ва дастгирии иҷтимоие фаҳмида мешавад, ки бо мақсади ҳифзи ҳаёт, саломатӣ ва молу мулк, ҳангоми мавҷуд будани таҳдиди воқеии куштор, истифодаи зӯроварӣ, несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк, инчунин ҳангоми ҳалокат ё

³²² Ниг.: Кожевников С.Н. Меры защиты в советском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1968. – С. 5.

³²³ Ниг.: Волчецкая Т.С. Задачи криминалистики по обеспечению безопасности в уголовном судопроизводстве // Материалы Всероссийской научно-практической конференции на тему: «Актуальные проблемы совершенствования уголовно-правовых, криминалистических и криминологических мер борьбы с преступностью». – Саранск, 2005. – С. 88-89.

³²⁴ Ниг.: Войников В.В. Тактика обеспечения безопасности в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Калининград, 2002. – 23 с.

³²⁵ Ниг.: Мельников В.Ю. Защита и охрана прав и свобод участников уголовного судопроизводства // Российский судья. – М.: Юрист, 2010. – №1. – С. 17-20.

вафот, расонидани зарари ҷисмонӣ ё зарари дигар ба саломатӣ ва расонидани зарар ба молу мулки шахси ғимояшаванда дар робита ба парвандаи ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд ва аз ҷониби мақомот ва шахсони мансабдори масъул амалӣ карда мешаванд.

Қонуни ҚТ «Дар бораи ғимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ»³²⁶, низоми чораҳои ғимояи давлатиро муқаррар намудааст, ки он аз чораҳои амниятӣ ва чораҳои дастгирии иҷтимоӣ иборат мебошанд.

Бояд қайд намуд, ки вобаста ба мафҳум ва таснифоти чораҳои амниятии иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ аз ҷониби олимони ватаниву³²⁷ хориҷӣ³²⁸ тадқиқоти зиёди илмӣ бахшида шудааст. Дар хусуси мафҳум ва таснифоти чораҳои дастгирии иҷтимоии иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ бошад, анқариб тадқиқоти маҷмӯавии муккамал ҷой надорад.

Чи тавре, ки дар боло зикр намудем, яке аз масъалаҳои баҳсноки чораҳои ғимояи давлатӣ, мафҳум ва таснифоти чораҳои дастгирии иҷтимоии иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ ба ҳисоб мераванд, ки мо онҳоро мавриди пажӯҳиш қарор медиҳем. Чораҳои дастгирии иҷтимоии мазкур аз чораҳои ғимояи иҷтимоии дар доираи сиёсати иҷтимоии давлат амалишаванда тафовут дорад. Агар чораҳои дастгирии иҷтимоии мазкур дар ҳолати вафот ё расиданидани зарар ба ҳаёт ва саломатӣ инчунин молу мулк бинобар сабаби иштироки онҳо дар рафти иҷрои функцияҳои мурофиаи ҷиноятӣ татбиқ карда шаванд, пас чораҳои ғимояи иҷтимоии дар доираи сиёсати иҷтимоии давлат амалишаванда бо мақсади кӯмак расонидан ба категорияҳои алоҳидаи шаҳрвандон мутобиқи қонунгузорӣ равона карда шудааст. Яъне, чораҳои дастгирии иҷтимоии иштирокчиёни

³²⁶ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ» аз 29-уми декабри соли 2010. – №644 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010. – №12. – Мод. 806.

³²⁷ Ниг.: Искандаров З.Ҳ., Шарипов Т.Ш., Раҳимзода М.С. Мафҳум ва таснифоти чораҳои амниятии иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2019. – №1. – С. 205-212; Миралиев Р.А. Тасниф ва батанзимдарории ҳуқуқи чораҳои амниятии татбиқшаванда нисбати иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Ғимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ чун яке аз ҷанбаҳои муҳими ғимояи ҳуқуқи инсон». – Душанбе: ВКД ҚТ, 2014. – С. 115-118.

³²⁸ Ниг.: Бакуновский П.В. Международное сотрудничество в сфере обеспечения безопасности потерпевших, свидетелей и иных лиц, содействующих расследованию // Российский следователь. – 2009. – №16. – С. 26-29; Хайруллин Ф.А. Опыт и рекомендации по обеспечению безопасности свидетелей и потерпевших в уголовном процессе // Прокурорская и следственная практика. – М., 2000. – №1/2. – С. 116-124; Бояров В.И. Защита свидетелей в уголовном судопроизводстве // Прокурорская и следственная практика. – М., 1998. – №2. – С. 129-133; Брусницын Л.В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: мировой опыт и развитие Российского законодательства (процессуальное исследование): монография / Л.В. Брусницын. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 464 с.; Щедрин Н.В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности: дис. ... д-ра юрид. наук. – Красноярск, 2001. – 348 с.; Макеева Н.В. Понятие и классификация мер безопасности участников уголовного судопроизводства // Вестник Калининградского юридического института МВД России. – Калининград, 2008. – №1(15). – С. 115-120; Авдеев М.А. Теоретические и правовые основы обеспечения личной и имущественной безопасности участников уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – 170 с. ва ғ.

мурофияи ҷиноятӣ танҳо дар доираи муносибатҳои мурофиявии ҷиноятӣ ва тавассути қонунгузори соҳа танзим ва амалӣ карда мешаванд.

Барои дуруст дарк намудани мафҳуми ҷораҳои дастгирии иҷтимоӣ ё худ ҷораҳои ғимояи иҷтимоӣ, аввалан муайян намоем, ки мазмуни «ғимояи иҷтимоӣ» дар чӣ ифода меёбад.

Оид ба истилоҳи «ғимояи иҷтимоӣ» ақидаи ягона байни олимони ҷой надорад. Ҷунони: Ю.В. Воронин зерин истилоҳ низомии давлатии ҷорабиниҳо оид ба кӯмак ва дастгирии шахрвандоне мефаҳмад, ки аз хавфҳои иҷтимоӣ аз ҷиҳати қашиданд ё худро дар вазъияти душвори зиндагӣ қарор медиҳанд.

Олимон, Н.У. Яричев, М.У. Яричев бошанд, истилоҳи «ғимояи иҷтимоӣ»-ро ҳамчун дастгирӣ ва расонидани кӯмак ба аҳолии давлат, инчунин хизматрасонии иҷтимоӣ ва суғуртаи шахрвандон пешниҳод карда, мақсади онро таъмини аҳолии аз ҳолатҳои, ки бо хавфи иҷтимоӣ алоқаманданд мебошанд, маънидод намудаанд.

Вобаста ба мафҳуми «ғимояи иҷтимоӣ» М.О. Қудратов низ, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россияро таҳлил намуда, зикр менамояд, ки мафҳуми «ғимояи иҷтимоӣ» ба таври дақиқ дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия таърифи возеҳе надорад ва ин ба тафсириҳои гуногун оварда расонида, ба истифодаи якранги меъёрҳои ҳуқуқии дахлдор мусоидат намекунад³²⁹.

Ба андешаи мо, ғимояи иҷтимоӣ – ин сиёсат ва амалҳои мақсадноки давлат ва ҷомеа мебошад, ки ба шахс, гурӯҳи иҷтимоӣ ва тамоми аҳолии барои ҳалли ҳамаҷониба ва ҳамаҷарафаи мушкилоти гуногун, ки метавонанд бо хатарҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд омадаанд, фароҳам орад. Боиси пурра ё қисман аз даст рафтани имкониятҳои аз ҷониби субъектҳои номбаршуда татбиқ карда шудани ҳуқуқҳо, озодиҳо ва манфиатҳои қонунӣ, истиқлолияти иқтисодӣ ва некӯаҳволии иҷтимоии аҳолии, инчунин рушди шароити муносиб, барқароркунӣ ё ба даст овардани онҳо мегардад.

Ҷораҳои ғимояи иҷтимоӣ бошад, ин маҷмӯи ҷораҳои мебошанд, ки давлат татбиқи онҳоро барои кафолати шароити ҳадаи ақали зиндагӣ, эҳтиётот, дастгирии ҳаёт ва фаъолияти одамон таъмин мекунад.

Оид ба мафҳумҳои ҷораҳои дастгирии иҷтимоии иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ низ дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври аниқ ягон муқаррароти меъёрӣ пешбинӣ нагардидааст.

Ҳамзамон, дар Кодекси мурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ танҳо доираи ҷораҳои ғимояи давлатие мустақкам гардидаанд, ки онҳо ба таъмини амнияти баъзе аз иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ бахшида шудааст. Ҷораҳои дастгирии иҷтимоӣ бошанд, тавассути Қонуни ҚТ «Дар

³²⁹ Ниг.: Қудратов М.О. Социально-правовая защита сотрудников ОВД РТ // Пробелы в российском законодательстве. – М.: Изд. дом «Юр-ВАК», 2010, –№2. – С. 375.

бораи Ҳимояи давлатии иштирокчиёни муурофияи судии ҷиноятӣ» ва тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати ҚТ³³⁰ ба танзим дароварда шудаанд³³¹.

Чораҳои дастгирии иҷтимоиро М.А. Авдеев қисми муҳимми падидаи таъминоти амнияти иштирокчиён дар муурофияи ҷиноятӣ маънидод намуда, зикр менамояд, ки низомии чораҳои дастгирии иҷтимоӣ аз маҷмӯи чораҳои иборат аст, ки барои бартараф кардани оқибатҳои таъсиррасонии ғайриқонунӣ ба шахсони Ҳимояшаванда нигаронида шудааст³³². Олимони дигар бошанд, чораҳои мазкурро ҳамчун «...оқибатҳои татбиқи бесамари чораҳои амниятӣ» вобаста ба мақоми муурофиявии иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ, муаррифӣ намудаанд³³³.

Аз назари А.В. Москаленко, чораҳои дастгирии иҷтимоӣ ин ҳуқуқ барои татбиқи ҷуброни зарари моддӣ мебошад, ки дар ҳолатҳои зерин дар назар дошта шудааст: 1) ҷуброни зарари моддӣ дар ҳолати марғи шахси Ҳимояшаванда; 2) ҷуброни зарари моддӣ дар ҳолати расонидани зарари ҷисмонӣ ё дигар зарар ба саломатии шахси Ҳимояшаванда, ба истисноии имконияти иштироки минбаъда дар фаъолияти касбӣ; 3) ҷуброни зарари моддӣ дар ҳолати расонидани зарари ҷисмонӣ ё дигар зарар ба саломатии шахси Ҳимояшаванда, ки ба имконияти иштирок дар фаъолияти минбаъдаи касбӣ таъсир нарасонидааст; 4) ҷуброни зарари моддӣ ҳангоми нобуд ё вайрон кардани молу мулки шахси Ҳимояшаванда³³⁴.

Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи Ҳимояи давлатии иштирокчиёни муурофияи судии ҷиноятӣ» оид ба мафҳуми чораҳои дастгирии иҷтимоии иштирокчиёни муурофии ҷиноятӣ ба таври аниқ муқаррароти меъёрӣ пешбинӣ нагардидааст. Вале, аз мазмуни м. 15 Қонуни ҚТ «Дар бораи Ҳимояи давлатии иштирокчиёни муурофияи судии ҷиноятӣ» чунин бармеояд, ки чораҳои дастгирии иҷтимоӣ дар ҳолатҳои зерин татбиқ карда мешаванд: 1) ҳангоми ҳалокат ё вафоти шахси Ҳимояшаванда бо сабаби иштироки ӯ дар рафти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва муурофияи судӣ; 2) ҳангоми ба шахси Ҳимояшаванда расонидани зарари ҷисмонӣ ё зарари дигар ба саломатии ӯ бо сабаби иштирок намудан дар рафти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва муурофияи судӣ, ки боиси маъҷубӣ мегардад; 3) ҳангоми ба шахси Ҳимояшаванда расонидани зарари ҷисмонӣ ё зарари дигар ба саломатии ӯ бо сабаби иштирок намудан дар рафти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва муурофияи судӣ, ки боиси маъҷубӣ нагаштааст; 4) зараре, ки ба

³³⁰ Ниг.: Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи тасдиқи Тартиб ва андозаи пардохти ёрдампулии яқвақта ба иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо чораҳои дастгирии иҷтимоӣ татбиқ карда мешаванд» аз 30-юми июни соли 2012. – №339.

³³¹ Ниг.: Раҳимзода М.С. Ҳимояи давлатии иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ: вазъи батанзимдарории ҳуқуқӣ, амалия ва дурнамои инкишофи он: дис. ... номз. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – С. 163.

³³² Ниг.: Авдеев М.А. Теоретические и правовые основы обеспечения личной и имущественной безопасности участников уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 57.

³³³ Ниг.: Колосович М.С., Колосович О.С., Смольяков П.П. Государственная защита участников уголовного судопроизводства как средство обеспечения их прав и законных интересов // Актуальные проблемы российского права. – М.: МГЮА, 2014. – №10 (47). – С. 303-309.

³³⁴ Ниг.: Москаленко А.В. Особенности государственной защиты участников уголовного процесса в ходе судебного разбирательства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 36.

молу мулки шахси ғимояшаванда бо сабаби иштироки ӯ дар рафти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва мурофияи судӣ расонида шудааст.

Мувофиқи моддаи мазкур татбиқи чораҳои дастгирии иҷтимоӣ ва ҷуброни зарар, уҳдадории давлат ба ҳисоб рафта, аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ва дигар манбаъҳои молиявӣ барқарор карда мешавад. Аммо дар қ. 6 м. 15 қонуни мазкур як истисно ҷой дорад, ки мутобиқи он зараре, ки ба молу мулки шахси ғимояшаванда расонида шудааст, дар баробари ҷуброни зарар аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ва дигар манбаъҳои молиявӣ, инчунин аз ҳисоби шахсе, ки барои расонидани зарар ба молу мулки шахси ғимояшаванда гунаҳкор аст, бо тартиби пешбиниамудаи қонунгузории Тоҷикистон ситонида мешавад.

Зикр намудан бамаврид аст, ки чораҳои дастгирии иҷтимоӣ дар татбиқи чораҳои ғимояи давлатии иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ чораҳои дуҷумдараҷа ба ҳисоб мераванд. Чунки чораҳои мазкур ҳангоме татбиқ мегарданд, ки агар татбиқи чораҳои амниятӣ бе натиҷа буда, боиси оқибатҳои манфӣ, ба монандӣ: ба ҳалокат расидан ё вафот намудан, ба саломатӣ зарари ҷисмонӣ ё зарари дигар расад, ки боиси маъҷубӣ гардидааст ё нагардидааст ва инчунин зараре, ки ба молу мулк расонида шудааст, гардида бошад.

Агар татбиқи чораҳои амниятӣ дар мурофияи ҷиноятӣ барои бартараф ва пешгирӣ намудани таҳдиди воқеӣ ба ҳаёт, саломатӣ, обу рӯ ва молу мулки иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ, ҳешовандони наздик, ҳешовандон, наздикони онҳо равона шуда бошанд, пас чораҳои дастгирии иҷтимоӣ бо мақсади бартараф намудани оқибатҳои манфии ғайриқонунӣ татбиқ мегарданд.

Ҳамин тариқ, чораҳои дастгирии иҷтимоӣ дар мурофияи ҷиноятӣ – маҷмӯи чораҳои фаҳмида мешаванд, ки онҳо барои бартараф намудани оқибатҳои манфии ғайриқонунӣ, ки ҳангоми оғоз, таҳқиқ ва тафтиши объективонаи парвандаи ҷиноятӣ, муҳокимаи одилонаи судӣ ва иҷрои ҳукм нисбат ба иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ, ҳешовандони наздик, ҳешовандон ва наздикони онҳо ба вуқӯъ омадаанд, татбиқ карда мешаванд.

Чуноне, ки дар боло зикр намудем, мафҳуми чораҳои дастгирии иҷтимоӣ дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ғимояи давлатии иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятӣ» зикр нагардидааст. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки дар қ. 1 м. 15 қонуни мазкур мафҳуми чораҳои дастгирии иҷтимоӣ чунин муқаррар карда шавад: «Чораҳои дастгирии иҷтимоӣ дар мурофияи ҷиноятӣ чораҳои мебошанд, ки онҳо барои бартараф намудани оқибатҳои манфии ғайриқонунӣ, ки ҳангоми оғоз, таҳқиқ ва тафтиши парвандаи ҷиноятӣ, муҳокимаи судӣ ва иҷрои ҳукм нисбат ба иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ, ҳешовандони наздик, ҳешовандон ва наздикони онҳо ба вуқӯъ омадаанд, татбиқ карда мешаванд».

Бо мақсади дуруст дарк намудан ва татбиқи дурусти чораҳои мазкур, мо онҳоро вобаста ба асосҳои гуногун тасниф менамоем. Таснифи чораҳои дастгирии иҷтимоӣ дар мурофияи ҷиноятӣ ҳам аҳамияти илмӣ-назариявӣ

ва ҳам амалӣ дорад. Ҳамин тариқ, таснифи чораҳои дастгирии иҷтимоии иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ гуфта, вобаста аз асосҳои гуногун ба намудҳо ҷудо намудани ин чораҳо дар назар дошта шудааст. Чораҳои мазкурро метавон вобаста ба асосҳои гуногун ба намудҳои зерин тасниф намуд:

1. Вобаста ба субъектоне, ки чораҳои дастгирии иҷтимоӣ нисбат ба онҳо татбиқ мегарданд: 1) судя; 2) прокурор; 3) сардори воҳиди тафтишот ва муфаттиш; 4) сардори воҳиди таҳқиқ ва таҳқиқбаранда; 5) шахсоне, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро амалӣ менамоянд (аз ҷумла, шаҳрвандони мусоидаткунанда); 6) шахсе, ки ихтиёран дар чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ иштирок намудааст ё шахси дигар, ки барои пешгирӣ ва кушодани ҷиноят мусоидат мекунад; 7) шахсе, ки ба иҷрои санадҳои судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ масъул мебошанд; 8) гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда, маҳкумшуда, сафедшуда, ғимоятгар ва намояндаи қонунии онҳо, инчунин шахсе, ки нисбати ӯ парвандаи ҷиноятӣ ё таъқиби ҷиноятӣ қатъ карда шудааст; 9) арзкунанда, шоҳид, коршинос, мутахассис, тарҷумон, шахси холис, инчунин омӯзгор ва равоншинос, ки дар мурофиаи судии ҷиноятӣ иштирок менамоянд; 10) ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани; намояндаи қонунӣ, намояндаи ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани, айбдоркунандаи хусусӣ; 11) шахсоне, ки мутобиқи қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ рад карда шудаанд, ё мақоми хешро ҳамчун субъекти мурофиаи ҷиноятӣ аз даст додаанд; 12) хешовандон, хешовандони наздик ва наздикони шахсони дар боло зикршуда.

Мутобиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи ғимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ» чораҳои дастгирии иҷтимоӣ танҳо нисбати шахсоне татбиқ мегарданд, ки доираи онҳоро м. 2 қонуни мазкур пешбинӣ намудааст. Вале бо вучуди он, ки қонуни мазкур доираи онҳоро нисбатан маҳдуд муайян намудааст, мо зарур шуморида, асоснок намудем, ки доираи ин шахсон васеъ гардонидани шаванд³³⁵.

2. Вобаста ба санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар онҳо чораҳои дастгирии иҷтимоии иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ инъикос ёфтаанд: 1) чораҳои дастгирии иҷтимоие, ки дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ғимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ» мустақкам гардидаанд; 2) чораҳои дастгирии иҷтимоие, ки дар санадҳои зерқонунӣ пешбинӣ гардидааст.

Дар м. 15 Қонуни ҚТ «Дар бораи ғимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ» намудҳои зерини чораҳои дастгирии иҷтимоии ғимояи давлатӣ нисбати иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ пешбинӣ

³³⁵ Ниг.: Раҳимзода М.С. Иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо чораҳои ғимояи давлатӣ татбиқ мегарданд // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон (мачалаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: «Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума» – Душанбе, 2018. – №8. – С.202-208.

гардидааст: а) ёрдампулии яквақта; б) нафақаи доимӣ; в) чуброни зарари молу мулк.

Ёрдампулии яквақта дар ҳолатҳои зерин нисбати шахси ҷимояшаванда татбиқ карда мешавад: а) ҳалокат ё вафоти шахси ҷимояшаванда; б) ба шахси ҷимояшаванда расонидани зарари ҷисмонӣ ё зарари дигар ба саломатии ӯ, ки боиси маъҷубӣ мегардад; в) ба шахси ҷимояшаванда расонидани зарари ҷисмонӣ ё зарари дигар ба саломатии ӯ, ки боиси маъҷубӣ нагаштааст.

Мутобиқи тартиби муайянкардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар асоси қарори мақомоте, ки оид ба татбиқи ҷимояи давлатӣ чунин ёрдампулии яквақта пешбинӣ гардидааст³³⁶:

- ҳангоми ҳалокати (вафоти) шахси ҷимояшаванда, ки дар робита бо иштироки ӯ дар истеҳсолоти судии ҷиноятӣ ба вукӯъ омадааст, ба аъзои оилаи шахси ҷимояшавандаи ҳалокшуда (вафоткарда) ва шахсоне, ки дар таъминоти ӯ қарор доранд, ёрдампулии яквақта дар ҳаҷми 500 нишондиҳанда барои ҳисобҳо аз ҳисоби бучети давлатӣ пардохт карда мешавад;

- ҳангоми ба шахси ҷимояшаванда дар робита бо иштироки ӯ дар мурофияи судии ҷиноӣ расондани зарари ҷисмонӣ (маъҷубӣ) ё расондани дигар намуди зарар ба саломатии ӯ (ҷароҳат, осеб, контузия), ки боиси маъҷубият гардидааст ва аз ҷониби мақомоти давлатии ташхиси тиббӣ иҷтимоӣ гурӯҳи маъҷубӣ муайян карда шудааст, чунин ёрдампулии яквақта пардохт карда мешавад:

➤ ба маъҷубони гурӯҳи I – дар ҳаҷми 240 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

➤ ба маъҷубони гурӯҳи II – дар ҳаҷми 140 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

➤ ба маъҷубони гурӯҳи III – дар ҳаҷми 90 нишондиҳанда барои ҳисобҳо.

- ба шахси ҷимояшаванда, ёрдампулии яквақта ҳангоми дар робита бо иштироки ӯ дар мурофияи судии ҷиноӣ, вобаста аз дараҷаи вазниниаш расондани зарари ҷисмонӣ ё дигар намуди зарар ба саломатии ӯ тибқи ҳулосаи ташхиси судию тиббӣ, ки боиси маъҷубӣ нагардидааст, пардохт карда мешавад:

➤ дараҷаи вазнин – дар ҳаҷми 100 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

➤ дараҷаи миёна – дар ҳаҷми 75 нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

➤ дараҷаи сабук – дар ҳаҷми 50 нишондиҳанда барои ҳисобҳо.

Нафақаи доимӣ бошад, мутобиқи қ. 1 ва 2 м. 15 Қонуни ҶТ «Дар бораи ҷимояи давлатии иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятӣ» дар ду ҳолат таъин карда мешавад: а) бинобар сабаби бе саробон мондани аъзои оилаи вафоткарда ва шахсоне, ки дар таъминоти ӯ қарор доштаанд; б) ҳангоми ба

³³⁶Ниг.: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Тартиб ва андозаи пардохти ёрдампулии яквақта ба иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо ҷорҳои дастгирии иҷтимоӣ татбиқ карда мешаванд» аз 30-юми июни соли 2012. – №339.

шахси Ҳимояшаванда расонидани зарари ҷисмонӣ ё зарари дигар ба саломатии ӯ, ки боиси маъҷубӣ гардидааст.

Қобили қайд аст, ки мутобиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи Ҳимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ», Барномаи давлатии таъмини амнияти иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ барои солҳои 2013-2016³³⁷ ва Тартиб ва андозаи пардохти ёрдампулии якҷақта ба иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо чораҳои дастгирии иҷтимоӣ татбиқ карда мешаванд, Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати мақомоти босалоҳияти чораҳои дастгирии иҷтимоӣ баромад менамояд.

Лозим ба ёдоварист, ки вобаста ба ҷуброни зарари молу мулк ҳамчун намуди чораи дастгирии иҷтимоӣ бошад, ягон тартиби махсус пешбинӣ нагардидааст. Дар қ. 6 м. 15 Қонуни ҚТ «Дар бораи Ҳимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ» зикр гардидааст, ки зараре, ки ба молу мулки шахси Ҳимояшаванда бо сабаби иштироки ӯ дар рафти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва мурофиаи судӣ расонида шудааст, аз ҳисоби маблағи буҷети давлатӣ ва дигар манбаъҳои молиявии бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида ҷуброн карда шуда, ин маблағ минбаъд аз ҳисоби шахсе, ки барои расонидани зарар ба молу мулки шахси Ҳимояшаванда гунаҳкор аст, бо тартиби пешбиниамудай қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонида мешавад.

Мусаллам аст, ки рӯёнидани ҷуброни зарар аз ҳисоби шахсе, ки барои расонидани зарар ба молу мулки шахси Ҳимояшаванда гунаҳкор аст, бо тартиби махсус, яъне ба тарзи маъруф – мурофиаи граҷданӣ амалӣ карда мешавад.

Бинобар ин, бо мақсади дар амал дуруст татбиқ намудани ин намуди чораи дастгирии иҷтимоӣ ва бартараф намудани холигӣ дар қонунгузориҳои соҳа, пешниҳод менамоем, ки дар қ. 6 м. 14 Қонуни мазкур баъд аз ибораи «дигар манбаъҳои молиявии бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида» дар таҳрири зайл тағйирот ворид карда шавад: «аз рӯи тартиб ва андозаи муайянкардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон».

2. Вобаста аз лаҳзаи татбиқ намудани чораҳои амниятӣ, онҳоро ба намудҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: 1) то оғози парвандаи ҷиноятӣ; 2) дар марҳилаҳои оғоз ва тафтишоти пешакӣ; 3) дар марҳилаҳои судии парвандаҳои ҷиноятӣ; 4) ҳангоми иҷрои ҳукм.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

³³⁷ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии таъмини амнияти иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ барои солҳои 2013-2016» аз 2 ноябри соли 2012. – №604.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи давлатии иштирокчиёни муҳофизати судии ҷиноятӣ» аз 29-уми декабри соли 2010. – №644 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010. – № 12. – Мод. 806.

3. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тасдиқи Тартиб ва андозаи пардохти ёрдампулии яқвақта ба иштирокчиёни муҳофизати судии ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо ҷораҳои дастгирии иҷтимоӣ татбиқ карда мешаванд» аз 30-юми июни соли 2012. – № 339.

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии таъмини амнияти иштирокчиёни муҳофизати судии ҷиноятӣ барои солҳои 2013-2016» аз 2 ноябри соли 2012. – № 604.

5. Авдеев М.А. Теоретические и правовые основы обеспечения личной и имущественной безопасности участников уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – 170 с.

6. Бакуновский П.В. Международное сотрудничество в сфере обеспечения безопасности потерпевших, свидетелей и иных лиц, содействующих расследованию // Российский следователь. – 2009. – № 16. – С. 26-29.

7. Бояров В.И. Защита свидетелей в уголовном судопроизводстве // Прокурорская и следственная практика. – М., 1998. – № 2. – С. 129-133.

8. Брусницын Л.В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: мировой опыт и развитие Российского законодательства (процессуальное исследование): монография / Л.В. Брусницын. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 464 с.

9. Войников В.В. Тактика обеспечения безопасности в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Калининград, 2002. – 23 с.

10. Волчецкая Т.С. Задачи криминалистики по обеспечению безопасности в уголовном судопроизводстве // Материалы Всероссийской научно-практической конференции на тему: «Актуальные проблемы совершенствования уголовно-правовых, криминалистических и криминологических мер борьбы с преступностью». – Саранск, 2005. – С. 88-89.

11. Искандаров З.Ҳ., Шарипов Т.Ш., Раҳимзода М.С. Мафҳум ва таснифоти ҷораҳои амнияти иштирокчиёни муҳофизати судии ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2019. – №1. – С. 205-212.

12. Кожевников С.Н. Меры защиты в советском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1968. – С. 5.

13. Колосович М.С., Колосович О.С., Смольяков П.П. Государственная защита участников уголовного судопроизводства как средство обеспечения их прав и законных интересов // Актуальные проблемы российского права. – М.: МГЮА, 2014. – № 10 (47). – С. 303-309.

14. Кудратов. М.О. Социально-правовая защита сотрудников ОВД РТ // Пробелы в российском законодательстве. – М.: Изд. дом «Юр-ВАК»,

2010, –№2. – С. 375-378.

15. Макеева Н.В. Понятие и классификация мер безопасности участников уголовного судопроизводства // Вестник Калининградского юридического института МВД России. – Калининград, 2008. – № 1(15). – С. 115-120.

16. Мельников В.Ю. Защита и охрана прав и свобод участников уголовного судопроизводства // Российский судья. – М.: Юрист, 2010. – №1. – С. 17-20.

17. Миралиев Р.А. Тасниф ва батанзимдарории ҳуқуқи ҷораҳои амнияти татбиқшаванда нисбати иштирокчиёни муҳофизати ҷиноятӣ // Маҷмаи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Ҳимояи давлатии иштирокчиёни муҳофизати ҷиноятӣ чун яке аз ҷанбаҳои муҳими ҳимояи ҳуқуқи инсон». – Душанбе: ВКД ҚТ, 2014. – С. 115-118.

18. Москаленко А.В. Особенности государственной защиты участников уголовного процесса в ходе судебного разбирательства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 36.

19. Петрухин И.Л. Уголовно-процессуальное принуждение и свобода личности // Советское государство и право. – М.: Наука, 1984. – № 4. – С. 80.

20. Раҳимзода М.С. Иштирокчиёни муҳофизати ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо ҷораҳои ҳимояи давлатӣ татбиқ мегарданд / М.С. Раҳимов // Пайёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон (маҷлаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: «Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума» – Душанбе, 2018. – № 8. – С.202-208.

21. Раҳимзода М.С. Ҳимояи давлатии иштирокчиёни муҳофизати ҷиноятӣ: вазъи батанзимдарории ҳуқуқӣ, амалия ва дурнамои инкишофи он: дис. ... номз. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 245 с.

22. Хайруллин Ф.А. Опыт и рекомендации по обеспечению безопасности свидетелей и потерпевших в уголовном процессе // Прокурорская и следственная практика. – М., 2000. – № 1/2. – С. 116-124.

23. Щедрин Н.В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности: дис. ... д-ра юрид. наук. – Красноярск, 2001. – 348 с.

24. Янин С.А., Клочков А.В. О совершенствовании мер государственной защиты иностранцев и лиц без гражданства, содействующих российскому уголовному правосудию // Миграционное право. – М.: Юрист, 2009. – № 2. – С. 26-29.

25. Ярычев Н.У., Ярычев М.У. Понятие и сущность социальной защиты населения // Право и практика. – М., 2017. – № 4. – С. 155-159.

НАҚШИ КОРШИНОСИ СУДӢ ДАР РАВАНДИ МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ

Салихов Д.У.

Сардори шуъбаи криминалистикаи
Маркази ҷумхуриявии экспертизаҳои
судӣ ва криминалистии Вазорати
адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон,
унвонҷӯи кафедраи криминалистика ва
фаъолияти экспертизаи судии
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ

Тел: (+992) 934-52-41-42

Email: gulov_79@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Искандаров З.Ҳ., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Муқарриз: Назаров А.Қ., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур нақши коршиноси судӣ ҳамчун субъекти мустақили мурофиаи ҷиноятӣ таҳлил гардидааст. Дар заминаи омӯхтани қонунгузории мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе мамолики хориҷӣ, инчунин адабиёти ҳуқуқии ватанӣ ва хориҷӣ мақоми коршиноси судӣ дар мурофиаи ҷиноятӣ ва нақши бевоситаи ҳулосаи ӯ дар парвандаҳо дарҷ карда шудаанд.

Дар баёни мақола аз таҷрибаҳои амалӣ пешниҳодҳо оварда шуда, аз асарҳои муҳаққиқон ва инчунин санадҳои меъёрий ҳуқуқӣ истифода шудааст. Ба мафҳум ва мақоми коршинос ҳамчун субъекти мустақили мурофиаи ҷиноятӣ, ҷиҳатҳои ҳуқуқии соҳаи фаъолияти ташхисӣ-судӣ дар самти гузаронидани тадқиқот ва пешниҳод намудани ҳулосаи хаттӣ диққати махсус дода шудааст.

Дар мақолаи мазкур ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи фаъолияти экспертизаи судӣ, ҳолатҳои беҳтар намудани усулҳои тадқиқотҳои судӣ диққат дода, аз адабиётҳои ватанӣ ва хориҷӣ истифода бурда шудааст.

Калидвожаҳо: мурофиаи ҷиноятӣ, мафҳуми коршинос дар мурофиаи ҷиноятӣ, экспертизаи судӣ, донишҳои махсус, таҳқиқоти коршиносӣ, ҳулосаи коршинос.

РОЛЬ СУДЕБНОГО ЭКСПЕРТА В УГОЛОВНО- ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Салихов Д.У.

Начальник отдела криминалистики
Республиканского центра судебно и
криминалистической экспертизы
Министерства юстиции Республики
Таджикистан, соискатель кафедры

криминалистики и судебно-экспертной
деятельности ТНУ

Тел :(+992) 934-52-41-42.

Email: gulov_79@mail.ru

Научный руководитель: Искандаров З.Х., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Назаров А.К., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье анализируется роль судебного эксперта как независимого субъекта уголовного судопроизводства. На основании изучения уголовно-процессуального законодательства Республики Таджикистан и некоторых зарубежных стран, а также отечественной и зарубежной юридической литературы указывается статус судебного эксперта в уголовном процессе и непосредственная роль его выводов в делах.

В статье использованы практический опыт, работы исследователей, а также нормативные правовые акты. Особое внимание уделяется понятию и статусу эксперта как независимого субъекта уголовного судопроизводства, правовым аспектам судебно-экспертной деятельности в сфере исследования и представлению письменных заключений.

В статье рассматриваются нормативные правовые акты в области деятельности судебной экспертизы, необходимость совершенствования методов судебной экспертизы, а также используется отечественная и зарубежная литература.

Ключевые слова: уголовный процесс, понятие эксперта в уголовном процессе, судебная экспертиза, специальные знания, экспертное исследование, заключения эксперта.

THE ROLE OF A JUDICIAL EXPERT IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Salikhov D.U.,

Head of criminal Department of the
Republican juridicial centre and criminal
expertise of the Ministry of justice of the
Republic of Tajikistan, Researcher of the
faculty of criminology and forensic science
of the Tajik National University

Phone: (+992) 934- 52-41-42.

Email: gulov_79@mail.ru

Supervisor: Iskandarov Z.H., Doctor of Law, Professor

Reviewer: Nazarov A.K., Doctor of Law, Professor

Annotation: This article analyzes the role of a forensic expert as an independent subject of criminal proceedings. On the basis of the study of the

criminal procedural legislation of the Republic of Tajikistan and some foreign countries, as well as domestic and foreign legal literature, the status of a forensic expert in criminal proceedings and the direct role of his conclusions are indicated.

The article uses practical experience, the work of researchers, as well as legal documents. The particular attention to the concept and status of an expert as an independent subject of criminal proceedings, the legal aspects of forensic activities in the field of research and the submission of written conclusions is paid.

This article focuses on the legal acts in the field of forensic science, the need to improve the methods of forensic research, and uses domestic and foreign literature.

Keywords: the criminal process, concept of expert in criminal process, forensic expertise, special expertise, expert research, expert opinion.

Баланд бардоштани таъсирнокии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ бе истифодаи донишҳои махсус ва фаъолияти коршиноси судӣ махсусан, дар шароити кории мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи фаъолияткунандаи мубориза бо ҷиноят, ҳангоми ошкор, пешбурд ва тафтиши ҷиноятҳо ғайриимкон аст. Вобаста ба ин нақши коршиноси судӣ натавонад барои баланд бардоштани сифатнокии исботи ҳолатҳои кор дар паравандаҳо мавриди истифода қарор мегиранд, балки дар кушодан ва пешгирии як қатор ҷиноятҳо мусоидат менамоянд.

Дар тамоми давраи замон дар раванди ҳаракатҳои муҳофизатӣ коршиноси судӣ мавқеи худро дошта, ба таври дахлдор баҳри ҳалли масъалаҳои моддӣ ва муҳофизатӣ саҳмгузор мебошад. Ҳатто масъалаҳои ҷойдоранд, ки бидуни маҳсули фаъолияти коршиноси судӣ ё ин ки донишҳои махсуси ӯ ҳалли худро намеёбанд. Ё ин ки баҳсҳои ҳуқуқие мавҷуданд, ки роҳи ҳалли онҳо танҳо таҳқиқоти судӣ, яъне экспертиза мебошанд.

Таърих гувоҳ аст, ки экспертиза дар асрҳои V-VI мавқеи хоси худро пайдо намуда, таҳқиқоти хат бо мақсади ҳалли масъалаҳои судӣ дар империяи Византия истифода мегардид.

Баҳри дуруст дарк намудани экспертиза таркиби унсурҳои фаъолияти мазкурро бояд муайян намуд. Яъне, экспертиза дар худ мафҳум ва донишҳои махсус, шахси дорои донишҳои махсус, яъне эксперт, тарзу усулҳои махсус, техникаҳои махсуси илмиро дар бар мегирад ва мафҳуми ҳуди экспертизаро ташкил медиҳад.

Ҳамчунин, таҳқиқоти коршинос (экспертиза) дар маҷмӯъ амалҳои муҳофизатиро меноманд, ки аз ҷониби коршиноси судӣ дар тамоми намудҳои муҳофизат (муҳофизатӣ-ҷиноятӣ, гражданин, иқтисодӣ ва маъмурӣ) баҳри ҳалли саволҳои дар наздаш гузошташуда анҷом дода мешаванд. Моҳияти экспертизаи судӣ дар он ифода меёбад, ки коршиноси судӣ дар асоси қарори таҳқиқбаранда, муфаттиш ва ё суд, дархости шахсони воқеию

ҳуқуқӣ таҳқиқот гузаронида, вобаста ба ҳолатҳои ошкоргардида ва муайяннамудаи ҳолатҳо хулоса пешниҳод менамояд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки меъёрҳои моддӣ ва мурофиавии ҷиноятӣ меъёрҳои мебошанд, ки гунаҳгор будан ё набудан, ҷой доштани ҷиноят ва дигар ҳолатҳоро исбот менамояд, ки ба ҳаёти инсоният вобаста буда оқибати адолати судиро ба амал меоранд. Дар ин раванди басо бо масъулият коршиноси судӣ низ дар байни дигар субъектҳои мурофиавии ҷиноятӣ мақоми махсусро ишғол менамояд.

Аз ҷумла, нақши хулосаи коршиноси судӣ дар оғоз ва тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ нисбатан ба маврид буда, самаранокӣ ташхис ва ҳолисонагии хулоса дар ошкор намудани ҷиноят аҳамияти беандоза дошта он нақши калидиро иҷро менамояд.

Таъин кардан ва гузаронидани экспертизаи судӣ қисми таркибӣ ва калидии мурофиавии ҷиноятӣ, бахусус тафтишоти пешакӣ буда, гузаронидани он ҳамчун қоида раванди мураккаб ва заҳматталаб мебошад. Аз ин ҷо, истисно карда намешавад, ки ба анҷом расонидани экспертизаи судӣ дар ҳолатҳои алоҳида иҷро намудани корҳои таҳқиқотии микёсан калон ва мураккабро талаб менамояд. Вобаста ба ин, экспертизаи судӣ на амали мурофиавӣ ва на амали тафтишотӣ буда, ба сифати амале баромад менамояд, ки дар алоҳидагӣ аз ҳамаи дигар амалҳои мурофиавӣ ва тафтишотӣ иҷро карда шуда, дар назди худ барқарор карда шудани ҳақиқатро аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ мақсад мегузорад. Барои чунин хулоса намудан метавонад ҳолатҳои зерин мусоидат намоянд:

а) барои гузаронидани экспертизаи судӣ доштани донишҳои махсус дар соҳаҳои гуногун – илм, техника, санъат ва дигар касбу ҳунар талаб карда мешавад. Дар шахсони пешбарандаи таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ мавҷуд будани чунин донишҳо ва аз тарафи ин шахсон мустақилона пайдо карда шудани ҷавоб ба масъалаҳои ҷойдошта, онҳоро аз таъин намудан ва гузаронидани экспертизаи судӣ озод карда наметавонад;

б) экспертизаи судӣ аз тарафи шахсон ва ташкилоте гузаронида мешавад, ки ин шахсон ва ташкилот дар фаъолияти худ мустақил буда, ҳисоботдиҳанда нестанд ва дар назди худ барқарор кардани ҳақиқатро аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ оғозшуда ва ҳолатҳои дигари барои шахсони манфиатдор аҳамият дошта (масалан, дар доираи мурофиавии судии граждани) мақсад мегузоранд;

в) ҳадафи экспертизаи судӣ муайян кардани ҳолат ва механизме мебошад, ки вобаста ба он кирдори зиддихуқуқӣ содир карда шудааст.

Бо назардошти хусусиятҳои зикршудаи экспертизаи судӣ розӣ бояд шуд, ки «Дар мурофиавии ҷиноятӣ экспертизаи судӣ нақши муҳимро иҷро менамояд. Он имконият медиҳад, ки далелҳо баҳодод карда шуда, ба далелҳои аввалиндараҷа ва дуюмдараҷа тасниф карда шаванд. Ғайр аз ин, экспертизаи судӣ дорои аҳамияти бузурги исботнамоӣ мебошад»³³⁸. Аз

³³⁸ Виды и назначение судебных экспертиз в уголовном процессе [электронный ресурс]. URL: <https://xn----7sbabiod1bkqs9h.xn--p1ai/prestupleniya/vidy-i-naznachenie-sudebnyh-ekspertiz-v-ugolovnom-protsesse.html> (дата доступа: 04.01.2021 г.).

ин хотир, айбдоркунӣ дар муурофияи судии ҷиноятӣ бе ягон шубҳа аксар вақт маҳз ба хулосаи коршинос асос меёбад³³⁹.

Новобаста аз он, ки дар Кодекси муурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон як боби алоҳида, яъне боби 24 ба экспертиза бахшида шуда бошад, ҳам лекин қонунгузории муурофиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми мақоми муурофиявии коршиносро муайян накардааст. Вале дар назарияи ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ вобаста ба мафҳуми мақоми муурофиявии коршинос баъзе ақидаҳо дар шакли мафҳумҳо аз ҷониби муҳаққиқон бо тарзҳои гуногун пешниҳод шудаанд.

Чунончӣ, олими рус Ю.Г. Корухов дар китоби “Экспертизаи судӣ дар муурофияи ҷиноятӣ” кайд мекунад, ки “Мақоми муурофиявии коршинос дар муурофияи ҷиноятӣ гуфта маҷмӯи ҳуқуқ, вазифа ва уҳдадорӣҳои коршиносро дар муурофияи ҷиноятӣ меноманд, ки Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ муқарар кардааст”. Албатта ақидаи ин муҳаққиқи рус қобили қабул хоҳад буд, чунки дар заминаи ин муқарраротҳо (ҳуқуқ ва вазифаҳои коршинос) мақоми коршинос ҳамчун субъекти мустақил дар муурофияи ҷиноятӣ муайян мегардад. Муҳаққиқи дигари рус А. Степанов дар мақолаи илмӣ худ бо номи “Хулоса ва нишондоди коршинос дар муурофияи ҷиноятӣ”, чунин қайд менамояд, ки мақоми коршинос дар муурофияи ҷиноятӣ ин муқаррароти муайяннамудаи қонунгузории муурофиявӣ дар шакли ҳуқуқу вазифаҳои муурофиявии коршинос ва мустақилияти ӯ дар муурофияи ҷиноятӣ мебошад. Ин ақидаҳо ҳаммаъно буда, аз нуқтаҳои дар боло оварда шуда ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки барои муайян намудани мақоми муурофиявии коршинос бо ду тарз масъалагузорӣ намудан лозим аст:

1. Мавқеи муурофиявии коршинос ҳамчун субъекти мустақил дар байни дигар иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ;

2. Ҳуқуқ ва вазифаҳои коршинос дар рафти пешбурди тадқиқот тибқи қонунгузории муурофиявии амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Коршинос дар фарқият аз дигар иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ дорои салоҳияти ҳокимиятӣ набуда, қарори муурофиявӣ-ҷиноятӣ қабул намекунад. Вай аз рӯи объектҳои моддии ба ихтиёраш вогузор гардида танҳо таҳқиқоти дахлдорро анҷом медиҳад, ки натиҷаи таҳқиқот бо хулоса ҷамъбаст карда мешавад. Бинобар ин, ҷаъолияти экспертизаи судӣ барои ба даст овардани далел нигаронида намешавад. Амали тафтишотӣ дар фарқият аз экспертизаи судӣ амали мақсаднок буда, аз рӯи мазмун ва моҳият барои ба даст овардани далелҳои исботкунандаи айбдорӣи шахс дар содир кардани кирдори гунаҳкорона ва зиддиҳуқуқӣ равона карда мешавад.

Дар ҳолатҳои алоҳида ба сифати сарчашмаи далел пайдо кардани бартариятро аз ҷониби хулосаи коршинос ба таври зерин таҳлил кардан мумкин аст:

³³⁹ Ниг.: Виды экспертиз в уголовном процессе [электронный ресурс]. URL: <http://ugolovnyi-expert.com/vidy-ekspertiz-v-ugolovnom-processe/> (дата доступа: 04.01.2021 г.).

а) дода шудани хулоса аз ҷониби шахсоне, ки дорои дониши махсуси касбӣ, собиқаи кории кофӣ дар соҳаи муайяни илм ва техника, санъат ва дигар соҳа мебошанд;

б) хулоса бо мавҷудияти дониши махсус дар коршинос, ки тарафҳо барандаи чунин дониш нестанд, асоснок карда мешавад.

Онро бояд ба инобат гирифт, ки «омили муҳими танзими ҳуқуқии ... падидаи экспертизаи судӣ он ба шумор меравад, ки дар раванди ҷалби донишҳои махсуси экспертӣ ... ҳуқуқ ва манфиатҳои шахсоне, ки дар раванди исботнамоии мурофиавӣ мақоми иштирокчиёни мурофиаро, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои худро ҳифз менамоянд ... ва мақоми шахсони дигарро соҳиб мегарданд, дахл мегарданд»³⁴⁰. Бинобар ин, экспертизаи судӣ бояд дар ҳудуд ва шакле гузаронида шавад, ки онро қонунгузорӣ муқаррар кардааст.

Ҳамин тавр, моҳияти экспертизаи судиро ҳамчун воситаи мустақими исботнамоӣ дар мурофиаи судии ҷиноятӣ муайян кардан мумкин аст, ки дар гузаронидани таҳқиқи маводҳои моддии дар ихтиёри коршинос вогузоршуда зохир гардида, дар шакли хулоса аз натиҷаи таҳқиқи гузаронидашуда ба расмӣ дароварда мешавад. Бо тартиби муқарраргардида гузаронида шудани экспертизаи судӣ имконияти пайдо кардани донишҳои навро пайгирӣ намуда, ҳислати ҳатмӣ доштани чунин донишҳоро шартнома намекунад. Яъне, экспертизаи судӣ на ҳама вақт бо ба даст овардани донишҳои (маълумоти) нав алоқаманд аст. Бинобар ин, хулосаи коршиноси судӣ аксар вақт ҳислати эҳтимоли дошта, наметавонад масъалаи ба миён гузошташударо ба таври қатъӣ ҳаллу ҷалб намояд. Барои ин метавонад омилҳои қомилан гуногун: шароити гузаронидани экспертиза, воситаҳои истифодашаванда, тарзу усули экспертиза, намунаҳои барои гузаронидани экспертиза пешниҳод гардида ва м.и. таъсир расонанд³⁴¹.

Таҳлили адабиёти ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи мурофиаи ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки тарафдорони амали тафтишотӣ будани экспертизаи судӣ дар он асос ба чунин хулоса омаданд, ки мантиқи меъёрҳои алоҳидаи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ онро ба чунин сифат муаррифӣ менамоянд. Чунончи, шахсони мансабдори пешбарандаи таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ бо оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ вазифадоранд, ки ба прокурор баробари қарор дар бораи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ, ҳамчунин маводҳои тафтишотӣ оид ба мустаҳкам кардани нишонаҳои ҷиноят ва муайян кардани шахси содиркунандаи он (азназаргузарони ҷойи ҳодиса, шаҳодаткунонӣ, таъин кардани экспертизаи судӣ) - протокол ва қарорҳои дахлдорро пешниҳод кунанд³⁴².

³⁴⁰ Ниг.: Шакиров К.Н. Судебная экспертиза и права граждан при ее проведении в Казахстане и Российской Федерации: краткий сравнительно-правовой анализ [электронный ресурс]. URL: <https://articlekz.com/article/7884> (дата доступа: 01.10.2017 г.).

³⁴¹ Муфассал ниг.: Арипов А.Л., Орифджонов И.Т. Сущность судебной экспертизы как средства доказывания в уголовном процессе // Труды Академии (научный журнал). - 2015. - № 3 (27). - С. 23-28.

³⁴² Ниг.: Даньшина Л.И. Возбуждение уголовного дела и предварительное расследование в уголовном процессе России: учеб. пос. для вузов. - Москва: Экзамен, 2003. - С. 144; Исаенко В. Следственные действия и полномочия прокурора по надзору за ними // Законность. - 2003. - № 3. - С. 20-25;

Коршинос – ҳамчун субъекти мустақили муҳофизаи ҷиноятӣ дорои ҳуқуқ ва вазифаҳои муайяни муҳофизавӣ буда, аз дигар иштирокчиёни муҳофиза аз рӯи якчанд муқарраротҳо фарқ мекунад. Кодекси муҳофизавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат намедихад, ки функцияҳои иштирокчиёни муҳофиза омехта шаванд, яъне ҳар як субъекти муҳофиза ҳамон функцияеро, ки кодекси мазкур муқаррар кардааст, дар доираи салоҳияти худ, тибқи талаботи меъёрҳои муҳофизавӣ иҷро менамояд. Далели мустақилияти муҳофизавии коршинос дар байни дигар иштирокчиёни муҳофиза ин ҳамчун далел баромад намудани хулосаи ӯ мебошад, ки ҳеҷ як иштирокчии дигар наметавонад дар раванди омода намудан ва пешниҳоди хулоса ва умуман ба ғайолияти коршинос дахлат намояд.

Зеро хулосаи коршинос ба натиҷаи донишҳои махсус, ақидаи ботинии ҳуди коршинос ва тарзу усулҳои илман асоснокгардида вобастагӣ дорад.

Ҳуқуқ ва вазифаҳои коршинос дар Кодекси муҳофизавии ҷиноятӣ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври пурра оварда нашуда ҳамчунин, фарқияти мафҳуми байни мутахассис ва коршинос ба пуррагӣ муайян нашудааст, ки боиси ба душвори тафсир намудани меъёри Кодекс мегардад. Чи тавре, ки дар қисми 2 моддаи 58 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст “ба сифати коршинос ҳар шахсе, ки барои пешниҳоди хулоса, дониши махсус ва дар ҳолатҳои зарурӣ иҷозатномаи дахлдор дорад даъват шуданаш мумкин аст”. Дар қисми 1 моддаи 57 ҳамин Кодекс омадааст, ки мутахассис шахсе доништа мешавад, ки дорои донишу таҷрибаи махсус, яъне фарқияти байни коршинос ва мутахассис дуруст оварда нашуда, меъёрҳои пешниҳодшуда метавонад шахси таъинкунандаи экспертизаро гумроҳ намояд. Коршинос маҳз бо функцияе, ки дар муҳофизаи судии ҷиноятӣ анҷом медиҳад, аз мутахассис тафовути моҳиятӣ дорад. Бинобар ин, Н. Раимжанова дуруст ибрози ақида мекунад, ки функцияҳои мутахассис ва коршиносро дар муҳофизаи ҷиноятӣ бояд дақиқ тафриқа намуд. Барои тафриқа намудани функцияҳои ин субъектони муҳофизаи ҷиноятӣ ба сифати «хатти тақсимкунанда» моҳияти ғайолияти онҳо баромад менамояд: мутахассис дар тафовут аз коршинос набояд таҳқиқот гузаронад ва хулоса диҳад³⁴³. Ба эътибор нагирифтани фарқияти моҳиятии ғайолияти ин субъектҳо метавонад боиси ба ҳам бадал намудани шаклҳои мухталифи муҳофизавии истифодаи донишҳои махсус ва иштибоҳот дар муайян намудани вазъи ҳуқуқии шахсони воқиф дар муҳофизаи ҷиноятӣ гардад³⁴⁴.

Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный). Изд. 2-е, перераб. / Под ред. А.Я. Сухарева. – М.осква: Норма, 2004; Корнелюк О.В. Судебная экспертиза: правовые основы и практика применения // Следователь. - 2004. - № 5. – С. 54-56; Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. – М.осква: Юрлитинформ, 2004. – С. 38 и др.

³⁴³Ниг.: Раимжанова Н.А. Нормативная регламентация использования специальных знаний в уголовно-процессуальном законодательстве Кыргызской Республики и Российской Федерации: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук / Н.А. Раимжанова. – Волгоград, 2015. – С. 21.

³⁴⁴ Ниг.: Ҳамон чо. – С. 12.

Меъёри болозикршудаи қисми 2 моддаи 58 КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолатҳои зарурӣ иҷозатномаи дахлдор доштани коршинос оварда шуда, аммо маҳз чӣ гуна ҳолатҳои зарурӣ буданашон равшанӣ андохта нашудааст. Бояд ҳолатҳои мазкур дар Кодекс пурра оварда шавад, зеро санадҳои меъёрий мебоянд фаҳмо ва танзимкунанда бошад, то он ки ҳангоми татбиқи онҳо ихтилоф ба миён наояд.

Ҳамзамон, коршинос аз мутахассис дар мурофияи ҷиноятӣ аз ҳамдигар бо ҳулосаҳояшон низ тафовутӣ моҳиятӣ доранд. Аз ин рӯ, Ю.В. Францифоров³⁴⁵, Н.С. Манова ва К.Х. Солиев³⁴⁶ дуруст қайд мекунанд, ки ҳулосаи коршинос танҳо дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда дода мешавад. Аммо дар таърифи мафҳуми ҳулосаи коршинос, ки Н.С. Манова ва К.Х. Солиев пешниҳод намудаанд, ҷанбаи зикршудаи моҳиятии он ба эътибор гирифта намешавад³⁴⁷. Чунки Н.С. Манова ва К.Х. Солиев ҳулосаи коршиносро ба таври зайл таъриф медиҳанд: «ҳулосаи коршинос ин фикру мулоҳизаҳои дар шакли хаттӣ пешниҳодшуда оид ба масъалаҳое мебошад, ки дар назди ӯ шахси анҷомдиҳандаи пешбурди парвандаи ҷиноятӣ гузоштааст»³⁴⁸. Ҳулосаи мутахассис бошад хусусияти машваратӣ дошта, натиҷаи таҳқиқоти коршиносӣ ба ҳисоб намеравад.

Коршинос дар фарқият аз иштирокчиёни дигари мурофияи ҷиноятӣ, иштирокчии мустақил буда, дар гузаронидани таҳқиқот ва интиҳоб кардани усулҳои он озод буда, дар ниҳояти кор оид ба натиҷаи таҳқиқот масъулияти шахсиро таҳти таҳдиди фаро расидани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои додани ҳулосаи бараъло бардурӯғ нигоҳ медорад.

Дар ин хусус М. Шаҳидуллозода, Н. Хочаева нуқтаи назари ҷолиби диққат ва дар ҳамон як вақт баҳснокро пешниҳод менамоянд. Аз нуқтаи назари онҳо, «ҳулосаи коршинос низ аз рӯи асосҳои умумӣ санҷида мешавад ва он нисбат ба дигар далелҳо ягон бартарият надорад. Дар алоҳидагӣ таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва судьяи салоҳиятдор бояд ҳулосаи коршиноси судиро тафтиш намоянд, ки ҳангоми таъин ва гузаронидани тадқиқот, меъёрҳои мурофиявии дар қонун пешбинишуда риоя шуда, ҳулосаи коршиноси судӣ бо риояи ҳуқуқи озодиҳои тарафҳо ва натиҷаи он пурра мутобиқ бошад»³⁴⁹.

Назариҳои ҳуқуқи мурофияи ҷиноятӣ аз тарафи мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ мавриди баҳодиҳӣ қарор дода шудани ҳулосаи коршиносро инкор намекунад. Лекин, дар як сатҳ бо далелҳои дигар аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ қарор додани ҳулосаи коршинос ва тибқи асосҳои

³⁴⁵Ниг.: Францифоров Ю.А. Участники уголовного судопроизводства // Уголовное судопроизводство Республики Таджикистан: учебник / под ред. Н.С. Мановой, Ю.В. Францифорова, Р.Р. Юлдошева. - Душанбе: «ТАДЖПРИНТ», 2017. - С. 108.

³⁴⁶Ниг.: Манова Н.С., Солиев К.Х. Доказывание и доказательства в уголовном судопроизводстве // Уголовное судопроизводство Республики Таджикистан: учебник / под ред. Н.С. Мановой, Ю.В. Францифорова, Р.Р. Юлдошева. - Душанбе: «ТАДЖПРИНТ», 2017. - С. 135.

³⁴⁷Ниг.: Ҳамон ҷо. - С. 135.

³⁴⁸Ниг.: Ҳамон ҷо. - С. 133.

³⁴⁹Шаҳидуллозода М., Хочаева Н.Б. Сарчашмаҳои далел мувофиқи қонунгузории мурофиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. - 2015. - №3/1 (158). - С. 96-97.

умумӣ мавриди санҷиш қарор додани хулосаи коршинос, чӣ хеле ки инро М. Шаҳидуллозода, Н. Хочаева қайд мекунанд, наметавонад ҳақиқати ҳолро ошкор намояд.

Хулосаи коршинос гарчанде, ки тибқи муқаррароти қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ бо мафҳуми ягона – далел ифода карда шудааст, лекин, вай нисбат ба далелҳои дигар аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ фарқияти кулӣ дорад. Агар далелҳои дигар аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ бештар «хусусияти» умумӣ дошта бошанд, хулосаи коршинос ҳислати дақиқ дошта, тавассути он мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ метавонад ба саволҳои худ ҷавоби дақиқ ва саҳеҳро пайдо намоянд, ки ин дар қабул карда шудани қарори қонунӣ ва асоснок аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ омили меҳварӣ ба шумор меравад. Чунончи, яке аз асосҳои ба сифати гумонбаршуда дастгир гардидани шахс аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ, нишон дода шудани ӯ аз тарафи шохидон, ё дар либоси ӯ пайдо намудани нишонаҳои ҷиноят ба шумор меравад. Лекин, ин ҳанӯз барои ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида шудани шахс аз тарафи мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ, асос шуда наметавонад. Дар чунин маврид хулосаи коршинос нақши асосиро иҷро менамояд.

Ҳуқуқҳои коршиноси судӣ дар Кодекс пурра оварда нашуда он бо якчанд шумора маҳдуд гардида ҳатто чун дигар меъёрҳои Кодекси мазкур ба дигар қонунгузори амалкунандаи самти мазкур ҳавола карда нашудааст. Аз ҷумла, дар қисми 3 моддаи 58-и Кодекси номбурда танҳо меъёрҳои зерин, яъне ҳуқуқҳои коршинос пешбинӣ гардидааст:

- бо маводи парвандаи ҷиноятӣ, ки ба мавзӯи экспертиза алоқаманд аст, шинос шавад;

- дар бораи ба ӯ пешниҳод намудани маводи иловагӣ, ки барои додани хулоса заруранд ё дар бораи таъини экспертизаи комплексӣ дархост кунад;

- бо иҷозати таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд, судя дар пешбурди амали тафтишӣ иштирок карда, ба пурсидашавандагон ва дигар шахсон, ки дар ин амал иштирокдоранд, вобаста ба масъалаҳои мавзӯи экспертиза саволҳо диҳад;

- бо забони модарӣ ё дигар забоне, ки медонад нишондод диҳад;

- аз хизмати тарҷумон ройгон истифода барад;

- аз амали таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд, судя, ки ҳуқуқи ӯро ҳангоми пешбурди экспертиза маҳдуд мекунад, шикоят намояд;

- агар ҳаллу фасли масъалаи гузошташуда аз доираи дониши тахассусаш берун бошад ё маводи дар ихтиёраш буда барои додани хулоса нокифоя бошад, аз пешниҳоди хулоса даст кашад.

Аммо дар моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ” боз як қатор ҳуқуқҳои коршинос оварда шудааст, ки махсусан ба мақоми мурофиавии коршинос алоқаманд буда, мақоми мурофиавии ӯро мустаҳкам менамояд ва дар Кодекс оварда нашудааст. Ба монанди:

- ба протоколи амалиёти мурофиавӣ, ки дар он иштирок кардааст, инчунин бо қисми дахлдори протоколи маҷлиси суд шинос шавад ва дар хусуси пуррагӣ ва дурустии дар протокол дохил кардани амалиётҳои ӯ эродҳое баён намояд, ки онҳо бояд ба протокол дохил карда шаванд;

- барои гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ ҷалб намудани дигар коршиносон ва мутахассисонро дархост намояд;

- диққати мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ, суд ва дигар иштирокчиёни мурофиаро ба ҳолатҳое, ки бо мавзӯи экспертиза, аз ҷумла бо ташаккули саволҳо барои коршиносии судӣ алоқаманд, ҷалб намояд;

- товони зарареро гирад, ки бо амалиётҳои ғайриқонунии мақоме шахе), ки мурофиаи ҷиноятиро мебарад, расонида шудааст.

- аз гузаронидани экспертиза даст кашад агар барои ҳаёт ва саломатии коршиносии судӣ хатари воқеӣ мавҷуд бошад.

Асос ва меъёрҳои овардашуда, бояд ба Кодеки мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил карда шаванд то мавқеи мурофиавии коршинос мустаҳкамтар гардад.

Қобили қайд аст, ки дар қонуни мурофиавии ҷиноятӣ баъзе мамлакатҳои хориҷӣ нисбат ба коршинос нишонаи ба оқибати кор манфиат надоштан истифода мешавад. Масалан, дар қисми 1 моддаи 79 КМҶ Ҷумҳурии Қазоқистон³⁵⁰ пешбинӣ мешавад, ки ба сифати коршинос шахси ба оқибати кор манфиат надошта метавонад даъват карда шавад. Дар қонунгузори мурофиавии мо бошад ин ҳолат нисбати мутахассис оварда шудааст.

Чунончи, мутобиқи қисми 1 моддаи 57 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон мутахассис шахсест, ки ба ҳалли парвандаи ҷиноятӣ манфиатдор набуда, дорои донишу таҷрибаи махсус аст ва барои мусоидат намудан ба таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, суд, судя дар ошкор ё дарёфт намудани далел, асоснок кардани он, инчунин дар татбиқи воситаҳои техникӣ мумкин аст ҷалб карда шавад. Новобаста аз он, ки дар қисми 1 моддаи 58 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ибораи манфиатдори ба оқибати кор оварда нашуда, мавҷудияти чунин нишона аз таҳлили моддаҳои 61 ва 69 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаҳои 18 ва 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ” бармеояд.

Мафҳуми хулосаи коршинос низ дар КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ нашудааст. Дар қисми 1 моддаи 77 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки “Хулоса ва нишондоди коршинос” ном дорад, ба ҷои тавзеҳи мафҳуми хулосаи коршинос муқаррароти зерин дарҷ шудааст: “агар ҳангоми пешбурди тафтиш ва муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ дониши махсус дар соҳаи илм, техника, санъат ё касбу ҳунар зарур бошад, экспертиза таъин карда мешавад, ки тартиби гузаронидани онро боби 24 Кодекси мазкур муайян намудааст”. Аз таҳлили ин муқаррарот маълум мегардад, ки он қоидаҳои дар қисмҳои 1.3 моддаи 58 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон

³⁵⁰Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан / [Махзани электронӣ]. Речаи дастрасӣ: http://kodeksy-kz.com/ka/ugolovno-protsessualnyj_kodeks/79.htm / (санаи мурочиат: 16. 07. 2017).

пешбинишударо такрор намуда, ягон сарбории мазмунӣ надорад, ҳилофи талаботи принципи сарфа намудани маводи меъёрӣ аст ва бояд аз матни қонуни зикршуда хориҷ карда шавад.

Дар тафовут аз ин, қисми 1 моддаи 80 КМҚ Федератсияи Россия мафҳуми хулосаи коршиносро тавзеҳ медиҳад.

Аз ин рӯ, дар қисми 1 моддаи 77 КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир намудани тавзеҳи шабеҳи мафҳуми хулосаи коршинос мувофиқи мақсад мебошад. Бинобар ин, бояд, ки қисми 1 моддаи 77 КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири зерин ифода карда шавад: “Хулосаи коршинос натиҷаи таҳқиқот ва фикру мулоҳизаҳои дар шакли хаттӣ пешниҳодшуда оид ба саволҳои мебошад, ки аз ҷониби шахс ё мақоми таъинкунанда ба парвандаи ҷиноятӣ ва ё тарафҳо дар назди коршинос гузоштаанд”.

Ҷанбаи муҳимми фаъолияти кории коршиноси судиро мустақилияти ӯ ташkil медиҳад. Коршиноси судӣ ҳангоми гузаронидани фаъолияти экспертизаи давлатии судӣ мустақил аст ва наметавонад, ки аз мақом ё шахсе, ки экспертизаи давлатии судиро таъин кардааст, ба тарафҳо ва дигар шахсони ба натиҷаи кор манфиатдор ягон вобастагӣ дошта бошад. Мустақилияти коршиноси судӣ ба якчанд роҳу восита таъмин шуданаш мумкин аст, масалан; бо тартиби мурофиявӣ таъин намудани коршиноси судӣ; бо мавҷудияти муассисаҳои экспертизаи давлатии судӣ, ки аз суд, мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ вобастагӣ надоранд ва ғ. Аз тарафи судҳо, судяҳо, мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ, муфаттишон ва прокурорҳо, инчунин дигар мақомоти давлатӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, роҳбари муассисаи экспертизаи давлатии судӣ бо мақсади гирифтани хулоса ба нафъи яке аз иштирокчиёни мурофия ё ба манфиати дигар шахсон ба фаъолияти коршиносон даҳлат кардан мумкин нест. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба фаъолияти коршиноси судӣ даҳлат мекунад, мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Коршиноси судӣ дар интихоби усул ва методҳо ҳангоми гузаронидани экспертиза озод аст, новобаста аз он, ки дар муассисаи давлатии экспертӣ ба ҳалли вазифаҳои навъи талаботи ягона ҷой дорад. Коршиносон асосан ҳамон усулу методҳои тадқиқотро истифода мебаранд, ки дар амалия санҷида шуда ва татбиқ гаштаанд.

Усулҳои таҳқиқоти коршинос шартан ба усулҳои дар соҳаҳои гуногуни илмӣ истифодашаванда ва усулҳои танҳо дар соҳаи экспертизаи судӣ истифодашаванда тақсим мешаванд. Чунин тақсимот бо он ифода ёфтааст, ки усулҳои дар таҷрибаи тадқиқотҳои коршиноси судӣ истифодашаванда ва дастовардҳои илмӣ-техникӣ асос ёфта хусусияти илмӣ доранд.

Бо ибораи дигар, аз рӯи гурӯҳбандӣ ин тақсимот чунин шакл гирифтааст:

1. Усулҳои умумиилмӣ.
2. Усулҳои махсус.

Усулҳои умумии илмӣ – ин усулҳое мебошанд, ки дар ҳама гуна соҳаҳои илм (ё аксари соҳаҳои он) ва хоҷагии халқ истифода мешаванд. Усулҳои умумӣ бо универсалии худ фарқ мекунанд, яъне дар ҳама намуд таҳқиқотҳои қоршиносии судӣ истифода мешаванд.

Усулҳои махсус – ин усулҳои махсуси криминалистӣ ва ё дигар усулҳои махсуси дигар намуди илмҳо мебошанд, ки аз тарафи илми криминалистика аз худ карда шуда, дар таҳқиқотҳои илмӣ истифода бурда мешаванд. Соҳаи истифодабарии онҳо маҳдуд карда шудаанд, яъне онҳо танҳо дар криминалистика ва ё якҷанд соҳаи дигар истифода бурда мешаванд.

Қоршиносии судӣ баъди анҷоми пешбурди тадқиқоти дар асоси усулҳои махсус гузаронидани худ дар шакли хаттӣ хулоса пешниҳод менамояд. Ӯ дар раванди гузаронидани таҳқиқот бо истифода аз усулҳо, инчунин аз донишҳои махсуси худ, аз таҷҳизотҳои махсусе, ки барои муқаррар намудани ҳолатҳои қор мусоидат менамояд, истифода бурда оиди моҳияти қор хулосабарорӣ менамояд. Хулосаи хаттии худро ҳолисона бароварда ва барои мазмун ва дурустии хулосаи худ пурра ҷавобгар мебошад.

Тибқи моддаи 72 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон хулосаи қоршиносии судӣ ба сифати далел баромад мекунад. Хулосаи қоршиносии судӣ барои суд, прокурор, муфаттиш ё шахсе, ки таҳқиқ мебарад, ҳатмӣ намебошад, вале ба хулоса роzi набудани онҳо бояд асоснок карда шавад. Норозигии суд, прокурор, муфаттиш ё шахсе, ки таҳқиқ мебарад нисбати хулосаи қоршиносии судӣ метавонад, ҳангоми набудани чунин ҳолатҳо асоснок карда шавад; бо назардошти дақиқӣ, беғаразӣ ва пурагии тадқиқоти гузаронидашуда, инчунин самарабахшӣ ва бунёдии усулҳои истифодашудаи экспертиза. Ин ҳолатҳо низ боз айнан бо таъини экспертиза тасдиқ карда мешавад. Яъне, дар чунин ҳолатҳо мақомотҳои таъинкунандаи таҳхис метавонанд тадқиқотҳои иловагӣ, такрорӣ ва ё комиссияи таъин намуда, хулосаи қоршиносии судиро дар парвандаҳо, махсусан дар парвандаҳои ҷиноятӣ далели ҳатмӣ этироф намоянд.

Маҳз, бо ҳамин асос қонунгузор танҳо бо экспертизаи ибтидоӣ басандагӣ накарда, экспертизаҳои иловагӣ, такрорӣ ва комиссияиро пешбинӣ кардааст.

Хулосаи ҳолисонаи қоршиносии судӣ дар ошқор ва пешгирии ҷиноят мақоми хосса дорад. Дар баробари ин хулосаи қоршиносии судӣ ҳамчун далел ва истифодаи он дар таҳқиқу тафтишоти пешакӣ манбаи муҳим буда, яке аз асосҳои ҳуқуқӣ, замина барои баҳои объективона додан ба кирдори шахс ва қабули қарори қонунӣ мебошад.

Хулосаи қоршиносии судӣ метавонад дақиқ, эҳтимолӣ ё алтернативӣ бошад, ки дар се ҳолат ҳам ба тафтишот аҳамияти калон дорад. Зеро агар хулосаи дақиқ айнан бо тамоми дигар далелҳо мутобиқат карда, далелӣ асосӣ ва радношаванда бошад, пас хулосаи эҳтимолӣ низ ба натиҷаи тафтишот равшанӣ андохта барои ҳалли масъалаҳо роҳандозӣ менамояд. Хулосаи алтернативӣ бошад, вариантҳоро пеш меорад, ки дар натиҷаи санҷиши онҳо ёфтани сабаби содиргардидани ҷиноят ё худ шахси

чиноятсодирнамуда барои мақоми барандаи таҳқиқ ва тафтиши чиноят осон мегардад. Ба монанди: хулосаҳои экспертизаи баллистикӣ, таркишшиносӣ, пайшиносӣ, фоноскопӣ, дактилоскопӣ, габитологӣ, тиббӣ-судӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ, нақши коршиноси судӣ дар муҳофизати чиноятӣ мавқеи муайяни худро дошта, аз давраи эътирофи ғайриқонунии он то инҷониб баҳри ошкор ва кушодани чиноят, ҳамзамон баҳри пешгирии он мавқеи муайянро дорад ва хоҳад дошт.

Адабиёт:

1. Кодекси муҳофизати чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кодекси амалкунанда. Санаи қабул: 03.12.2009 // АМО Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2009, № 12, мод. 815, мод. 816.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ». Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 25.07.2005 // АМО Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2005, № 7, мод. 404.

3. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ. Ред. от 01.07.2017 г. № 137-ФЗ // Справочно-правовая система Консультант Плюс.

4. Аминов Ф.Г. Судебно-экспертная деятельность в Российской Федерации: современные проблемы и пути их решения: дисс. ...д-ра юрид. наук / Ф.Г. Аминов. – Уфа, 2017. – С. 98.

5. Зотов Д.В. Правовая экспертиза в уголовном судопроизводстве: от легализации к процессуальной регламентации. – Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2015. – С. 9.

6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан / [Махзани электронӣ]. Речаи дастрасӣ: http://kodeksy-kz.com/ka/ugolovno-protsessualnyj_kodeks/79.htm.

7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Украины [Электронный ресурс]. URL: <http://kodeksy.com.ua/ka/upku-2012> / (дата доступа: 16.11.2018).

8. Францифоров Ю.А. Участники уголовного судопроизводства // Уголовное судопроизводство Республики Таджикистан: учебник / Под ред. Н.С. Мановой, Ю.В. Францифорова, Р.Р. Юлдошева. – Душанбе: «ТАДЖПРИНТ», 2017.

9. Кондартов П.Е. Участники уголовного судопроизводства / Уголовный процесс: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Под ред. В.П. Божьева. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк, 2002. – С. 148.

10. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. - Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М.: ЛексЭст, 2002. - 1046 с.

11. Криминалистика: учебник для студентов вузов / под ред. А.Ф. Волинского, В.П. Лаврова. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ - ДАНА: Закон и право, 2009. – 943 с.

12. Криминалистика: учебник, изд. 2-е доп. и перер. / под редакцией А.А. Закатова и Б.П. Смагоринского. - М.: ИМЦ ГУ К МВД России, 2003. – 432 с.

13. Основные термины и понятия криминалистической техники и судебной экспертизы. – Серия 5: Криминалистическое документоведение / авт.-сост. К.С. Сапожников, А.А. Шнайдер. – Волгоград: ВА МВД России, 2008. – 96 с.

14. Техничко-криминалистическая экспертиза документов: учебник / Под ред. В.Е. Ляпичева, Н.Н. Шведовой. – 2-е изд., стереотип. — Волгоград: ВА ВД России, 2013. – 268 с.

15. Ямоқова З., Оқилов Ф., Оқилова М., Раҳматҷонов А. Экспертизаи судӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе: ҶДММ «Абдулло ва Искандар Ко», 2017.

ТАРТИБИ СОДДАКАРДАШУДАИ ТАҒТИШИ СУДӢ – НАМУДИ ПЕШБУРДИ СОДДАКАРДАШУДАИ СУДӢ

Негматов Б.С.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокуратурии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

E-mail: negmatov.bc87@mail.ru

Тел.: +992 933007003

Роҳбари илмӣ: Мирзамонзода Х.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Маҳмудов И.Т., номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба пешбурди соддакардашудаи судӣ мувофиқи Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мавқеи тартиби соддакардашудаи тағтиши судӣ миёни онҳо андеша намудааст. Зарурият ва аҳамияти падидаҳои мазкур, инчунин дифференциатсияи шаклҳои муҳофизатии ҷиноятӣ, тартиби соддакардашудаи тағтиши судӣ ҳамчун намуни пешбурди соддакардашудаи судӣ таҳлил гардидаанд.

Калидвожаҳо: Пешбурди соддакардашудаи судӣ, тартиби соддакардашудаи тағтиши судӣ, пешбурди суръатнок, пешбурди ғоибона, парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ, айбдоркунандаи хусусӣ.

УПРОЩЕННЫЙ ПОРЯДОК СУДЕБНОГО СЛЕДСТВИЯ – ВИД УПРОЩЕННОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Негматов Б.С.,

ассистент кафедры судебного права и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского национального
университета

E-mail: negmatov.bc87@mail.ru

Тел.: +992 933007003

Научный руководитель: Мирзамонзода Х.М., доктор юридических наук,
доцент

Рецензент: Маҳмудов И.Т., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В статье автор исследует формы упрощенного судопроизводства в соответствии с УПК Республики Таджикистан и место упрощенного порядка судебного следствия в её системе. Анализируются дифференциация форм уголовного судопроизводства, упрощенный порядок судебного следствия как форма упрощенного судопроизводства.

Ключевые слова: Упрощенное судопроизводство, упрощенный порядок судебного следствия, ускоренное производство, заочное производство, дела частного обвинения, частное обвинение.

SIMPLIFIED PROCEDURE FOR JUDICIAL INVESTIGATION TYPE OF CRIMINAL PROCEDURE

Negmatov B.S.,

Junior lecturer of the Department of judicial law and prosecutorial supervision of the law Faculty, Tajik National University

E-mail: negmatov.bc87@mail.ru

Тел.: +992 933007003

Research supervisor: Mirzamonzoda H.M., doctor of Law Sciences, associate professor

Reviewer: Mahmudov I.T., candidate of Law Sciences, associate professor

Annotation: In the article, the author examines the types of summary proceedings in accordance with the Code of Criminal Procedure of the Republic of Tajikistan and the place of the simplified procedure for judicial investigation among them. The necessity and significance of these institutions are analyzed, as well as the differentiation of forms of criminal proceedings, the simplified procedure for judicial investigation as a form of simplified proceedings, and useful suggestions have been made.

Keywords: Summary justice, simplified procedure for judicial investigation, accelerated production, proceedings in absentia, private prosecution cases, private prosecution.

Дигаргуниҳои куллие, ки дар ҷаҳони муосир ба вуқӯ мепаїванданд ба давлатҳои алоҳида низ таъсири ҳудро расонида истодаанд. Ислоҳоти сиёсӣ-ҳуқуқӣ, ки дар Тоҷикистон амали гашта истодааст дар назди муроғиҳои судии ҷиноятӣ мақсад ва вазифаҳои навинро вобаста ба тақозои замон пешбинӣ менамояд.

Дар барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ, ки давоми понздаҳ соли сипаришуда амал мекунанд, як қатор мушкилотҳои назаррас акси ҳудро ёфтаанд. Соли 2019 маротибаи ҷаҳорум барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ, ки он барои солҳои 2019-2021 пешбинӣ шудааст, қабул гардида буд. Таҳлили барномаҳои мазкур нишон медиҳад, ки сабабҳои асосии монешавӣ ҷиҳати ба анҷом расидани ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ инҳо баромад менамоянд: дар қонунгузорӣ ба таври комил таъмин нагардидани фаъолияти судҳо; мувофиқ набудани баъзе аз расмиёти муроғиавӣ ба

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои конститутсионӣ...³⁵¹. Бинобар ин, мутобик ба муқаррароти принсипи баробарии иштирокчиёни муҳофизати судӣ баррасӣ намудани парванда, риояи дахлдори ҳуқуқи озодиҳои қонунии инсон ва шахрванд, таъмини ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, дар муҳлатҳои оқилона барраси намудани парвандаҳо, суръатнокии тафтишоти пешакӣ, бо тартиби соддакардашуда ва сарфаи ками вақт баррасӣ намудани парвандаҳо дар суд ва ғайра аз ҷумлаи масъалаҳои мебошанд, ки бояд дар қонунгузорӣ муқаррар гардида, мавриди тадбиқи воқеъбинона қарор гиранд.

Марбут ба ин масъала, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон – Пешвои муаззами миллат қайд намудаанд, ки: «Пешрафти минбаъдаи ҷомеа ва амалӣ намудани мақсаду вазифаҳои дар пешистода кафолати ҳамаҷонибаи адолати судиро талаб мекунад. Зарур аст, ки барномаи нави ислоҳоти судиву ҳуқуқӣ таҳия карда, дар доираи он сохтор ва ҷаҳлияти мақомоти судӣ такмил дода шавад ва ҷиҳати баррасии босифату саривактии парвандаҳо ва иҷрои санадҳои қабулнамудаи мақомоти судӣ чораҳои мушаххас андешида шаванд»³⁵². Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар раванди пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ ҷой дорад, ин муҳокимаи одилонаи парвандаҳои ҷиноятӣ махсуб меёбад. Вобаста ба рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ раванди баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ низ такмил ёфта дар ин бобат шаклҳои нави муҳокимаи судӣ пайдо гардидаанд. Дар ин самт метавон тартиби соддакардашудаи баррасии парвандаҳои ҷиноятиро ёдовар шуд. Бо тартиби соддакардашуда баррасӣ намудани парвандаҳои ҷиноятӣ кафолати таъмини адолати судӣ ба ҳисоб рафта, тақозои замон мебошад.

Механизми ҳифзи ҳуқуқи муҳофизати судии ҷиноятӣ муқаррар менамояд, ки ҳангоми интиҳоби шакли муҳофизати судии ҷиноятӣ манфиати иштирокчиёни муҳофиза оид ба парвандаи ҷиноятӣ мушаххас, ба инобат гирифта шавад. Давомнокии муҳлати муҳофиза дар ин механизм яке аз маҳакҳои калидӣ мебошад. Аҳамият ва нақши амалии муҳофизати соддакардашуда дар муҳофизати ҷиноятӣ асоснокии махсусро тақозо намекунад, зеро он дар таҷрибаи чандсолаҳо дар низомҳои ҳуқуқӣ истифода гардида, ифодаи амалии ҳудуд на танҳо дар қонунгузори давлатҳои алоҳида, балки санадҳои байналмилалӣ низ ёфтааст.

Тавсияи Кумитаи Шурои Аврупо «Оид ба соддагардони адолати судии ҷиноятӣ» аз 17 сентябри соли 1987 таҳти № 6 R (87) 18 муқаррар менамояд, ки «Таъхиргузорӣ дар анҷом додани адолати судии ҷиноятиро на танҳо бо роҳи ҷудо намудани маблағ ва воситаҳои истифодабарии он,

³⁵¹ Ниг.: Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: автореф. док... юрид. наук. 12.00.02 / Мирзамонзода Хайрулло Мирзамон. – Душанбе, 2021. – С. 5.

³⁵² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 26.12.2018 с. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/19088#lakhsh> (санаи мурочиат: 31.07.2019 с.).

балки бо роҳи истифодаи тартиби соддакардашуда ва соддагардони тартиби умумии мурофиа аз байн бурдан мумкин аст»³⁵³.

Сари вақт ошкор намудани ҷинойт ва ҳалли одилонаи масъалаҳои баррасишаванда дар суд ба зумраи вазифаҳои мурофияи судии ҷинойтӣ эътироф мегардад. Аз ин рӯ, ба ақидаи муаллиф баҳри ҳалли роҳ надодан ба тафтиш, баррасӣ ва ҳалли парвандаи ҷинойтӣ дар муҳлатҳои тӯлонӣ ду ҷанбаи муҳим ҷой дорад:

1. Дар доираи меъёрҳои мавҷудаи мурофиявӣ кам намудани омилҳое, ки боиси дар муҳлатҳои тӯлонӣ тафтиш, баррасӣ ва ҳалли парванда мегарданд;

2. Ворид намудани падидаи нави баррасии парванда бо тартиби мурофияи соддакардашуда.

Дар радифи вазифаҳои пешбурди мурофияи судии ҷинойтӣ ин сари вақт ошкор намудани ҷинойт ва ҳалли одилонаи масъалаҳои баррасишаванда дар суд мебошад.

Қонунгузор ин равандро ба инобат гирифта дар Кодекси мурофиявии ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМҶ ҚТ) соли 2009 мутобиқ ба ҷанбаи дуюм на танҳо шакли нави муҳокимаи судӣ, балки намудҳои алоҳидаи пешбурди соддакардашударо муқаррар намуд:

а) пешбурди суръатнок (боби 46, мм. 453-460 КМҶ ҚТ).

б) пешбурди парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ (боби 37, мм. 353-356 КМҶ ҚТ);

в) баррасии парвандаи ҷинойтӣ бидуни иштироки судшаванда (мурофияи ғоибона) (қ. 4 ва 5 моддаи 280 КМҶ ҚТ);

г) тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ (моддаи 310 КМҶ ҚТ);

Ҳарчанд қоидаҳои шакли нави мурофиявӣ хосса ба соддакардашуда иртибот дошта бошанд ҳам, вале ба онҳо қоидаҳои умумии қонунгузори мурофиявии ҷинойтӣ ҳатман паҳн мегарданд. Масалан, ҳарчанд тартиби пешбурди суръатнок бо назардошти муқаррароти моддаҳои боби 46 КМҶ ҚТ ба амал бароварда шавад ҳам, вале зимни амалисозии он ҳатман қоидаҳои умумии қонунгузори мурофиявии ҷинойтӣ риоя карда мешавад. Махсусияти анҷом додани пешбурди суръатнок дар он аст, ки бо қоидаҳои умумии КМҶ ҚТ танҳо нисбати баъзе категорияҳои ҷинойтҳои дараҷаи начандон вазнин ва дараҷаи миёна гузаронида шуда, нисбат ба парвандаҳои ҷинойтии дараҷаи вазнин ва махсусан вазнин амали намегардад.

Пешбурди суръатнок – ин шакли махсуси мурофияи ҷинойтӣ мебошад, ки мақомоти таҳқиқ дар муҳлати муқаррарнамудаи КМҶ ҚТ ҳангоми мавҷуд будани асосҳои воқеие, ки қонунгузори мурофиявии ҷинойтӣ пешбинӣ намудааст, ҳолатҳои содиршудаи ҷинойтро муайян карда, парвандаи ҷинойтӣ оғоз намояд, инчунин шахсе, ки ҷинойтро содир кардааст муайян намуда, ўро ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобгарӣ кашида, амалҳои тафтишотии дар КМҶ ҚТ пешбинишударо анҷом

³⁵³ Ниг.: Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью / сост.: Ю.Н. Жданов, В.П.Зимин, Т.Н. Москалькова, В.С. Овчинский, Н.Б. Слюсарь, В.В. Черников. – М.: Спарк, 1998. – С. 116-122.

медиҳад ва парвандаро ба прокурор барои ба суд фиристодани он ирсол менамояд, зимнан суд бояд бо тартиби соддакарадашуда парвандаи ҷиноятиро моҳиятан баррасӣ ва ҳал намояд.

Пешбурди суръатнок асосан нисбати он парвандаҳои ҷиноятӣ анҷом дода мешавад, ки муайян намудани ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ чандон мушкул нестанд. Дар қисми 1 моддаи 453 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доираи моддаҳои мушаххаси қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, ки нисбати онҳо пешбурди суръатнок гузаронида мешавад, 4 талабот мавҷуд аст, ки ҳангоми мавҷуд будани онҳо пешбурди суръатнок гузаронида мешавад, муқаррар шудааст. Таҳлили моддаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки дар он 4 талаботе ҷаъби шудааст, ки ҳангоми мавҷуд будани онҳо, анҷом додани пешбурди суръатнок роиҷ доништа мешавад: 1) ҳангоми дар қирдор мавҷуд будани аломатҳои ҷиноят, ки ба ҷамъият чандон хавфнок нестанд, ё ҷиноятҳои дараҷаи миёна; 2) ҳангоме ки воқеияти ҷиноят аён аст; 3) ҳангоме ки шахси гумонбар дар содир намудани ҷиноят маълум бошад; 4) ҳангоме ки шахс дар содир намудани ҷиноят алоқамандии худро рад намекунад.

Қонунгузори муроғиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ноил гардидан ба мақсадҳои дар наздаш гузошташуда барои иштирокчиёни муроғиавии судии ҷиноятӣ як қатор кафолатҳои ҳуқуқиро муқаррар намудааст. Ба сифати яке аз чунин кафолатҳо падидаи айбдоркунии хусусӣ баромад менамояд. Айбдоркунии хусусӣ як намуди мустақили таъқиботи ҷиноятӣ ҳисобида мешавад, ки аз иродаи ҷабрдида вобаста буда, яке аз шаклҳои ифодаёбии салоҳдиди айбдоркунандаи хусусӣ махсуб меёбад.

Айбдоркунандаи хусусӣ шахсест, ки бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси муроғиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба суд ариза дода, дар суд айбдоркуниро дастгирӣ мекунад, инчунин ҷабрдидаест, ки ҳангоми аз айбдоркунӣ даст кашидани айбдоркунандаи давлатӣ дар суд айбдоркуниро дастгирӣ мекунад.

Парвандаи айбдоркунии хусусӣ дар асоси қ. 1 м. 354 КМҶ ҚТ аз ҷониби ҷабрдида ё намояндаи қонунии ӯ бо роҳи ба суд додани ариза дар бораи ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахс оғоз карда мешавад³⁵⁴. Тибқи муқарароти шартҳои умумии муроғиавии ҷиноятӣ ва қоидаҳои тобеияти судӣ парвандаи айбдоркунии хусусӣ аз тарафи судияи суди шахру ноҳия баррасӣ карда мешавад.

Баъди ворид намудани тағйиру иловаҳо ба КМҶ ҚТ дар соли 2016 падидаи нави муроғиавии ҷиноятӣ, яъне бидуни иштироки судшаванда баррасӣ намудани парвандаи ҷиноятӣ ё муроғиавии ғоибона муқаррар карда шуд. Мувофиқи қ. 4 моддаи 280 КМҶ ҚТ дар ҳолатҳои истисноӣ суд метавонад парвандаро оид ба ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин бе иштироки судшавандае, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, аз ҳозиршавӣ ба муҳокимаи судӣ саркашӣ мекунад, баррасӣ намояд, агар ин шахс дар ҳудуди давлати хориҷӣ бо ҳамин ҷиноят ба

³⁵⁴ Ниг.: Кодекси муроғиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009. – № 564 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009. – № 12. – Мод. 819.

ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида нашуда бошад (Қонуни ҚТ аз 23.07.2016 № 1333).

Дар сурати аз байн рафтани ҳолатҳои истисноии дар қисми 4 ҳамин модда пешбинишуда ҳукм ё таъиноти судие, ки ғоибона қабул карда шудааст, бо дархости маҳкумшуда ё ҷимоятгари ӯ тибқи талаботи боби 42 Кодекси мазкур бекор карда мешавад. Муҳокимаи судӣ дар ин сурат бо тартиби умумӣ гузаронида мешавад (Қонуни ҚТ аз 23.07.2016 № 1333).

Вақте сухан дар бораи тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ меравад, мувофиқи мақсад аст, ки сараввал оид ба мафҳум ва моҳияти пешбурди соддакардашуда андеша ронда шавад.

Дар ин бобат, сараввал зарур аст ба дифференсиатсияи муурофияи ҷиноятӣ дар маънои анъанавиаш назар андохт.

Қонунгузориҳои муурофияи ҷиноятӣ мафҳуми «дифференсиатсия»-ро пешбини накардааст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба мазмун ва муҳтавои ин мафҳум мавқеи ягона мавҷуд нест. Дар луғати маъноии забони русии С.И. Ожегов ва Н.Ю. Шведов мафҳуми дифференсиатсия мавҷуд нест. Аммо дар он сифати дифференсиалӣ чой дорад, ки ба маънии: тағйирёбӣ дар вобастагӣ бо ягон ҳолат³⁵⁵, ишора шудааст. Бисёр олимон шакли дифференсиалии муурофияи ҷиноятиро танҳо дар шакли соддакардашудаи он эътироф менамоянд.

Тадқиқи масъалаи алоқамандии ягонасозӣ ва дифференсиатсияи муурофияи ҷиноятӣ дар илми ҳуқуқи муурофиявии ҷиноятӣ яке аз мавзӯҳои муҳим боқи мондааст. Дарки аҳамияти илмӣ ва амалии омӯзиши ин проблема ва ҳалли он баҳси зиёдеро миёни олимони дар айни замон ва дар солҳои 60-80-уми асри 20 ба вучуд овардааст. Яке аз вариантҳои ҳалли ин мушкилот бо роҳи оптималӣ ва ноил шудан ба вазифаҳои муурофияи ҷиноятӣ, ҳамчунин пайдоиши ҳавасмандии зиёд дар баробари шакли ягонаи муурофияи ҷиноятӣ ба масъалаи шакли соддакардашуда барои категорияҳои алоҳидаи ҷиноят мебошад. Андешаҳо оид ба дифференсиатсияи муурофияи ҷиноятӣ аз ҷониби олими рус М.Л. Якуб пешниҳод гардида буд, дар воқеъ «шаклҳо ва расмиёти муурофиявӣ, ки барои як категорияи парвандаҳо мувофиқи мақсаданд, барои категорияҳои дигар нодаркор ва зиёдати буда, муурофияро душвор ва вазнин мегардонанд»³⁵⁶.

Дар ин замина С.С. Сиганенко низ мавқеи худро баён намудааст, ки тибқи он дар муайян намудани моҳияти дифференсиатсияи муурофияи ҷиноятӣ мавқеи муҳимро доштани иттилоъ оид ба шакли муурофияи ҷиноятӣ ишғол менамояд, ки аз ҷузьҳои зерин иборат мебошад: режим, давра ва пешбурд. Барои муурофияи ҷиноятӣ давраҳо ва шакли пешбурд бениҳоят муҳим мебошанд, зеро онҳо аз рӯи вазифа ва аломати ҷузьҳои таркибӣ мустақил мебошанд. Байни дифференсиатсияи муурофияи ҷиноятӣ ва давраҳои он алоқаи ногусастани чой дорад. Аммо, азнавсозии беасоси низоми он набояд чой дошта бошад³⁵⁷.

³⁵⁵ Ниг.: Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и выражений. – М, 1999. – С. 168.

³⁵⁶ Якуб М.Л. О совершенствовании уголовно-процессуального законодательства // Вестник МГУ. Сер. «Право», 1964. № 2. – С. 12.

³⁵⁷ Цыганенко С. – С. Общий и дифференцированные порядки уголовного судопроизводства: автореф. дис. ... д. ю. н. – СПб, 2004. – С. 14, 16.

Моҳияти дифференсиатсияи мурофияи ҷиноятиро на танҳо соддагардонӣ, суръатнокӣ ва оқилона бурдани мурофияи судӣ ташкил медиҳад, балки зимни баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ нисбати ҷиноятҳои начандон вазнин ба шаҳрвандон мушқилиро ба бор намеорад. Тартиби соддакардашуда на танҳо сарфаи давлатиро кам месозад, балки айбдоршавандаро то андозае ба рафтори дуруст водор менамояд³⁵⁸.

Мавқеи олимонро оид ба масъалаи мафҳуми дифференсиатсия қиёс намуда, қайд намудан ба маврид аст, ки дифференсиатсияи мурофияи ҷиноятӣ ба пайдоши шаклҳои гуногуни мурофиавӣ-ҷиноятӣ – мураккаб ва соддакардашуда дар муносибат бо шакли мурофиавии умумӣ метавонад оварда расонад. Дифференсиатсияи мурофиавии ҷиноятӣ – ин истифодаи намудҳои мустақили пешбурд оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ махсуб меёбад, ки дорои махсусиятҳо ва маҳакҳои муайяни мурофиавии худ дар давраҳои гуногуни мурофия мебошанд. Дифференсиатсияи мурофиавии ҷиноятӣ вобаста аз маҳакҳои муайян ба роҳ монда мешавад.

Айни замон, дифференсиатсияи мурофияи ҷиноятӣ дар самти соддагардонии шаклҳои мурофияи ҷиноятӣ тамоюли умумичаҳонии эътирофгардида махсуб меёбад. Масъалаи бархе аз тавсияҳои марбут ба анҷом додани адолати судӣ дар кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо, ки тартиби соддакардашудаи муҳокимаи судии парвандаҳои ҷиноятӣ марҳилаҳои тосудӣ ва судии мурофияи ҷиноятиро дар бар мегирад, пешниҳод менамоянд, ки он дар асоси анъанаҳои миллӣ сураат гирад³⁵⁹. Дар ин замина, ҳар як давлат чунин тартибро ба таври гуногун номгузорӣ намудааст: суръатнок, соддакардашуда, тартиби махсус ва ғ. Дар илми мурофияи ҷиноятӣ ақидаи ягонае оид ба моҳияти чунин пешбурдҳо мавҷуд нест. Бисёре аз олимони танҳо ба нишонаҳои махсуси он ишора менамоянд, ки ин вақти кутоҳ, мавҷуд набудани давраҳои алоҳида ва васитаҳои махсус барои амалисозии фаъолияти мурофиавии ҷиноятӣ мебошанду ҳалос.

Ба ақидаи мо, пешбурди соддакардашудаи муҳокимаи судӣ – ин шакл ва тартиби махсуси амалисозии адолати судӣ мебошад, ки соддагардонӣ ва кутоҳгардонии муҳлати анҷомдиҳии амалҳои мурофиавии алоҳидаро, бо мақсади бисёр самаранок ва сарфакорона баррасӣ намудани категорияҳои муайяни парвандаҳои ҷиноятӣ бо риояи қатъии принципҳои мурофияи ҷиноятӣ пешбинӣ менамояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ миёни намудҳои пешбурди соддакардашудаи судӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Тафтиши судӣ ҳамчун марҳилаи муҳокимаи судии парвандаҳои ҷиноятӣ вақти зиёд, сарфаи қувва, хароҷотҳои гуногунро аз ҷониби суд ва ҳам иштирокчиёни мурофия тақозо менамояд. Зеро дар ин қисмат тадқиқӣ бевоситаи далелҳо тавассути гузаронидани пурсишҳо,

³⁵⁸ Уголовно-процессуальное право: Учебник для бакалавриата и магистратуры / под общ.ред. В.М. Лебедева. – 2 –е изд., перераб.и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 1060 с. – Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс. – С. 736.

³⁵⁹ Рекомендация № R(87)18 Комитета Министров государствам-членам относительно упрощения уголовного правосудия: принята Ком. Министров Совета Европы 17 сент. 1987 г. //Электронная библиотека международных документов по правам человека [Маҳзани электронӣ]. – М., 2003–2008. – Режим доступа: [http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/RRec\(87\)18.html](http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/RRec(87)18.html). – Санаи мурочиат: 17.09.2021.

экспертиза, эълон ё хондани ҳуҷҷатҳо ва ғ. сурат мегирад. Дар ҳамин замина, давомнокии тафтиши судӣ чун қоида давомнокии муҳокимаи судиро муайян менамояд. Қисмҳои боқимондаи давраи муҳокимаи судӣ барои тафтишоти судӣ шароит фароҳам меоранд ё натиҷаҳои онро ҷамъбаст меkunанд. Боби 34 КМҚ ҚТ моддаи 310 ба тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ бахшида шуда, аз танзими қонунгузорӣ ва мавҷудияти базаи моддӣ-ҳуқуқии он шаҳодат медиҳад. Тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ ба комплексӣ будани он ишора менамояд. Шакли соддакардашуда на танҳо бо категорияи парвандаҳои ҷиноятӣ начандон вазнин ва дараҷаи миёна иртибот дорад, балки мавҷудияти он аз мавқеи тарафҳо дар масъалаи истифодаи шакли тафтиши соддакардашуда ва дигар асосҳо ва шартҳои татбиқи он вобастагӣ дорад.

Аз муқарароти моддаи 310 КМҚ ҚТ бармеояд, ки зимни гузаронидани тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ иштирокчиён пурра ё қисман аз тадқиқи далелҳо даст мекашанд ва суд ба музокираи судӣ мегузарад, ки моҳиятан ба муҳлати баррасии парванда таъсир расонида онро кам менамояд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба мафҳуми тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ ақидаҳои гуногун мавҷуданд, ки аз муқаррароти қонунгузори кишварҳояшон ва аз диди муаллифони манзур шудаанд. Масалан, В.И. Редченко тартиби махсусро – шакли соддагардонидашудаи мурофияи судӣ мепиндорад, ки ба таъмини кафолати катъии ҳуқуқҳои иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятӣ равона гардида, таҳқиқи бевоситаи далелҳо пурра ё қисман оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ гузаронида намешавад ва ҷазои ҳадди аксар то 10 соли маҳрум намудан аз озодиро пешбини намудааст³⁶⁰.

Е.В. Саюшкина бошад тартиби махсуси қабули қарори суд бо розигии айбдоршавандаро бо айби ба ӯ пешниҳодшуда, шакли дифференсиалии мурофияи ҷиноятӣ эътироф мекунад, ки бо андозаи ҷазо барои ҷинояти содиршуда, бо розигии айбдоршаванда, ҷабрдида, айбдоркунандаи давлатӣ ва хусусӣ, ки ба соддагардонии тартиби мурофия ва кутоҳгардонии муҳлати баррасии парвандаи ҷиноятӣ асос меёбад³⁶¹.

Ҳамчунин, ақидаи дигар низ ҷой дорад, ки тибқи он тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ яке аз намудҳои пешбурди соддакардашуда мебошад, ки бо мавҷуд набудани баҳси моддӣ-ҳуқуқӣ ва концепсияи даъвои ҷиноятӣ асос ёфта, тарафҳо имконият пайдо меkunанд, ки ҳуқуқҳои мурофиявии худро озодона муайян намуда, дар интиҳоби тартиби мурофиявии баррасии парванда дар суд таъсир расонанд³⁶².

Муҳимтар аз ҳама мавқеи О.В. Гладишева, ва Н.В. Редкин боиси ҷонибдорист, ки мувофиқи он тартиби махсуси муҳокимаи судӣ – шакли мурофиявии соддакардашудаи пешбурди судӣ мебошад, ки ҳангоми розӣ шудани шахсе, ки нисбаташ таъқиби ҷиноятӣ анҷом дода шуда, бо айби эълоншуда дар

³⁶⁰ Уголовный процесс. Учебник для вузов / Под. общ. ред. В.И. Радченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 2006. – С. 512-13.

³⁶¹ Саюшкина Е.В. К вопросу о понятии особого порядка российского уголовного судопроизводства // Проблемы в российском законодательстве. – М.: Издательский дом "Юр-ВАК", 2016. №1. – С. 139.

³⁶² Зайцева Л.Л. Сокращенное судебное следствие в уголовном процессе Республики Беларусь / Л.Л. Зайцева, В.С. Жигулич. – Минск: Пересвет, 2013. – С. 24.

содир кардани ҷинояти дараҷаи начандон вазнин, дараҷаи миёна, вазнин, ҳамчунин дархости ӯ оид ба гузаронидани муурофия ба тартиби махсус, ки дар натиҷа суд тафтиши соддакардашудаи судиро гузаронида, дар ҳолати қабули ҳукми айбдоркунанда ҷазои пешбинамудаи санксияи моддаи КҶ-ро сабуқ менамояд³⁶³.

Ба ақидаи мо нисбатан таърифи дурусти тартиби махсуси муҳокимаи судиро К.А. Рибалов манзур намудааст, тибқи он «тартиби махсуси муҳокимаи судӣ – ин шакли муурофиявии соддакардашудаи пешбурди судӣ оид ба категорияҳои алоҳидаи ҷиноят мебошад, ки суд бидуни гузаронидани тафтиши судӣ дар ҳаҷми пурра ва бидуни таҳқиқи бевоситаи далелҳо дар маҷлиси судӣ ҳукми айбдоркунанда қабул менамояд»³⁶⁴.

Таърифи додашуда ба андешаи мо аз нигоҳи ҳуқуқӣ, ифодакунандаи дурусти қисматҳои асосии падидаи баррасишаванда ва мувофиқ будани онро ба мақсадҳои илмӣ мешуморем. Аммо, муқаррароти моддаи 310 КМҶ ҚТ моро водор месозад, ки ҳолати дигареро муайян намоем, яъне суд далелҳоро бевосита дар маҷлиси судӣ таҳқиқ намекунад, ки моҳиятан бемантиқ аст. Қонунгузориҳои муурофиявии ҷиноятӣ таҳқиқи бевоситаи далелҳоро ҳангоми тартиби соддакарадашудаи тафтиши судӣ муқаррар менамояд, аз ҷумла далелҳое, ки ба шахсияти судшаванда, ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи ҷазо иртибот доранд бояд муқаррар карда шаванд. Аммо аз таърифи додашудаи К.А. Рибалов чунин бармеояд, ки ҳамаи далелҳои ба парвандаи ҷиноятӣ баррасишаванда ҷамъоварӣ шуда бевосита таҳқиқ гарданд. Ин ба андешаи мо чандон дуруст нест.

Олими рус О.В. Волколуп нуктаи хеле ҷолибро қайд намуда, «тартиби муҳокимаи судӣ» ва «шакли муурофиявии ҷиноятӣ»-ро ҷудо менамояд. «Муурофияи кӯтоҳкардашуда – ин як шакли марҳилаи муҳокимаи судӣ оид ба моҳияти парвандаҳои ҷиноятӣ мебошад, ки дар асоси он бо мувофиқаи тарафҳо таҳқиқи далелҳо оид ба парванда маҳдуд ё гузаронида намешавад. Аз ин рӯ, ин як тартиби соддакардашуда аст, ки таҳия ва татбиқи он дар ғаъолияти муурофиявии ҷиноятӣ барои рушди муурофияи ҷиноятӣ мувофиқат мекунад»³⁶⁵.

Таҳлили ақидаҳои дар боло зикршуда ба муаллиф имкон медиҳанд, ки ба чунин ҳулоса ояд. Дар аксари мафҳумҳои пешниҳодшуда хусусиятҳои зерини тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ (минбад ТСТС) мушоҳида мегарданд:

1. ТСТС намуди пешбурди соддакардашуда ба ҳисоб меравад;
2. ТСТС шакли дифференсиалии муурофияи ҷиноятӣ мебошад;
3. Тартиби мазкур дар сурати бо гуноҳаш иқро гардидани судшаванда татбиқ карда мешавад;
4. Иқро гардидан ба гуноҳ бояд судро ба шубҳа наоварад;
5. Иқрои судшаванда набояд аз ҷониби тарафҳо мавриди баҳс қарор бигирад;
6. Розигии иштирокчиёни муурофия мавҷуд бошад;

³⁶³ Гладышева О.В. Редькин Н.В. Особый порядок судебного разбирательства в системе уголовного судопроизводства Российской Федерации. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2008. – С. 33.

³⁶⁴ Рыбалов К.А. Особый порядок судебного разбирательства в Российской Федерации и проблемы его реализации. – М., 2004. – С. 21.

³⁶⁵ Волколуп О.В. Система уголовного судопроизводства и проблемы ее совершенствования. – М.: изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 237.

7. Баҳси моддӣ-ҳуқуқӣ ва концепсияи даъвои ҷиноятӣ мавҷуд набошад;

8. Таҳқиқи бевоситаи далелҳо пурра ё қисман гузаронида намешавад;

9. Тартиби мазкур танҳо нисбат ба категорияҳои муайяни парвандаҳои ҷиноятӣ татбиқ мегардад;

10. Таъини ҷазо мувофиқи ин тартиб аз 3/2 ҳиссаи ҳадди умумии ҷазои муайянкардаи қонуни ҷиноятӣ зиёд буда наметавонад;

11. Нисбат ба ҳукме, ки мутобиқи талаботи ин тартиби мурофиавӣ баровада шудааст, шикоят кардан ва эътироз овардан мумкин нест.

Вобаста ба хусусиятҳои зикргардида ба андешаи мо таърифи зерини тартиби соддакардашудаи тафтиши судиро метавон баён намуд.

Тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ – намуди пешбурди соддакардашудаи муҳокимаи судӣ ба ҳисоб рафта, мувофиқи Кодекси мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати ба гуноҳи худ иқдор гардидани судшаванда, ки аз ҷониби иштирокчиёни мурофиа мавриди баҳс қарор нагирифтааст, бидуни дар ҳаҷми пурра гузаронидани тафтиши судӣ ва таҳқиқи бевоситаи далелҳо дар маҷлиси судӣ аз ҷониби суд ҳукми айбдоркунанда бо кам намудани ҷазо нисбати судшаванда қабул мегардад.

Адабиёт:

1. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009, таҳти № 564 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз соли 2009, № 12, мод. 815, мод. 816.

2. Паёми Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз санаи 26.12.2018 с. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.prezident.tj> (санаи мурочиат: 01.01.2019 с.).

3. Рекомендация № R(87)18 Комитета Министров государствам–членам относительно упрощения уголовного правосудия: принята Ком. Министров Совета Европы 17 сент. 1987 г. // Электронная библиотека международных документов по правам человека [Электронный ресурс]. – М., 2003–2008. – Режим доступа: [http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/RRec\(87\)18.html](http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/RRec(87)18.html). – Дата доступа: 17.09.2021.

4. Рыбалов К.А. Особый порядок судебного разбирательства Российской Федерации и проблемы его реализации. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2004. – 152 с.

5. Волколуп О.В. Система уголовного судопроизводства и проблемы ее совершенствования. – М.: изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 267 с.

6. Гладышева О.В. Редькин Н.В. Особый порядок судебного разбирательства в системе уголовного судопроизводства Российской Федерации. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2008.

7. Зайцева Л.Л. Сокращенное судебное следствие в уголовном процессе Республики Беларусь / Л.Л. Зайцева, В.С. Жигулич. – Минск: Пересвет, 2013. – 178 с.

8. Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: автореф. докт... юрид. наук. 12.00.02 / Мирзамонзода Хайрулло Мирзамон. – Душанбе, 2021. – 63 с.

9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.

10. Саюшкина Е.В. К вопросу о понятии особого порядка российского уголовного судопроизводства // Проблемы в российском законодательстве. – М.: Издательский дом «Юр-ВАК», 2016. – №1. – С. 138-140.

11. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью / сост.: Ю.Н. Жданов, В.П. Зимин, Т.Н. Москалькова, В.С. Овчинский, Н.Б. Слюсарь, В.В. Черников. – М.: Спарк, 1998. – С. 116-122.

12. Уголовно-процессуальное право: Учебник для бакалавриата и магистратуры / Под общ. ред. В.М. Лебедева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 1060 с.

13. Уголовный процесс. Учебник для вузов / Издание Под. общ. ред. В.И. Радченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 2006. – 784 с.

14. Цыганенке С.С. Общий и дифференцированные порядки уголовного судопроизводства: автореф. дис. ... д.ю.н. – СПб, 2004. – 46 с.

15. Якуб М.Л. О совершенствовании уголовно-процессуального законодательства // Вестник МГУ. Сер. «Право», 1964. – № 2. – С. 12-19.

**ҲУҚУКИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУКИ АВРУПОӢ (12.00.10) –
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)**

**ХУСУСИЯТИ ҲУҚУКИИ УҲДАДОРИҲОИ ДАВЛАТҲОИ
ИШТИРОКЧИИ ПАЙМОНИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА ҲУҚУҚҲОИ
ИҚТИСОДӢ, ИҚТИМОӢ ВА ФАРҲАНГӢ**

Назаров Д.Қ.,

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи
факултети таърихи Донишгоҳи
давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба
номи Садриддин Айнӣ, номзоди
илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Тел.: (+992) 902 77 66 22

E-mail: davlatxon-1986@mail.ru

Мирзозода Ш.М.

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи
факултети таърихи Донишгоҳи
давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба
номи Садриддин Айнӣ

Тел.: (+992) 918 55 37 21

E-mail: shahriyor8787@mail.ru

Фишурда: Дар мақола андешаҳо оид ба яке аз мақомоти шартномавии СММ, Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва доир ба масъалаи хусусияти ҳуқукии уҳдадориҳои давлатҳои иштирокчиҳои Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз соли 1966 мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон инчунин вобаста ба таърихи қабул ва хусусиятҳои фарқкунандаи Паймони мазкур аз Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ақидаҳои хешро иброз менамоянд.

Калидвожаҳо: Созмони Милали Муттаҳид, Ассамблеяи Генералӣ, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ҳуқуқҳои инсон, давлатҳои ширкаткунанда.

ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ГОСУДАРСТВ - УЧАСТНИКОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ПАКТА ОБ ЭКОНОМИЧЕСКИХ, СОЦИАЛЬНЫХ И КУЛЬТУРНЫХ ПРАВАХ

Назаров Д.К.,

старший преподаватель кафедры права
исторического факультета
Таджикского государственного
педагогического университета имени
Садриддина Айни, кандидат
юридических наук

Тел.: (+992) 902 77 66 22

E-mail: davlatxon-1986@mail.ru

Мирзозода Ш.М.

старший преподаватель кафедры права
исторического факультета
Таджикского государственного
педагогического университета имени
Садриддина Айни

Тел.: (+992) 918 55 37 21

E-mail: shahriyor8787@mail.ru

Аннотация: В статье обсуждается мнение одного из договорных органов ООН, Комитета по экономическим, социальным и культурным правам о правовой природе обязательств государств-участников Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах 1966 г. Авторы тоже высказывают свое мнение о дате принятия и отличительных чертах данного пакта от Международного пакта о гражданских и политических правах.

Ключевые слова: Организация Объединенных Наций, Генеральная Ассамблея, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Международный пакт о гражданских и политических правах, Комитет по экономическим, социальным и культурным правам, права человека, государства-участники.

LEGAL DESCRIPTION OF THE OBLIGATIONS OF STATES PARTIES TO THE INTERNATIONAL PACT ON ECONOMIC SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS

Nazarov D.Q.,

senior Lecturer of Law Department,
Faculty of History, Tajik State
Pedagogical University named after
Sadriddin Aini, kandidat of law

Tel.: (+992) 902 77 66 22

E-mail: davlatxon-1986@mail.ru

Mirzozoda SH.M.,

senior Lecturer of Law Department,
Faculty of History, Tajik State
Pedagogical University named after
Sadriiddin Aini

Tel.: (+992) 918 55 37 21

E-mail: shahriyor8787@mail.ru

Annotation: The article discusses the opinion of one of the UN treaty bodies, the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on the legal nature of the obligations of the states parties to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966. The authors too express their opinion on the date of adoption and distinctive features International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights from the International Covenant on Civil and Political Rights.

Keywords: United Nations, General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, International Covenant on Civil and Political Rights, Committee on Economic, Social, Social and Cultural Rights, human rights, states parties.

СММ ҳамчун созмони универсалии байналмилалӣ дар низоми созмонҳои байналмилалӣ мақоми пешбарандаро ишғол намуда, соҳаи фаъолиятҳо бо оинномаи он муайян карда шудааст, хеле васеъ мебошад.

Яке аз муҳимтарин соҳаи фаъолияти СММ, ки дар доираи субъект ҳуқуқи байналмилалӣ буданаш анҷом медиҳад, фаъолияти меъёрофаринӣ дар соҳаҳои мухталиф мебошад, ки дар доираи он санадҳои гуногуни ҳуқуқи байналмилалӣ таҳия мешаванд: эълонияҳо, конвенсияҳо, муоҳидаҳо, паймонҳо, хартияҳо ва ғайра.

Созмони мазкур дар фаъолияти худ ба чунин принципҳо таъкид мекунад: а) мусоидат ба пешрафти иқтимоӣ ва беҳбуди шароити зист ҳангоми озодии бештар; б) фароҳам сохтани шароите, ки дар он адолат ва эҳтиром нисбат ба уҳдадорӣ риоя мешаванд; в) истифодаи созмон ҳамчун воситаи байналмилалӣ баҳри мусоидат ба пешрафти иқтисодӣ ва иқтимоии тамоми халқҳо; г) таъмини баробарҳуқуқи мардон ва занон; ба амал баровардани ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои дорои хусусияти иқтисодӣ, иқтимоӣ, фарҳангӣ ва башардӯстона, инчунин ҳавасмандгардонӣ ва рушди ҳуқуқи инсон, озодиҳои асосӣ барои ҳама бидуни тафриқаи нажодӣ, ҷинсӣ, забонӣ ва динӣ; д) кумак дар ҳалли масоили байналмилалӣ дар соҳаи иқтисодӣ, ҳаёти иқтимоӣ, тандурустӣ ва ғайра³⁶⁶.

Соли 1951 Ассамблеяи Генералӣ ба Комиссия оид ба ҳуқуқи инсон

³⁶⁶ Лютов Н.Л., Морозов П.Е. Международное трудовое право: учебное пособие. – С. 53-54.

«таҳия намудани лоиҳаи ду паймон оид ба ҳуқуқи инсон»-ро супориш дод, ки яке аз онҳо бояд ҳуқуқҳои шахрвандию сиёсӣ ва дигарӣ ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии инсонро дар бар мегирифтанд.

Коркарди лоиҳаи ин ду паймон соли 1966 ба анҷом расид ва 16 декабри ҳамон сол АГ СММ дар асоси қатъномаи худ Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ³⁶⁷ ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро ба тасвиб расонд. Мутобиқи ҳамон қатънома, инчунин Протоколи иловагӣ³⁶⁸ ба Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ қабул карда шуд ва дар он чораҳои амалисозии паймони зикршуда пешбинӣ гардида, иҷрои он ба зиммаи Кумита оид ба ҳуқуқҳои инсон, ки вазифаҳои мақоми назоратиро иҷро мекард (он ҳамчун мақоми шартномавӣ низ маъмул аст), вогузор карда шуд. Оид ба Протоколи иловагӣ ба Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ³⁶⁹ ҳаминро бояд қайд намуд, ки он аз ҷониби АГ СММ 40 сол баъдтар, яъне 10 декабри соли 2008 қабул карда шуда, чораҳои амалисозии паймони зикргардидаро пешбинӣ менамуд ва иҷрои он чораҳо ба зиммаи Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ вогузор карда шуд.

Ба ҷойи як паймон қабул гардидани ду паймонро аксар дар адабиёти соҳаи ҳуқуқшиносӣ бо номувофиқатии мавқеи давлатҳои капиталистӣ ва сотсиалистӣ дар давраи шиддатёбии «чанги сард» вобаста медонанд, ки бо ихтилофоти маънавӣ алоқаманд мебошад: давлатҳои капиталистии Ғарб ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсии инсон афзалият дода, давлатҳои сотсиалистиро дар риоя накардани онҳо гунаҳкор мекарданд, давлатҳои сотсиалистӣ бошанд, баръакс, ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро афзал дониста, давлатҳои капиталистиро дар риоя накардани ин гурӯҳи ҳуқуқҳо гунаҳкор медонистанд³⁷⁰.

Лекин чунин номувофиқатӣ ба худи ин давлатҳо монета нашуд, то ки онҳо Мурочиатномаи конфронси Техронро аз 13 майи соли 1968 қабул кунанд (он дар Конфронси байналмилалии СММ оид ба ҳуқуқи инсон дар шаҳри Техрон бо мақсади шарҳи фаъолияти дар тӯли 20 соли баъд аз қабули Эълумияи ҳуқуқи инсон (10 декабри соли 1948) анҷомдодаи СММ баргузор гардид) ва қайд намоянд, ки азбаски ҳуқуқу озодиҳои инсон ҷудонопазиранд, амалисозии пурраи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ

³⁶⁷ Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, ки бо қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ аз 16 декабри соли 1966 қабул шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.mfa.tj> (санаи мурочиат: 14.10.2021 с.).

³⁶⁸ Протоколи иловагии якум³⁶⁸ ба Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ бо Қатъномаи 2200 А (XXI) АГ СММ аз 16 декабри соли 1966 (дар як вақт бо Паймон) ва Протоколи иловагии дууми ба Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ бо Қатъномаи 44/128 АГ СММ аз 15 декабри соли 1989 қабул карда шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 январи соли 1999 ба протоколи иловагии якуми Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ҳамроҳ мебошад.

³⁶⁹ Протоколи иловагӣ ба Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо Қатъномаи 63/117 АГ СММ аз 10 декабри соли 2008 қабул карда шуда, 5 майи соли 2013 мавриди амал қарор гирифтааст. Ба ҳолати октябри соли 2018 ба он 45 давлати узви паймон ҳамроҳ шуда, аз ин 24 давлат онро тасдиқ (ратификация) кардааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол ба протоколи мазкур ҳамроҳ нашудааст.

³⁷⁰ Организация Объединенных Наций и защита прав человека: Монография / Под. ред. А.Х. Абашидзе. – М.: РУДН, 2009. – С. 16-17.

бидуни амалисозии ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ғайриимкон аст³⁷¹.

Барои маълумот бояд қайд кард, ки «Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ»³⁷² санади байналмилалӣ мебошад, ки дар он тамоми ҳуқуқу озодӣ ва кафолатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии дар Эълومияи умумии ҳуқуқи башар қайдгардида, таҳкими комилтар пайдо кардаанд. Паймони мазкур яке аз аввалин санадҳои байналмилалӣ СММ мебошад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онро аз 9 декабри соли 1998 бо имзои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф намудааст.

Ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро профессор Шарофзода Р.Ш (Сотиволдиев Р.Ш) чунин тасниф кардааст³⁷³:

- **ҳуқуқҳои иқтисодӣ** иштироки озоди шахсро дар муносибатҳои иқтисодӣ ва мухторияти хоҷагии шахсро таъмин мекунад;

- **ҳуқуқҳои иҷтимоӣ** ҳаёти иҷтимоии шахсро кафолат медиҳанд. Тавассути онҳо талаботи шахс дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ қонеъ мегарданд, манфиатҳои иҷтимоии фард хифз мешаванд;

- **ҳуқуқҳои фарҳангӣ** иштироки шахсро дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа, истифодаи озодонаи дастовардҳои фарҳангӣ ва озодии фаъолияти эҷодиро таъмин мекунад.

Ба назар чунин мерасад, ки маълумоти омории мазкур, инчунин санадҳои зиёди дар низоми СММ қабулгардида аз муносибати ягонаи давлатҳо ба ҳама гуна ҳуқуқҳои инсон: шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ шаҳодат медиҳанд. Лекин дар амал, махсусан дар сатҳи ҳуди ҳамаи мақомоти давлатӣ, ки барои иҷрои уҳдадорӣҳои тибқи паймонҳои мазкур масъуланд, кӯшиши муносибати гуногун кардан дар амалисозии онҳо тавассути гуногун тафсир додани хусусияти меъёрии ҳуди он ҳуқуқҳо мушоҳида мегардад.

Дар ин маврид пеш аз ҳама ба он ишора меравад, ки Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар муқоиса бо Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ба давлатҳо дар таъмини ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мустақилият пешниҳод менамояд. Дар муқаррароти дахлдори Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (қ. 1 мод. 2) дар ин бора чунин қайд шудааст: «Ҳар як давлати ширкаткунандаи ҳамин Паймон уҳдадор мешавад, ки ба тарзи инфиродӣ ва ба тартиби кумак ва ҳамкориҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар соҳаҳои иқтисодӣ ва техникаӣ дар ҳудуди аъзамии захираҳои мавҷуда тадбирҳои андешад, ки ҳуқуқи дар ҳамин Паймон эътирофшаванда тадриҷан бо ҳамаи усулҳои лозима, аз

³⁷¹ Санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон: Маҷмуи санадҳо / Мурратибон В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева (матн бо забони русӣ). – Нашри 2-юм бо иловаҳо. – М.: НОРМА-М, 2002. – С. 75-77.

³⁷² Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки бо қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ аз 16 декабри соли 1966 қабул шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.mfa.tj> (санаи муроҷиат: 14.10.2021 с.).

³⁷³ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе “Сино”, 2018. – С. 405-408.

ҷумла бо роҳи қабули асноди қонунгузорӣ, пурра амалӣ гарданд».

Ғайр аз ин, дар қ. 3 моддаи мазкур чунин пешбинӣ шудааст: «Кишварҳои дар ҳоли рушд метавонанд бо назардошти эҳтиёҷи ҳуқуқи башар ва хоҷагии халқӣ худ муайян намоянд, ки онҳо ҳуқуқи иқтисодии дар ҳамин Паймон эътирофшударо барои ашхосе, ки шахрвандони онҳо намебошанд, ба кадом андоза қафолат хоҳанд дод»³⁷⁴.

Мусаллам аст, ки то андозае чунин муқаррароти Паймони мазкур дар сураати ба даст наовардани меъёрҳои дахлдори соҳаи зикргардида аз ҷониби ҳукумати кишварҳо ҳамчун тафсири хос истифода шуда метавонанд. Ин гуна эҳтимолият мувофиқ аст, чунки аксари ҳукуматҳо ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро ҳамчун ҳуқуқҳои инсон баррасӣ намеkunанд. Баъзеи онҳо майл доранд, ки ин гуна масъалаҳоро ҳамчун ташаққулёбии сиёсат ва барномаҳо баррасӣ kunанд, на ҳамчун ҳуқуқ. Дар натиҷа, ҳукуматҳо қарор қабул менамоянд, ки маҳз кадом вақт ин ё он чораҳоро андешанд ва барои ҳалли мушкилоти дахлдор дар кадом ҳаҷм захираҳоро чудо kunанд.

Бо назардошти чунин ҳолатҳо Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ соли 1990 Эродҳои умумии № 3-ро қабул карда, сипас, муқаррароти онро соли 1998 бо Эродҳои умуми дигар (№ 9) пурра намуд. Эродҳои зикргардида моҳияти уҳдадорихои давлатҳоро оид ба таъмини амалисозии муқаррароти асосии Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар ҳудуди ҳадашон дар дохили ҳуқуқи давлати ширкатkunандаи Паймон баррасӣ менамоянд.

Дар Эродҳои умумии № 3 (оид ба хусусияти уҳдадорихои давлатҳои ширкатkunанда тибқи банди 1 мод. 2 Паймон) Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ масъалаҳои вобаста ба хусусият ва соҳаи фарогирии уҳдадорихои давлатҳои иштирокчиро мавриди назар қарор дод. Дар Эродҳои умумии № 9 Кумита кӯшиш намуд, ки баъзе ҷузъиёти Эродҳои умумии пешина, яъне №3-ро ба таври хос ривоч диҳад.

Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ қайд менамояд, ки уҳдадории асосии давлатҳои ширкатkunанда мутобиқи Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таъмини амалисозии ҳуқуқҳои дар он эътирофгардида мебошад.

Дар баробари уҳдадор намудани ҳукуматҳо барои ноилшавӣ ба ин амал «бо ҳама усулҳои дахлдор», Паймон муносибати васеъ ва тағйирпазирро пешниҳод менамояд, ки он имкони ба инобат гирифта шудани хусусияти низомҳои ҳуқуқӣ ва маъмурии ҳар як давлатро фароҳам меорад. Лекин тибқи ақидаи Кумита чунин тағйирпазирӣ метавонад якҷоя бо уҳдадории ҳар як давлати ширкатkunанда оид ба истифодаи ҳама воситаҳои дар ихтиёрдоштаи таъмини амалисозии ҳуқуқҳои эътирофнамудаи Паймон вучуд дошта бошад. Аз ин рӯ, ба инобат гирифтани талаботи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон зарур мебошад, аз ҷумла: меъёрҳои Паймон бояд дар сатҳи дахлдори ҳуқуқҳои дохилӣ эътироф карда шаванд;

³⁷⁴ Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки бо катъномаи Ассамблеяи Генералии СММ аз 16 декабри соли 1966 қабул шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.mfa.tj> (санаи мурочиат: 14.10.2021 с.).

ба ҳар шахс ё гурӯҳи шахсони ҷабрдида бояд воситаҳои дахлдори барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолгардида ё воситаҳои ғимоя таъмин гарданд, инчунин чораҳои зарурии таъмини ҳисоботдиҳии ҳукуматҳо андешида шаванд.

Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ чунин мешуморад, ки масъалаҳои вобаста ба татбиқи муқаррароти Паймонро тибқи ҳуқуқҳои дохилӣ аз лиҳози ду принсипи ҳуқуқи байналмилалӣ баррасӣ намудан зарур мебошад. Принсипи якум, ки дар моддаи 27 Созишномаи Вена оид ба ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ аз соли 1967 қайд гардидааст, ин аст, ки «Ширкаткунанда наметавонад ба вазъи ҳуқуқҳои дохилии худ ҳамчун далели бегуноҳ дониستاني худ дар иҷро накардани шартнома истинод орад».

Бо тарзи дигар ғӯем, давлатҳо бояд ҳангоми зарурат ҳуқуқҳои дохилидавлатии худро тағйир диҳанд, то ин ки амалисозии уҳдадориҳои шартномавии худро таъмин карда тавонанд.

Принсипи дуюм дар моддаи 8 Эъломияи ҳуқуқи башар дарҷ гардидааст, ки тибқи он «Ҳар як инсон дар сурати поймол гардидани ҳуқуқҳои асосии ӯ, ки бо Конститутсия ё қонун пешбинӣ шудаанд, барои барқарорсозии пурраи онҳо аз тарафи судҳои босалоҳияти миллӣ ҳақ дорад»³⁷⁵.

Кумита чунин қайд менамояд, ки Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ пурра ба Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, ки ба зиммаи давлатҳои ширкаткунанда, аз ҷумла уҳдадорӣ оид ба «ривоч додани имкониятҳои ғимояи судӣ»-ро вогузор менамояд, монанд нест. Бо вучуди он, ба ақидаи Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ давлати ширкаткунандае, ки кӯшиш мекунад мавҷуд набудани ягон воситаи дохилии ҳифзи ҳуқуқи дар низоми ҳуқуқи худ дуруст шуморад, ҳангоми поймол гардидани ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бояд исбот карда тавонад, ки:

- ё чунин воситаҳои ғимоя мутобиқи маънои банди 1 моддаи 2 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дорои «усулҳои дахлдор» нестанд;

- ё бо сабаби мавҷуд будани усулҳои дигари истифодашаванда барои онҳо зарурат нест.

Лекин инро исбот кардан мушкул аст ва Кумита чунин мешуморад, ки дар аксари ҳолатҳо «усулҳои» дигари истифодашаванда агар бо воситаҳои ғимояи судӣ тақвият дода нашаванд, шояд самарабахш набошанд.

Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ чунин қайд менамояд, ки умуман стандарти байналмилалии дорои эътибори ҳатмии ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон бояд бевосита дар низоми ҳуқуқи дохилии ҳар як давлати ширкаткунанда татбиқ гардад ва бар замми ин, ба одамон тавассути суди миллӣ ва мақомоти дигари адолати судӣ имконияти воқеии ноил шудан ба амалисозии ҳуқуқҳояшон пешниҳод гардад. Вобаста ба ин,

³⁷⁵ Абашидзе А.Х. Юридический характер обязательств государств - участников международных пактов о правах человека / Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2009, № 5. – С. 209-222.

меъёри истифодаи захираҳои дохилии Ҳимояи ҳуқуқӣ, бешак афзалияти воситаҳои миллии Ҳимояро тақвият мебахшад.

Мавҷудият ва рушди минбаъдаи расмиёти байналмилалӣи шикоятҳои фардӣ муҳим мебошанд, лекин расмиёти ба ин монанд дар ниҳояти кор воситаҳои дохилии ҳифзи ҳуқуқи самарабахшро пурра мекунад.

Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ қайд менамояд, ки Паймон воситаҳои мушаххасро, ки бо ёрии онҳо муқаррароти он бояд дар ҳуқуқи милли амалӣ карда шаванд, пешбинӣ намекунад. Бар замми ин, дар Паймон ҳеҷ гуна муқаррароти барои инкорпоратсияи пурраи он уҳдадоркунанда, ки ба он додани ягон вазъи муайяно талаб менамоянд, вучуд надоранд. Гарчанде ки интиҳоб намудани усули мушаххаси таъмини амалисозии ҳуқуқҳои эътирофнамудаи Паймон дар ҳуқуқи милли ба ихтиёри ҳар кадом давлати ширкаткунанда воғузор шудааст, усулҳои истифодашаванда бояд ҳамчун воситаи таъмини натиҷаҳои бо амалисозии пурраи уҳдадориҳо аз ҷониби давлати ширкаткунанда тавҷам пайдо шаванд. Ба ақидаи Кумита, усулҳои интиҳобшуда, инчунин бояд ҳамчун қисми расмиёти муҳокимаи масъалаи аз ҷониби давлати ширкаткунанда иҷро гардидани уҳдадориҳо тибқи Паймон баррасӣ карда шаванд.

Аз таҳлили таҷрибаи давлатҳо оид ба татбиқи муқаррароти Паймон бармеояд, ки онҳо муносибатҳои гуногунро истифода мебаранд.

Баъзе давлатҳо ҳеҷ гуна чораи мушаххас намеандешанд. Аз ҷумлаи давлатҳое, ки ягон чора андешидаанд, баъзеи онҳо Паймонро бо роҳи ворид намудани тағйири иловаҳо ба қонунгузори амалкунандаи худ бе истинод овардан ба муқаррароти мушаххаси Паймон мутобик намуданд.

Давлатҳои дигар муқаррароти онро бо ҳуқуқи дохилӣ тавре муттаҳид карданд, ки онҳо бетағйир гузошта шуданд ва ин дар навбати худ муқаррароти Паймонро ба қисми ҳуқуқи милли табдил дод. Дар аксар мавридҳо амали мазкур тавассути муқаррароти конститусионие анҷом дода мешавад, ки дар муқоиса бо муқаррароти шартномаҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар назди ҳама гуна қонунҳои миллии мутобикнабуда бартарӣ доранд.

Агар дар маъхазҳои ҳуқуқӣ нисбат ба масъалаи ҷойгоҳ ва нақши санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ дар низомии ҳуқуқи милли муносибати духӯра ҷой дошта бошад, пас дар сатҳи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала ба таври мусбат ҳалли худро ёфтааст. Масалан, дар қисми 3 моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низомии ҳуқуқӣ ҷумҳуриро ташкил медиҳанд»³⁷⁶.

Ба ақидаи Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, новобаста ба усули афзалдонисташуда, бояд як қатор принципҳои рӯя

³⁷⁶ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйири иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 64 с.

шаванд, ки аз уҳдадорӣ оид ба таъмини амалисозии Паймон бармеоянд.

Якум, ин ки усулҳои интихобгардидаи амалисозӣ бояд комилан мувофиқ бошанд, то ин ки иҷрои уҳдадориро оид ба Паймон таъмин созанд. Ҳангоми муайян намудани усули муносиби эътибори ҳуқуқӣ бахшидан ба ҳуқуқҳои эътирофнамудаи Паймон дар низоми ҳуқуқи дохилӣ зарурати таъмини имконияти ҳифзи ҳуқуқҳо ба тартиби судӣ аҳамияти муҳим дорад.

Дуюм, бояд воситаҳои, ки самарабахшии аз ҳама бештарро дар кишвари дахлдор ҳангоми таъмини ҳифзи ҳуқуқҳои дигари инсон исбот намуданд, ба инобат гирифта шаванд. Дар сурати фарқи назаррас доштани воситаҳои таъмини амалисозии муқаррароти Паймон оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз воситаҳои ҳангоми амалисозии шартномаҳои дигари соҳаи ҳуқуқи инсон истифодашаванда, барои асосноккунии он бо назардошти, он ки муқаррароти Паймон бештар бо муқаррароти дар шартномаҳо оид ба ҳуқуқҳои фитрӣ ва сиёсӣ истифодашаванда қиёспазир мебошанд, бояд далелҳои асоснок пешниҳод шаванд.

Сеюм, Паймон оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба таври расмӣ давлатҳоро ба инкорпоратсияи муқаррароти дар он мавҷуда, бо ҳуқуқи дохилӣ уҳдадор намекунад, балки чунин муносибат беҳтар доништа мешавад. Инкорпоратсияи бевосита имкон медиҳад, то мушкилоте, ки метавонад ҳангоми «интиқол»-и уҳдадориҳои шартномавӣ ба меъёрҳои ҳуқуқи миллӣ ба миён оянд, пешгирӣ карда шавад ва ба одамон асосҳои бевосита рӯй оварданро ба ҳуқуқҳои эътирофнамудаи Паймон дар суди миллӣ таъмин намояд. Аз ин сабаб, Кумита боисрор тавсия медиҳад, ки Паймон ба таври расмӣ ба ҳуқуқи миллӣ ворид карда шавад ё инкорпоратсия гардад.

Ба ақидаи Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ҳуқуқ ба ҳимояи самарабахшро ба сифати воситаҳои ҳимояи судие, ки мавҷуд буданашон шарт аст, шарҳ додан лозим нест.

Дар аксари ҳолатҳо воситаҳои ҳимояи маъмурӣ кофӣ хоҳанд буд ва онҳое ки таҳти ҳимояи давлати ширкаткунанда қарор доранд, дорои асосҳои ба принсипи софдилия асосёфта буда, умед мебаранд, ки ҳангоми қарор қабул кардан ҳама мақомоти маъмурӣ талаботи Паймонро ба инобат хоҳанд гирифт. Ҳама гуна воситаҳои ҳимояи маъмурӣ бояд дастрас, муносиб, саривақтӣ ва босамар бошанд. Дар аксар ҳолатҳо имконияти шикоят овардан аз болои чунин расмиёти маъмурӣ бо тартиби судӣ низ бамаврид хоҳад буд. Бо тарзи дигар гӯем, дар ҳама ҳолатҳо, вақте таъмини амалисозии ин ё он ҳуқуқ мутобиқи Паймон бе даҳолати муайяни судӣ имконнопазир аст, дар ин сурат воситаҳои муносиби ҳимояи судиро пешбинӣ кардан зарур мебошад.

Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ қайд менамояд, ки вақте сухан дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандию сиёсӣ меравад, зарурати мавҷудияти воситаҳои ҳимояи судӣ дар сурати поймол шудани онҳо, чун қоида, ҳамчун як чизи худ аз худ маълум қабул карда мешавад. Мутаассифона, нисбат ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аксар вақт муносибати тамоман баръакс мушоҳида мегардад. Чунин фарқиятро на

хусусияти ҳуқуқҳо ва на муқаррароти дахлдори Паймон дуруст намешуморанд. Кумита аллакай аниқ қайд намуд, ки бевосита татбиқ намудани муқаррароти зиёди Паймон, пеш аз ҳама муқаррароти моддаҳои 3, 7, 8, 10, 13 ва 15 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро имконпазир мешуморад.

Вобаста ба ин, Кумита гузоштани фарқро миёни имконияти таъмини ҳуқуқҳо бо тартиби судӣ ва меъёрҳои бевосита татбиқшаванда муҳим меҳисобад. Ба ғайр аз ин, ҳаминро ба инобат гирифтани лозим аст, ки дар Паймон ягон ҳуқуқ нест, ки онро аксарияти кулли низомҳо ҳамчун ҳуқуқе баррасӣ кунанд, ки ақаллан баъзе ҷанбаҳои таъминкунандаи имконияти ҳимоя намудани онро бо тартиби судӣ дошта бошанд.

Аз рӯи эроди Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, баъзан чунин ақида пайдо мешавад, ки масъалаҳои ба тақсимои захираҳо вобастаро бояд на суд, балки мақомоти сиёсии ҳокимият баррасӣ кунанд. Тибқи ақидаи Кумита, гарчанде ки нисбат ба тақсимои соҳаҳои салоҳият дар байни шоҳаҳои гуногуни ҳокимият муносибати бозғатиромона лозим аст, эътироф кардан зарур аст, ки судҳо, чун қоида, аллакай дар ҳалли доираи васеи масъалаҳои аз ҷиҳати тақсимои захираҳо аҳамияти муҳимдошта иштирок менамоянд. Ҳамин тариқ, эътирофи гурӯҳбандии қатъии ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки аллакай бо сабаби муайян намудан ҳуди онҳоро аз доираи ваколати судҳо берун мекунад, бо он принсипе, ки тибқи он ин ду гурӯҳи зикргардидаи ҳуқуқҳои инсон ҷудонопазир ва алоқаманд мебошанд, мувофиқ нахоҳад буд. Ин амал, инчунин фавран имконияти судҳоро оид ба ҳифзи табақкаи аз ҳама осебпазири ҷомеа кам мекунад.

Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ чунин мешуморад, ки Паймон имконияти баррасии ҳуқуқҳои дар он дарҷгардидаро ба сифати ҳуқуқҳои бевосита дар низоми пешбиникунандаи чунин имконият баррасишаванда истисно намекунад. Бинобар ин, Кумита хотиррасон менамояд, ки дар давраи омодаسازیи Паймон кӯшишҳои ба он дохил намудани муқаррароти мушаххас оид ба «ғайриимкон будани татбиқи бевоситаи он» қатъиян рад карда шуданд.

Аз рӯи ақидаи Кумита дар аксари давлатҳо ҳалли масъалаи имконпазирии татбиқи бевоситаи ин ё он муқаррароти шартномавӣ ба салоҳияти судҳо мансуб аст, на ба салоҳияти ҳокимияти иҷроия ё қонунгузор. Барои самарабахш иҷро намудани ин вазифа судҳои дахлдор ва мақомоти дигари адолати судӣ бояд хусусият ва аҳамияти Паймон, инчунин нақши муҳими воситаҳои ҳифзи судиро ҳангоми амалисозии он дарк кунанд.

Ҳамин тариқ, масалан, вақте ки ҳукуматҳо дар муҳофизати судӣ иштирок мекунанд, онҳо бояд ба чунин тафсири ҳуқуқи дохилӣ, ки барои амалисозии уҳдадорихи онҳо мутобиқи Паймон замина фароҳам меоранд, мусоидат кунанд. Махсусан пешакӣ ишғол намудани мавқеъ, ки тибқи он чунин меъёрҳо набояд ба сифати меъёрҳои бевосита татбиқшаванда баррасӣ гарданд, муҳим мебошад.

Аз маълумоти мавҷуда ба таври возеҳ маълум мегардад, ки таҷрибаи

давлатҳо якранг нест. Кумита чунин қайд менамояд, ки баъзе судҳо муқаррароти Паймонро ё бевосита татбиқ менамоянд, ё ба сифати стандарти шарҳдиҳанда. Судҳои дигар омодаанд, ки аҳамияти Паймонро моҳиятан барои тафсири муқаррароти ҳуқуқҳои дохилӣ эътироф кунанд, лекин дар амал таъсири Паймон ба асосноккунии қарорҳо ё натиҷаи баррасии парвандаҳо ниҳоят маҳдуд мебошад.

Судҳо эътироф намудани ин ё он оқибати ҳуқуқии Паймонро нисбат ба парвандаҳо, ки ҳангоми баррасии онҳо иштирокчиёни мурофиа кӯшиш менамоянд ба муқаррароти он таъя кунанд, рад мекунанд.

Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ қайд менамояд, ки дар доираи ба таври дахлдор иҷро намудани вазифаҳои худ дар соҳаи назорати судӣ, судҳо бояд ҳуқуқҳои эътирофнамудаи Паймонро дар он ҳолатҳое, ки ин амал барои таъмини мутобиқати байни муносибати давлат ва уҳдадориҳои он мутобиқи Паймон зарур аст, ба назар гиранд. Безътиной нисбат ба чунин масъулият аз ҷониби судҳо бо принсипи ҳукмронии ҳуқуқ, ки бетағйир эътироми уҳдадориҳои байналмилалиро дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар назар дорад, муносиб нест.

Кумита муносибати умумиэътирофгаштаро оид ба он ки меъёрҳои ҳуқуқи дохилиро то ҳадди имкон тавре тафсир додан лозим аст, ки ҳар чи бештар ба уҳдадориҳои байналмилии ҳуқуқӣ мутобиқ бошад, хотиррасон мекунад. Аз ин рӯ, вақте мақоми миллии ҳуқуқтатбиқкунанда бо мушкилоте дучор мегардад, ки аз байни тафсири меъёрҳои ҳуқуқи дохилӣ, ки ба риоя нагардидани Паймон аз ҷониби давлат оварда мерасонад ва тафсире, ки ба давлат барои иҷро намудани муқаррароти Паймон имкон медиҳад, якеро интихоб кунад, ҳуқуқи байналмилалӣ интихоб намудани варианти дуюмро талқин менамояд. Кафолати адолат ва роҳ надодан ба таъйиз бояд ҳадди имкон тавре тафсир дода шаванд, то ин ки ба таъмини ҳимояи пурраи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мусоидат кунанд³⁷⁷.

Ҳамин тариқ, эродҳои умумии Кумита оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таъкид менамояд, ки ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии инсонҳо бояд аз ҷониби давлатҳои ширкаткунандаи паймон як ҳел риоя ва иҷро карда шаванд. Танҳо чунин муносибат ба «беҳтар намудани шароити зиндагӣ ҳангоми озодии бештар», тавре дар муқаддимаи Оинномаи СММ дарҷ мегардад, мусоидат менамояд.

Адабиёт:

1. Лютов Н.Л., Морозов П.Е. Международное трудовое право: учебное пособие.

2. Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, ки бо қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ аз 16 декабри соли 1966 қабул шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [https:// www.mfa.tj](https://www.mfa.tj) (санаи муроҷиат: 14.10.2021 с.).

³⁷⁷ Организация Объединенных Наций и защита прав человека: Монография / Под. ред. А.Х. Абашидзе. – М.: РУДН, 2009. – С. 16-17.

3. Организация Объединенных Наций и защита прав человека: Монография / Под. ред. А.Х. Абашидзе. – М.: РУДН, 2009. – С. 16-17.
4. Санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон: Маҷмуи санадҳо / Мурратибон В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева (матн бо забони русӣ). – Нашри 2-юм бо иловаҳо. – М.: НОРМА-М, 2002. – С. 75-77.
5. Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки бо қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ аз 16 декабри соли 1966 қабул шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.mfa.tj> (санаи муроҷиат: 14.10.2021 с.).
6. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: “Сино”, 2018. – С. 405-408.
7. Абашидзе А.Х. Юридический характер обязательств государств-участников международных пактов о правах человека / Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2009, № 5. – С. 209-222.
8. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 64 с.

Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд

Ҳаҷми камтарини маводи пешниҳодшаванда – чор саҳифа матн, дар намуди файли MS Word.

Андозаи чоп: 14, Times New Roman, Times New Roman Tj, фосилаи байнисатрии 1,5 (якуним) хуруфчинӣ шуда, майдон: боло ва поён – 2,5 см, чап – 1,5 см ва рост – 3,5 см бошад.

Дар мақола хатман ҳамроҳ карда мешаванд:

- 1) номи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 2) насаб, ном ва номи падари муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 3) маълумот барои тамос (телефони мобилӣ ва суроғаи электронии муаллиф);
- 4) ихтисоси илмӣ (рамз) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 5) насаб, ном ва номи падари роҳбари илмӣ муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 6) тақриз;
- 7) насаб, ном ва номи падари муқарризи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 8) фишурда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (то 500 аломат ҳар яке, бо назардошти фосила, нукта ва вергул);
- 9) калидвожаҳо (панҷ-ҳафт калимаҳои асосии мақола бидуни тавзеҳи онҳо бо ҷудосозии онҳо тавассути аломати вергул) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 10) рақамгузориҳои иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қисми болоии матн оварда мешаванд, масалан: Ҳамчуноне ки аз ҷониби Ф.М. Шоев ишора гардидааст, «чунин самара хангоме зоҳир мегардад, ки...»¹.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби алифбо оварда шуда, бо назардошти қоидаҳои байнидавлатӣ (ГОСТ) оро дода шуда, дар охири мақола оварда мешавад. Мақолаҳо дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад (бо имзои муаллиф).

Ба ҳар як мақола ба таври хатмӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла ва ё олимону мутахассисони аз ҷониби идораи маҷалла аз рӯи ихтисос ҷалбгардида тақриз дода мешавад. Тақризи манфӣ асос барои рад намудани ҷопи мавод мебошад (ба муаллиф дар ин бора ба таври хаттӣ ё электронӣ хабар дода мешавад). Ҳаққи қалам барои ҷопи мақола пардохт намешавад. Аспирантон барои ҷопи ройғони мақола ҳуқуқ доранд. Муаллифон ба идораи нашрия ҳуқуқи истисноӣ барои истифодаи асарро бо тарзҳои зерин медиҳанд:

- таҷдид, нашр ва бознашри мақола (ҳуқуқ ба таҷдид ва нашр);
- паҳн намудани мақола бо ҳар роҳ (ҳуқуқ ба паҳн намудан).

Пешниҳоди мавод ба идораи маҷалла амали ҳуқуқиест, ки ба пайдоиши ҳуқуқи уҳдадорӣҳои дахлдор равона шудааст. Розигии муаллиф ба нашри мавод бо шартҳои зикршуда ҳамчун розигии ӯ оид ба ҷой додани мақола дар шакли электронии маҷалла фаҳмида мешавад. Идораи маҷалла ҳуқуқ дорад мавод ва мақолаҳои маҷалларо дар маҳзанҳои электронии ҳуқуқӣ ва дигар маҳзани маълумоти электронӣ ҷойгир созад. Муаллиф метавонад хангоми пешниҳоди мақола идораи маҷалларо оид ба норозигии худ дар хусуси шартҳои истифодаи мақолааш огоҳ созад. Дар сурати вайрон кардани талаботи таҳияи мақолаҳо мавод барои коркард ба муаллиф баргардонида мешавад. Муаллиф вазифадор аст, ки дар бораи тағйиротҳои вориднамудааш идораи маҷалларо огоҳ созад (мактуб дар шакли электронӣ). Хангоми риояи нашрдани талаботи таҳияи мақола аз ҷониби муаллиф, идораи маҷалла ҳуқуқ дорад бо нишон додани далел ва сабабҳо аз нашри маводи пешниҳодшуда даст кашад ва ҷопи онро рад созад.

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствование и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2, 5 см, левое – по 1, 5 см и правое – по 3, 5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) рецензия;
- 2) аннотации на русском и английском языках (до 500 знаков каждая, включая пробелы, точки и запятые);
- 3) ключевые слова (пять – семь основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на русском и английском языках;
- 4) перевод на английский язык названия статьи;
- 5) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества автора статьи;
- 6) электронный адрес автора;
- 7) указывается научная специальность (код);
- 8) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества научного руководителя автора статьи;
- 9) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества рецензента статьи.
- 10) Нумерация ссылок на литературу осуществляется арабскими цифрами в верхнем уголке текста, например: Как указано Ф.М. Шоевым, «данный эффект проявляется при ...»¹.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своей несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 27.09.2021 супорида шуд.
Ба чопаш 01.11.2021 имзо шуд.
Қоғаз офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 27.
Супориши №133. Адади нашр 200 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе кӯчаи Лоҳутӣ, 2.